

ՊԵՆՏՈՆ ԾԿՉՉՊԸՊՅՈՑ

N8

ONLINE ARCHAEOLOGY

• ინტერვიუ ბ-ნ ნიკოლოზ ანთიძესთან	4
• ინტერვიუ არქეოლოგ ნიკა თუშაბრამიშვილთან	14
• INTERVIEW With Mr. Nikoloz Antidze	10
• INTERVIEW With archaeologist Mr. Nick Tushabramishvili	24
• არქეოლოგიური დაიჯესტი	32
• ზედა ციხესულორი	32
• კასპი	33
• გრაკლიანი გორა	34
• დიდნაური	35
• ნოქალაქევი,	39
• ზიარი	41
• არმაზისხევი	43
• არმაზციხე (ბაგინეთი)	43
• ალავერდი	45
• ხუნდი	46
• დოლიჭოვი	47
• გეგუთი	48
• ხვამლი	49
• ARCHAEOLOGICAL DIGEST	50
• KASPI	50
• GRAKLIANI HILL	50
• DIDNAURI	51
• NOKALAKEVI	53
• ARMAZISKHEVI	53
• ARMAZTSIKHE (BAGINETI)	54
• ALAVERDI	55
• GEGUTI	55
• KHVAMLI	56

• ZIARI	56
• KHUNTSI	57
• ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა	58
• ზიარი - ნიკა თუშაბრამიშვილი	58
• დოლოჭოპი - ნოდარ ბახტაძე	62
• NEW ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY	64
• Ziari - Nika Tushabramishvil	64
• სტატიები	68
• უცნობი არტეფაქტები სოფელ ჩრდილიდან - რევაზ კვირკვაია, ქეთევან რამიშვილი, დიმიტრი ჟვანია	68
• კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი და მეორადი კერების ურთიერთობის საკითხები - ლერი ჯიბლაძე	76
• “სკრამასაქსების” გავრცელებისა და წარმოების საკითხები ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში — ირაკლი ანჩაბაძე	98
• დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში — ნოდარ ბახტაძე, ვაჟა მამიაშვილი, ბაჩანა გაბეხაძე	110
• ARTICLES	68
• UNKNOWN ARTEFACTS FROM THE VILAGE CHRDILI – Revaz Kvirkvaia, Ketevan ramishvili, Dimitry Zhvania	74
• RELATION ISSUES OF COLCHIS BRONZE METALURGICAL PRODUCTION PRIMARY AND SECONDARY SOURCES - Leri Jibladze	97
• THE DISTRIBUTION AND ORIGIN OF “SCRAMASAX” IN THE NORTH-WESTERN COLCHIS – Irakli Anchabadze	109
• THE DOLOCHOPI BASILICA - Archeological Research in the Nekresi Former City	132
• საეტიმოლოგიური კვლევა	134
• ნოქალაქი - დავით ლომიდაშვილი	135

ყდაზე: სამშვილდე

ნოქალაქევი, ტიხრული მინანქარი VI ს.

• LANDMARK MONUMENTS	140
• NOKALAKEVI – ITS UNIQUE ESSENCE – David Lomitashvili	140
• ბანიცანით საქართველო	144
• რაჭის არქეოლოგიური პოტენციალი - ლალი ახალაია	145
• სამგვილდე — შუა საუკუნეების ქართული სამოცრება - ქეთევან დიღმელაშვილი	154
• სამგვილდე ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო და მნიშვნელოვანი ძეგლი — დავით ბერიკაშვილი	162
• GET TO KNOW GEORGIA	150
• RACHA ARCHAEOLOGICAL POTENTIAL - Lali Akhalaia	150
• SAMSHILDE – WONDER OF MEDIEVAL GEORGIA – Ketevan Dighmelashvili	160
• გუზეუმები და არტეფაქტები	168
• MUSEUMS AND ARTEFACTS	173
• პროექტები	176
• გეგუთის სასახლის კომპლექსი - როლანდ ისაკაძე	176
• ხუნდის ნაციხარი “ნაჯიხუ” - ბესო ლორთქიფანიძე	180
• RROJECTS	183
• რეკონსტრუქციის პროექტები	184
• დმანისი - კახა კახიანი	184
• ყაზბეგი, თამარის ციხე - ლანა ჩოლოგაური	185
• REPORTAGE FROM THE EXCAVATIONS	188
• DMANISI – Kakha Kahiani	188
• KAZBEGI - TAMAR’S FORTRESS – Lana Chologauri	188
• ცნობისათვის	190
• წარწერა ბრაკლიანი გორიდან - ვახტანგ ლიჩელი	190

• FOR INFORMATION	191
• GRAKLIANI – Vakhtang Licheli	191
• საქართველოს ღვანდომოსილი არქეოლოგები 192	
• პარმენ (ნაპო) ზაქარაია - დავით ლომიტაშვილი, ბესო ლორთქიფანიძე	193
• GEORGIAN HONORED ARCHEOLOGISTS	199
• PARMEN (NAPO) ZAKARAIA – David Lomitashvili, Beso Lortkipanidze	199
• სტუდენტური გვერდი	200
• ძვლის არტიფაქტები თამარის ციხიდან - ლანა ჩოლოგაური	200
• STUDENT’S PAGE	206
• BONE ARTEFACTS FROM TAMAR’S FORTRESS	206
• თვალსაზრისი	210
• დარბაზი და დარბაზიელნი - ნოდარ აბენვაშვილ	210
• დღიურები	226
• ДНЕВНИК АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ РАЗВЕДКИ 1946 ГОДА	227
• საინტერესო გამოცემები	236
• INTERESTING PUBLICATIONS	236

**ამ დრომდე უცნობი ქართული ძეგლები საკუთარ სეგ-
მენტს ქმნის მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის
სივრცეში...**

**2014 წლის დეკემბერში საქართვე-
ლოს კულტურული მემკვიდრეობის
დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენე-
რალურმა დირექტორმა, ნიკოლოზ
ანთიძემ “ონლაინ არქეოლოგიის”
მკითხველს სააგენტოს მიერ არქე-
ოლოგიური სფეროს განვითარების-
თვის დასახული სამომავლო გეგმები**

**გააცნო. საინტერესოა, განხორციელ-
და თუ არა საკანონმდებლო ცვლილე-
ბები არქეოლოგიური მემკვიდრეობის
მართვის მიმართულებით? გახშირდა
თუ არა არქეოლოგიური გათხრები?
სად მიმდინარეობს კომპლექსური, ინ-
ტერდისციპლინარული კვლევები?..**

ნიკოლოზ ანთიძის წლის ანგარიში “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველს:

**- ბატონო ნიკა, ერთი წლის წინ თქვენ ბრძანეთ, რომ საქართვე-
ლოს კანონი “კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ”
დასახვეწია, დაიხვეწა თუ არა კანონი და შეეხო თუ არა ცვლი-
ლებები არქეოლოგიურ სეგმენტს?**

**- მნიშვნელოვანი შეკითხვაა, რადგან 2014 წელს, როდესაც საქართველოს კულტუ-
რული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალურ დირექტორად**

დავინიშნე, ეს თემა ძალიან აქტუალური იყო და ამჟამადაც საკმაოდ აქტუალურია. დღევანდელი მდგომარეობა ამგვარია: ჩვენ ჩამოვაცალიბეთ კულტურული მემკვიდრეობის კოდექსზე მომუშავე ჯგუფი, რისთვისაც სააგენტომ, შესაბამისი თანხა გამოყო. ამ ჯგუფის ძირითადი ბირთვი, რა თქმა უნდა, სააგენტოს სპეციალისტებისგან შედგება, მაგრამ მუშაობაში ჩართულნი არიან ჩვენ მიერ მონვეული სხვა ინსტიტუციების წარმომადგენლები, მათ შორის, არასამთავრობო ორგანიზაციების, მაგ.: ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაციის წევრები და სხვ. ანუ კოდექსზე მუშაობენ იმ მრავალი დანესებულების წევრები, რომლებსაც, სავარაუდოდ, ეს კოდექსი შეეხება, რაც უკვე წარმატებად მიგვაჩნია.

რაც შეეხება უშუალოდ კოდექსს, მის შემუშავებაში სხვადასხვა ინსტიტუციაა გათვალისწინებული. მოგეხსენებათ, რომ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო 22 თვის განმავლობაში ახორციელებდა თვინივ-პროექტ “საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ინსტიტუციონარული განვითარების მხარდაჭერას”, რომლის ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულება სწორედ კულტურული

მემკვიდრეობის სფეროს მარეგულირებელი საკანონმდებლო ჩარჩოს გაუმჯობესება გახლდათ. პროექტის ფარგლებში მუშაობის შედეგად კულტურული მემკვიდრეობის კანონთან დაკავშირებული გარკვეული ასპექტები გამოიკვეთა და, შესაბამისად, შემუშავდა ინსტრუქციები. მომავალი კოდექსის მიზანია ყველაფერი გაინეროს დეტალურად, იგულისხმება მცნებებისა და თემების არა სიღრმისეული გააზრება, არამედ, მათი ზოგადი ასპექტების თანამედროვე რეალობასთან შეჯერება. აქედან გამომდინარე, კოდექსში ერთიანდება სხვადასხვა საკანონმდებლო აქტი: კანონი კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ, კანონი გატანა-შემოტანის შესახებ, კანონი ხელმძღვანელობის შესახებ, კანონპროექტი კულტურული მემკვიდრეობის ინსპექციის შესახებ, არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობისა და მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლების მართვის კანონპროექტები.

ვფიქრობ, ძირითად საკანონმდებლო დოკუმენტს პარლამენტის საგაზაფხულო სესიებზე წარვადგინთ და შემდეგ უკვე ახალი კოდექსის ამოქმედებისთვის საჭირო პროცედურების განხორციელებას დავინწყებთ.

- ბატონო ნიკა, მომატებუღია თუ არა არქეოლოგიური გათხრების რაოდენობა შარშანდელთან შედარებით და რომელი მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური კვლევები ხორციელდება?

- შარშანდელთან შედარებით არქეოლოგიური გათხრების რაოდენობა გაორმაგდა. პირადად მე, ყველაზე მნიშვნელოვნად სწორედ არქეოლოგიური ობიექტების დაფინანსება მიმაჩნია. ყურადღებას გავამახვილებ გრაკლიანი გორის ძეგლზე. ვფიქრობ, იქ მიმდინარე სამუშაოები უკვე მასშტაბურ ძრილში განიხილება. მოგეხსენებათ, 2014 წელს, გრაკლიან გორას კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიენიჭა, მიმდინარე წელს მას ეროვნული კატეგორია განესაზღვრა. გარდა იმისა, რომ იქ ჩვენ გავაგრძელებთ დაწყებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიება, ვანყობთ სა-

მუზეუმო სივრცეს, გრაკლიანი გორის ტერიტორიაზე განთავსდება მუზეუმი ღია ცის ქვეშ.

აქტიურად მიმდინარეობს იბერიის პიტიახშთა არმაზისხევის კომპლექსის გათხრები, არქეოლოგიური კვლევა ბაგინეთზე, დიდნაურის არქეოლოგიურ ველზე, დაფინანსდა ზიარის არქეოლოგიური ექსპედიცია, ციხე სულორის არქეოლოგიური ექსპედიცია, გათხრები ხვამლის მთაზე, ხუნწის ციხეზე, დოლოჭოპში, გრაკლიანზე, ნოქალაქევეში, ალავერდის სამონასტრო კომპლექსზე, გეგუთის სასახლის კომპლექსზე და სხვ.

- ანუ, ხორციელდება ის, რაც 2014 წლის დეკემბერში დაანონსეთ -“..ამ დრომდე უცნობი ქართული ძეგლები საკუთარ სეგმენტს შექმნის მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის სივრცეში...” და ეს სეგმენტი იქმნება. რა გაკეთდა არქეოლოგიური ტურიზმის გასაძლიერებლად, რას აპირებთ ამ მიმართულებით მომავალში?

- არქეოლოგიური ტურიზმის განვითარებისთვის მნიშვნელოვანია საიტების ინფრასტრუქტურის მოწყობა, შესაბამისად, ჩვენ უკვე ვინყებთ გუდაბერტყის არქეოლოგიური ობიექტის, გრაკლიანი გორის მსგავსი გეგმით განვითარებას. ვმუშაობთ საამისოდ, რომ რაც შეიძლება მეტი საერთაშორისო

არქეოლოგიური ექსპედიცია მოვიწვიოთ, რაც, ჩემი აზრით, დიდად განაპირობებს არქეოლოგიური ტურიზმის განვითარებას, რადგან არქეოლოგიური ტურიზმი მოიაზრებს სპეციალისტი არქეოლოგების ჩამოსვლას, მათ დაინტერესებას ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ საიტით. სწორედ ისინი გაიღებენ თანხას

იმისთვის, რომ საქართველოში, კონკრეტულ არქეოლოგიურ საიტზე იმუშაონ, ცხადია, ქართველ სპეციალისტებთან ერთად. მთავარი ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელებაა, აი, შემდეგ, უკვე ადვილი იქნება არქეოლოგიური ტურიზმის აქტიურად ამოქმედება.

ბა. ანუ, ჩვენი მიზანია არა მხოლოდ ის, რომ ვიზიტორებმა მოიხილონ ესა თუ ის ობიექტი, არამედ გვსურს პროფესიონალთა წრეებში გავავლივით ინტერესი საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლების მიმართ.

- ბატონო ნიკა, მიმდინარეობს თუ არა ინტერდისციპლინარული კვლევები და კოორდინირებული მუშაობა უცხოელ ექსპერტებთან? რამდენად აქტიურად არიან ჩართულნი ახალგაზრდები?

- ინტერდისციპლინარული კვლევები ახალგაზრდების ჩართულობით მიმდინარეობს გრაკლიან გორაზე, ძეგლებზე – დიდნაური, ზიარი² და სხვ. აქ მოიაზრება, როგორც იმ პერიოდის ლანდშაფტის კვლევა ისე, არქეოლოგიური გათხრები, ანუ მუშაობაში ჩართულნი არიან სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები, მაგრამ ძეგლებისადმი ინტერდისციპლინარული მიდგომის თვალსაზრისით ყურადღებას გავამახვილებ ვარძიაზე. საგანგებოდ აღვნიშნავ, ამჟამად მიმდინარეობს ვარძიის – არა მხოლოდ, როგორც არქეოლოგიური ობიექტის,

არამედ ზოგადად საქართველოს ერთ-ერთი უნიკალური ძეგლის მრავალკომპონენტური შესწავლა. ვარძიის კვლევა ხორციელდება სეისმომდგრადული, ჰიდროლოგიური, გეოლოგიური მიმართულებებით, დაწყებულია სარესტავრაციო პროცესი. კვლევა იმდენად ბევრი კომპონენტისგან შეგდება, იმდენად ბევრი ინსტიტუციაა მასში ჩართული, რომ ვარძიაში მიმდინარე სამუშაოები დანამდვილებით შეგვიძლია მივიჩნიოთ ინტერდისციპლინარული კვლევის თვალსაჩინო ნიმუშად.

- ბატონო ნიკა, როგორ ებრძვის სააგენტო შავ არქეოლოგიას? არსებობს თუ არა რაიმე კონკრეტული ბერკეტები ამ მსოფლიო სენის საქართველოში დასამარცხებლად?

- კოდექსზე მუშაობისას განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ შავ არქეოლოგიას ექცევა. უნდა შეიქმნას კულტურული მემკვიდრეობის ინსპექცია, რომელიც

სანახევროდ სამართალდამცავი ორგანო იქნება. იტალიის ყოფილი პროკურორი, ბატონი პაბლო ფერი ჩვენი სააგენტოს თვინინგ-პროგრამაში მონაწილეობდა და მან არაერთი ტრენინგი ჩაატარა სწორედ შავ არქეოლოგიასთან დაკავშირებით, გაგვაცნო საკუთარი მოსაზრებები, რომლებიც ზუსტად არის განერილი თვინინგის პროგრამაში და უთუოდ აისახება კოდექსში. აუცილებელია გამკაცრდეს შავი არქეოლოგიების სისხლის სამართლებრივი დევნა. შავი არქეოლოგიის მესვეურთა დასჯის საშუალებას ამჟამად მოქმედი კანონიც იძლევა, მაგრამ მთავარია,

მივაგნოთ მოტივაციას, ანუ რა განაპირობებს შავი არქეოლოგიის განვითარებას? შავი ბაზრისა და მოტივაციის თემა უნდა მოექცეს საკანონმდებლო ჩარჩოში, რაც შეეხება დასჯადობის მუხლს, ის დღევანდელი კანონითაც საკმაოდ მკაცრია და ამიტომ არ შეიცვლება. სამწუხაროდ, ამჟამად სამართალდამცავ ორგანოებს არ ხელეწიფება იმ კონკრეტული პირების დაკავება, რომლებიც შავი არქეოლოგიის საქმეს განაგებენ. საკანონმდებლო ცვლილებები მოგვცემს იმის საშუალებას, რომ დაისაჯონ ისინი, ვინც შავი არქეოლოგიით მანიპულირებას ბედავენ.

- ბატონო ნიკა, თქვენ შარშან ბრძანეთ, რომ ინფორმაციული მართვა, კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაცია სააგენტოს საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი სფეროა, რომ თანამედროვე საზოგადოება ორიენტირებულია ინტერნეტ სივრცეზე და ამიტომ არქეოლოგიური ანგარიშები კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ვებ-გვერდზე აიტვირთება, რამდენად განხორციელდა ეს გეგმა?

- სამწუხაროდ ამ მიმართულებით ხარვეზები ჯერ კიდევ არსებობს. საქმე ის არის, რომ პრობლემატურია თვითონ არქეოლოგიური ანგარიშების წარმოდგენის საკითხი. ანგარიშები, ცხადია, ატვირთული უნდა იყოს ვებ-გვერდზე, მაგრამ გასათვალისწინებელია მეცნიერთა საავტორო უფლებების დაცვის უზრუნველყოფა (ანუ ნაშრომების დაცვა პლა-

გიატორთა ხელყოფისგან) და ის თუ რამდენად მაღალია ანგარიშების ხარისხი. სწორედ ამ მიმართულებით მუშაობს სააგენტოს არქეოლოგიური სამსახური. ის უზრუნველყოფს ყველა ანგარიშის წარდგენას არქეოლოგიური კომისიისთვის და მომავალში, კომისიის მიერ დადებითად შეფასებული ანგარიშები უთუოდ აიტვირთება ვებ-გვერდზე.

- რას უსურვებთ ამ ახალწელიწადს “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველებს?

- “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველებს პირველ ყოვლისა, ბედნიერ ახალწელიწადს ვუსურვებ, ვუსურვებ საზოგადოების უფრო აქტიურ ჩართულობას კულტურული მემკვიდრეობის თემატიკაში, მატერიალური კულტურის უდიდესი სფერო ხომ სწორედ არქეოლოგიაა. მინდა, ჩვენ ყველამ ერთად, როგორც საზოგადოებამ ისე, სახელმწიფო სტრუქტურების წარმომადგენლებმა, მოვაგვაროთ არქეოლოგიის პრობლემატური საკითხები.

ინტერვიუ მიჰყავდა მაია ჩოლოყაშვილს

“Georgian monuments unknown till now, create their own segment in the World Heritage area...”

In December 2014, the General Director of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, Nikoloz Antidze, introduced “Online Arcgaeology” readers future plans set by the agency for the development of the archaeological field. It is interesting, whether legislative changes have been carried out in the archaeological heritage management. Have the archaeological excavations become more frequent or not? Where are complexes, interdisciplinary studies taking place? ..

Nikoloz Antidze’s annual report to “Online Archaeology” readers:

- Mr. Nick, a year ago you said that the Georgian law on “Protection of Cultural Heritage” needed to be improved, would you please tell us whether the law has been improved or not and if the changes have been made in the archaeological segment.

- It is an important question, as in 2014, when I was appointed as General Director of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, this subject was very topical and is still is. The situation today is as follows: We have established the group working on the Cultural Heritage Code, for which the agency allocated an amount. The main core of this group, consists of the Agency specialists, but there are also invited representative of other institutions, who are involved in the work, including non-governmental organizations, eg: members of Young Lawyers Association and others. So, the members of those many institutions work on the Code, who it will refer to, and we believe it has been a success.

As for the code, various instructions are provided for its development. As you know, the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia have been implementing the Twinning Project “Support for the institutional development of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia” for 22 months, one of the priorities of which was the improvement of legal framework in the field of Cultural Heritage. As a result of working within the framework of the project, there were certain aspects of the law relating to the cultural heritage and, therefore guidelines have been developed. The aim of the future Code is to set out everything in detail, it means, not in-depth understanding of the precepts and subjects,

but reconciling their general aspects to contemporary reality. Therefore, the Code incorporates various legislative acts: **The law of Georgian Cultural Heritage, the law on Import Export, the law on Management, Cultural Heritage Inspection Bill, Intangible Cultural Heritage and World Heritage man-**

agement Bills.

I think that the main legal document will be submitted on the spring sessions of the Parliament and then we will begin the implementation of the new procedures for the enactment of the new Code.

- Mr. Nick, compared with last year has the number of archaeological excavations increased and which important archaeological researches are being carried out?

Archaeological excavation doubled compared with last year. Personally, I think the most important is the funding of archaeological objects. I would like to direct your attention to Grakliani Hill. I think the works ongoing there can be considered on the modest scale. As you know, in 2014, Grakliani Hill was given the cultural heritage status and this year – a national category. Except that we continued the commenced archaeological research, we

are organizing a museum space, there will be an open-air museum on Grakliani Hill area.

The excavations of Iberian Pitiakhses Armazi complex, archaeological research in Bagineti, Didnauri archaeological field are going on actively, Ziari archaeological expedition, Sulori fortress archaeological expedition, excavations on Khvamli mountain, Alaverdi Monastery complex, Geguti palace complex have been financed.

- That is, what you announced in December 2014, is being carried out – “.. Georgian monuments unknown till now will create their own segment in the World Heritage area..” What has been done to intensify archaeological tourism, what are you going to do in this direction in future?

- For the development of archaeological tourism it is important to organize infrastructure, accordingly, we are starting to develop Gudabertka archaeological site and Grakliani Hill with similar plan. We are working to invite as many international ar-

chaeological expeditions as possible, which I think, will greatly contribute the development of archaeological tourism, because archaeological tourism considers the visiting of specialist archaeologists, drawing their interest by several sites of our country. They

will donate money for working on a particular archaeological site in Georgia, of course, together with Georgian specialists. The main thing is carrying out infrastructure projects, and then it will be easy to actively start ar-

chaeological tourism. That is, our aim is not only to provide visitors to see this or that site, but we would like to develop an interest among professional in archaeological sites.

- Mr. Nick, are the interdisciplinary studies and coordinated work with foreign experts being carried out? How actively are young people involved?

- Interdisciplinary studies with the involvement of young people are being carried out on Grakliani Hill, on Didnauri, Ziari 2 and other sites. Here I consider, as the study of the landscape of that period as well as archaeological excavations, so the specialists of different fields are involved in the work, but in the view-point of interdisciplinary approach to the sites, I will focus on Vardzia. **I would like to especially mention that today we are studying Vardzia not only as archae-**

ological site, but in general its multicomponent study as one of the unique sites. The research of Vardzia is carried out in the direction of seismic stability, hydrology and geology, the restoration process has been started. The research consists of so many components, so many institutions are involved, that the works carrying out in Vardzia, can be considered as a remarkable example of interdisciplinary research.

- Mr. Nick, how does the Agency combat with the black archaeology? Are there any specific controls to defeat this world contagion in Georgia?

- During the working on the Code a particular attention is paid to the black archaeology. A cultural heritage inspection should be created, which will be half the law enforcement authority. Italy's former prosecutor, Mr. Pablo Ferri participated in Twinning Programme of our Agency and he conducted several trainings relating to black archaeology, introduced us his own views, which are accurately de-

finied in the Twinning Programme and will assuredly be represented in the Code. It is necessary to aggravate criminal prosecution of black archaeologists. The current law allows to punish black archaeology leaders, but it is important to find the motivation, that is what defines the development of black archaeology? Black Market and motivation should be the subject of a legislative framework, as

for the punishment Article, it is quite strict according to the current law and therefore will not be changed. Unfortunately, law enforcement authorities are not able to to ar-

rest the individuals, who reign over the black archaeology. Legislative changes will give us the opportunity to punish those who dare to manipulate by means of black archaeology.

***- Mr. Nick, you said last year that imnformative management, popularia-
tion of cultural heritage is the activity of the Agency, that modern society is
focused on Internet and so the archaeological reports would be uploaded
on the website of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of
Georgia. How was this plan Implemented?***

- Unfortunately, there are still gaps in this direction. The point is that submission of archaeological reports is problemaitic itself. Of course, reports should be uploaded on the website, but ensuring the protection of scientists' copyrights must be considered (ie to protect the works from pagiators) and how

high is the quality of reporting. The archaeological service of the Agency works in this direction. It provides the submission of all the reports to the archaeological commission and the reports approved by the commission will be uploaded on the website in future.

- What will you wish to "Online Archaeology" readers for this New Year?

- First of all, I would like to wish "Online Archaeology" readers a Happy New Year, I wish more public involvement in Cultural Heritage issues, the largest field of material

culture is archaeology. I would like, that we all together, society and the representatives of state structures solve the problematic issues of archaeology.

The interview was conducted by Maya Cholokhashvili

“მსოფლიო სამეცნიერო სივრცეში საქართველო პალეოლითის ერთ-ერთ მუქად მოიაზრება...”

“გურჯაანის რაიონის სოფ. ზიარსა და ფხოველში აღმოჩენილი ძველი ქვის ხანის არქეოლოგიური ობიექტები შესაძლოა, დმანისის შემდეგ ერთ-ერთი ყველაზე ძველი სტრატოციფიცირებული ძეგლები აღმოჩნდეს მთელ სამხრეთ კავკასიაში. ზიარში ჩატარებული გათხრების მიხედვით ირკვევა, რომ აღამიანი, რომელიც იარაღებს ზიარის ტერიტორიაზე ამზადებდა, აქვე ცხოვრობდა და ნადირობდა. ზიარში აღმოჩენილი ნივთების გამოკვლევის შედეგად, შესაძლოა, დმანისის აღმოჩენიდან შემდგომ ძეგლამდე არსებული ის შუალედი შეივსოს, რომელიც აქამდე გამოკვლეული არ იყო.” - განაცხადა 2014 წელს ზიარის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ბატონმა ნიკა თუშაბრამიშვილმა.

ლაზე ძველი სტრატოციფიცირებული ძეგლები აღმოჩნდეს მთელ სამხრეთ კავკასიაში. ზიარში ჩატარებული გათხრების მიხედვით ირკვევა, რომ აღამიანი, რომელიც იარაღებს ზიარის ტერიტორიაზე ამზადებდა, აქვე ცხოვრობდა და ნადირობდა. ზიარში აღმოჩენილი ნივთების გამოკვლევის შედეგად, შესაძლოა, დმანისის აღმოჩენიდან შემდგომ ძეგლამდე არსებული ის შუალედი შეივსოს, რომელიც აქამდე გამოკვლეული არ იყო.” - განაცხადა 2014 წელს ზიარის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ბატონმა ნიკა თუშაბრამიშვილმა.

რა დასტურდება ამ განცხადებიდან ერთი წლის მიწურულს? აღმოჩნდა თუ არა საქართველოს ტერიტორია ერთ-ერთი იმ რეგიონთა შორის, სადაც ცეცხლის გამოყენების უძველესი კვალია დაფიქსირებული? შეივსო თუ არა დროის ის ჰიატუსი, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე დადგენილია ძველი ქვის ხანის ძეგლების - დმანისის ქვედა პალეოლითურ სადგომსა და ნონა-კუდაროს მღვიმეების ასაკს შორის?..

“ონლაინ არქეოლოგია” წარმოგიდგენ

თ ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორს, ილიას უნივერსიტეტთან არსებულ პალეოგარემოს რეკონსტრუქციისა და არქეოლოგიური კვლევების ცენტრის ხელმძღვანელს, ყველაზე მრისხანე, პირველქმნილ-პირველყოფილი,

ყველაზე ამოუცნობი ეპოქის - ქვის ხანის მკვლევარს - ნიკა თუშაბრამიშვილს, რომელიც როგორც არქეოლოგი და ყოფილი ალპინისტი, ჩვენი ჟურნალის მკითხველს ამ ახალ წელიწადს ბუნებასთან ჰარმონიაში ცხოვრებას უსურვებს.

- ბატონო ნიკა, მამათქვენი დავით თუშაბრამიშვილი ცნობილი არქეოლოგი იყო, მოახდინა თუ არა გავლენა მამამ თქვენი პროფესიის არჩევანზე?

- რასაკვირველია, მეტსაც გეტყვით, ჩემი პროფესია თითქოს წინასწარ იყო განსაზღვრული. დედაჩემი ეთნოგრაფი გახლდათ, მამა - ქვის ხანის სპეციალისტი, მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების გამგე და ქვის ხანის ფონდისა და გასული საუკუნის, 50-იანი წლების რიონ-ყვირილას აუზის სტაციონარული არქეოლოგიური ექსპედიციის დამფუძნებელი, მან აღმოაჩინა 200-მდე პუნქტი და ძეგლი, მათ შორის,

ცუცხვათის მღვიმოვანი კომპლექსის მთავარი ტალანი
Tsutskhvati cavernous complex main passage

მსოფლიო მნიშვნელობის ძეგლები, რომლებიც მოიხსენიება ისეთ გამოცემებში, როგორცაა მაგ.: კემბრიჯის უნივერსიტეტის გზამკვლევი და სხვ. მამა იყო ერთ-ერთი პირველი არქეოლოგი, რომელმაც ფრანგ კოლეგებთან ერთად საერთაშორისო პროექტები განახორციელა. ის ავტორია რამდენიმე მონოგრაფიისა და მრავალი სტატიის. პირველად, როდესაც

ექსპედიციაში წამიყვანა 4 წლის ვიყავი და მას აქეთ თითქმის ყოველ წელიწადს

ექსპედიციაში დავდივარ. დიახ, მამაჩემის ესტაფეტა გადავიბარე. თითქოს უცნაურია, მაგრამ დანამდვილებით შემიძლია ვთქვა - ჩემ მიერ აღმოჩენილ ძეგლებზე მეტად ის ძეგლები მიყვარს, რომლებზეც ბავშვობიდან ვმუშაობდი მამასთან ერთად და შემდეგ ინდივიდუალურად გავაგრძელე მათი კვლევა.

ეს ძეგლებია: ჯრუჭულის მღვიმე, ორთვალა კლდე და ცუცხვათის მრავალსართულიანი უნიკალური მღვიმური კომპლექსი (შედეგება 15 მღვიმისგან, მათ

ცუცხვათის მღვიმოვანი კომპლექსის მთავარი ტალანი
Tsutskhvati cavernous complex main passage

შორის გამორჩეულია ბრინჯაოს მღვიმე, ორმაგი ეხი, ზედა მღვიმე და სხვ.), რომლებიც უდავოდ მსოფლიო მნიშვნელობის ძეგლები გახლავთ. კომპლექსის ძირითად - "ბრინჯაოს მღვიმეში" თითქმის 20 მ-ის სიმძლავრის ჭრილია გათხრილი. აქ წარმოდგენილია თითქმის ყველა კულტურული ფენა - დაწყებული შუა პალეოლითური ხანიდან შუა საუკუნეების ჩათვლით. შუა პალეოლითურ ფენაში ნაპოვნი გვაქვს ნეანდერტალელის კბილი. ქვის ხანის ეპოქაში ეს მღვიმე ძირითადი საცხოვრებელი სადგომი იყო. ორმაგი ეხი კი, მონადირეთა დროებითი ბანაკი გახლდათ, ხოლო ზედა მღვიმე, სავარაუდოდ, ნეანდერტალელების სარიტუალო ძეგლია. ზედა მღვიმეში ნაპოვნი მხოლოდ და მხოლოდ კაჟის 14 ნივთი და დათვის თავის ქალები (5 ცალი), ქვედა ყბის გარეშე, ისინი დალაგებულია კედლის გასწვრივ, გარკვეული წესრიგის დაცვით. ცუცხვათის მთელ კომპლექსზე ერთი კულტურა დასტურდება, რომელიც საერ-

თაშორისო, სამეცნიერო მიმოქცევაში ცუცხვათის კულტურის სახელნათაა ცნობილი.

ჯრუჭულის მღვიმე ერთ-ერთი უძველესი შუა პალეოლითური ძეგლია, რომლის ყველაზე ძველი ფენა 274 000 წლით თარიღდება, სწორედ აქ არის აღმოჩენილი ერთ-ერთი პირველი ნეანდარტალელის ნაშთი (ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიის მასშტაბით), კბილის სახით.

მე უცხოელ ჯგუფებთან ერთად განვაახლე ამ ძეგლებზე მუშაობა. იქ მოძიებული მასალა, ყველა ნიმუში უცხოეთის ლაბორატორიებში დათარიღდა, მოვიპოვეთ მნიშვნელოვანი ინფორმაცია, დადგინდა, რომ ორთავალა კლდე მართლაც უძველესი

ცუცხვათის მღვიმოვანი კომპლექსის მთავარი ტალანი

და უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. სხვათა შორის, ორთვალა კლდეზე მუშაობით დაიწყო საქართველოში უცხოელებთან ურთიერთობა. 1993 წელს ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორები ჩამოვიდნენ საქართველოში, ისინი დაინტერესდნენ ორთვალა კლდის კვლევით და 1993 წლიდან 2001 წლამდე, ძეგლზე მუშაობა ოფიციალური პროექტის ფარგლებში მიმდინარეობდა. პარალელურად ნიმუშებს ვიღებდით სხვა ძეგლებიდან, მათ შორის ჯრუჭულას მღვიმედან. ორთვალა კლდის კვლევა დღემდე არ დაგვისრულებია, ეს იმდენად მასშტაბური სამუშაოა, შესაძლოა, მისთვის ერთი სიცოცხლეც არ იყოს საკმარისი... გარდა ამისა, ზოგადად რთულია მღვიმეების კვლევა, ზოგიერთ

მღვიმეში ალპინისტური ტექნიკის საშუალებით შევდივართ, მათ შორის, ცუცხვათის ზედა მღვიმეში, მოაჯირიან მღვიმეში, ღამურების მღვიმეში, დათვებისა და ბიზონების მღვიმეებში. სწორედ ახლახან ძალიან მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მივიღეთ, აღმოჩნდა რომ ორთვალას უძველესი ზედაპალეოლითური ფენების თარიღი - 42 000 წელი ერთ-ერთი ყველაზე ძველი თარიღია არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ ახლო აღმოსავლეთში ამ ახალი ინფორმაციის მომცველი სტატია, რომელიც ჩემი და ჩემი კოლეგების სახელით ამჟამად ქვეყნდება "Science,"-სა და "Nature"-ში, ცხადია, მომავალში საქართველოშიც გამოქვეყნდება.

Tsutskhvati cavernous complex main passage

- საკუთრივ თქვენ აღმოჩენილი გაქვთ 200-მდე ძეგლი და პუნქტი, რომელი მათგანი მიგაჩნიათ ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენად და რატომ?

- რეალურად ყველაზე აღიარებული და საერთაშორისო მნიშვნელობის ძეგლებია ბონდის მღვიმე, ზიარი-ფხოველი და უნდოს კლდე. ბონდის მღვიმე საინტერესოა იმიტომ, რომ იქ გამოვლენილი გვაქვს ადამიანის კბილიც, ორთვალა კლდის მსგავსად, ბონდის მღვიმეზეც ფიქსირდება როგორც ნეანდარტალური ცხოვრების კვალი ისე, თანამედროვე ადამიანისა. შემიძლია სიამაყით აღვნიშნო, რომ ახალმა თარიღებმა, რომლებიც ორთვალა კლდეზე და ბონდის მღვიმეზე მივიღეთ, დაადასტურა ჩემი ვარაუდი (რომელიც ჯერ კიდევ

1994 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში გამოვთქვი), ანუ: საქართველოში არსებობდა გარდამავალი პერიოდი ამ ორ ეპოქას შორის, შესაძლებელია, თანამედროვე და ნეანდარტალელი ადამიანები თანაცხოვრობდნენ, თანაარსებობდნენ. გარდა ამისა, საქარ-

პალეომინისდერების კვალი, რომელთა ზუსტი ასაკი უკვე დავადგინეთ, პირველად აქ აღმოჩნდა უძველესი სელი და ძაფი, ანთროპოლოგიური ნაშთი HOMO SAPIENS (ანთროპოლოგიურად თანამედროვე ადამიანი) კბილის სახით. რაც მთავარია, მასალა დავათარილეთ მსოფლიოს სხვადასხვა ლაბორატორიაში.

რაც შეეხება უნდოს, მის შესასვლელში დადგენილია, როგორც შუა ისე, ზედა და პალეოლითური ეპოქის კულტურული ფენები, აგრეთვე, გვიანდელი, მათ შორის, შუა საუკუნეების ფენები. შუა პალეოლითის ეპოქაში (300 000 - 40 000 წწ.), ანუ ნეანდერტალელების არ-

ცუცხვათი, 3 სართული - ბრინჯაოს მღვიმე, ბიზონის მღვიმე, თალოვანი მღვიმე
Tsutskhvati 3rd floor Bronze cave, bison cave, arched cave

თველოს ტერიტორიაზე აქ პირველად დადასტურდა ვულკანური ფერფლი,

სებობის პერიოდში, მღვიმე მონადირეების ბანაკი იყო, რასაც ადასტურებს

ის, რომ აქ მოპოვებულ არტეფაქტთა უმრავლესობა სამონადირეო იარაღებია, გარდა ამისა, გამოვლენილია ცხოველების ძვლები (დიდი რაოდენობით, მათი უმრავლესობა მღვიმური დათვისაა). აქაც, ისე როგორც ბონდის მღვიმეში პალეომინისძვრის კვალი დადგინდა. საინტერესოა, რომ ჩამოქცეულმა ლოდებმა ქვეშ მოიყოლა სხვადასხვა ასაკის დათვები (12 ინდივიდი). ზოგადად, მღვიმური დათვები მურა დათვებისგან განსხვავებით ოჯახებად ცხოვრობდნენ, სწორედ ამის გამო აღმოჩნდა აქ ამდენი ერთად დაღუპული დათვი.

უნდოს მღვიმეში გამოვლენილია ზედა პალეოლითური (ანატომიურად თანა-

მედროვე ადამიანის არსებობის ეპოქა) ფენებიც (40 000-12 000 წწ.).

პირველად სწორედ უნდოში გამოვლინდა მღვიმური კედლის მხატვრობის ნიმუში. მღვიმე 80 მ სიგრძისაა, მის კედელზე პატარა, ხელებაშვერილი კაცუნას გამოსახულებაა. კაცუნა არც ვერტკალურადაა გამოსახული და არც ჰორიზონტალურად, დახატულია დიაგონალურად და ამიტომ მე ვფიქრობ, რომ ვიღაცამ უბრალოდ თავისი ემოცია გადაიტანა კედელზე, ანუ უფსკრულში ადამიანის ვარდნის ემოცია. ამ გამოსახულების გარდა კიდევ რამდენიმე გამოსახულება დავადასტურეთ, მაგრამ სამწუხაროდ მუშაობისას პირველი ნაკანრი სიმბოლური გამოსახულება წაიშალა, ახლა ის ძალიან ძნელი გასარჩევია.

მღვიმის ბოლოში ბუნებრივი უფსკრულია, 50 მ სიღრმის ჭა. უფსკრულში თოკებით ჩავეშვით და იქ კიდევ რამდენიმე ჭა - სამი ორმო გამოვაგლინეთ, რომელთა ფსკერი სავსე იყო ადამიანისა და ცხოველთა ნაშთებით. ერთი თავის ქალა აღვადგინეთ. მნიშვნელოვანია ის, რომ იქ არ არის არქეოლოგიური მასალა, რაც მეტყველებს მასზე, რომ ეს ცხოველებიც და ერთ-ერთი ადამიანიც იქ სიკვდილის ან მოკვდინების შემდეგ მოხვედრილა. ანუ, ეს იყო რაღაც ნაგავსაყრელი, ან რიტუალი, ან შესაძლოა თავიდან ნაგავსაყრელი და შემდგომ უკვე რიტუალში გადაიზარდა. და იქნებ, სწორედ ამის გამო გაჩნდა კედელზე სიმბოლური გამოსახულება?

ბრინჯაოს მღვიმის ქრილორონზე Bronze cave section

ყოველივე ეს ადასტურებს, რომ საქართველოს ტერიტორია ინტენსიურად გახლდათ ათვისებული პირველყოფილი ადამიანის მიერ, რაც ბუნებრივია, რადგან იმერეთის რეგიონი ჩაკეტილი სივრცე იყო და სახეობები, რომლებიც სხვაგან ადრე გადაშენდა აქ გაცილებით დიდხანს არსებობდა, ეს, რასაკვირველია, გეოგრაფიულმა და კლიმატურმა პირობებმა განაპირობა, ანუ აქ არ იყო მკვეთრი კლიმატური ცვალებადობა და ეს ტერიტორია გახდა, როგორც ადამიანის ისე, ფლორისა და ფაუნის თავშესაფარი. კავკასიონის მთავარი ქედი საქართველოს გამყინვარების

ბრინჯაოს მღვიმერონზე Bronze cave

პროცესებისგან იცავდა. აციება, რასაკვირველია ჩვენთანაც იყო, მაგრამ ველური გამყინვარება არ ყოფილა. მიგრაციების ძირითადი მიმართულება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ ფიქსირდება. პირველი მიგრაციების ტალღა, ქვედა პალეოლითის ფინალი და შუა პალეოლითის დასაწყისისა ლევანტის მსგავსია, ფინალური, შუა შუა-პალეოლითი ძალიან გავს ზაგროსისას, თუმცა ჩრდილოეთ კავკასიური ნიშნებიც ვლინდება, რაც მეტყველებს მასზე, რომ მიგრაციული ტალღები მიმართული იყო არა მხოლოდ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ, არამედ გარკვეულწილად ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენაც, ანუ ადამიანთა ზოგიერთი ჯგუფი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ მოდიოდა, შესაბამისად, საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი სამყაროს თითქმის ყველა კულტურის გავლენა იგრძნობა.

- ბატონო ნიკა, რას გვეტყვით 2014 წლის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენა - ზიარი2-ის შესახებ?

- ექსპედიციას წინ უძღოდა რამდენიმე წლიანი დაზვერვები. ზოგადად, ზიარი 2-ს მივაკვლიეთ მაშინ, როდესაც ბ-ნ თამაზ ბუგიანიშვილის აღმოჩენა ზიარი-ფხოველზე ვმუშაობდით. მინდა ყურადღება გავამახვილო ძეგლების სახელებზე - ბატონი

ბუგიანიშვილის მიერ გამოვლენილი ზიარი, ფხოვის ტერიტორიაზე დადგინდა და, როდესაც ამ აღმოჩენის შესახებ ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა შეიტყვეს, ძეგლის სახელში “ფხოველის” ჩართვა გვთხოვეს, ამიტომ მას ზიარი-ფხოველი დავარქვით, რათა არც სახელწოდება “ზიარი” დაკარგულიყო და ფხოვიც ფიგურირებდეს. ჩვენ მიერ აღმოჩენილ მეორე ძეგლს კი, ზიარი 2 ვუწოდეთ.

ბ-ნ ბუგიანიშვილმა ზიარი-ფხოველი 70-იანი წლების დასაწყისში გამოავლინა. ამის შესახებ მასალა გამოქვეყნებულია “საქართველოს არქეოლოგიის” I ტომში, სამწუხაროდ ძეგლთან დაკავშირებული სხვა დოკუმენტაცია ვერ მოვიძიე და ამ მნიერი ინფორმაციის საფუძველზე დავიწყე მისი ძებნა გომბორის ქედზე, ტყეში. 2011-2012-2013 წლებში დავდიოდი და ვეძებდი, მაგრამ ვერ ვპოულობდი, 2014 წელს ნოემბერში, როდესაც უკვე გაშიშვლდა მცენარეული საფარი და ხედვა გაუმჯობესდა მივაკვლიეთ ძველ ჭრილს. მუშაობა დავიწყეთ იმავე წელს, მაგრამ რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია ამ

ძეგლის ძებნაში გამოვავლინეთ სხვა ძეგლი - ზიარი 2, რომელიც, როგორც ჩანს, პირველ ძეგლზე არქაულია, ბატონი თამაზის დათარიღებით ძეგლი ეკუთვნოდა მინდელ-რისის იმპერსტადიას ანუ, დათბობის პერიოდს, ის დაახლოებით 400 000 - 240 000 წლებს შორის ექცევა. ბატონი თამაზი არ დასულა დედაქანზე, ჩვენ ჩავედით სიღრმეში, იქ გამოვავლინეთ იგივე მასალა, რომელიც ბ-ნ თამაზს ჰქონდა აღწერილი, დასტურდება კლექტონის კულტურაც. ის ბ-ნ ბუგიანიშვილსაც აქვს მოხსენიებული, მაგრამ თვითონ კლექტონის კულტურის ასაკი დაძველდა, უწინ თარიღდებოდა 400 000 - 250 000 წლით, ახალი კლასიფიკაციით კი დაახლოებით ნახევარი მილიონი წლის წინანდელია. არქეოლოგიური ქვის მასალის გარდა აღმოჩნდა ძვლის მასალაც, რომელიც ძალიან ცუდად არის დაცული, ვიპოვეთ ადამიანის ორი ქვედა ყბის ფრაგმენტი (გადავეციტ ანთროპოლოგს), ამერიკელ კოლეგებს გავატანეთ ინფორმაცია და ფოტოები აშშ-ში. წინასწარული ვარაუდით, ეს ნამდვილად ადამიანის ყბების ფრაგმენტია,

მაგრამ თანამედროვეა თუ არა ამას ანთროპოლოგიური კვლევა დაადგენს, მასალა კალციტირებულია და სერიოზულ დამუშავება-განმენდას საჭიროებს.

გამოვლინდა 8 in situ (უძრავი) კულტურული ფენა. მოგვიანო პერიოდში, ფენის რალაც მონაკვეთი გვიან ანტიკური

ორმაგი ეხი Double grotto

ან ადრექრისტიანული ხანის ნაგებობითაა ჩაჭრილი, ამიტომ იქ გვაქვს, როგორც რეალურად *in situ* ფენები ისე, დარღვეულიც. ფენა, რომელშიც ორი ყბა გამოვლინდა *in situ* ფენაა. ბუნებრივია, მუშაობა ნელა მიმდინარეობს, ამიტომ ჯერ არ არის დადასტურებული ძეგლის რაობა, მაგრამ ამაზე (უშუალოდ ნედლეულის წყაროა, ანუ იქ მუშავდებოდა მასალა) და მის სიძველეზე მიგვანიშნებს მეორე - ჩვენ მიერ აღმოჩენილი ძეგლი, რომელიც დადასტურებულად სახელოსნოა, რადგან ყველა ნივთი, ყოველი ქვა, რომელსაც იქ მივაკვლიეთ არტეფაქტია. ეს არის გომბორის აღმოსავლეთ ნაწილი, რომელიც კირქვული სისტემაა, ქვის იარაღის ნედლეული მასალა ძირითადად კირქვაა, მოგვიანო პერიოდში კი კაჟია გამოყენებული. კა-

ჟის საბადოები, როგორც ჩანს უფრო გვიან გაშიშვლდა, შესაბამისად, უფრო გვიან მოხდა მისი ათვისება. საინტერესოა ის, რომ აქ შემორჩენილია ხელუხლებელი, ჰორიზონტალური ფენები. გამოვლინდა ერთი ნაკერალი შრე, რომლის ასაკიც ჯერ არ არის დადგენილი, მაგრამ ნამდვილად ცეცხლის კვალია. ტექნოლოგიურად, ტიპოლოგიურად, პრიმიტიულობით ეს მასალა დმანისის მასალის მსგავსია, შესაძლოა უფრო პრიმიტიულიც, რაც, ალბათ ძეგლის კირქვისა და კაჟის საბადოსთან სიახლოვეთ არის გამოწვეული, მაგრამ ამ ვარაუდს გადამოწმება და დამატარებელი მასალა სჭირდება, რაც მომავალი კვლევების საქმეა.

- ბატონო ნიკა, რამდენად მდიდარია საქართველო პალეოლითური ძეგლებით და როგორია მათი ტურისტული პოტენციალი? როგორ მოიაზრება მსოფლიო სამეცნიერო სივრცეში საქართველოს პალეოლითი?

- პალეოლითური ძეგლები საქართველოს ყველა რეგიონში გვხვდება, მაგრამ ყველაზე კარგად შესწავლილი რიონ-ყვირილას აუზის ძეგლებია. ისინი უამრავია სამცხე-ჯავახეთში, თუმცა იქ სტრატეგრაფია არ ფიქსირდება და, შესაბამისად, მათი მეცნიერული ღირებულება შედარებით ნაკლებია, მნიშვნელოვანია ისიც, რომ როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში ძველი ძეგლები კო-

ლხეთის დაბლობზეც იყო გავრცელებული, მაგ.: რეგიონში, რომელიც ზღვის დონიდან 100 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს, გამოვლენილი გვაქვს ქვედა პალეოლითური ხელცულები და შუა პალეოლითური მასალა. ეს მეტყველებს მასზე, რომ ტექტონიკური ძვრებისას დასავლეთ საქართველოს ეს მონაკვეთი დაიძირა, ზღვის დონემ აიწია და ამიტომ ტერიტორიის დიდი ნაწილი ჭაობებითა და ზღვით არის

დაფარული, მიუხედავად ამისა, მაინც გვხვდება გადარჩენილი მასალები, ანუ ის ტერიტორიაც ათვისებული იყო. მთელ საქართველოში - დანყებული თბილისიდან ნებისმიერი მიმართულებით, ყველგან ჩანს პალეოლითის კვალი.

ტურისტული პოტენციალი დიდია. ამ მიმართულებით მე დიდი ხანია ვმუშაობ, ჩემი პროექტების ნაწილი მსვლელობაშია. ძეგლების ტურისტული პოტენციალის გამოყენებით დაინტერესებულია გარემოს დაცვის სამინისტრო და საჩხერის მუნიციპალიტეტი. საჩხერეში ძეგლები ცენტრალური მაგისტრალის

გასწვრივ მდებარეობს, სხვადასხვა პერიოდისა და ფუნქციურად სხვადასხვაგვარად დატვირთული მღვიმეები და გამოქვაბულები ერთმანეთს ცვლის. ამიტომ ადვილი მისადგომია და მე ვფიქრობ, რომ ექსკურსიები უნდა მოეწყოს მღვიმე-ქვაბულებში, ანუ ისინი ტურისტულ ობიექტებად უნდა მოვანყოს.

რაც შეეხება საქართველოს პალეოლითის მსოფლიო მნიშვნელობას, მსოფლიო სამეცნიერო სივრცეში საქართველო პალეოლითის ერთ-ერთ მექად მოიაზრება.

ინტერვიუ მიჰყავდა მაია ჩოლოყაშვილს

“In the international scientific community Georgia is considered as one of the Mecca of Paleolithic...”

“Old Stone Age archaeological items found in Gurjaani region, villages Ziari and Pkhoveli, may appear as the oldest stratified sites after Dmanisi. The excavations carried out in Ziari showed that people who produce arms in Ziari territory, also lived and hunted there. After studying the items found in Ziari, perhaps it will be possible to fill the interval from Dmanisi discovery to the next monument, which has been explored yet.” – Said the head of Ziari archaeological expedition in 2014, Mr. Nick Tushabramishvili.

What is confirmed after one year from this statement? Did the territory of Georgia turn out the third, after Africa continent

and French territories, where the ancient trace of fire using has been recorded? Has the prescribed time hiatus been filled in Georgia: between the age of the Old Stone Age sites – Dmanisi lower palaeolithic dwelling and Tsona- Kudaro caves?

“Online Archaeology” presents the professor of Ilia State University, the head of paleo-reconstruction and Archaeological Research Center at Ilia State University, the researcher of the most truculent, primitive, the most mysterious era – the Stone Age – Nick Tushabramishvili, who as an archaeologist and former alpinist, for this New Year wishes the readers of our magazine to live in harmony with nature.

- Mr. Nick, your father, David Tushabramishvili was a famous archaeologist, did your father have influence on your choice of profession?

ორმაგი ეხი Double grotto

ზედა მღვიმე upper cave

- Of course, I can tell you that my profession had been pre-determined. My mother was an ethnographer, father – the Stone Age specialist, head of the Archaeology Department of the museum and the founder of the Stone Age Fund and Rioni-Kvirila basin stationary archaeological expedition in the 50s of the last century, he discovered about 200 places and monuments, including monuments of world importance, which are mentioned in such publications, as: Cambridge University Guide and others. My father was one of the first archaeologists, who carried out international projects with French colleagues. He is the author of several monographs and numerous articles. For the first time, when he took me to the expedition I was 4 years old and after that I go to the expedition almost every year. Yes, my father's baton was handed to me. It seems strange, but I can say for sure – I like the monuments, on which I have worked since my childhood with my father more and then continued their research in-

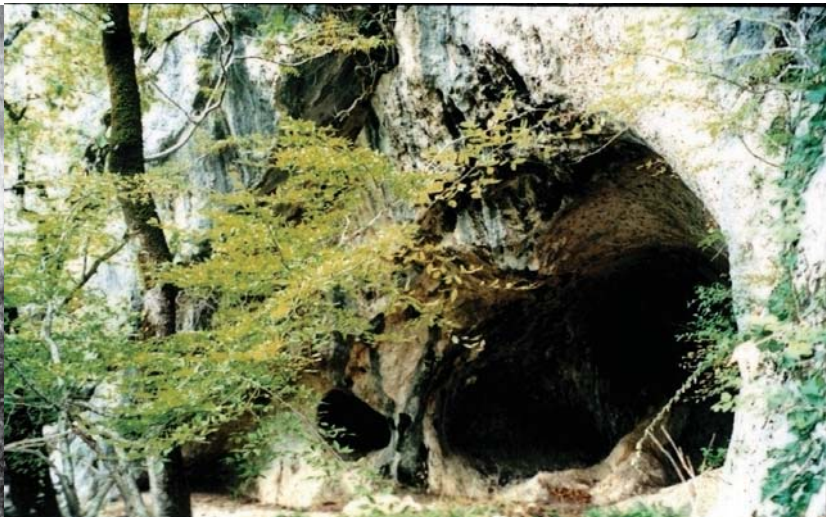
dividually, than the monuments that I have discovered.

These monuments are: Jruçuli cave, Ortvala rock and Tsutskhvati multistory unique cave complex (consists of 15 caves, including the distinguished Bronze cave, Doube Ekhi, Upper cave and others), which are undoubtedly the monuments of world importance. In Complex major – “Bronze cave” almost 20 m capacity trench is dug. Almost all the cultural layers are represented here – started from Middle Paleolithic era including Medieval period. We have found Neanderthal teeth in the Middle Paleolithic layer. In the Stone Age this cave was mainly a living space. Double Ekhi was a temporary camp for hunters and the Upper cave, supposedly is Neanderthal ritual monument. In the Upper cave only 14 flint items and bear skulls (5 pieces) without the lower jaw are found. They are sorted along the wall in some order. In the whole Tsutskhvati complex one culture is recorded, which is known is inter-

მზიურის ცხრილი Mziuri section

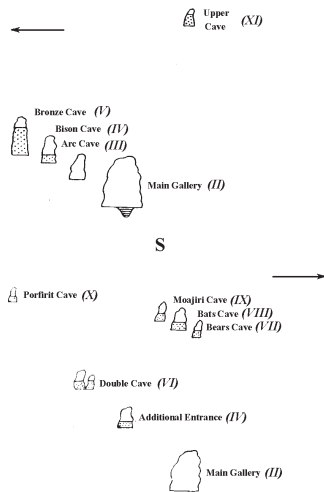

მზიური Mziuri

national, scientific circulation and Tsutskhvati culture.

Jruchuli cave is one of the oldest Middle Paleolithic monument, the oldest layer of

ცუცხვათი გეგმა Tsutskhvati plan

which is dated back to 274 000, that is where one of the first Neanderthal remains (throughout the territory of the former Soviet Union), in the form of tooth.

I resumed working on these monuments with

foreign groups. The material found there and all the samples have been dated in laboratories, we have obtained an important information, it was determined that Ortvala Rock is really the oldest and the most important sites. By the way, the cooperation with foreigners in Georgia started with the work on Ortvala rock. In 1993, Harvard University professors arrived in Georgia, they were interested in research of Ortvala cave and from 1993 to 2001 working on the monument was carrying out in the within the framework of an official project. At the same time we took samples from other monuments, including Jruchula cave. The research of Ortvala cave has not finished yet, it is such a large-scale work, that possibly a lifetime would not be enough... In addition, generally it is difficult to study caves, some caves we enter by means of climbing equipment, including Tsutskhvati Upper Cave, railing cave, Bats cave, Bear and Bison caves.

Just now we received a very important infor-

ზიარი ფხოველი Ziari Pkhoveli

mation, it turned out that the date Ortvala Upper Paleolithic layers – 42 000 years is one the oldest date not only in Georgia, but throughout the Middle East. The article about this new information is going to be published in “Science” and “Nature”, on behalf of me and my colleagues, of course, it will be published in Georgia in future.

- You discovered yourself about 200 monuments and places, which of them do you think is the most important discoveries and why?

- In fact the most significant monuments of the international importance are Bondi Cave, Ziar-Pkhoveli and Undo Rock.

Bondi cave is interesting by the fact, that we have revealed also a human tooth, In Bondi cave, like in Ortvala Rock we have found the traces of Neanderthal as well as modern people. I can proudly say that new dates, which we got on Ortvala cave and Bondi Cave, proved my assumption (which I mentioned in my work in 1994), ie: There was a transition period in Georgia, between these tow eras, it is possible that modern and Neanderthal people lived together, coexisted. Besides, in the territory of Georgia, here was first con-

firmed volcanic ash, trace of Paleo erthquakes, the exact date of which we have already deterined, first the oldest linen and thread, anthropological remains HOMO SAPIENS SAPIENS (anthropologically modern people) in the form of tooth. What is most imprtant, the material has been dated in various laboratories of the world.

As for Undo, middle and upper Paleolithic era cultural layers have established at its entrance, also later, including the layers of the medieval centuries.

ზიარი 2 ქვის მასალა Ziari 2 Stone artefacts

In the middle Paleolithic era (300 000 – 40 000 years), that is in the period of Neanderthal existence, the cave was the camp of hunters, which is proved by the fact that the majority of archaeological material found here, are hunting weapons, in addition, animal bones are found (a large number, most of them belong to cave bears). Here as well as in Bondi cave the trace of Paleoearthquake has been found. It is interesting that collapsed boulders fell on the bears of different age (12 individuals). In general, cave bears unlike brown bears live in families, that is why so many bears died here together.

Also the Upper Paleolithic(anatomically era of modern human existence) layers have been revealed in Undo Cave (40 000 – 12 000 years).

Cave wall painitings were first found in Undo. The cave is 80 m long, there is image of a little man, with his hands raised. The little man is painted neither vertically nor horizontally,

ზიარი 2 განამარხებული ფლორა-ფაუნა
Fossils

it is painted diagonally and so I think, that someone just expressed his emotion on the wall, ie. the emotion of a man falling in the precipice. We confirmed also other images, but unfortunately the first scratched symbolic image has been deleted and now it is difficult to distinguish.

At the bottom of the cave there is a natural precipice, 50 m deep well. We went down

there with ropes and found there some more wells –

three pits, the bottoms of which were full of human and animal remains. We restored a human skull. It is important that, there is not an archaeological material, which indicates that the animals and one of the men were brought here after death. In other words, it was a dump, or ritual, or perhaps the dump at first and then turned into a ritual. And perhaps that is why there was a symbolic image on the wall.

All this proves that the territory of Georgia was extensively used by the primitive men, which is natural, because Imereti region was a closed space and species, which became extinct earlier in other places, existed here much longer, this is, of course due to geographic and climate conditions, there was not abrupt climate changes and this territory became a shelter for flora

ზიარი 2 Ziari 2

and fauna, as well as for human. The main Caucasus Ridge protected Georgia from glacial pro-

ზიარი 2 ქვის მასალა
Ziari 2 Stone Artefacts

cesses. Of course, cold snap was here, but there was not a wild icing. The main direction of migration is recorded from the south to the north. The first migration wave, the final of the lower Paleolithic and the beginning of the Middle Paleolithic is similar to Levant, final, Middle Paleolithic is very much like Zagros, however, the North Caucasian signs are also obvious, which indicates that the migration waves were directed not only from the south to the North, but to some extent from the north to the south, that is some groups of people were coming from the north to the south, accordingly, there is the influence of all the cultures of the ancient world on the territory of Georgia.

ზიარი 2 Ziari 2

Mr. Nick, what can you tell us about one of the most important discoveries in 2014 – Ziari 2?

The expedition was preceded by several years of intelligence. In general, we found Ziari 2, when we were working on Mr. Tamaz Bugianishvili's discovery Ziari-Pkhiveli. I would like to draw your attention to the names of sites – Ziari, found by Mr. Bugianishvili, was established in Pkhovi territory and when the information about the discovery went to public, the population asked to put "Pkhoveli" in the name, because of this we called it Ziar-Pkhoveli, in order not to lose the name "Ziari" and mention Pkhovi too. The second site discovered by us was called – Ziari 2.

Mr. Bugianishvili found Ziar-Pkhoveli at the beginning of the 70s. The material about it is published in "Georgian Archeology" Volume I, unfortunately, I could not find any other document relating to this monument and-

based on this information, I began its searching on Gombori ridge, in the forest. In 2011-2012-2013 I was looking for it, but could not find, in November 2014, when flora uncovered and vision improved, we found an old groove. We started work in the same year, but what is the most important we found another monument while searching this site – Ziari 2, which as it seems is more archaic than the first monument. As Mr. Tamaz dated the monument belonged to Mindel-Riss interglacial stage, that is warming period between the years 400 000 -240 000. Mr. Tamaz did not reach the bedrock, we went down there and found the same material, which Mr. Tamaz had described. Clactonian culture is also proved. Mr. Buginashvili also mentioned it, but Clactonian culture is very old, before it was dated back to 400 000 -250 000

years, according to the new classification it is half a million years old. Besides stone material, we found bone material, which is poorly protected. We found the fragments of two lower jaw of human (handed them to anthropologist), we gave the information and photos to American colleagues. According to preliminary estimate, it is really a human jaw fragments, but whether it is modern or not, will be determined by anthropological study. The material is calcitized and needs a special treatment and cleaning.

8 in situ (immovable) cultural layers were revealed. Later, some sections of the layer were cut by calcite or early Christian period buildings, so there are in situ layers and faults. Layer, in which two jaws were found is in situ layer. The work is going on very slowly, so the identity of the monument has not been confirmed yet, about it (it is source of raw material, the material was processed

there) and its antiquity indicates the other fact- the monument discovered by us, which is undoubtedly a workshop, because all the items, each stone that we found there are artefacts. This is the eastern part of Gombori, which is limestone system. Raw material for stone tools is mainly limestone, later flint was use. Flint deposits, were uncovered later, accordingly, it was developed later. It is interesting that here are preserved intact, horisontal layers. One stitched layer is found, the age of which is not determined yet, but it is surely a trace of fire. Technologically, typologically, in primitiveness this material is similar to Dmanisi material, it may be more primitive, which is caused by the location of the monument near limestone and flint deposits, but this assumption needs to be varified and to find the dated material, which is a matter of future research.

Mr. Nick, How rich is Georgia with Paleolithic sites and what is its touristic potential? How is Paleolithic of Georgia considered in the world's scientific community?

Paleolithic sites are found in all regions of Georgia, but the well-researched are Rioni-Kvirila Basin monuments. There are many in Samtskhe-Javakheti, although stratigraphy is not recorded there and accordingly, their scientific value is less. It is also important that it seems, ancient sites in western Georgia were also common in Colchis Lowlands, for example: in the region,

ზიარი 2 ძვლის ფრაგმენტი
Ziari 2 Bone fragment

ზიარი 2 ქვის მასალა
Ziari 2 Stone Artefact

ზიარი ფხოველი იარაღი
Ziari Pkhoveli Clactonien arm

კლექტონურ ანატკეცზე
Retouched Clactonien flake

which is 100 m above the sea level, we found Lower Paleolithic axes and Middle Paleolithic material. This indicates that during tectonic upheavals this part of western Georgia went down sea level was risen and so a large part of the territory was covered by swamps and the sea, however, the surviving material can still be found, ie, the territory was developed. The trace of Paleolithic is seen everywhere from Tbilisi to any direction.

The touristic potential is huge. I have been working on this direction for a long time, part of projects are in procession. Ministry

of environment and Natural Resources Protection of Georgia and Sachkhere municipality are interested in touristic potential of the sites. Sites in Sachkhere are located also along the central highway, caves of different periods and different function follow each other. So it is easy to reach and I think that the tour should be organized in caves, they should become tourist sites.

As for the international importance of the Paleolithic of Georgia, in the international scientific community Georgia is considered as one of the Mecca of Paleolithic...”

The interview was conducted by
Maya Cholokhashvili

ზედა ციხესულორი - მაისი - 2015

2015 წელს ვანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზედა ციხესულორში არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. არქეოლოგი გურამ ყიფიანი) განხორციელდა. საველე სამუშაოები მიმდინარეობდა ციხესულორის ქედის ჩრდილოეთ კალთაზე. ერთი თხრილი გაიჭრა სასაფლაოს მიმდებარე ტერიტორიაზე, ე.წ. “ნაეკლესიარზე”. თხრილში არქიტექტურული სტრუქტურის ნაშთები არ გამოვ-

ლენილა. ჰუმუსის ფენაში აღმოჩნდა სინოპური და კოლხური ამფორების ქუსლები, ელინისტური კრამიტების ნატეხები და შუა საუკუნეების ჩაკირული ქვევრი.

ამავე ზონის საზღვრებში გაჭრილ სხვა თხრილში გამოვლინდა საინჟინრო ნაგებობა - წყლის სარეგულაციო შენობის ნაშთი. ის სხვადასხვა წარმოშობის ქვებით ნაგები წყლის გამტარია. შე-

მორჩენილია 3,4 მ-ზე. ბ-ნ ყიფიანის აზრით, ამ ნაგებობიდან აღებული ნიმუშების ანალიზი რომაული პერიოდის ჰიდრავლიკური ხსნარის შემადგენლობას შეესაბამება.

ამავე ზონაში გაჭრილ კიდევ ერთ თხრილში დადასტურდა ადრეული შუა საუკუნეების სიმაგრის ჩრდილოეთ კედლის ნანგრევები. ეს კედელი მრავლად შეიცავს მეორადად გამოყენებულ ელინისტური პერიოდის თირისა და ქვიშაქვის ქვათილებს, რომლებზეც ფიქსირდება ძლიერი ხანძრის კვალი.

ექსპედიციამ დაზვერა ტერიტორია ადგილ “ყორღანოს” მთის დასავლეთით. აქ გამოვლინდა განადგურებული სამარხისეული ინვენტარი - ბრინჯაოს ორი სამაჯური და ცალყურა თიხის ჭურჭელი, ძვლოვანი მასალა არ შემორჩენილა. არტეფაქტებისა და პარალელური მასალის საფუძველზე, სამარხი ქ.წ. IV საუკუნით დათარიღდა.

სადაზვერვო თხრილი გაიჭრა ადგილობრივი მცხოვრების სახლის კიბის ქვეშ (ამ მოსახლის საკარმიდამო ნაკვეთში მიწის სამუშაოებისას ხშირად ჩნდება კერამიკული ფილები და მილები, ხოლო საცხოვრებელ და

სამეურნეო ნაგებობებში მრავლად არის ანტიკური პერიოდის კირქვისა და ქვიშაქვის კვადრები და ფილები). ექსპედიციამ შეისწავლა მცირე ფართობი კიბის ქვეშ, სადაც გამოიკვეთა თიხის პლინტუსების 9 რიგი. ნაგებობის (“აბანოს”) სუბსტრუქცია კირხსნარით შეკავშირებული, მასიური რიყის ქვებისგან ნაშენი პლატფორ-

მაა. ამავე ეზოში აღმოჩნდა ქვიშაქვის წრიული დიამეტრის პროფილირებული ჭურჭელი, რომელიც, სავარაუდოდ, აბანოს ინვენტარი იყო.

ბ-ნ ყიფიანის აზრით, ციხესულორის ტერიტორიაზე სანიტარული ნაგებობის ნაშთების გამოვლენა ფაქტობრი-

ვი დადასტურებაა იმისა, რომ ქ.შ. III ს-ში ქალაქი სურიუმი არსებობას აგრძელებდა. მისივე აზრით, 2014 წელს განხორციელებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა, რომ ციხესულორის ჩრდილოეთ ფერდი ქალაქის ძირითადი განაშენიანების არეალი იყო.

კასპი - ივნისი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელ მრგვალ ქალასთან განხორციელდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. არქეოლოგი ვახტანგ ლიჩელი).

მრგვალი ჭალის არქეოლოგიური ობიექტი მდებარეობს ლეხურას მარცხენა ნაპირზე, მრგვალიჭალა-კასპის სამანქანო გზის მე-3 კილომეტრზე, აღმოსავლეთიდან დასავლეთით დახრილ მაღალ ბორცვზე. ბორცვის სხვადასხვა მონაკვეთში გაიჭრა 6 სადაზვერვო თხრილი, ყველა თხრილში კერამიკის უსახური ფრაგმენტები აღმოჩნდა. განსაკუთრებით საინტერესო სურათი გამოიკვეთა ბორცვის წვერზე - #6 თხრილში, სადაც სულ რაღაც 8 კვ.მ ფართობის ტერასაზე გამოვლინდა დიდი რაოდენობით

ბათქაში, კერამიკა, სქემატურად შესრულებული, მცირე ზომის ანთროპომორფული ტერაკოტული ფიგურები.

ბ-ნ ლიჩელის მოსაზრებით, აქ ქ.წ. I ათასწლეულში, საკულტო დანიშნულების ნაგებობა იყო, კულტის ფუნქციონირება უშუალოდ უკავშირდება გრაკლიან გორაზე განთავსებულ მძლავრ სამოსახლოს, რომლისგანაც ნაგებობა 3-4 კმ-ით არის დაშორებული.

გრაკლიანი ბორა - ივნისი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის ივნისში, გრაკლიან გორაზე IV ეტაპის არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი ვახტანგ ლიჩელი).

გრაკლიან გორაზე სამუშაოები მიმდინარეობდა სამ უბანზე: III, IV ტერასებსა და ბორცვის წვერზე.

გრაკლიანი გორის IV ტერასაზე გაითხარა 10 სხვადასხვა ზომის თხრილი, დადგინდა ერთნაირი სტრუქტურა: ზედა ფენები (სხვადასხვა სიმძლავრის - 1,2-2 მ) შეიცავდა ზედა ტერასებიდან დაცურებული სხვადასხვა ქრონოლოგიური პერიოდის კერამიკის ფრაგმენტებსა და ოსტეოლოგიურ მასალას. მათ ქვეშ ყველგან გამოიკვეთა სხვადასხვა სიმძლავრის მოშავო-ნაცრისფრო უძრავი კულტურული ფენა, რომელშიც გამოჩნდა ნაგებობათა კედლების ფრაგმენტები, მათ შორის, საკურთხევლების. მათი ნაწილი გაუთხრელ ფართობშია; აქვე გამოვლინდა მოხატული და შეღებილი კერამიკა, აგრეთვე, შავი და ნაცრისფერკეციანი სამზარეულო კერამიკული ჭურჭლის ნატეხები. გაგრძელდა III ტერასის დასავლეთ ნაწილის კვლევა (სატაძრო კომპლექსის დასავლეთით). ჩამორეცხილი ფენების ქვეშ, რომლებიც შეიცავს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკულ ფრაგმენტებს, დაფიქსირდა ორი ნაგებობის ნაშთი. ორივე შემთხვევაში გაიწმინდა ბათქაშის მძლავრი ნაყარი, რომელიც ქ.წ. V-IV სს-ს განეკუთვნება. N3 შენობის იატაკზე და-

ფიქსირდა კალათის ძირის ნაშთი.

III ტერასის საკულტო ნაგებობის ჩრდილოეთით გამოვლინდა ქ.წ. VII საუკუნის მცირე ტაძრის ნაშთები, სადაც აღმოჩნდა საკულტო დანიშნულების ორი ნარნერა. ორივე ნარნერა შესრულებულია საკურთხეველზე.

გორის წვერზე (განმხოლოებული გორა) სტერილური თიხნარის ალების შემდეგ, აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართულებით გაიჭრა რამდენიმე თხრილი. 70 სმ სიღრმეზე ყველა თხრილში, განსაკუთრებით კი #1 გამოიკვეთა სამ ჰორიზონტია-

ნი მძლავრი კულტურული ფენა. ყველა ჰორიზონტზე დაფიქსირდა დიდი რაოდენობით ნითლად შეღებილი დამტკრეული კრამიტი, ნახშირის, ალიზისა და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. ამავე

ბორცვის წვერზე დადგინდა ქვის ხანის იარაღები, სპეციალისტების წინასწარული მოსაზრებით, მასალა ქვედა პალეოლითის ეპოქას ეკუთვნის.

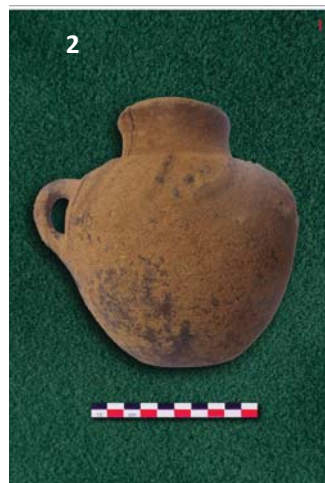
დიდნაური - ივნისი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის აპრილ-ივნისში, კახეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. არქეოლოგი დავით ნასყიდაშვილი, კონსულტანტი კონსტანტინე (კიაზო) ფიცხელაური) დიდნაურის ნაქალაქარსა და სამაროვანზე სავსე სამუშაოები განახორციელა.

„დიდნაურის ნაქალაქარი დიდი შირაქის ველის დასავლეთ ნაწილში, დედოფლისწყარო-ქვემო ქედის საავტომობილო გზის მეცხრე კილომეტრზე მდებარეობს,

გათხრითი სამუშაოები განხორციელდა ნაქალაქარის სამხრეთ გალავნის კარიბჭესთან და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებულ სამაროვანზე.

1. გადანაფრენი 2. თიხის ჭურჭელი 3. საბეჭდავი

აიგეგმა (არქიტექტორი მ. კასრაძე) ნაქალაქარისა და სამაროვნის მთელი ტერიტორია, გამოიყო 8 უბანი (ფართობი 400X400 მ), თითოეული უბანი დაყოფილია 100 ნაკვეთად (ფართობით 40X40 მ), ნაკვეთები - 4X4 მ კვადრატებად.

„დიდნაურის ნაქალაქარის მთელი ფართობი სახნავ-სათესი მიწებია. მისი დიდი ნაწილი პრივატიზებულია. ექსპედიციის ძირითადი მიზანი იყო ნაქალაქარის საზღვრების დადგენა, სახელმწიფო სტრუქტურების მიერ (კანონის ფარგლებში) ნაქალაქარის ტერიტორი-

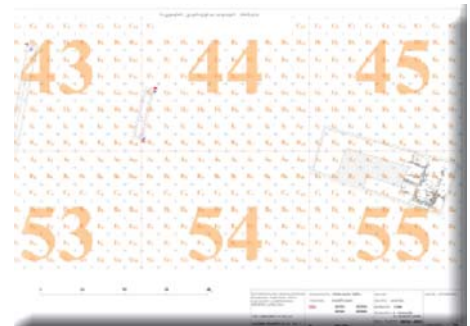
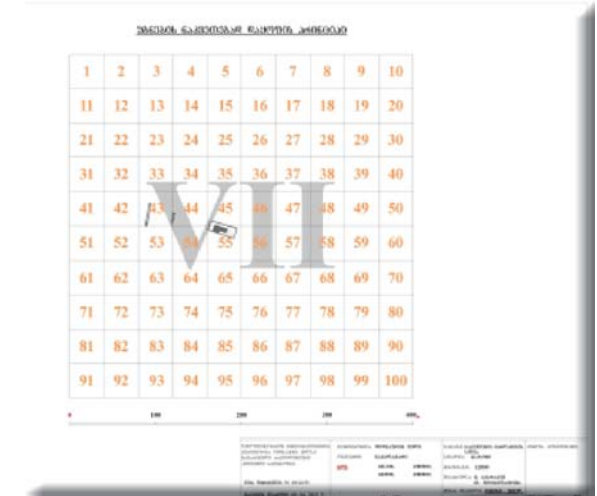
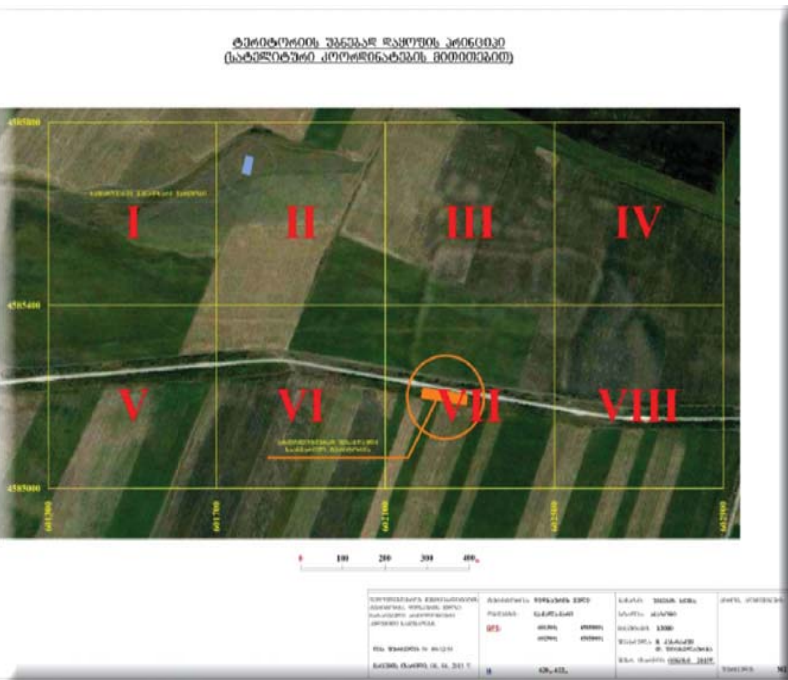
ის დაცულ არქეოლოგიურ ზონად გამოცხადება.

არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობდა 2015 წლის 15 აპრილ-ივნისში.

სამაროვანზე ექსპედიცია სამუშაოებს ატარებდა ერთმანეთისგან ვერტიკალური ქრილებით გამოყოფილ სამ ფართობზე.

რადღებო სამაროვნის სამხრეთ ნაწილი უნდა იყოს.

სამაროვნის ჩრდილო-დასავლეთით, 300 მ-ის სიშორეზე, მცირე შემადგენლობაზე ნაქალაქარის ნეკროპოლის სათავე ნაგებობაა. აქ, მდინარე დიდნაურის სამხრეთ ნაპირთან, როგორც ჩანს, საკმაოდ დიდი ნეკროპოლი იყო მოწყობილი, რომელსაც აღმოსავლეთ

ამჟამად, შავმინა ნიადაგის ფენა (სამი თხრილიდან) გატანილია სამხრეთითა და ჩრდილოეთით, 50 მ მანძილზე. ლორღოვანი ფენა კი თხრილების აღმოსავლეთითა და დასავლეთით, ასევე 50 მ მანძილზე.

სამაროვნის გათხრილ ფართობზე განსაკუთრებულად დიდი რაოდენობით გამოვლინდა მდინარეული ქვა და ლორღი. ძირითადი (I) თხრილის გავლებისას შეინიშნა დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ მიმართული წყლის რამდენიმე ზოლი. სავარაუდოდ, წყლის დიდი ნაკადის დინების შედეგად ეს ადგილი რიყის ქვებით დაიფარა. სწორედ ამიტომ ინტენსიურად ათვისებული და საყუ-

თის მხრიდან ასევე, დიდი ზომის დამბა საზღვრავდა. ზედაპირული დაკვირვებით, დამბის მოსაწყობად რიყის დიდი ქვებია გამოყენებული. სამაროვნის ჩრდილოეთით, 180 მ-ის სიშორეზე „დიდნაურის ნამდინარევის კალაპოტია“. სამაროვნის ტერიტორიაზე მძლავრი ნარიყი ფენების არსებობის დაკავშირება ამ მდინარის ადიდებასთან შესაძლებელი არ არის. შირაქში ქვის ამგვარი მასალა არ არსებობს, იგი მოტანილი უნდა იყოს ალაზნის ნაპირე-

ბიდან და, როგორც ჩანს, ნაქალაქარის წყალმომარაგების სათავე ნაგებობის დამბის გასამაგრებლად გამოიყენებოდა. დამბის მწყობრიდან გამოსვლისა და ნიაღვრის გადმოხეთქვის შედეგად სამაროვნის ტერიტორია ქვა-ლორღით იფარებოდა.

მიუხედავად ამისა, ექსპედიციამ ოთხი სამარხის გამოკვლევა შეძლო.

საგანგებო ყურადღება მიიქცია დიდნაურის სამაროვნის ჩრდილო-დასავლეთ (ექსპედიციის მიერ შესწავლილი ფართობის) კუთხეში გამოვლენილმა ქვაყრილმა. ვფიქრობთ, ის გორასამარხია, მაგრამ მასშტაბურობის გამო მისი შესწავლა სამომავლოდ გადაიდო.

აგრეთვე, საყურადღებოა დიდი რაოდენობით ოფსიდიანის ანატკეცების აღმოჩენა, რაც სამაროვნის ამ მონაკვეთში გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის ადრეული საფეხურისა და მისი წინა პერიოდის სამარხების არსებობაზე მეტყველებს. ნაქალაქარის ამ მონაკვეთში ექსპედიციამ მასშტაბური სამუშაოები განახორციელა.

ა) გაინმინდა კარიბჭე და გამოვლინდა სავალი ნაწილი, კედლის ფრაგმენტები და სხვ.

ბ) კარიბჭის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში დადგინდა გალავნისა და კარიბჭის კავშირი. აქვე დაფიქსირდა 0,4 მ დიამეტრის ვერტიკალურად აღმართული ორი ბოძის კვალი. სავარაუდოდ, გალავანი გარედან, ხის კონსტრუქციებზე ილესებოდა.

გ) კარიბჭის შიდა მხარეს, როგორც ჩანს, ქვის ნაგებობები იყო მიდგმული, რომელთაგან მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი, რადგან ის ასფალტირებული გზის სამხრეთ მონაკვეთში საკმაოდ ღრმად არის დაპლანტაჟებული.

დ) უაღრესად საინტერესო კონსტრუქციისაა კარიბჭის დასავლეთ კე-

დელზე მიდგმული გალავანი.

გალავნის სიღრმეში გამოვლინდა რიყის ქვის ერთ-ერთ ტიხარზე მიდგმული ყვითელი თიხნარით შემოსაზღვრული მართკუთხა, ბრტყელი საკურთხეველი, რომელიც, როგორც ჩანს, გალავნის მშენებლობისას ჩატარებული რიტუალური წესის მინიშნებაა. სავარაუდოდ, აქ მშენებლები ქალაქის ზღუდის სიმყარეს შესთხოვდნენ ღვთაებას. საკურთხეველის აღმოსავლეთით, მუქი ფერის მასით შევსებული სამი ღრმულია. ექსპედიცია ღრმულების შიგთავსის ლაბორატორიულად შემოწმებას გეგმავს.

კარიბჭის დასავლეთით, გალავნის გარე პერიმეტრზე მიწის სამუშაოების მიმდინარეობისას დადგინდა, რომ ჭიშკრის დასავლეთით, 5 მეტრის მანძილზე არსებული შემადლება (აქ ამ დრომდეც შეინიშნებოდა მყარი სტრუქტურის შემადლება, რომელიც ექსპედიციის წევრებმა თავდაპირველად კოშკად მიიჩნიეს) გალავნის გასწვრივი კედლის გადანანგრევია.

სამხრეთის გალავნის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთში, თავდაცვითი თხრილის სტრუქტურისა და გალავანთან მისი მიმართების დასადგენად ორი დიდი ჭრილი გაივლო. #1 ჭრილში სრულად დაფიქსირდა თავდაცვითი თხრილი.

სამსხვერპლო

თავდაცვითი თხრილის გადაჭრილი პროფილის მიხედვით შირაქის ველის ამ მონაკვეთში ქანები განლაგებულია შემდეგი თანმიმდევრობით: ზედა ფენა, დაახლოებით 0,8 მ სისქის ჰუმუსია; მის ქვეშ, 1 მ სიღრმის ღია ყვითელი თიხნარია, რომლის ქვეშ, ასევე, 1 მ სისქის, ზღვური ნალექია (უმეტესად წვრილი ქვის კონსისტენციის), შემდგომ, ქვემოთ კვლავ ღია ყვითელი ფერის კირნარევი ფენაა. ამკარაა, რომ ქალაქის გალავანი და მისი დამცავი თხრილი ერთდროულად, ერთი პროექტის მიხედვით შენდებოდა და თხრილის გათხრის დროს ამონაყარი დიდძალი მასა გალავნის მშენებლობისთვის გამოიყენებოდა.

#1 თხრილის კვლევის შედეგად გაირკვა, რომ აქ გალავანი მთლიანად სამხრეთით არის გადაქცეული, რაც გალავნის მძლავრ კონსტრუქციასა და მის განსაკუთრებულ სიმაღლეზე მეტყველებს. გალავნის ჩაქცევა თითქმის ცხრა მეტრის სიგრძეზე ფიქსირდება. ყველა ამ მონაცემის მიხედვით სავარაუდოა, რომ „დიდნაურის ნაქალაქარი უეცარმა კატასტროფამ დაანგრია.

ამრიგად, რადგან ექსპედიციამ ჯერჯერობით ვერ შეძლო ნაქალაქარის ტერიტორიაზე შეღწევა (ის მთლიანად პრივატიზებულია), კვლევა მხოლოდ მისი გარე პერიმეტრით შემოიფარგლა. ამის გამო მონაპოვარი არქეოლოგიური მასალა შედარებით მცირეა. მაგრამ ძეგლის ქრონოლოგიური ჩარჩოების განსასაზღვრავად, მისი კონკრეტული არქეოლოგიური კულტურისა და სოციალ-ეკონომიკური პრობლემატიკის დასადგენად მსჯელობის საფუძველი იქ აღმოჩენილი კერამიკული მასალაა.

კერამიკული მასალის მიხედვით, რომელიც გალავნის გათხრების დროს გამოვლინდა და, როგორც ჩანს, მის

მშენებლებს ეკუთვნოდა, ნაქალაქარი თარიღდება ქ.წ. XII-XI საუკუნეებით. ქალაქი (თავდაცვით თხრილში მოპოვებული კერამიკული მასალის მიხედვით) არსებობას წყვეტს ქ.წ. I ათასწლეულის საწყის საუკუნეებში.

იმ შემთხვევაში თუ მომავალი არქეოლოგიური გათხრები დაადასტურებს ვარაუდს, რომ „დიდნაურის ნაქალაქარი მართლაც მძლავრი სეისმური კატასტროფის შედეგად განადგურდა, საქართველოს ისტორიაში კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფურცელი ჩაინერება - ისტორია ინფრასტრუქტურით აღჭურვილი სამი ათასწლეულიანი ქალაქისა, რომელიც შეიძლება მოვიაზროთ, როგორც კავკასიური პომპეი, ჰერკულანუმი, რაც საქართველოს ისტორიის ძირითადი საკითხების ახლებური ხედვის საფუძველი გახდება და ქართული სახელმწიფოს წარმოშობის თარიღს, ამჟამად აღიარებულ თარიღზე, სულ მცირე ათასი წლით ადრეულად დაადგენს.

ოდა-სახლი

ნოქალაქევი - ივნისი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, ნოქალაქევის ნაქალაქარზე, ოდა სახლის მიმდებარე ტერიტორიაზე (E თხრილზე) განხორციელდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. არქეოლოგი ნიკოლოზ მურღულია).

E თხრილი გაიჭრა ნაქალაქარის აღმოსავლეთ სექტორში, აღმოსავლეთ გალავნებიდან 30 მ-ის სიშორეზე, მეგრული ოდა სახლის სამხრეთ კიდეზე. გათხრების პირველ ეტაპზე, ჰუმუსის ფენის მოხსნის შემდეგ მთელი თხრილის ფართობზე დაფიქსირდა რიყისა და კირქვების მოსწორებული (101) ფენა, რომელიც შეიცავდა კირის დულაბს (დიდი რაოდენობით). ფენაში გამოვლინდა XX საუკუნის ლითონის ნივთები. 101-ე ფენის ქვეშ, აგრეთვე, თხრილის მთელ ფართობზე დადგინდა ჩრდილოეთ ფერდობიდან ჩამოცურებული მცირე ზომის კირქვების შემცველი ფენა. არქეოლოგიური მასალის ძირითადი ნაწილი წარმოდგენილი იყო სამშენებ-

ლო კერამიკით. ამ ფენის ალების დროს თხრილის დასავლეთ ნაწილში გამოვლინდა სამხრეთ-ჩრდილოეთ ორიენტაციის კედელი. კედელი ნაგებია მშრალი წყობით, საშუალო ზომის რიყისა და კლდის ფლეთილი ქვებით (ისინი დანყობილია ერთ რიგად). მის აღმოსავლეთ კიდეზე გამოჩნდა კედლის გადაქცეული ნაწილი, რომელიც, სავარაუდოდ, დაახლოებით 1-1.5 მ სიმაღლის ყორეა. ის აგებული უნდა იყოს გვიანდელ შუა საუკუნეებში (XVII-XVIII სს.) და, ალბათ, კონკრეტულ საცხოვრებელ-სამეურნეო არეალს საზღვრავდა.

ამ ეტაპზე მოიხსნა კედელი და განხორციელდა მისი ფიქსაცია. სამომავლოდ, სავარაუდო თავდაცვითი თხრილის გამოსავლენად სასურველია დამატებითი არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარება, რათა თხრილი დაღრმავდეს, გამოვლინდეს თავდაცვითი თხრილის სრული კონტური და განხორციელდეს მისი ფიქსაცია- დოკუმენტირება.

ზიარი - ივლისი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის ივლისში, გურჯაანის მუნიციპალიტეტში, ღია პალეოლითურ სადგომებზე - “ზიარი ფხოველსა” და “ზიარი-2”-ზე არქეოლოგიური, მულტიდისციპლინარული

არქეოლოგები II-IV ფენაში აღმოჩენილ მასალას შუა პალეოლითის ხანას მიაკუთვნებენ. აღსანიშნავია III და VI ფენებში ადამიანის კბილებისა და ყბების აღმოჩენის ფაქტი. თუმცა, ანთროპოლოგიური ნაშთები მეტად კალციტირებულია და სახეობის გარკვევა მხოლოდ

კვლევები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგიურ ნიკა თუშაბრამიშვილი).

“ზიარი-ფხოველზე” გაითხარა 12 კვადრატი, დადგენილია 7 ლითოგრაფიული ფენა და რამდენიმე ჩანართი.

მათი განმენდისა და საგანგებო შესწავლის შემდეგ გახდება შესაძლებელი.

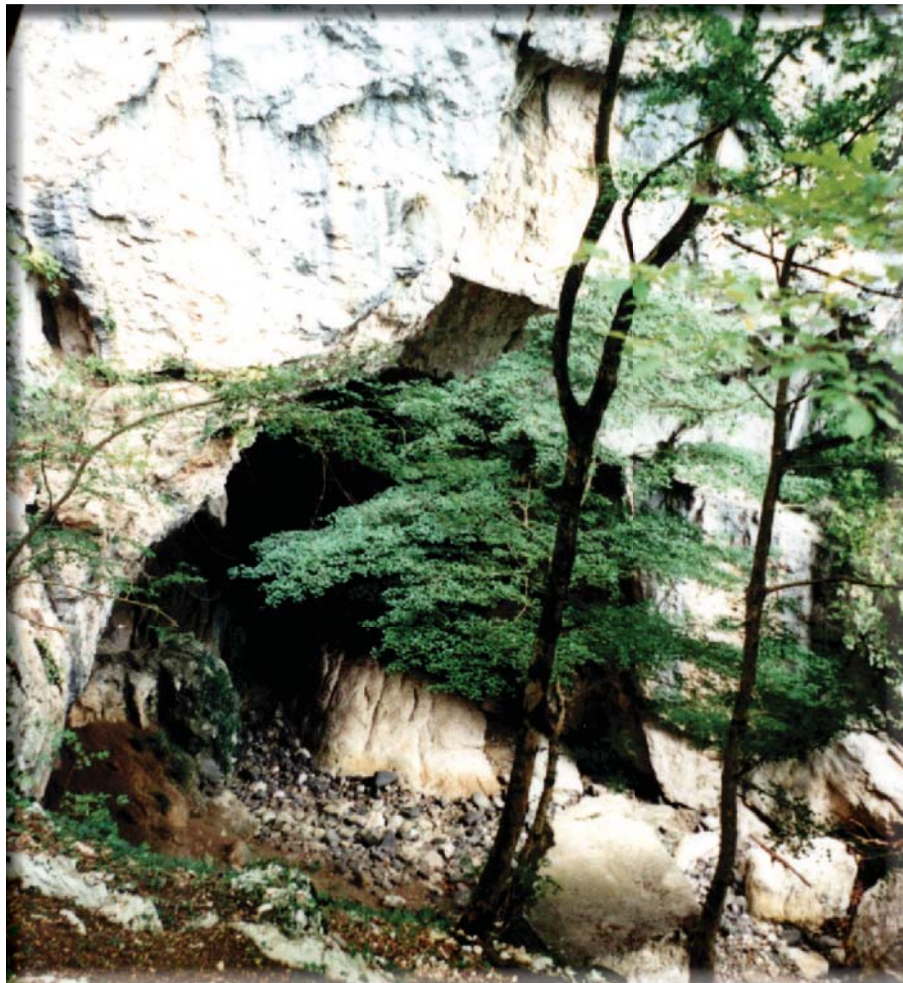
ბ-ნ თუშაბრამიშვილის მოსაზრებით, “ზიარი-ფხოველის” ფენები სიღრმე-

ში ვრცელდება და მომავალში შესაძლოა, გაცილებით ადრეული ფენებიც გამოვლინდეს. ამჟამად მიმდინარეობს აღმოჩენილი ქვისა და ძვლის მასალის კლასიფიკაცია; აღებულია ნიმუშები პალეობოტანიკური და პალინოლოგიური კვლევებისთვის.

უძრავ მდგომარეობაში დაფიქსირებულია 5 ლითოლოგიური ფენა. დადასტურდა, რომ ეს ძეგლი პრაქტიკულად ქვის ნედლეულის, კირქვის საბადოსთან არსებული სახელოსნოა. არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენილია კირქვისა

და კაჟის საბადოდან მოტანილი დიდი რაოდენობის ქვის ნამზადით. გამოვლინდა იარაღებიც (შედარებით მცირე რაოდენობით). ბ-ნ თუშაბრამიშვილი დადგენილ ფაქტად მიიჩნევს, რომ ქვის მასალა ტიპოლოგიურად და ტექნოლოგიურად დმანისისა და ოლდუვაის მასალის მსგავსია; ზუსტ ასაკზე საუბარი ჯერჯერობით ნაადრევია, მაგრამ ადასტურებს, რომ ეს ერთ-ერთი უძველესი და მნიშვნელოვანია ძეგლია საქართველოსა და მთელ კავკასიაში.

ფენებში აღმოჩენილია განმარხებული

ძვლები, პალეონტოლოგიური ნაშთები, კერძოდ, გარეული ცხენი, დომბა, ირემი (ფრაგმენტულად). ქრილებში დადასტურებულია ცეცხლის კვალი.

არმაზისხევი - აგვისტო - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის აგვისტოში, არმაზისხევის არქეოლოგიურ კომპლექსზე განმედიტი არქეოლოგიური სამუშაოები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი გოდერძი ნარიმანიშვილი).
არმაზისხევის არქეოლოგიური კომ-

პლექსის რეაბილიტაცია-კონსერვაციის პროექტის ფარგლებში, ობიექტზე საველე სამუშაოები 2014 წლიდან მიმდინარეობს. 2014 წელს ძველი ნაყარი მინისაგან გასუფთავდა კომპლექსის მთელი ტერიტორია, მათ შორის, პიტიახთა აკლდამები. მიმდინარე საველე სეზონზე გაინმინდა ძველი განათხარი ფართო-

ბები, გამოვლინდა რამდენიმე ახალი ობიექტი.

სამუშაოები მიმდინარეობდა ოთხ უბანზე:

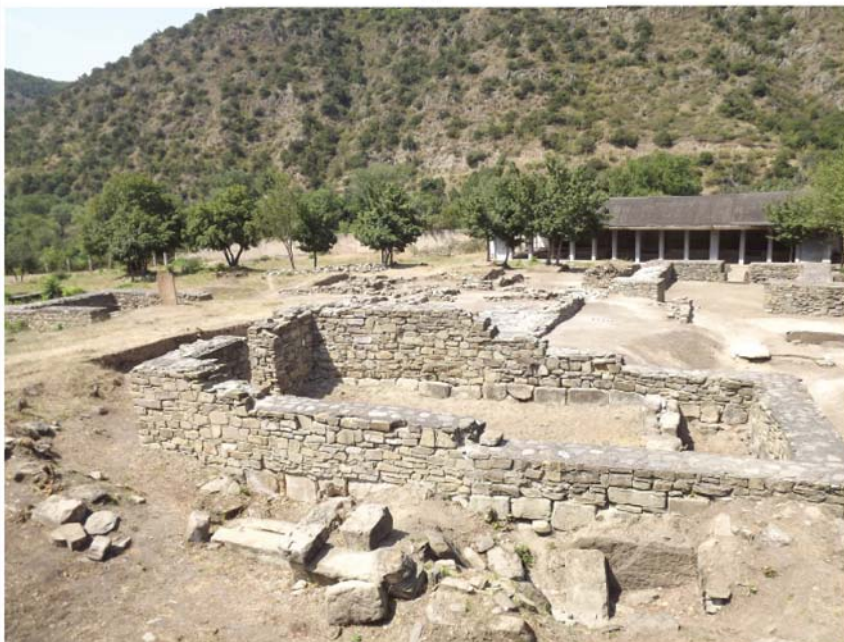
I უბანი - საველე სამუშაოები გაგრძელდა ასპარუგის სამარხის სამხრეთით, გაითხარა ადრე შუა საუკუნეების ორი სამეურნეო ორმო და მცირე ზომის ქვაყუთი. სახურავის ფილაზე გამოვლინდა მაღალრელიეფური ორნამენტით შემკული ტერაკოტის ფრაგმენტი. სამარხის გარშემო და ორმოებში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის უამრავი ფრაგმენტი.

II უბანი - გაითხარა ორსენაკიანი ნაგებობა, გასუფთავდა შიდა სივრცე და გარე პერიმეტრი. გამოვლინდა მრავალსენაკიანი ნაგებობის #7 სათავსის ფრაგმენტი. მრავალსენაკიანი ნაგებობის #5 და #7 სათავსების კედლების ქვეშ დაფიქსირდა უფრო ძველი, ადრეული შუა საუკუნეების ამ დრომდე უცნობი დიდი დარბაზი.

III უბანი - ორსენაკიან და

1

2

ზღურბლიან ნაგებობებს შორის, ამ უბნის ერთ მონაკვეთში ხელუხლებელი კულტურული ფენა გამოვლინდა; აღმოჩნდა გვიანანტიკური ხანის კერამიკა (დიდი რაოდენობით). მონაკვეთის სრული შესწავლა სამომავლოდ დაიგეგმა.

IV უბანი - ზღურბლიანი ნაგებობა, ნაგებია ქვითკირით, შედგება ორი დარბაზისგან. ის მდებარეობს არქეოლოგიური კომპლექსის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (აბანოსკენ). სამუშაოები განხორციელდა, როგორც გარე პერიმეტრზე ისე, შიდა სივრცეში. გარე პერიმეტრზე გამოვლინდა თანადროული, ქვითკირით ნაშენი 10 მ სიგრძის კედელი, რომლის ბოლომდე გათხრა და მისი კავშირის დადგენა აბანოსთან სამომავლო საქმეა. გათხრების შედეგად გამოვლენილია ახალი, ამ დრომდე უცნობი მესამე ნყალსადენი, რომელსაც არქეოლოგები აბანოს ფუნქციონირების ბოლო ეტაპს უკავშირებენ.

1

2

არმაზისხე (ბაბინეთი) - აგვისტო - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის ივლისში, ბაგინეთის (არმაზისხე) ანტიკური ხანის ნაქალაქარზე არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი გოდერძი ნარიმანიშვილი).

არქეოლოგიური გათხრების ჩატარება გათვალისწინებული იყო ხუთ უბანზე:

I უბანი - ძირითადი საველე სამუშაოები განხორციელდა II ტერასაზე, წინა წლებში გამოვლენილი ნამოსახლარის სამხრეთ ნაწილში. პროექტის მიხედვით გაითხარა 100კვ.მ ფართობი, სრულად

გაითხარა ## 4,8, 13 სახლები, #11 სახლის იატაკში გაიჭრა სტრატეგრაფიული ქრილი, დაფიქსირდა გვიანანტიკური ხანის ოთხი სამშენებლო ჰორიზონტი.

II უბანი - უშუალოდ ეკვრის ორსენაკიან ნაგებობასა და მარანს. აქ დაფიქსირდა ქ.წ. I ს-ისა და ქ.შ. I ს-ის მძლავრი კულტურული ფენა, რომელიც გვიანელინისტურ მოხატულ კერამიკასა და დიდი რაოდენობით კრამიტს შეიცავდა. თუმცა, ამ მასალის რომელიმე ნაგებობასთან დაკავშირება ჯერჯერობით ვერ მოხერხდა. აგრეთვე, გამოვლინ-

და ქვათლილებით ნაგები კედელი, იგი მარნის ჩრდილოეთის კედელს პარალელურად მიუყვება, მის დასავლეთ საფასადე ქვებზე კარის დასამაგრებელი ღრმულებია ამოკვეთილი. ამ კედლების ქვეშ დაფიქსირდა ასევე კარგად გათლილი ქვებით ნაგები წყლის სადინარი. არხის დანიშნულების, კუთვნილებისა და კედლის ფუნქციის დადგენა მომავალი გათხრების საქმეა.

III - უბანზე უნდა გათხრილიყო 50 კვ.მ ფართობი, რათა ბოლომდე გამოჩენილიყო წინა წლებში გამოვლენილი გრძელი კედელი და კრამიტყრილი. გაითხარა 18 კვ.მ ფართობი, გამოიკვეთა, რომ კრამიტყრილი და კედელი შეჭრილია გაუთხრელ ფართობში. ამ მონაკვეთში ფუჭი ქანების სიმძლავრე 5 მეტრს აღწევს და გათხრები აღარ გაგრძელებულა.

IV უბანზე “ორსენაკიანი ნაგებობის” აღმოსავლეთის ფასადის წინ გაიჭრა 14 მ სიგრძისა და 2,5-3 მ სიგანის თხრილი. ეს სამუშაო შესრულდა XX საუკუნეში გავლებული თხრილის ქრილში დაფიქსირებული თიხატკეპნილი იატაკისა და კრამიტყრილის შემცველი ნაგებობის ერთი ნაწილის გამოსავლენად, ასევე მისი კავშირის დასადგენად ორსენაკიან შენობასთან. ამ ქრილში გამოიკვეთა

რიყის ქვის კედლები, კრამიტყრილის ქვეშ თიხატკეპნილი იატაკი და სანიადვრე არხის ნაშთები.

V - უბანი ნაქალაქარის საფორტიფიკაციო სისტემის გალავანთან მდებარეობს. 2015 წელს ამ უბანზე გაიჭრა ორი თხრილი, რომლებიც შემდგომში გაერთიანდა და 264 კვ.მ ფართობი შეადგინა. თხრილში გაინმინდა XX საუკუნის 40-იან წლებში გამოჩენილი საფორტიფიკაციო კედლის ნაწილი. გამოვლინდა ალიზის კედლის წყობა, დულაბზე ნაგები კედელი, ძლიერი ცეცხლით განადგურებული შენობა და ქვიშაქვით ნაშენი კიდევ ერთი კედელი. ამ უბანზე დაფიქსირდა თავდაცვითი სისტემა, რომელიც სხვადასხვა პერიოდის საფორტიფიკაციო ნაგებობებს შეიცავს.

2015 წელს აღმოჩენილი ფენები სხვადასხვა პერიოდისაა. ისინი - ქ.ნ. I საუკუნიდან - ქ.შ. VIII საუკუნემდე, ხუთ კულტურულ ფენას მოიცავს.

ალავერდი - აგვისტო - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის აგვისტოში ალავერდის სამონასტრო კომპლექსზე არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი გია მახარაძე). გათხრები წარიმართა სამონასტრო კომპლექსის ორ უბანზე:

1. XI საუკუნის საკათედრო ტაძრის ჩრდილოეთ აბსიდთან, წმინდა მამა იოსებ ალავერდელის საფლავთან.
2. სამონასტრო კომპლექსის ეზოს სამხრეთ დასავლეთ კუთხეში.
წმინდა იოსების საფლავთან ხელმეორედ გაიწმინდა ბურჯები, გაირკვა, რომ ეს ბურჯები ჩაჭრილი იყო ადრე

შუა საუკუნეების ქვაყუთებში. დადასტურდა, რომ ქვაყუთებისგან შემდგარი სამაროვანი ქრონოლოგიურად ალავერდის უძველესი ფენაა, რომელიც სტრატეგრაფიულად შეესაბამება ტაძრის ჩრდილოეთ აბსიდის გარე ფასადთან წინა საველე სეზონებში გამოვლენილ დარბაზული ტიპის ეკლესიას.

ძირითადი საველე სამუშაოები მიმდინარეობდა ეზოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში მშენებარე მუზეუმთან, სადაც 2014 წლის საველე სეზონებზე გამოვლინდა IX-X საუკუნეების საფორტიფიკაციო სისტემა, გაიწმინდა გალავნის 35 მეტრის სიგრძის მონაკვეთი. გალავნის აღმოსავლეთ მონაკვეთში დაფიქსირდა მნიშვნელოვანი აღმოჩენა - გაითხარა სამშენებლო კერამიკის საწარმო, რომელშიც ნათლად ისახება ძლიერი ხანძრის კვალი; in situ გამოვლინდა გამოსანვაკი ქურები, თიხის მოსახელი ორმოები, დასაწყობებული მზა პროდუქცია და სხვ.

სანარმოში დაფიქსირებული დასაწყობებული არტეფაქტებით დადგინდა, რომ სახელოსნოში ამზადებდნენ ორივე სახეობის (ბრტყელი და ღარიანი) კრამიტს, დიდი ზომის კეხის კრამიტს, წყლისა და საკანალიზაციო მილებს, მცირე რაოდენობით თიხის ჭურჭელსა და სხვ. ქურები უშუალოდ გალავანზეა მიდგმული, საცეცხლე-გამოსაწვავი განყოფილებები ცეცხლგამძლე ნახევარ აგურებითაა ამოშენებული. ობიექტის საბოლოო შესწავლა არ დასრულებულა.

ხუნნი - აგვისტო - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის აგვისტოში, ხუნნის ნაციხარზე სადაზვერვო არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი ბესო ლორთქიფანიძე). ნაციხარი მდებარეობს მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფ. ხუნნის ჩრდილოეთით, ქუჩითის გორაკზე, მდინარე ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირზე, მარტვილი-ხონის სამანქანო გზის მე-8 კილომეტრზე.

ციხის ტერიტორიაზე 3 წლის წინ დაიდგა მობილური ოპერატორის სადგური. მიწის სამუშაოების დროს დაზიანდა კულტურული ფენა, აღმოჩნდა ნაგებობის კედლების, ადამიანის ძვლებისა და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები.

ძეგლზე სადაზვერვო თხრილების გაჭრის მიზანი დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ციხესიმაგრე **ონოგურისის** იდენტიფიკაციისთვის მასალების მოპოვება იყო. ამ დასახელების ციხეს VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი აგათია სქოლასტიკოსი მოიხსენიებს, როგორც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პუნქტს ეგრისის ტერიტორიაზე, ბიზანტიასა და სასიანთა ირანს შორის 542 წელს დაწყებული ოცნლიანი ომის დროს.

2015 წლის საველე სეზონზე ნოქალაქევის ქართულ-ინგლისურმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ციხის შიდა ფართობზე კულტურული ფენების დადგენის მიზნით გაჭრა ოთხი სადაზვერვო შურფი. ყველა შურფში დაფიქსირდა გვიანანტიკური და ადრე შუა საუკუნეების კერამიკული ნაწარმი, მათ შორის, სამშენებლო კერამიკა - აგური, ორივე (ღარიანი და გვერდებაკეცილი) ტიპის კრამიტის ფრაგმენტები, ჰიდრავლიკური ხსნარით მოკირწყლული იატაკის ფრაგმენტები და, რაც მთავარია, კირით ნაშენი კედლების უკიდურესი ქვედა სტრუქტურები. სადაზვერვო გათხრების შედეგად გამოვლინდა მნიშვნელოვანი მასალა, რომელიც საკმაოდ დიდი ზომის ციხესიმაგრის სავარაუდო არსებობაზე მეტყველებს; ამ ჰიპოთეზის დასადასტურებლად აუცილებელია ობიექტზე სტაციონარული გათხრების დაწყება.

დოლოჭოპის ბაზილიკა

დოლოჭოპი - სექტემბერი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის სექტემბერში ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ დოლოჭოპში, სამნავიანი ბაზილიკის საკონსერვაციო სამუშაოები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი ნოდარ ბახტაძე).

ბაზილიკის ინტერიერის წინასარეაბილიტაციო გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ V საუკუნის ეს გრანდიოზული ტაძარი კიდევ უფრო ადრეული (სავარაუდოდ, წარმართული) საკულტო ნაგებობის ნანგრევებზეა ნაშენი.

ეკლესიის კედლებთან ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა კმლევამ ტაძრის ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან 4-8 მ სიგანის გარშემოსასვლელების, ეკვდერებისა და ნართექსის სისტემის არსებობა დაადასტურა. მისი ერთიანი გარე კედლები ბაზილიკის თანადროულია.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს “გარშემოსასვლელის” დასავლეთ ნაწილში განთავსებულ ფართო - 8 მ სიგანის ნართექსში, კედლებს გასწვრივ განლაგებული საკმაოდ დიდი ზომის ქვევრები, როგორც ჩანს, ნართექსი მარნის ფუნქციას ასრულებდა.

გათხრების შედეგად გამოვლინდა სამი ქვაყუთიც.

რომაულ-ბიზანტიურ და ე.წ. სირიული ტიპის ბაზილიკებთან თავისი მასშტაბურობით (41მX29მ), კონსტრუქციებით და შემკულობით ესოდენ მიახლოებულ დოლოჭოპის ბაზილიკას, ამჟამად ანალოგი არ ეძებნება კავკასიისა და მეზობელი რეგიონების საეკლესიო არქიტექტურაში, გამონაკლისია დოლოჭოპიდან 6-7 კმ-ის დაშორებით ნეკრესის ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწილში აღმოჩენილი IV ს-ის ჭაბუკაურის ბაზილიკა.

დოლოჭოპის სამნავიანი ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა გრძელდება.

გეგმები - სექტემბერი - 2015

გეგმები. სიტუაციური გეგმა და თხრობები

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2015 წლის სექტემბერში, გეგუთის სასახლის კომპლექსზე განხორციელდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. არქეოლოგი როლანდ ისაკაძე). არქეოლოგიური კვლევის შედეგად დაკონკრეტდა ძეგლის სტრატოგრაფია. ყველაზე ადრეული I, II, და III არქიტექტურული ფენები, დულაბზე რიყის ქვით ნაშენი კედლებია. აქ გამოიკვეთა IV-V სს-ის ციხისა და მის ფარგლებში არსებული სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობების ნაშთები. რიყის ქვით ნაგებ ბურჯზე დაფიქსირებული შეღებილი შელესილობა ახალი მოვლენაა ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს არქეოლოგიაში.

მე-4-5 სს-ის ბურჯის შეღებილი შელესილობის ფრაგმენტები

IV სამშენებლო ფენა დიდკვადროვანი წყობით ნაგები ოთხკუთხა მოყვანილობის ციხეა, რომელიც 8 ნახევარწრედ გამოზიდული კოშკით ყოფილა გამაგრებული.

სტრატოგრაფიულად მომდევნო ეტაპია (V-VI ფენები) ბუხრიანი ოთახი და სწორკუთხა შენობა, რომელიც ბუხრიანი ნაგებობის აშენებისას ნაწილობრივ დაუნგრევიათ. ეს ფენა ძლიერი ხანძრით არის განადგურებული, მეცნიერები მას მურვან ყრუს სადამსჯელო ექსპედიციას უკავშირებენ და VII ს-ით ათარიღებენ.

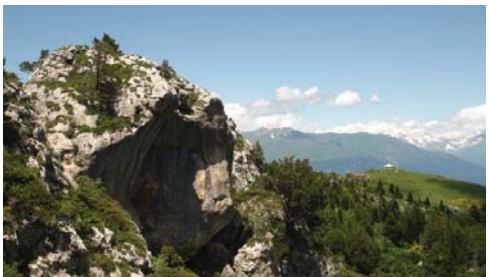
VII-VIII ფენების კუთვნილია აგურის შენობა, მისი მეტ-ნაკლებად სრული გეგმის გამოვლენა მომავალი გათხრების საქმეა. ბ-ნ ისაკაძის აზრით,

ეს ნაგებობა მასშტაბებით IX ფენის გრანდიოზულ აგურის სასახლეს უახლოვდება, პარალელური მასალის საფუძველზე აგურის შენობას (ქუთაისის ნაქალაქარისა და ბაგრატის ტაძრის სტრატოგრაფიის გათვალისწინებით) აფხაზთა მეფეების სამშენებლო აქტივობას უკავშირებს. არქეოლოგები ამავე ეპოქას მიაკუთვნებენ XIII-XIV თხრილებში გამოჩენილ გალავნის ფრაგმენტებსაც, რომლებიც შესაძლოა, რიონიდან გამოტანილ არხთან ერთად თითქმის მთელ პერიმეტრზე საზღვრავდა სასახლეს.

IX ფენა - აგურის გრანდიოზული სასახლეა. დაშენებულია დიდკვადროვანი წყობით ნაგებ ძველი ციხის მთელ პერიმეტრზე. მკვლევარები ამ მშენებლობას დავით აღმაშენებლის, გიორგი III-ისა და თამარის ეპოქას მიაკუთვნებენ, მასზე გამოვლენილ განადგურების კვალს მონღოლთა ლაშქრობებს უკავშირებენ, ხოლო კომპლექსის აღმოსავლეთ მონაკვეთში აღმოჩენილ ფლიგელს გვიანდელი შუა საუკუნეების ნაგებობად მოიაზრებენ.

კომპლექსის სავლეთ კვლევა მომავალშიც გაგრძელდება.

სვამლი - სექტემბერი - 2015

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, სვამლის მთაზე განხორციელდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. არქეოლოგი დავით სულხანიშვილი).

საველე სამუშაოები შესრულდა ორ უბანზე - ნმ. გიორგის ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიასა და ადგილ “მაყვლისყანაში”.

ნმ. გიორგის ეკლესიიდან სამხრეთ-დასავლეთით, გალავნის გარეთ, 55-60 მეტრის სიშორეზე, გაითხარა 300 კვ. მ ფართობი, გამოვლინდა კირქვის კვადრებით ნაგები ორი სათავსის ქვედა სტრუქტურა (სავარაუდოდ, სატრაპეზო და სენაკი). დადასტურდა ორი სამშენებლო დონე. პირველი ნაგებია კლდეზე დაშენებული თლილი კვადრებით; მეორე კი, პირველი დონის ნანგრევი ქვითა და დაუმუშავებელი ქვებით. ნაგებობის იატაკზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი, მათ შორის, მოჭიქული ეგზემპლარებიც, განვითარებული და გვიან შუა საუკუნეებით თარიღდება. დანგრეული კედლებიდან ჩამოცვენილი დამუშავებული კლდოვანი ლოდები დასაწყობებულია ნაგებობის შემდგომი სავარაუდო რესტავრაცია-კონსერვაციისათვის.

ეკლესიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ადგილ “მაყვლისყანაში” გაითხარა 550 კვ.მ ფართობი, გამოვლინდა უცნაური სეზონური საცხოვრებელი კომპლექსი. იგი ბუნებრივ კლდეებსა და გალავანს შორის, ტაფობშია მოქცეული; გაითხარა გალავანი, ორი წრიული და ერთი ნახევრად წრიული ნაგებობა, 4 ეხი და 3 მღვიმე. წრიულ ნაგებობებში, ქვის ნყობის შიდა მხარეს დაფიქსირდა ურთხმელის სარლასტის ნაშთები. შენობების “იატაკი” მოფენილი იყო, ე.წ. “კოხის ქვებით”, დაფიქსირდა მცირე რაოდენობით კერამიკა და ობსიდიანისა და კაჟის იარაღი. ერთ-ერთ სათავსში აღმოჩნდა დაწახნაგებული ჰემატიტი - ე.წ. “ორაკულის კამათელი”, მას 8 სამკუთხა და 6 ოთხკუთხა გვერდი აქვს. სამკუთხა გვერდზე ამოკვეთილია ნიშნები, რომელთა შესწავლა ამჟამად მიმდინარეობს. ეხსა და მღვიმეში გაჭრილ სადაზვერვო თხრილებში დაფიქსირდა თიხის ჭურჭლებისა და საქონლის კოჭის ნაპრიალები ძვლები.

ძეგლზე მოპოვებულ არქეოლოგიურ მასალას წინასწარულად ათარიღებენ წინარეანტიკური ხანითა და რომაული პერიოდით.

გარდა სტაციონარული გათხებისა, ექსპედიციამ ჩაატარა დაზვერვითი სამუშაოები და მაყვლისყანის მსგავსი ათამდე კომპლექსი გამოავლინა.

KASPI – June - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, the archaeological works were carried out in Kaspi municipality, village Mrgvali Chala (round grove) (Head Vakhtang Licheli).

Within the framework of spreading Grakliani Hill culture, a field management was conducted in this site. Particularly, in Mr. Licheli's opinion, according to the specification of multilayer Grakliani Hill, where the trace of intense life in II-I millennium was confirmed, another archaeological monument should be near Gori, in the radiation area of Grakliani dominant monument.

Mrgvali Chala Archaeological site is located on the left bank of the river Lekhura, on the 3rd kilometer of Mrgvali Chala – Kaspi high-

way, on the high hill slope from east to west. 6 intelligence trenches have been cut in different parts of the hill. Pottery fragments have been found in all trenches. Especially interesting picture was seen in N 6 trench cut on the top of the hill, where on just 8 sq.m. space terrace a large amount of plaster, ceramics, schematically performed, small anthropomorphic terra cotta figures were revealed.

In Mr. Licheli's opinion, here in the 1st millennium BC, may have been a religious building and functioning of the cult directly related to the massive settlement in Grakliani Hill, from which the building is 3-4 kilometers away. To prove this hypothesis, it is necessary to continue field research.

GRAKLIANI HILL – June - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in June 2015, the IV stage archaeological excavation carried out on Grakliani Hill (Head Vakhtang Licheli).

This time field works continued on the top of the isolated hill and its west isthmus. 20 trenches were cut, in N1-2 trenches, in cultural layer under humus layer, roof tile fragments painted in red were found. On the basis of the same material (Mtskheta, Armaztsikhe) this layer is dated back to II-III centuries AD. In N 19-20 trenches, which are on the top of the hill, under humus and loamy ground, fragments of burned wooden beams and adobe were found. In Mr. Licheli's opinion, adobe (mud-brick) is made of rough clay mixed with chaff and is not similar to the bricks of antique period. Their structure

is much closer to the VII century BC plaster. Similar remains of plastering were found on the IV terrace – C 9 square.

One of the most significant achievements of the fourth stage is considered to be a detection of cultural layer on the IV terrace – C 9 square dated back to VIII-VII BC. Adobe wall fragments plastered with a thin layer of clay have been cleaned. Here also the fragments of gray pitchers were found, on the bottom of which the remains of crops were found, namely soft wheat, which is planted twice a year and millet. Particularly noteworthy, a clay seal found in the same layer, on its lower plane high relief concentric circles are made. Similar seal is found on IV millennium BC Gudabertkha former settlement.

DIDNAURI - June - 2015

In April-June 2015, by financing of National Agency for Cultural Heritage Preservation, Kakheti archaeological expedition (Head-David Naskhidashvili, consultant – Constantine (Kiazo) Pitskhelauri) carried out field works in Didnauri former city and cemetery.

“Didnauri” former city is located in the western part of the large Shirak Valley, on the 9th kilometer of Dedoplistkharo-Lower Ridge road. It was found as a result of decoding the satellite photos.

Excavation works were carried out in the southern fence of the gate of the former city and in the cemetery existing in its surrounding area. The entire area of the former city and the cemetery was has been planned (architect M. Kasradze), 8 districts have been allocated (an area 400x400 m), each district is divided into 100 plots (an area 40x40 m), plots – 4x4 m squares.

The entire area of “Didnauri” former city is cropland, most of which is privatized. The main objective of the expedition was to set the former city borders, to announce the former city territory as the protected archaeological zone by state structures (within the law).

Archaeological excavations were carried out in April-June 2015.

The expedition carried out works on the cemetery on the three areas divided by vertical sections.

Currently, black soil layer (from three trenches) are taken to the south and the north, on 50 m distance. Crushed stone layer is in the east and the west, also in 50 m distance.

In the cemetery excavated area a large number of river stone and crushed stone has been revealed. During the moating of the main

trench some water lines directed from the west to the east were observed. Supposedly, the territory was covered by cobble-stone as a result of water flow downstream. That’s why the southern part of the cemetery should be significant and extensively used.

In the north-west of the cemetery, in 300 m distance, on a small rise, there is a main building of the former city water supply. Here, at the southern shore of the river Didnauri, it seems to be quite large reservoir, which from the eastern side was also abutted by a large dam. Visual observation shows that cobble stones are used for making a dam. In the north of the cemetery, in 180 m distance there is “Didnauri” former river-bed. To connect the existence of powerful alluvial layers on cemetery area with river flooding is not possible. Such material of stone does not exist in Shiraki, it must be brought from Alazani banks and apparently, was used for reinforcing the dam of the main building of water supply in the former city. As a result of dam disorder and flooding the cemetery area was covered by crushed stones.

Nevertheless, the expedition was able to explore four tombs.

Special attention was drawn to a mound revealed in the northwest corner (the area explored by the expedition) of the cemetery. We think that it is a tumulus, but because of the extent its study is postponed for the future.

Als it should be noted that in the explored cemetery area a large number of obsidian flakes, which proves rthe existence of early stages of Late Bronze Age and its previous period tombs in this part of cemetery.

The expedition carried out large-scale

works in this part of former city.

1. The gate was cleaned and walking area, wall fragments and others were revealed.
2. In the south-eastern part of the gate the connection between the fence and gate was determined. Here 0.4 m diameter vertically erected two pillars' trace was found. Presumably, the fence was plastered from outside on wooden constructions.
3. Seemingly, the stone buildings were attached to the inner side of the gate, only fragments of which remained, because it is deeply trenched in the southern part of the asphalted road.
4. A fence attached to the western wall of the gate has a very interesting construction.

There is a very interesting flat altar, surrounded by a rectangular yellow clay in the depth of the fence, attached to the one of the cobble-stone partitions, which, as it seems is indication of ritual rules held during the construction of the fence. Supposedly, the builders pray for the strength of the city enclosure to the deity. In the eastern part of the altar there are three hollows filled with a dark-coloured material. The expedition plans to make laboratory research of the contents of hollows.

In the west part of the gate, in the outside perimeter of the fence, the works showed that: the existing rise in the west of the gate, in 5 m distance (where a solid structure rise was noticed earlier and the members of the expedition considered it as the tower at first) is the ruin of the lengthwise wall of the fence.

In the westernmost part of the south fence, in order to determine the structure of the defensive trench and its relation to the fence, two large sections were drawn. In #1 section

a defensive trench has been fully observed.

According to the cut profile of the defensive trench, in this part of Shiraki Valley rocks are aligned in the following order: the top layer is about 0,8 m thick humus; Under it there is a 1 m deep yellow clay soil, under which, there is also 1 m thick sea precipitation (mostly in small stone consistency), then under it there is again light yellow lime layer. It is obvious that the city wall and its protective trench, were built at the same time, according to one project and the numerous mass taken during the trench digging was used for building a fence.

As a result of N 1 trench it was revealed that here the fence is fully bent to the south, which indicated the powerful structure of the fence and its particular height. The failure of the fence is observed in almost nine meters. According to all these data, it is presumable that "Didnauri" former city was destroyed by a sudden catastrophe.

Thus, as the expedition has not been able to enter the territory of the former city so far (it is fully privatized), the study was limited to only its outer perimeter. For this reason, the discovered archaeological material is relatively little. But the basis, in order to discuss the chronological framework of the monument, its specific archaeological culture and socio-economic problems, is provided by ceramic material.

According to the ceramic material, which were found during the excavation of the fence and apparently, belonged to its builders, the former city is dated back to XII-XI centuries BC. The city (according to the ceramic material found in the defensive trench) ceases to exist in the first centuries of the I millennium BC.

If the future archaeological excavations confirm the assumption that "Didnauri" former

city was really destroyed as a result of a powerful seismic disaster, another important page will be written in the history of Georgia. –the history of thousand year old city with infrastructure, which can be considered as

the Caucasian Pompeii, Herculaneum, which will become the basis for a new view of the major issues in the history of Georgia and the date of the origin of Georgian state will be established at least a thousand years earlier.

NOKALAKEVI - June - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia archaeological works were carried out in Nokalakevi former city, near the wooden house (on trench E), (Head Archaeologist Nikoloz Murghulia).

Trench E was cut in the eastern sector of the former city, in 30 meters distance from the east fences, at the edge of the Megrelian wooden house. At first stage of excavations, after removing humus layer, on the entire area of the trench cobble-stone and limestone (101) were found, which contained lots of lime mortar. 20th century metal items were revealed in this layer. Under 101 layer, as well as on the entire area a small limestone-containing layer, fallen from the northern slope was found. The major part of archaeological material was represent-

ed in construction ceramics. During taking this layer, the South-North orientation wall was revealed in the west part of the trench. Walls are built in dry structure, with average size cobble-stones and rock stones (they are placed in one row). On the eastern edge of the wall, a leaned wall was seen, which supposedly, is a rubble about 1-1,5 m high. It must be constructed in the late Middle Ages (17th-18th centuries) and perhaps, abutted specific residential and industrial area.

For this time the wall has been removed and its fixation has been carried out. In the future for revealing a defensive trench, it is desirable to carry out additional archaeological works, in order to deepen the trench, to reveal the full outline of defensive trench and carry out its documenting/fixation.

ARMAZISKHEVI - August – 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in August 2015, cleaning archaeological works was carried out on Armaziskhevi archaeological complex (Head Goderdzi Narimanishvili).

Within the framework of Armaziskhevi archaeological complex rehabilitation and conservation, field works are in progress on the site from 2014. In 2014 the whole area of the complex was cleaned from old earth fill, including pitiakhsh (viceroy) tombs. During the current field season old cut areas have been cleaned, some new sites have been found.

Works were carried out in four sections:

Section I - field works continued in the southern part of Aspaurukis burial ground, two agricultural holes and a small stone box of early Middle Ages have been excavated. A terra cotta fragment decorated in high relief ornament was found on a roof tile. Lots of pottery fragments were found around the burial ground and in holes.

Section II – a two- cell building has been excavated, inner space and outer perimeter have been cleaned. N 7 storage room fragment of multi- cell building has been found.

Under the wall of N5 and N7 storage rooms of multi-cell building older, still unknown a large hall of early Middle Ages has been found.

Section III- is located between two-cell and threshold buildings, intact cultural layer has been revealed only in one part of this section; Pottery (a large number) of the Late Classical period has been found. The complete study of this section is planned for future.

Section IV – threshold building, is built of

limestone, consists of two halls. It is located in the north-east part of the archaeological complex (to the bath). The works were carried out outside as well as in interior space. 10 meter long wall, built of limestone, has been found in outer perimeter, the final excavation of which and clearing up its connection to the bath are related to future excavations. A new, still unknown the third water-pipe has been excavated, which archaeologists link to the final step of bath function.

ARMAZTSIKHE (BAGINETI) - August - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in July 2015, archaeological excavations were carried out in Bagineti (Armaztsikhe) antique former city (Head Goderdzi Narimanishvili).

Archaeological excavations were planned on five sections:

Section I – main field works were carried out on terrace II, in the southern part of the settlement found in previous years. According to the project 100 sq. m area has been excavated, N 4,8,13 houses have been fully excavated, in N 11 house a stratigraphic section has been cut on the floor, four construction horizons of Late Classical period were found.

Section II – it directly adjoins two-cell building and cellar. Here a strong cultural layer dated back to 1st century BC and 1st century AD, which included Late Hellenistic painted ceramic and a large number of roof tiles. However, to link this material to any of the buildings is not possible. Also, a wall built with hewn stone has been found, it runs parallel to the north wall of the cellar and on its western façade stones holes for fixing a door are cut. Under these walls a waster duct built with well hewn stone has been found. The determination of purpose and function of the wall is the matter of future excavations.

On section III – 50 sq. m area should be excavated, in order to see a long wall and roof tiles revealed in previous years. A 18 sq. m area was excavated which showed that roof tiles and wall encroach the area which is not excavated. In this part the capacity of broods reaches 5 meters and excavations was not continued.

In Section IV in front of the eastern façade of “two-cell building” a 14 m long and 2, 5-3 M wide trench was cut. This work was done to reveal one part of a building with rammed clay floor and tiles in the trench drawn in the XX century, also to determine its connection with two-cell building. Cobble-stone walls, rammed clay floor under tiles and the remains of drainage channel were revealed.

Section V- is located at the fortification system wall of the former city. In 2015 two trenches were cut in this section, which then were combined into a 264 sq. m. area. A part of fortification wall found in the trench in the 40s of the XX century was cleaned. Herewith mud walls, a wall built on mortar and a building destroyed by a fire were excavated. Here also was found another wall built with sandstone. A defensive system was also found in this site, which includes fortification buildings of different periods.

Layers revealed in 2015 belong to different periods. They include five cultural layers from

the 1st century BC to the 1st century AD.

ALAVERDI - August - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in August 2015, the archaeological excavations were carried out in Alaverdi Monastery complex (Head Gia Makharadze).

outside façade of the northern apse of the cathedral.

The excavations were carried out in two sections of the complex:

The main field works were carried out in the south-east part of the yard, at the museum under construction, where in 2014 field seasons a fortification system dated back to the IX-X centuries was found. A 35 meters long section was cleaned. In the east part of the fence an important discovery was observed - a construction ceramic factory was excavated, which clearly outlined the strong traces of fire; kilns, clay mixing pits, warehoused ready goods and others were found.

1. 1. at the north apse of the 11th century cathedral, at the Holy Father Joseph Alaverdeli grave.
2. 2. In the south and west corner of the monastery complex.

Arefacts stored in the factory proved that here were produced both types of tiles (flat and ruffle), large hump tiles, water and sewage pipes, a small amount of pottery and others. Ovens are attached directly to the fence, fire-kiln department are inlaid with refractory bricks. The final study of the site has not been completed.

Pillars at Holy Joseph's grave were cleaned again, it turned out that these pillars were penetrated into the Early Medieval age stone boxes. It has been confirmed that chronologically cemetery composed of stone boxes is the ancient layer of Alaverdi, which stratigraphically corresponds to the hall type church found in previous field seasons, at the

GEGUTI - September - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in September 2015, the archaeological excavations were carried out in Geguti palace complex (Head Roland Isakadze).

The IV construction layer is square-shaped fortress built in large Quadra laying, which was fortified with 8 semi-circle towers.

Archaeological study specified stratigraphy of the monument.

Stratigraphically the next stage (V-VI layers) is a room with fireplace and rectangular building, which was partially destroyed during the fireplace building construction. This layer is destroyed by a strong fire, it is connected to the Marwan ibn Muhammad's punitive expedition and is dated back to 7th century.

The earliest I, II and III architectural layers are the walls built with cobble-stone on mortar. Where the remains of the 4th -5th century fortress and various buildings were showed. Painted plastering on the pillar built with cobble-stone is the new phenomenon in early medieval Georgian archaeology.

A brick building belongs to VII-VIII layers, determination of its more or less complete plan is the matter of future. In Mr. Sanikidze's

opinion, this building is closed to grand brick palace of the IX layer with its volume. On the basis of parallel brick building-considering the stratigraphy of Kutaisi former city and Bagrati Cathedral- it is connected to Abkhazian kings construction activity. Archaeologists attribute the same era fence fragments found in XIII-XIV trenches, which might about the palace almost on the entire perimeter with Rioni channel.

KHVAMLI - September - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, the archaeological excavations were carried out on Khvamli mount (Head David Sul Khanishvili).

Field works were carried out in two sections – in the surroundings of St. George church and in “Maqvlisqana”.

A 300 sq. m. area has been excavated in the south-west of St. George Church, outside the fence, in 55-60 meters distance. The lower structure of two repositories built with limestone Quadra (probably a misericords and a cell). Two construction levels have been determined. The first is built with hewn Quadra; the second – with the first level ruins of stone and crude stones. Pottery discovered on the floor of the building, including glazed ones are dated back to Late Middle ages. Processed boulders, which have fallen from the ruined walls are stored for further restoration and conservation of the building.

In the south-east of the church in “Maqvlisqana” a 550 sq. m. area has been

ZIARI - August - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in August 2015, the archaeological, multidisci-

The layer IX is a grand brick palace. Built on the whole perimeter of the old fortress constructed in big Quadra laying. This construction belongs to David the Builder, George III and Queen Tamar epoch, and the detected traces of the destruction to the Mongol invasions.

A wing found in the eastern part of the complex is considered to be the Late Medieval building.

excavated, a strange seasonal residential complex was found. It is placed in a hollow between natural rocks and the fence; A fence was excavated, two circular and one semicircular buildings, 4 grottos and 3 caves. The floor was paved with so called “Kokhi stones” (a stone which does not burst in fire), a small number of ceramics and obsidian and flint weapons were found. A A faceted hematite – so called “Oracle dice” was found in one of the receptacles, it has 8 triangular and 6 square sides. On the triangular side there are carved signs, which is being studied. In the intelligence trenches cut in the grotto and cave, pottery and polished bones of animal ankle.

The archaeological material discovered on the monument is predetermined to belong to Early Classical and Roman period.

Besides stationary excavations the expedition conducted reconnaissance works and revealed about ten other complexes similar to “Maqvlisqana”

plinary studies were carried out in Gurjaani municipality, on the open palaeolithic dwellings – “Ziar Pkhoveli” and “Ziari 2” (Head Nick

Tushabramishvili)

12 squares were excavated on "Ziari Pkhoveli", 7 lithographic layers and several inserts were determined. Archaeologists attribute the discovered material in II-IV layers to middle Paleolithic era. It should be noted that in III and VI layers human teeth and jaws have been discovered. However, as Mr. Tushabramishvili notes, anthropological remains are very calcitized and finding out species is only possible after their cleaning and special study. He thinks that „Ziar Pkhoveli“ layers should be extended in depth and it is possible to find much older layers in future. Currently, the classification of the discovered stone and bone is in process; the samples and taken for paleobotanical and palynological studies.

5 lithological layers are fixed in immovable

KHUNTSI - August - 2015

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in August 2015, an intelligence archaeological excavation were carried out in Khuntsi former fortress (Head Beso Lortkipanidze). The former fortress is located in Martvili municipality, in the north of village Khuntsi, on Kukiti hill, on the right bank of the river Tskhenistskali, on the 8th kilometer of Martvili-Khoni motorway.

3 years ago on the territory of the fortress a mobile operator's station was put. A cultural layer was damaged during the ground works, fragments of walls of buildings, human bones and pottery were found.

The purpose of cutting intelligence trenches on the site was to discover material for identification of historical fortress Onogurisi. The name of this fortress is mentioned by the 6th century Byzantine histo-

condition. It has been confirmed that this site is practically a workshop located at stone and limestone deposit. Archaeological material is represented of a large number of stone workpiece brought from limestone and flint deposits. Tools are found in a relatively small amount. Mr. Tushabramishvili considers it as an established fact, that stone material typologically and technologically is similar to Dmanisi and Olduvai material; It is still too early to speak about the exact age, but it is proved that this is one of the oldest and the most important monuments in Georgia and in the Caucasus.

Fossils of bones, paleontological remains, particularly, wild horse, wisent, deer are found in layers. Trace of fire is found in sections.

rian Agathias Scholasticus, as one of the most important places in Egrisi area, during the 20-year war started in 542 between Byzantium and Sasanian Iran.

In 2015, during the field season, Georgian-English archaeological expedition in Nokalakevi cut four intelligence boreholes, in order to determine cultural layers in the inner area of the fortress. Ceramic products of Late Classical and Early Medieval periods were found in all boreholes, including construction ceramics - brick, fragments of both types of roof tiles, also the fragments of floor paved with hydraulic fluid and the most important, the extreme lower structure of lime stone walls. Intelligence excavations revealed an important material, which indicates to the presumable existence of a large fortress in this place; To prove this hypothesis, it is necessary to start stationary excavations in this area.

ზიარი

58

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ილიას უნივერსიტეტის მეცნიერებისა და ხელოვნების ფაკულტეტის პროფესორის ნიკოლოზ თუშაბრა-

მიშვილის ხელმძღვანელობით, გურჯაანის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზიარში განახორციელა საველე-კვლევითი სამუშაოები კახეთის რეგიონში ამ დრომდე დაფიქსირებულ სტრატიფიცირებულ ძეგლებზე ზიარი-ფხოველი და ზიარი 2.

ეს პალეოლითური სადგომი ღია ტიპის სტრატიფიცირებული ძეგლია, რომელზეც კულტურული ფენები უძრავი სახით არის წარმოდგენილი. ასეთი ძეგლი საქართველოს ტერიტორიაზე მხოლოდ ორია - დმანისი და სავარაუდოდ, ახალქალაქი I (რომელიც ჯერ კიდევ კარგად არ არის შესწავლილი). იმის გამო, რომ ზოგადად, ღია ტიპის პალეოლითური სადგომები საქართველოში ნაკლებად არის აღმოჩენილი,

კახეთის რეგიონში კი, პალეოლითის გავრცელების შესახებ მეტად მწირი ინფორმაციაა, ზიარი-ფხოველის ადგილმდებარეობის დადგენა და მისი კომპლექსური კვლევა აუცილებელი და სასწრაფო იყო.

XX საუკუნის 60-70-იან წლებში ზიარი ნაწილობრივ შეისწავლა არქეოლოგ თამაზ ბუგიანიშვილის რაზმმა (ექსპედიციის ხელმძღვანელი კონსტანტინე (კიაზო) ფიცხელაური). ბუგიანიშვილმა ძეგლი წინასწარულად მიაუთვნა შუა აშელის კულტურას [თ. ბუგიანიშვილი 1969 წ., 1979 წ., 1991 წ.].

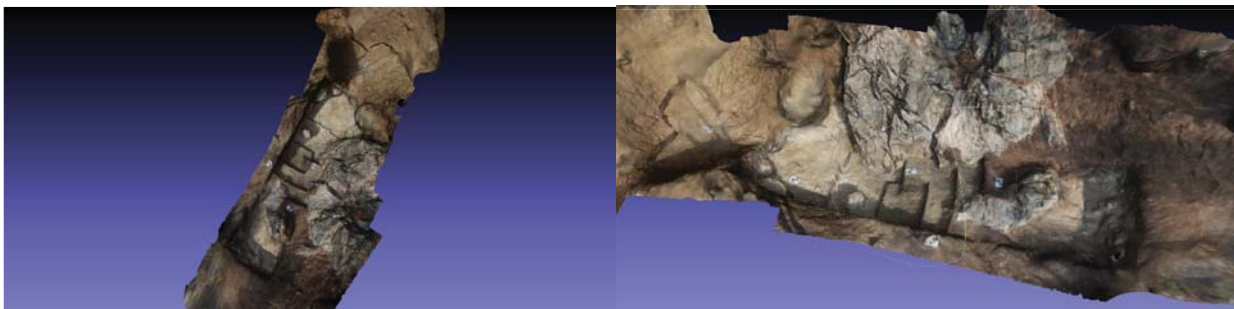
საძიებო თხრილები

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მუზეუმში დაცული იყო ზიარი-ფხოველის (თ. ბუგიანიშვილის მიერ მოპოვებული) პალეოლითური მასალის ნაწილი. მისი წინასწარული შესწავლისას გაჩნდა მოსაზრება, რომ მასალა უნდა მიეკუთვნებოდეს როგორც ქვედა ისე, შუა პალეოლითურ ეპოქას. და შესაძლოა, მოიაზრებოდეს აშელის ეპოქის კლექტონის კულტურის ნიმუშად. ეს კულტურა ძირითადად ჰომო ერექტუსს მიეკუთვნება და ევროპაში თარიღდება დაახლოებით 500 000 - 400 000 წლების

წავლის ძირითადი მიზანი იყო დროის იმ ჰიატუსის შევსება, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე დადგენილია ძველი ქვის ხანის ძეგლების - დმანისის ქვედა პალეოლითურ სადგომსა (1, 8 მლნ. წწ.) და წონა-კუდაროს მღვიმეების ასაკს შორის (400 000 წწ.).

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ჯგუფმა სტუდენტებთან ერთად (ხელმძღვ. ნ. თუშაბრამიშვილი) რამდენჯერმე განახორციელა სადაზვერვო გათხრები. 2013 წლის დეკემბერში დადგინდა ძეგლის სავა-

ახლად აღმოჩენილი ძველი ნამოსახლარის ქრლი, იქვე კლდე-საბადო

წინა და მომდევნო პერიოდებით, ანუ მინდელ-რისის ინტერგლაციით (გამყინვარებათშორისი პერიოდი). ცხადია, ამ ეპოქაში შესაძლებელი იყო ადამიანის დასახლება ღია სადგომებზე. ჩვენს ჰიპოთეზას ადასტურებს ძეგლის მიდამოებში კაჟის საბადოს (ნედლეულის წყაროს) არსებობაც.

ზიარი-ფხოველის მიკვლევისა და შეს-

რაუდო ადგილმდებარეობა.

2014 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის “პალეოგარემოს რეკონსტრუქციისა და არქეოლოგიური კვლევების ცენტრმა“ თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიურ ჯგუფ-

თან ერთად, განახორციელა პირველი ერთობლივი ექსპედიცია. გამოვლინდა ძველი ქრილები, გაგრძელდა მათი გათხრა და დადასტურდა, რომ არქეოლოგიურ ძეგლზე გეოლოგიური

და კულტურული ფენები უძრავ - In situ მდგომარეობაშია. ასევე, დადასტურდა ჩვენი წინასწარული მოსაზრება, რომ ძეგლის უადრესი ასაკი, ჯერჯერობით, უნდა განისაზღვროს დაახ-

ლითოლოგიური და კულტურული ფენები

ზიარი 2-3

ლოებით 500 000 - 400 000 წლების წინა და მომდევნო პერიოდებით. ძეგლის ზუსტი, აბსოლუტური მეთოდებით დათარიღება მომავალი კვლევების საქმეა. აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელი ინფორმაციის მიხედვით, ფენებში გადარჩენილი იყო პალეონტოლოგიური ნაშთებიც, კერძოდ, გარეული ცხენი, დომბა, ირემი. სავარაუდოა, რომ შემდგომი პალეობოტანიკური და პალინოლოგიური კვლევების შედეგად აღმოჩნდება ფაუნის სხვა სახეობები და დადგინდება ძველი ქვის ხანის კონკრეტულ მონაკვეთში შექმნილი გარემო პირობები.

მეტად მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მოვიპოვეთ ადგილობრივი მოსახლეობის გამოკითხვის შედეგად, კერძოდ: XX საუკუნის 60-70-იან წლებში

ადგილობრივ მოსახლეს ერთ-ერთ ფენაში, შემთხვევით აღმოუჩენია პატარა ბავშვის ჩონჩხი, რომლის შემდგომი ბედი გაურკვეველია. გურჯაანის მუნიციპალიტეტის კულტურის განყოფილების თანამშრომლებთან საუბრისას გაირკვა, რომ ჯერ კიდევ არსებობს ამ აღმოჩენის მიკვლევის შესაძლებლობა.

ზიარი-ფხოველის ზუსტი ადგილმდებარეობის საძიებო სამუშაოებისას გამოვლინდა კიდევ ერთი ახალი პუნქტი, რომელსაც დაერქვა - „ზიარი 2“.

„ზიარი 2“ ქვის ნედლეულის, კირქვისა და კირქვიერი კაჟის საბადოს ძარღვთან მდებარე უძრავი, In situ გეოლოგიური და კულტურული ფენებია. წარმოდგენილია ხუთი ლითოლოგიური ფენა, რომელთაგან ერთი კულტურულად სტერილურია.

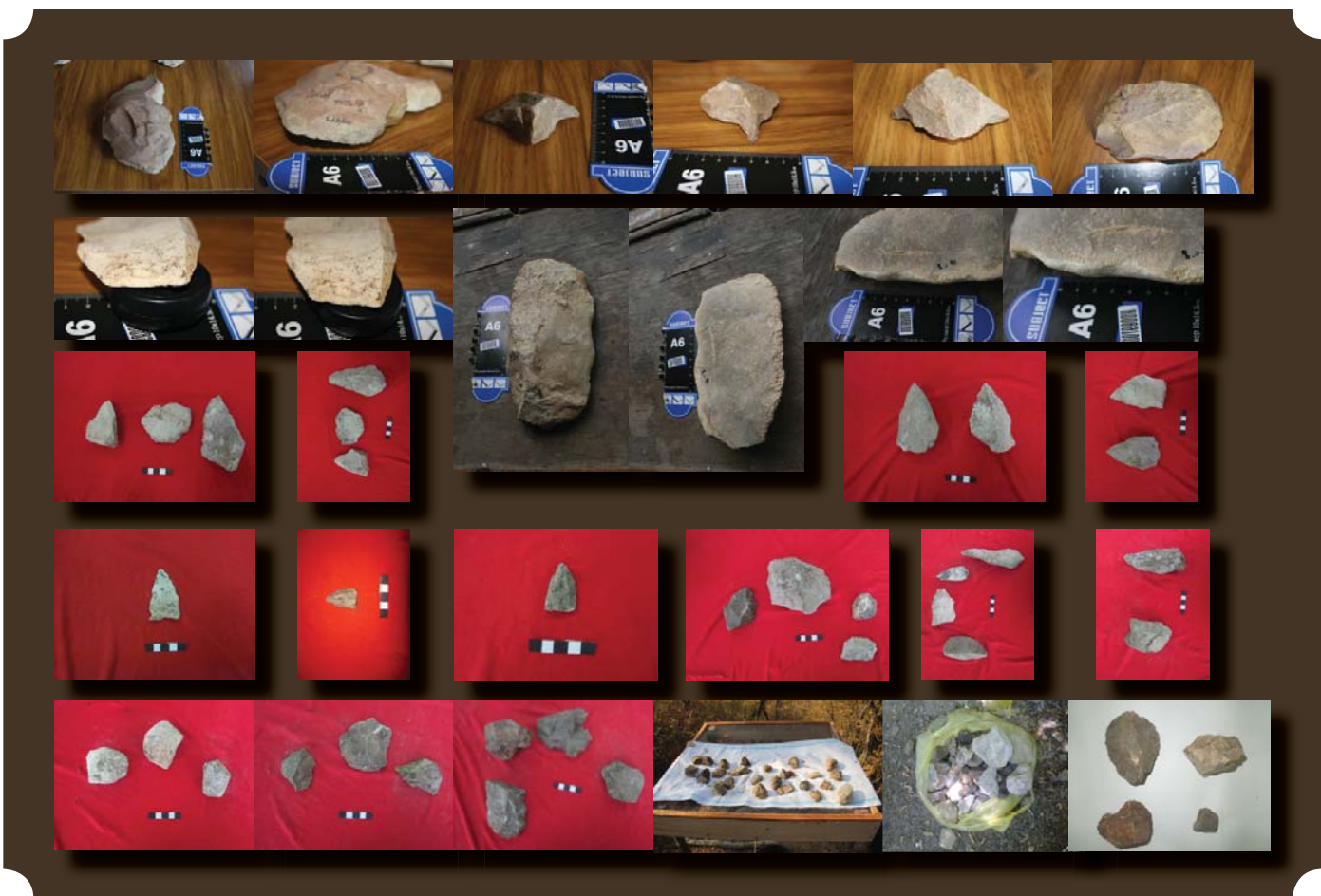
ფენებში გამოვლენილი ქვის მასალის დამუშავების ტექნოლოგია მეტად პრიმიტიულია. მასალა ტიპოლოგიურად და ტექნოლოგიურად

დმანისის მასალის მსგავსია. ძეგლის ზუსტ ასაკზე საუბარი ჯერჯერობით ნაადრევია, მაგრამ წინასწარულად შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იგი საქართველოსა და კავკასიის ტერიტორიაზე ერთ-ერთი უძველესი, შესაბამისად, მეტად მნიშვნელოვანია.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ფენებში აღმოჩენილია განმარბებული ძვლები. მართალია, ისინი ფრაგმენტულია, მაგრამ თავისთავად ფაქტი, რომ ძვალი კარგად არის შემონახული სამომავლოდ საყურადღებოა.

ასევე მეტად მნიშვნელოვანია ჭრილში ნაკერალი შრის (ცეცხლის კვალი) აღმოჩენა. უძველესი ცეცხლის გამოყენების კვალი დადგენილია აფრიკაში, კენიაში, არქეოლოგიურ ძეგლებზე „კოობი ფორასა“ და „ჩესოვანჯაში“, ხოლო ევროპა-საფრანგეთში, ქ. ნიცას ტერიტორიაზე, ადგილ „ტერა ამატაში“(400 000 წწ.).

ძეგლზე სამუშაოები დღესაც გრძე-

ლდება. მომავალში იგეგმება, სხვადასხვა უცხოურ ინსტიტუტთან თანამშრომლობით, მულტიდისციპლინარული კვლევების გაფართოება.

ზიარის ძეგლების სრულფასოვანი შესწავლის შედეგებს მოვიაზრებთ მეტად მნიშვნელოვან ინფორმაციად სა-

ქართველოს (და, არა მარტო საქართველოს) პრეისტორიის კვლევისთვის, საქართველოს ტერიტორიაზე უძველეს ადამიანთა ცხოვრებისა და განსახლების გზების, მიზეზებისა და სხვ. დადგენისთვის.

ძეგლის ძურისძული პოტენციალი

შესწავლილი ძეგლის კარგად წარმოჩენის შემთხვევაში გაჩნდება მისი ჩართვის შესაძლებლობა ადგილობრივ და საერთაშორისო ტურისტულ მარშრუტებში. მით უმეტეს, რომ თვით ზიარი და მისი მიმდებარე ტერიტორია საკურორტო ზონა იყო და შესანიშნავი ლანდშაფტით გამოირჩევა.

მნიშვნელოვანია აგრეთვე, ზიარის, როგორც ტურისტულ-რეკრეაციული ზონის პოტენციალის გამოვლენა. ზიარის მიდამოები მდებარეობს ზღვის დონიდან დაახლოებით 900-1200 მეტრზე, ნალექის წლიური რაოდენობა 700-800 მილიმეტრია, წლიური საშუალო ტემპერატურა 9-10 გრადუსია, აგვისტოს საშუალო ტემპერატურა 2-3 გრადუსით

დაბალია ზიარის მიდამოების მიმდებარე ალაზნის ველის ანალოგიურ მაჩვენებელზე. მის ახლომახლო, ტყის ყომრალ ნიადაგზე, ძირითადად მუხნარი და რცხილნარია. აქ ქვის ხანისა და ფეოდალური ეპოქის არქეოლოგიური და ისტორიული ძეგლებია. ზიარის ტერიტორიაზე გამოვლენილია ტალახის ვულკანური წარმონაქმნი. ყოველივე ეს შესაბამისი, დეტალური კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით, გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ სოფ. ზიარი და მისი მიდამოები შესაძლებელია იქცეს არა მარტო კახეთის, არამედ მთელი საქართველოს მნიშვნელოვან ტურისტულ-რეკრეაციულ ზონად.

ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი

დოლოჭოპი

2015 წლის სექტემბერში ყვარლის მუნიციპალიტეტის სოფელ დოლოჭოპში, სამნავიანი ბაზილიკის საკონსერვაციო სამუშაოები განხორციელდა (ხელმძღვ. არქეოლოგი ნოდარ ბახტაძე).

ეკლესიის გარე პერიმეტრის მიმდებარე ტერიტორიაზე ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა კარდინალურად შეცვალა ამ დრომდე დამკვიდრებული წარმოდგენა დოლოჭოპის ბაზილიკის ხუროთმოძღვრული გეგმარების შესა-

ხებ. კერძოდ, გაირკვა, რომ ტაძარს დესტრუქციამდე ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან გარს ერტყა მისი თანადროული, ერთიანი გარე კედლებით შემოწერილი, 4-8 მ სიგანის გარშემოსასვლელების, ეკვდერებისა და ნართექსის სისტემა. ჩრდილოეთის გარშემოსასვლელის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში დადგინდა აბსიდით დასრულებული ეკვდერი, რომელიც დასავლეთით წაგრძელებული სივრციდან

ლიობიანი კედლით იყო გამოყოფილი.

სავარაუდოდ, ეს სამლოცველო თავდაპირველად ბაპტისტერიუმის ფუნქციას ასრულებდა. ჩრდილოეთის გარშემოსასვლელის დასავლეთი ნაწილი გარე სივრცესთან დაკავშირებული იყო სამი, საკმაოდ დიდი ზომის თალით გადახურული ლიობით. ეს არკადა ბაზილიკის ჩრდილოეთ ფასადს მსუბუქად და გამომსახველობითად წარმოაჩენდა, ხოლო ჩრდილოეთ ნაოსში შესასვლელი ფართო კარის ნახევრად გახსნილი კარიბჭის სივრცისეული კონტექსტი საზეიმო შთაბეჭდილებას ახდენდა.

საინტერესო გეგმარებით გამოირჩევა “გარშემოსასვლელის” დასავლეთში მდებარე 8 მ-ის სიგანის ნართექსი. ის აგებულია ბაზილიკისგან დამოუკიდებლად. სათავსის ინტერიერში კედლებს გარს შემოუყვება ბაზილიკის ფუნქციონირების ეპოქის (V-VIII სს.) საკმაოდ დიდი ზომის ქვევრები. ანუ, იმ პერიოდში ნართექსი მარნის ფუნქციას ასრულებდა.

ამ და სხვა აღმოჩენების საფუძველზე დადგინდა, რომ დოლოჭოპის უძველესი, გამორჩეულად მასშტაბური

ბაზილიკის გარე ზომები, დაახლოებით 41X29 მ-ია, შესაბამისად, მას ანალოგი არ ეძებნება კავკასიისა და საზღვარგარეთის მახლობელ რეგიონებში და ის ადრებიზანტიური სამყაროს პირველი გრანდიოზული ქრისტიანული ბაზილიკების წრეში ექცევა.

ბაზილიკის ინტერიერის წინასარებაბილიტაციო გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ V საუკუნის ეს გრანდიოზული ტაძარი კიდევ უფრო ადრეული (შესაძლოა, წარმართული) ეკლესიის ნანგრევებზე იყო ნაშენი. აქ აღმოჩნდა IV საუკუნისთვის დამახასიათებელი ნივთიერი მასალა, შესაბამისად, სავარაუდოა, რომ ტაძარი სწორედ ამ ხანაშია აგებული. სტრატეგრაფიული სურათის საფუძველზე დადგინდა, რომ ძველი ბაზილიკა V საუკუნეში დაანგრია მიწისძვრამ და ამავე საუკუნის შუა ხანებში, მისი ნანგრევების მოსწორების შედეგად შექმნილ პლატფორმაზე ახალი, გრანდიოზული ბაზილიკა ააგეს.

ნოდარ ბახტაძე

Ziari

64

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, an archaeological expedition, led by the professor of Arts and Sciences faculty at Ilia State University, Nikoloz Tushabramishvili, carried out field-research works in Gurjaani municipality, village Ziari on stratified sites in Kakheti region Ziar-Pkhoveli and Ziari 2.

This Paleolithic dwelling is an open type site, where cultural layers are represented in their real form. There are only two such sites in the territory of Georgia – Dmanisi and supposedly Akhalkalaki I (which has not been studied yet). As, in general, open type Paleolithic dwellings are less found in Georgia, and in Kakheti region there is very little information about the prevalence of the Paleolithic, deterioration of Ziar-Pkhoveli location and its complex research was inevitable and urgent.

In the 60s and 70s of the 20th century Ziari was partially studied by the expedition group of an archaeologist Tamaz Bugianishvili (head of the expedition Konstantine (Kiazo) Pitshelauri). Bugianishvili attributed the monument to the middle Acheulean culture [T. Bugianishvili 1969, 1979, 1991].

Ziar-Pkhoveli (found by T. Bugianishvili) part of Paleolithic material was kept in Ilia State University Museum. During its preliminary studies it was considered that the material belonged to the Lower as well as to the Middle Paleolithic era. And it is possible to consider it as an example of Acheulean era Clactonian culture. This culture mainly belongs to Homo erectus and in Europe it is dated back to previous and subsequent periods of around 500 000 – 400 000 years, ie Mindel-

Risi Interglacial (period between ice age). Of course, in this era human settlement in the open dwellings was possible. Our hypothesis is approved by the existence of flint mine (the source of raw material) in the vicinity of the site.

The main reason of finding and studying Ziar-Pkhoveli was to fill the hiatus of the time, which is established in the territory of Georgia between the ages of Old Stone Age sites – Dmanisi Lower Paleolithic dwelling (1,8 million years) and Tsona-Kudari Caves (400 000 year).

The archaeological group of Ilia State University together with the students (head N. Tushabramishvili) has carried out intelligence excavations several times. In December 2013, the approximate location of the site was determined.

In October and November 2014, by financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, Ilia State University “Research Center of Paleoenvironment Reconstruction and Archaeological Research” together with the archaeological group of Tbilisi State University carried out the first joint expedition. The old sections were revealed, their excavation were continued and it was confirmed that geological and cultural layers on the archaeological sites are **in immovable – in situ condition**. Also, our preliminary opinion has been confirmed that the earliest age of the monument should be determined at about 500 000 – 400 000 over the previous and subsequent periods. The dating of the monument by the exact, absolute methods is a matter of further research.

It should be noted that according to the current information, there were palaeonto-

logical remains survived in the layers, in particular, wild horse, bison, deer. It is likely that in future as a result of paleobotanical and palynological research other species of fauna will be found and the environmental conditions created in the particular part of the Old Stone Age will be defined.

We gained a very important information as a result of a survey of the local population, in particular: in the 60s and 70s of the 20th century a local resident accidentally found the skeleton of a young child in one of the layers, the future fate of which is unknown. After talking with the staff of Gurjaani Municipality Culture Departemnt it bacame clear that there is stiiil the capability to find this discovery.

During the search works for determination of Ziar-Pkhoveli exact location another new place has been revealed, which was called – “Ziari 2”.

„Ziari 2” is immivable, in sity geological and the cultural layers situated at the lode of stone raw meterial, limestone and limestone flint deposits. Five lithological layers are represented, one of which is culturally sterile.

The processing technology of stone material revealed in layers are very primitive. The material typologically and technologically are similar to Dmanisi mateltrial. Talking about the exact age of the monument is still too early, but we can preliminarily assume that it is one of the oldest and therefore very important monuments in Georgia and in the Caucasus.

It should be noted that bone fossils were discovered in the layers. Of course, they

are fragmented, but the fact that the bone is well preserved, is significant for the future.

Also the discovery of stitched layer (fire sign) in the section is very important. The oldest traces of fire use is established in Africa, Kenya, on archaeological sites in “Koobo Fora” and “Chesowanja”, and in Europe-France, in the territory of Nice, place “Terra Amata”(400 000 year)

Works on the monument still continues. In future, we plan to expand multidisciplinary researches with collaboration of foreign institutions.

We consider the results of Ziari monuments valuable study as a very important information for studying prehistory of Georgia (and not only of Georgia), for determination the ways and reasons of living and settlement of ancient human on the territory of Georgia.

ATourist potential of the monument

In case of good promotion of the explored monument, it will be possible to invilve it in the local and international tourist routes. Moreover, that Ziari itself and its surrounding area was a resort and has a distinctive, wonderful landscape.

Also it is important to show the potential of Ziari as a tourist recreational zone. Ziari areas are situated at about 900-1200 meters above sea level, annual precipitation is 700-800 mm, annual average temperature is 9-10 C°, in August the average temperature is 2-3 degrees lower compared with the similar index of Ziari surrounding Alazani Valley. In Ziari area on the forest grey soils mainly oak

and hornbeam grow. There are Stone Age and Feudal Age archaeological and historical monuments. A mud volcano formation is found on Ziari territory. All of this, based on the appropriate and detailed study, gives us opportunity to say that village Ziari and its

surroundings may become a very important tourism and recreational zone not only for Kakheti region but for the whole Georgia.

Nikoloz Tushabramishvili

THE DOLOCHOPI Basilica Archeological Research in the Nekresi Former City

Nodar Bakhtadze, Vazha Mamiashvili, Bachana Gabekhadze

The has-been-church site called by us Dolochopi basilica is located in Georgia, near the town of Kvareli, on the right bank of the river Duruji, on the early medieval former settlement area covered with woods. In 2004, when this monument was discovered by the expedition from Janashia State Museum of Georgia, we expressed our consideration about its probable function on the basis of only a couple of visible details.

On the grounds of our appeal in 2012-2015, the National Agency for Cultural Heritage Prevention of Georgia financed the archaeological research works on the monument, which were held in cooperation with Georgian National Museum and Ilia State University.

As a result of the excavations, it was revealed that the ruins and the layer of the ground covered the remains of the grand, 44 m long and 29 m wide basilica (it means that the given monument is the largest among basilicas that have been discovered in east-

ern Georgia until now – its length exceeds well-known in Georgia, the largest-scale Bolnisi Sioni Cathedral by 16 m.). The temple is built with well-selected split limestone; and even the most accurately-made details (arches, chapters and etc.) were constructed of easily carved Shirim stone. The main hall is divided in naves by means of 5 pairs of cross-like planning pillars; the central nave ends in semicircular planning apsis from the eastern side, and the side naves – in rectangular pastophoriums.

The investigation of the building materials thrown around on the floor from the time of the church destruction convinced us that the roof of the given basilica was covered with tiles placed not on the stone arches, but on the wooden beamed construction, similarly to the vast majority of early Christian basilicas from the Roman – Byzantine world. The remains of the basilicas roofed in the same style have not been found in our country until recently; consequently, most of the

Georgian art historians absolutely denied the existence of the basilicas roofed by means of the similar method in Georgia.

Apart from the mentioned above, unusual for the Georgian churches of the following period, decorative elements corroborated in Dolochopi basilica, should point out that the presented in the temple style was adopted from the Christian basilicas spread in the eastern provinces of Byzantine Empire and some of the adjacent regions in the IV-V centuries. The analogous samples of clayware fragments, dated from the V century and well-known from the early medieval Georgian archeological monuments, discovered in the earliest stratigraphical layers of the church during the excavations, add persuasiveness and validity to the possibility of building the Dolochopi basilica at such an early stage. The analysis of the obtained artifact findings properly defined the time as well as the circumstances of the interruption of the temple functioning - the basilica is believed to be destroyed in the VIII century by ravage and fire as a result of the enemy foray.

It is notable that approximately two decades ago, 4-5 kilometers away from the given site, on the territory of the former town – Nekresi, we already found the basilica of almost similar scale and analogous design, which on the basis of even more archaic details and material evidences discovered on the floor during the excavations, was firmly dated back from

the second half of the IV century.

The given circumstance, together with additional arguments obtained as a result of archeological investigation in Dolochopi basilica, enables us to look anew into the issue of probable architectural construction of the first Christian temples in Georgia. In particular, the consideration affirmed in Georgian scientific field for the last several decades should be regarded as unreasonable; according to this theory, from the time of recognizing Christianity as official religion in Qartli Kingdom onward - for nearly 150 years, not very clearly well-thought-out dogmatically or architecturally, small-size churches used to be built in the country; and after evolutionary development of these temples on the local ground, only by the end of the V century and at the beginning of the VI century, building of well-planned basilic type temples, already improved stylistically and constructively, was started. Therefore, Georgia was not at all the only exception among the countries of the ancient Christian civilization, on the territories of which, during the same IV-V centuries, larger churches, designed precisely in accordance with taking into account the canonical liturgy requirements, were being built in large numbers.

უცნობი არტიფაქტები სოფელ ჩრდილიდან

რევაზ კვიციანი, ქეთევან რამიშვილი, დიმიტრი ყვანია

2015 წლის გაზაფხულზე ხარაგაულის ისტორიულ მუზეუმს ღვანლმოსილ-მა პედაგოგმა ეთერ ბიძინაშვილმა გადასცა არქეოლოგიური ნივთების კოლექცია, რომელიც XX საუკუნის 50-იან წლებში შემთხვევით აღმოჩენილა სოფ. ჩრდილის (ხარაგაულის მუნიციპალიტეტი) ფიქალათის უბანში. ჩვენ აღვწერეთ მასალა, განვხორციელეთ მისი ფიქსაცია (ამ საქმეში დახმარებისთვის მადლობას ვუხდით ხარაგაულის მუზეუმის დირექტორს ქ-ნ ნინო დიდიძესა და მუზეუმის ყველა თანამშრომელს), დავათვალიერეთ არქეოლოგიური ნივთების აღმოჩენის ადგილი, რომელიც სოფელ ჩრდილის ერთ-ერთი მცხოვრების საკარმიდამო ნაკვეთში მდებარეობს. თვითმხილველების გადმოცემით საცხოვრებელი სახლის მშენებლობის დაწყებამდე ნაკვეთი ტრაქტორით მოუსწორებიათ და არტეფაქტებიც, ადამიანის ძვლებთან ერთად, სწორედ მაშინ უპოვიათ. როგორც მუზეუმის თანამშრომლებისგან შევითქვეთ, ამ სოფელში გამოვლენილი არქეოლოგიური ნივთები ქ-ნ ეთერს აკად. ნიკობერძენიშვილისთვისაც გადაუცია. სავარაუდოდ, სწორედ ამ ნივთებს გულისხმობდა გ. გობეჯიშვილი, როდესაც წერდა: “როგორც ზვარეს (ხარაგაულის რ-ი) საშუალო სკოლის ერთ-ერთი მასწავლებლის ჩანაწერი მოწმობს, ამ სოფელში მიწის დამუშავებისას განადგურებულა ქვის სამარხის ისეთივე ტიპები, როგორიც ბრილშია გათხრილი. სწორედ გვიანი ბრინჯაოსა და ადრინ-

დელი რკინის ხანის ინვენტარია, რასაც თან ახლავს ელინისტური პერიოდის კერამიკაც” [საქართველოს ისტორიის ნარკვევები: 1970, 270].

სოფ. ჩრდილი მდებარეობს მესხეთის ქედის ჩრდილოეთ მთისწინეთზე, მდ. ზვარულას მარცხენა მხარეს, ზღვის დონიდან 720 მ-ის სიმაღლეზე.

კოლექცია შედგება 15 ნივთისაგან:

სატევარი. ბრინჯაოსი, გრძელი ყუნწით, ოდნავ დაქანებული მხრებით, მაღალი, ფართო ქედით, მხრებიდან წვერისკენ მკვეთრად შევიწროებული, ოდნავ მოღუნული. სიგრძე - 22 სმ; სიგანე ფუძესთან - 4 სმ; სიგანე წვერთან - 1 სმ.

სატევარი - ბრინჯაოსი (ნაწილი მოტეხილი აქვს), მაღალი ქედით, სიგრძე - 14 სმ; სიგანე ზედა ნაწილში - 3 სმ; სიგანე ქვედა ნაწილში - 3 სმ; სიგანე წვერთან - 1 სმ.

სატევარი - ბრინჯაოსი. ყუნწიანი, საკმაოდ მაღალი ქედით, მხრებიდან წვერისკენ მკვეთრად დაქანებული. ერთ მხარზე ორი სამანჭვლე ნახვრეტი აქვს, მეორეზე კი - ერთი. წვერი აკლია. სიგრძე ყუნწიანად - 15,6 სმ; ყუნწის სიგრძე - 1,5 სმ; სიგანე მხრებთან - 3,5 სმ; სიგანე გადანატეხ ადგილთან - 2 სმ.

სატევრის პირი - ბრინჯაოსი, საკმაოდ მაღალი ქედით. სიგრძე 7,5 სმ.

შუბის წვერი - ბრინჯაოსი, გრძელი, გახსნილი მასრით, ქედიანი, წვერი მოტეხილია, მასრის ქვედა ნაწილზე აქვს ორი სამანჭვლე ნახვრეტი. საერთო სიგრძე - 22 სმ; პირის სიგრძე - 7,3 სმ;

მასრის სიგრძე - 15 სმ; პირის სიგანე მხრებთან - 3 სმ; სიგანე წვერთან - 1,5 სმ.

შუბისწვერი -ბრინჯაოსი, მასრაგახსნილი, ძალიან მაღალი ქედით. მასრის ქვედა ნაწილში აქვს ერთი სამანჭვლე ნახვრეტი. საერთო სიგრძე - 20 სმ; პირის სიგრძე - 8,5 სმ; მასრის სიგრძე - 11,5 სმ; პირის სიგანე ფუძესთან - 2,5 სმ; სიგანე წვერთან - 1 სმ.

შუბისწვერის ფრაგმენტი - ბრინჯაოსი, ვიწრო, მაღალი ქედით, პატარა ზომის. სიგრძე - 9 სმ; სიგანე - 2 სმ; სიგანე წვერთან - 0,5 სმ.

რკინის ნივთი (შუბისწვერი ან ბუნიკი) - კონუსის ფორმის, უმასრო, ქვედა ნაწილში ოდნავ გახსნილი; აქვს ერთი სამანჭვლე ნახვრეტი. სიგრძე - 17 სმ; ფუძის დიამეტრი - 3 სმ.

ფიბულა - ბრინჯაოსი, მორკალული, კარგად შენახული. ორნამენტირებული. სიგრძე - 4,5 სმ; სიმაღლე - 2 სმ.

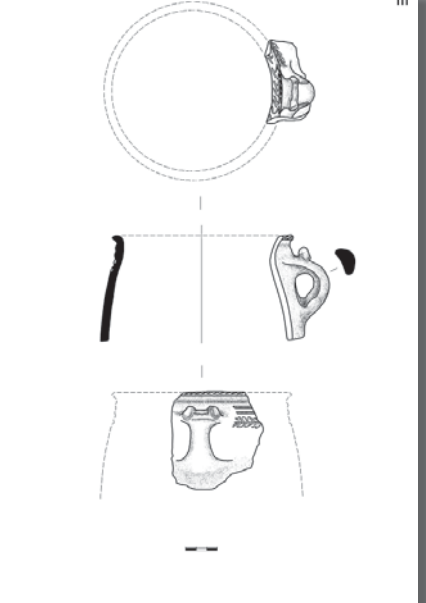
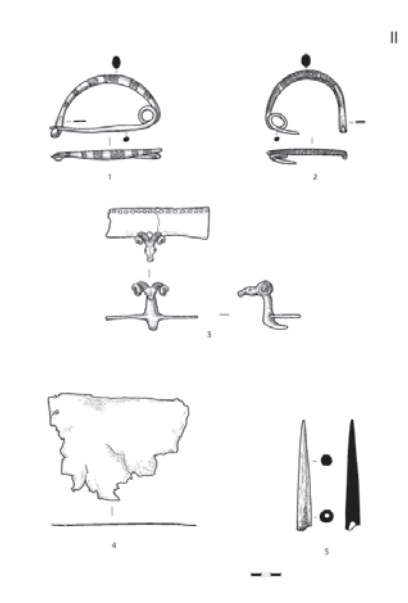
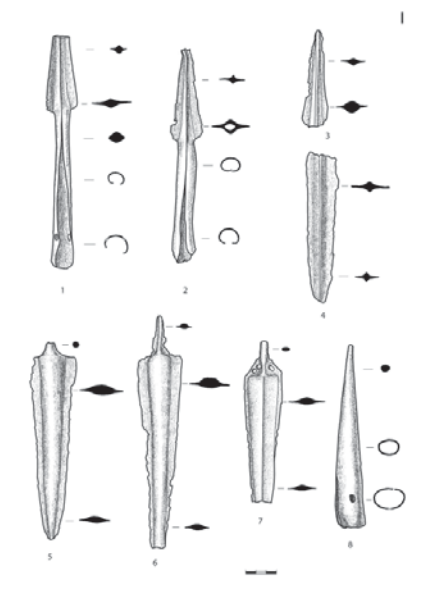
ფიბულა - ბრინჯაოსი, მორკალული, ნაკლული. სიგრძე - 3 სმ; სიმაღლე - 8,5 სმ.

ბრინჯაოს თხელი ფირფიტა (გარსაკრავი) - აქვს ერთი სამანჭვლე ნახვრეტი.

აზინდა -ბრინჯაოსი, ორად გატეხილი. მოგრძო, მართკუთხა ფორმის. ერთი კიდის მთელ სიგრძეზე დატანილია 16 მომცრო სამანჭვლე ნახვრეტი. მეორე კიდის შუა ნაწილში განთავსებულია ვერძის თავის ქანდაკება. ვერძს აქვს სქელი და ჩახვეული რქები, რომლებიც წვრილი, პარალელური ხაზებითაა დაშტრიბული. მოგრძო სახეზე, ყველაზე ფართო ადგილას მომცრო, ამოღარული ხაზებით დატანილია თვალები, სახე ვიწროვდება და გადადის შემსხვილებულ, ქვემოთ მოხრილ დრუნჩში, რომელზეც ნესტოები, ასევე, წვრილად ამოღარული ხაზებითაა მონიშნული. აზინდა მეორე მხარეს სადაა, მხოლოდ იმ ადგილას, სადაც ვერძის კისერია, მირჩილული აქვს მკვეთრად მორკალული კაუჭი. სიგრძე - 11 სმ; სიგანე - 2 სმ.

სახვრეტი - ძვლის, კონუსის ფორმის. სიგრძე - 11 სმ; ძირის დიამეტრი - 1 სმ.

ჭურჭლის პირ-გვერდის ფრაგმენტი - თიხის, ლეგა-მოშავოდ გამომწვარი ოდნავ გადაშლილი პირით, ასევე ოდნავ შეზნექილი ყელითა და ოდნავ გამობერილი მუცლით. ცალ მხარეს, ყელსა და მხარზე მიძერწილი აქვს ყური. პირი

შემკულია წინვოვანი ორნამენტით. პირს ქვემოთ შემოუყვება ორი პარალელური ამოღარული ხაზი, ხოლო მათ ქვემოთ წინვოვანი ორნამენტი. ყურის ზედა ნაწილზე დაძვრნილია ორი მრგვალი და ბრტყელი კოპი, ამიტომ იგი მიეკუთვნება ე.წ. “ზომორფულ” ყურთა კატეგორიას. სიმაღლე - 3,7 სმ; სიგანე - 3 სმ; ყურის სიგანე - 0,8 სმ; ყურის სიგანე კოპებთან - 1 სმ; პირის სისქე - 0,5; კეცის სისქე - 0,5 სმ.

ჭურჭლის ნატეხი - თიხის, მოვარდისფრო-ნაცრისფერი ზედაპირით, თხელკეციანი, კანელურებიანი ძირით. მასზე გამოსახულია ქალის რელიეფური პროფილი ოვალურ ჩარჩოში. უდიდესი სიგრძე - 5,6 სმ; უდიდესი სიგანე - 5 სმ; კეცის სისქე - 1 მმ.

სატევრები, რომლებიც ამ კოლექციაშია წარმოდგენილი, მიეკუთვნება წაგრძელებული ფოთლის ფორმის, ორფერდა, ლინზისებურ-განიკვეთიანი სატევრების ტიპს და მრავლად ეძებნება პარალელი, როგორც აღმოსავლეთ ისე, დასავლეთ საქართველოში, მაგ.: ბორჯომის ხეობაში, ბორნილელეს სამაროვანზე [კვირკვია 2009: 61, ტაბ. XIV-1,2,3], ნარეკვავის სამაროვნის 21-ე [ლომთათიძე 1974: ტაბ. II-3] და 106-ე სამარხებში [ნიკოლაიშვილი, გავაშელი 2007: ტაბ. XVI-1235], ურეკის მე-10 სამარხში [მიქელაძე 1985: 106; ტაბ. XIX-4]. ისინი

გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთაც, მაგ. სომხეთში, ნორატუსის სამაროვანზე [Мартиросян 1964. Табл: IV-1] და სხვ. ყველა მათგანი ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით თარიღდება.

კოლექციაში დაცული ბრინჯაოს სამივე შუბისწვერი მიეკუთვნება ლ. სახაროვასეული კლასიფიკაციის მე-2 ტიპს, ანუ “ფოთლისებურ შუბისპირებს მეტ-ნაკლები ვარიანტებით”. ასეთი შუბისწვერების აბსოლუტური უმრავლესობა, მასრაგახსნილია. ისინი საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე გავრცელებული, მაგრამ უმეტესად აღმოსავლეთ საქართველოში გვხვდება [სახაროვა 1973: 82-84]. ამავე ფორმისაა რკინის შუბისწვერებიც, რომლებსაც ძვ.წ VIII-VII საუკუნეებში მოიხმარდნენ, თუმცა მორფოლოგიური თვალსაზრისით მათ საკმაოდ ღრმა ფესვები აქვს და ადრეული ფორმებიც ჯერ კიდევ შუა ბრინჯაოს ხანაში ეძებნება (ნული, ქვასათალი). გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში კი როგორც ჩანს, შეიარაღებაში მათი ხვედრითი წილი მკვეთრად გაიზარდა. გვხვდება ამ ტიპის გრაფირებული შუბისწვერებიც, მაგ. უდედან, ეშერიდან, ურეკიდან, ბოგვიდან [ფანცხავა 1988: 30, ტაბ. XX], ბორნილელედან [კვირკვია 2009: 65-66, ტაბ. XVIII] და სხვ. ყველა მათგანი ძვ.წ. IX-VII სს-ით თარიღდება.

კოლექცია ჩოლქიონი

ბრინჯაოს აბზინდა Bronze buckle

ჭურჭლი ფრაგმენტი ქალის რელიეფური გამოსახულებით Vessels fragment with relief image of a woman

შეგვიძლია, რომ ეს ნივთი სავარაუდოდ, რომაული ხანისაა (ახ.წ. II-III სს.).

როგორც პარალელური მასალის ანალიზმა გვაჩვენა, კოლექციაში წარმოდგენილი არტეფაქტების უმრავლესობის (ბრინჯაოს ნივთების) მსგავსი მასალა ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებითაა დათარიღებული. დაახლოებით ასევე უნდა დათარიღდეს კოლექციაც (გარდა სამი ნივთისა), სავარაუდოდ, უფრო მეტად VIII საუკუნითა და VII საუკუნის პირველი ნახევრით, ვინაიდან, ამ პერიოდით დათარიღებულ მასალათა შორის არ არის რკინის იარაღები, რომლებიც ძვ.წ. VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან თითქმის მთლიანად ცვლის ბრინჯაოს იარაღს. იმ ერთადერთ რკინის ნივთს (შუბისწვერი თუ ბუნიკი) კი როგორც აღვნიშნეთ, მოგვიანო ხანის არტეფაქტად მოვიაზრებთ, სავარაუდოდ, გარდა აღმოჩენის ადგილისა, მას კოლექციის დანარჩენ ნივთებთან არაფერი აკავშირებს. იმავეს თქმა შეიძლება ძვლის სახვრეტზეც, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ის შესაძლოა, სხვა ნივთებზე ბევრად ადრეულია.

მიუხედავად იმისა, რომ მასალა ტრაქტორმა ამოყარა და in situ მდგომარეობაში არ დაფიქსირებულა, მისი ანალიზი იმის ვარაუდის საშუალებას გვაძლევს, რომ იქ, სადაც ეს ნივთები აღმოჩნდა, ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების მეტად საინტერესო ძეგლი, სავარაუდოდ, სამაროვანი უნდა იყოს. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ კოლექციის რკინის ნივთი (შუბისწვერი თუ ბუნიკი)

და ქალის გამოსახულებიანი ჭურჭლის ფრაგმენტი მოგვიანო ხანისაა, ხოლო ძვლის ნივთი შესაძლოა, ადრეულიც იყოს, გამორიცხული არ არის, რომ საქმე მრავალფენიან ძეგლთან გვაქვს.

ხარაგაულის მუნიციპალიტეტი არქეოლოგიური თვალსაზრისით ნაკლებადაა შესწავლილი: გასული საუკუნის 20-იან წლებში აქ გათხრები ჩაატარა გ. ნიორაძემ დევისხვრელში, 1938 წელს მ. ივაშჩენკომ ბორში და 60-იან წლების დასაწყისში გ. ცქიტიშვილმა ბორში. მხარე კი, როგორც ჩანს, მდიდარია თითქმის ყველა პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლებით. ამაზე, თუნდაც ბორის ან სარგვეშის ცნობილი განძები მეტყველებს. საქართველოს ეროვნულ მუზეუმსა და ხარაგაულის ისტორიულ მუზეუმში დაცული უაღრესად საინტერესო არტეფაქტების უმრავლესობაც შემთხვევითი აღმოჩენების შედეგადაა მოპოვებული.

მხარე საინტერესოა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობითაც: ის აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს საზღვარზეა. აქ გადიოდა აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დამაკავშირებელი გზები და ამდენად კულტურათა შეხვედრის ადგილიც უნდა ყოფილიყო.

ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ამ რეგიონში არქეოლოგიური (პირველ ეტაპზე თუნდაც მცირემასშტაბიანი) სამუშაოების დაწყება უაღრესად საჭირო და საშური საქმეა.

* ბ ი ბ ლ ი ო ბ რ ა ზ ი ა

1. კვირკვაია რ. 2009: ბორჯომის ხეობა რკინის ფართო ათვისების ხანაში (ძვ.წ. VIII-VII სს.). დისერტაცია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.

2. ლომთათიძე გ. 1974: ბრინჯაოს სატევრები და მახვილები სამთავროს უძველეს სამარხებში. თბილისი.
3. მიქელაძე თ. 1985: კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები. თბილისი.
4. ნიკოლაიშვილი ვ, გავაშელი ე. 2007: ნარეკვავის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
5. რამიშვილი ა. 2002: კოლხური და შიდა ქართლური კულტურების ურთიერთობის საკითხები ნაცარგორის სამაროვნის მიხედვით. “კავკასია” - ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. 156-170. თბილისი.
6. რამიშვილი ქ. 2013: ძაღლის ქანდაკებები კოლხური კულტურის ძეგლებზე. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში № 21, 191-207. თბილისი.
7. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ I. 270. თბილისი.
8. სახაროვა ლ. 1973: უძველესი საბრძოლო იარაღის ისტორიისათვის. მაცნე, №3. 82-94. თბილისი.
9. სულავა ნ., რამიშვილი ქ. 2011: კოლხურ-ყობანურ ბრინჯაოს ნაწარმზე “ფანტასტიკური” ცხოველის გამოსახულების ქრონოლოგიისათვის. იბერია-კოლხეთი №7, 131-144. თბილისი.
10. ფანცხავა ლ. 1988: კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები. თბილისი.
11. Апакидзе А и др... 1987: Археологические раскопки в Мцхета и её округе. Полевые археологические исследования в 1984-1985 гг. 47-51. Тбилиси.
12. Козенкова В. 1982: Типология и хронологическая классификация предметов Кобанской культуры (Восточный вариант). Археология СССР, Свод археологических источников. Москва.
13. Крупнов Е. 1960: Древняя история Северного Кавказа. Москва.
14. Мартиросиян А: 1964. Армения в эпоху бронзы и раннего железа. Ереван.
15. Микеладзе Т, Мигдисова Н, Папуашвили Р, Чубინишвили Н. 1995: Колхидская экспедиция. Полевые археологические исследования в 1987 году. 39-43. Тбилиси.
16. Наридзе Г. 1995: Итоги исследования могильника с Нацаргора. Полевые археологические исследования в 1987 году. 74-76. Тбилиси.
17. Уварова П. 1900: Могильники Северного Кавказа. Материалы по археологии Кавказа. Вып. VIII. Москва.

*** ტაბულების აღწერილობა:**

ტაბ. I. 1. ბრინჯაოს შუბისწვერი; 2. ბრინჯაოს შუბისწვერი; 3. ბრინჯაოს შუბისწვერი; 4. ბრინჯაოს სატევარი; 5. ბრინჯაოს სატევარი; 5. ბრინჯაოს სატევარი; 6. ბრინჯაოს სატევარი; 7. ბრინჯაოს სატევარი; 8. რკინის შუბისწვერი ან ბუნიკი.

ტაბ. II. 1. ბრინჯაოს ფიბულა; 2. ბრინჯაოს ფიბულა; 3. ბრინჯაოს აბზინდა ვერძის თავის ქალის პლასტიკური გამოსახულებით; 4. ბრინჯაოს გარსაკრავის ფრაგმენტი; 5. ძვლის სახვრეტი.

ტაბ. III. თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი.

UNKNOWN ARTEFACTS from the village Chrdili

Revaz Kvirikaia, Ketevan Ramishvili, Dmitry Zhvania

In the spring of 1015 in Kharagauli historic museum an archaeological collection consisting of 15 items were brought from the village Chrdili, which were accidentally found in the 50s of the 20th century in the district of the same village (Table I, II, III, fig. 1).

Village Chrdili is located in the northern foothill of Meskheti mountain ridge, on the left of the river Zvarula, 720 meters above the sea level.

The collection consists of 15 items (Table I-III, Fig. 1). 12 items must be dated to the 8th-7th centuries BC (Table I: 1-7; Table II: 1-4; Table III). One – cone-shaped item, which may be a spear tip (Table I-8), must be of later time, about the 6th -4th centuries BC. A pottery fragment with a woman profile relief (Fig. 3) probably belongs to Roman period (the 2nd-3rd centuries AD). It is still unclear the date of the bone item (Table II-5), because such things existed for a long period of time.

A buckle with ram head image (Table II-3; Fig. 2), is totally unique for Georgia, similar item in the Caucasus is found only in Qoban (North Caucasus) and is dated back to the 8th-7th centuries BC.

We do not know the circumstances in which these items were found, - in one place or away from each other. However, the analysis of the material makes it possible for us

to suppose that, in the place where these items were found, should be a very interesting monument (supposedly a cemetery, which belongs to the 8th-7th centuries. If we consider that an iron item (spear or pit) and the vessel with the image of a woman belong to the later period, and the bone item must be of earlier period, it is possible, that this a multilayer monument or several monuments of different periods.

Kharagauli region is less studied in the archaeological point of view. Only in the 20s and 30s of the last century a small-scale excavations were carried out by Professor G. Nioradze in Devishkvreli (the Paleolithic cave) and by Professor M. Ivashchenko in Bori. In the 60s Dr. G. Tskitishvili carried out excavations in Bori again (a cemetery of the 1st -2nd centuries BC). This region seems to be rich in archaeological monuments of all periods. Only a famous bowl of bori, with Pitiaksh's inscription (the 1st -2nd centuries AD) or Sargveshi "treasure", which is actually the burial complex, with its famous silver bowl-with a brilliant and unique sample of Sassanian Toreutics (3rd century AD) are worth-while. The majority of different interesting exhibits kept in Kharagauli historical museum, are discovered by chance.

This region is also interesting with its geo-

graphical location: it is on the boarder of the east and west Georgia. Here were the main roads joining the west and the South Georgia and therefore might be a meeting place of cultures. This is proved by Zvare Collection, which contains artefacts characteristic for the Colchis and east Caucasian cultures.

Considering all these, beginning of the archaeological works in this part is an extremely necessary and urgent matter.

კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი და მეორადი კერების ურთიერთობის საკითხები

76

ლერი ჯიბლაძე საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრი, უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

ცენტრალური კავკასიონის ქედის სამხრეთ ფერდზე (მთიანი აფხაზეთი, სვანეთი, ზემო რაჭა) და მცირე კავკასიონის მთიანეთის ზოლში (აჭარა, გურიის-სპილენძის საბადოები, პოლიმეტალური მადნები) განლაგებული სამთამადნო წარმოების ძეგლების [ქორიძე 1965: 101, 122; ინანიშვილი და სხვ. 1998: 52-59; 2010: 26-39, 47-89, 126-133] ურთიერთმიმართება ძირითადად, კოლხეთის ბარში მდებარე ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების მეორად კერებთან [ჩავლეიშვილი 1991: 3-26; ჯიბლაძე 2006: 9-15; პაპუაშვილი; ჯიბლაძე 2014: 178-191] ქართული არქეოლოგიური მეცნიერების ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური და ნაკლებად შესწავლილი საკითხია. ცხადია, ამ საკითხზე მუშაობა წამოჭრის პრობლემათა სპექტრს. ამ პრობლემების მოკლედ განხილვას წინამდებარე ნაშრომში შევეცდებით:

1. მეტნაკლებად უნდა დაზუსტდეს თუროგორქრონოლოგიურთანხვედრაშია ერთმანეთთან ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი და მეორადი კერების ექსპლუატაციის დასაწყისი, ანუ კოლხეთის მთიანეთში არსებულ სამთამადნო წარმოების ძეგლებზე (აფხაზეთი, სვანეთი, რაჭა) რომელი პერიოდიდან იწყება

სულფიდური სპილენძის მადნების მოპოვება, მისი პირველადი დამუშავება და მიწოდება ბარისათვის;

2. საყურადღებოა, მთიდან ბარში სპილენძის ნედლეული რა სახით შეჰქონდათ — მხოლოდ ნახევარფაბრიკატებისა, თუ გარკვეული ნაწილი უკვე დამზადებული ლითონის ნაწარმი იყო;
3. რომელი რეგიონიდან და რა სახის მადნით (ოქსიდური, კარბონატული-სილიკატური, იქნებ სულფიდური სპილენძის მადანი) საზრდოობდა კოლხეთის ადრე-ბრინჯაოს ხანის (ისპანი, ფიჩორი) ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოები, რომელთა დიდი ნაწილი, სავარაუდოდ, ჰოლოცენის ხანაში მიმდინარე ტრანსგრესიული და რეგრესიული პროცესების შედეგად განადგურდა და ტორფქვეშ მოექცა [Xахутаишвили 1984: 146-151];
4. მეტნაკლებად გასარკვევია მთიდან ბარში სპილენძის ნედლეულით მომარაგების გზების, ტრანსპორტირებისა და შრომითი ორგანიზაციის საკითხები;
5. საინტერესოა სად გადიოდა

ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი და მეორადი კერების დამაკავშირებელი საკომუნიკაციო გზები?

6. უკავშირდება თუ არა კოლხეთის მთიანეთის სამოსახლოდ ათვისება ლითონის საბადოების მოპოვებას ბრინჯაოს ხანაში?
7. მუდმივად მიმდინარეობდა თუ არა სამთამადნო წარმოების ძეგლებზე სამუშაოები? თუ მთის მკაცრი კლიმატური პირობების გათვალისწინებით მხოლოდ სეზონური ხასიათისა იყო?
8. მუდმივად ცხოვრობდა მოსახლეობა მთაში, თუ სეზონურად?

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა გარკვეულწილად დაგვეხმარება ისეთი პრობლემური საკითხის გარკვევაში, როგორცაა მთისა და ბარის ურთიერთობა კოლხეთში, რომელსაც შესაძლოა, ძირითადად მთის მიერ ბარის ბრინჯაოს ნედლეულით მომარაგება განაპირობებდა. კითხვები კი იბადება იმიტომ, რომ კოლხეთის მთიანეთში (აფხაზეთი, ზემო რაჭა, სვანეთი), სადაც უძველესი სამთამადნო წარმოების ძეგლებია ცნობილი (ამ მონაცემებში ვრთავთ სპილენძის ძველ გამონამუშევრებს ლეჩხუმიდან)¹, ამჟამად არსებული მასალების მიხედვით, ბრინჯაოს პერიოდში წინარეანტიკურ ხანაზე (ქ.წ.VIII-VII სს.) ადრეული ნამოსახლარები გამოვლენილი არ არის. აღნიშნულ პერიოდში, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, თითქმის ასეთივე მდგომარეობა ფიქსირდება მცირე კავკასიონის მთიანეთის ზოლში

¹ გეოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით (პ. თოფურია, გ. ტოგონიძე, ა. კალადაძე, ნ. ბეჟუაშვილი) ლეჩხუმში სპილენძის ძველი გამონამუშევრები აღნიშნულია სოფ. ცაგერაში, უცულებეთის მთის მიდამოებში, ოფიტარეში, ოყურეში, ლაშეპიტაში, სოფ. კინჩხში, მექვენაში, უსახელოში, სოფ. ლაილაშთან, ლუხვანოში და სხვ. [სახაროვა 1976:24; ლამბაშიძე 1963:31].

(აჭარისა და გურიის სპილენძის მადნეულის ზონა, მდ. აჭარისწყლის, ნატანებისა და ბახვისწყლის სათავეები) [ინანიშვილი და სხვ. 1998:55]. ეს ფაქტი გარკვეულ ეჭვებს ბადებს მასზედ, რომ კოლხეთის მთიანეთის მთისწინა ზოლის სამოსახლოდ ათვისება უფრო მოგვიანო პერიოდში² მოხდა. ამ რეგიონებში ქ.წ. III-II ათასწლეულების ძეგლები ცნობილია მხოლოდ სამარხებით (აზანთას, სულის დოლმენები, ბოგრემის სამარხი, ბრილი, კოლოტაურის სამარხი), შემთხვევითი მონაპოვარი ლითონის ინვენტარის ცალკეული აღმოჩენებით (სვანეთი, ლეჩხუმი — ორბელის ყუამილიანი ცული, ნაომარი გორა, ვერნები (ხულოს მუნიციპალიტეტი), იშვიათად შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულისა და გვიანბრინჯაოს საწყისი პერიოდის განძებით (ქვიშარი I, მახუნცეთი)³, ზედაპირულად აკრეფილი კერამიკული მასალების მიხედვით, საცხოვრებელი მღვიმე ფარდულებით (აფხაზეთი - ახრა — კაფში, პალი, კალდახვარა, კამან I, იუპსი, ივაშჩენკო, აბგიძრა და სხვ.), სადაც ზოგიერთი მათგანის თხელი კულტურული ფენები ჩაჭრილი იყო ორმოსამარხებით (კალდახვარა, კამან I) [Соловьев 1960: 69-100; Воронов 1982:11-17; Цвинария 1990]. ცხადია, კოლხეთის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურებისთვის (ზოგადად სხვა კულტურებსაც ვგულისხმობთ) დამახასიათებელი ლითონის არტიფაქტების კონკრეტული სპილენძის ნედლეულის მომმარაგებელი წყაროების ვიზუალური დადგენა მეტად რთული და პრობ-

² თუმცა, ისიც აღსანიშნავია, რომ კოლხეთის მთიანეთი არქეოლოგიურად კარგად არ არის შესწავლილი.

³ მიგვაჩნია, რომ კოლხეთის მთიანეთიდან მომდინარე სხვა განძები ძირითადად განეკუთვნება ქ.წ. II ათასწლეულის დასასრულსა და ქ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისს.

ლემური საკითხია. ამიტომ ზოგიერთ პრობლემაზე მსჯელობისას იძულებულნი ვართ მხოლოდ ჰოპოტეზებით შემოვიფარგლოთ. ამ საკითხების გარკვევის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სეგმენტი გეოქიმიური მეთოდებით ძველი სპილენძის საბადოების ბუნებრივი მინარევების შესწავლა და მათი სპექტრული ანალიზური გამოკვლევების შედეგად დადგენილი ლითონის შენაერთებთან შედარებაა [Черных 1965:112; Георкян 1980:13].

კოლხეთში ბრინჯაოს საწარმოო საქმიანობის დამადასტურებელი არტეფაქტები არა ერთ ნამოსახლარზე გამოვლენილი, რომლებიც სხვადასხვა არქეოლოგიურ პერიოდს განეკუთვნება (ტაბ. I.44). ადრებრინჯაოს ხანის ლითონჩამომსხმელი სახელოსნოების ნაშთები (სხვადასხვა ნივთის ჩამოსასხმელი ყალიბები, საქმენი მილები, ზოდები, ნიდეები, ნალვენთები, ზოგიერთ სახელოსნოში დამზადებულ ბრინჯაოს ნივთებთან ერთად და ა.შ.) აღმოჩენილია ისპანის, ანაკლია პირველისა (I ფენა) და ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის VIII-VII კულტურულ ფენებში [Куртин 1950: 248, ტაბ. 64-1617; Микеладзе; Хахутаიшвили 1985: ტაბ. IV; ჯიბლაძე 2007: 17, ტაბ. CI-CIII].

შუაბრინჯაოს ხანის ლითონჩამომსხმელი საქმიანობა დასტურდება ფიჩორის ცენტრალურ ნამოსახლარზე (IV-V ფენა), ამავე კომპლექსის N6 ბორცვზე, ანაკლია II-ის, ერგეტასა (IV ფენა) და ნოსირი III-ის (პირველი ფენა) გუძუბეზე [ჯიბლაძე 2007:17; მუსხელიშვილი და სხვ. 2010:48; Микеладзе 1990: 30, ტაბ. IV,12-13; პაპუაშვილი რ; პაპუაშვილი ნ. 2005: 20, ტაბ. XXVIII-14; გოგაძე 1982:57].

ლითონჩამომსხმელ საქმიანობასთან დაკავშირებული ნივთები ზოგიერთ სახ-

ელოსნოში დამზადებულ ბრინჯაოს არტეფაქტებთან ერთად, გვხვდება კოლხეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების კულტურულ ფენებში: ნამჭედური (VI-III ფენა), ჩოლოქისპირა ნამოსახლარი (VI-III ფენა),⁴ ფიჭვნარი, ნაოხვამუ (III ფენა), ქვემო ჭალადიდის ზურგა, ქვემო ჭალადიდის მეორე უბანი, ყულევი (II-III ფენა), ცივი, ანაკლია II-ის მიმდებარე გუძუბები, ბაქსანიას გამოქვაბული, დაბლაგომი, სოფ. მუხურჩის ნანისქვილარი, ლეხაინდრაო, ოჩხომური, ნოქალაქევი, ფახულანი, ზემო ლუმურიში, ფიჩორის N4 ბორცვი, მაჭარა 2 დიუნა, სოხუმის მთა, ბომბორა, ტამიში, კისტრიკი [Иессен 1935:140-141; კალანდაძე 1953: 12-35,62-63; ჩართოლანი 1971:55-56; გრიგოლია და სხვ. 1973:30; მიქელაძე 1978: 37,40; თოლორდავა 1977: 71-80; Микеладзе; Хахутаიшвили 1985:10-11,14, ტაბ. X3, 8,36; ჩავლეიშვილი 1991:3-26; ჯიბლაძე 2006:9-15; პაპუაშვილი; ჯიბლაძე 2014:178-191; ჯიბლაძე; კვიციანი 2013: 241-247; ლომიტაშვილი 1999: 47-48, 2003: 56-57; აფაქიძე 2001: 14-31; გოგაძე და სხვ. 2010: 160-167; Шамба 1984: 10-11,18; Габелия 1989:64-69].

ცენტრალურ კოლხეთში (მარტვილის მუნიციპალიტეტი), მთისწინა ზოლის სოფლებში (ლენჭეხა, კურზუ, დომაყე, ნახუნაო, გაჭედელი, კინია და სხვ.) რკინის წარმოებასთან დაკავშირებულ არტეფაქტებთან ერთად აღმოჩენილია სპილენძის ნალვენთები, ზოდები, ნიდეები და თიხის ყალიბის ნა-

⁴ ა. იესენი (ე.პახომოვას დასკვნებიდან გამომდინარე) მახინჯაურში, ზღვისპირა ზოლში იხსენიებს ლითონის (ბრინჯაოს) სადნობ სახელოსნოს ცეცხლის კვალითა და მინაში ცალ-ცალკე ჩაფლულ ბრინჯაოს ნივთებთან თიხის ორ ჭურჭელს [Иессен 1935:140-141]. ამ შემთხვევაში უფრო მეტად ბრინჯაოს განძთან გამართული ლითონჩამომსხმელი სახელოსნო იგულისხმება. მიუხედავად ამისა, ეს პუნქტი საერთო ნუსხაში შევიტანეთ.

ტეხები (სოფ. კინია). ამიტომ მეცნიერები აქ ბრინჯაოსა და რკინის მრავალი — დიდი თუ პატარა ცენტრის არსებობას ვარაუდობენ [აფაქიძე 1988:50]⁵.

ბრინჯაოს მეორად მეტალურგიულ წარმოებასთან დაკავშირებული ნივთები უფრო მცირე რაოდენობითაა თავმოყრილი აღმოსავლეთ კოლხეთის ტერიტორიაზე (ზემო იმერეთის პლატო). ამ რეგიონში ყველაზე ადრეული, ლითონჩამომსხმელ საქმიანობასთან დაკავშირებული არტეფაქტი (თუ არ ჩავთვლით სამეფე კლდისა და სამერცხლე კლდის მღვიმე ფარდულების ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ფენებში გამოვლენილ სპილენძის საწარმოს ტიგელსა და თიხის ყალიბის ნამზადს) — ქვის ციცხვი, გამოვლენილია მოდინახეს ნამოსახლარის მტკვარ-არაქსის პერიოდის კულტურულ ფენაში [საქართველოს არქეოლოგია 1992: 251-253, 258-259, 263-264; ღამბაშიძე და სხვ. 2010: 262-263, 268-269, 275; ნებეირიძე 1986: ტაბ. XVII-5; 2003: 171, ტაბ. XXIII; ჯაფარიძე 2003:127, სურ. 97; ნიორაძე 1971:33; ბერიკაშვილი 2003: 17, სურ. IV].⁶ ზემო იმერეთის პლატოზე ითხვისის ნამოსახლარზე, საირხეში (ადგილი სახ-

ოველა და კარახტინი) გვხვდება უფრო მოგვიანო პერიოდის (ქ.წ.VIII-VII სს.) სახელოსნოს ნაშთები (სასხმელი ყალიბები, თიხის ტიგელები, ციცხვის ფრაგმენტები, მათზე გამლღვარი ლითონით, საქმენი მილები, მადნის ნატეხები) [გაგოშიძე და სხვ. 2004: 78, სურ. 44-48; მახარაძე; ბრაგვაძე 1992:32].

მთიან კოლხეთში ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების კვალი იშვიათად დასტურდება. ლეჩხუმში, სოფ. ცხეთის ნამოსახლარის ქვედა დონეზე (ქ.წ. VIII-VII სს.), ერთ-ერთი სათავსის იატაკზე გამოვლინდა ქვის ყალიბი [სახაროვა 1976:96]. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ ნივთზე მზადდებოდა მართკუთხა და სამკუთხა ფორმის ორი თხელი დაფანჯრული ბრინჯაოს ფირფიტა (საინკრუსტაციო მეანდრისებური ფირფიტები აბზინდების შესამკობად) [სულავა 2002:31, სურ.1; 2014:35].

როგორც მონაპოვარი მასალები ადასტურებს, კოლხეთის ტერიტორიაზე ლითონჩამომსხმელი სახელოსნოები გამართული იყო უშუალოდ ნამოსახლარების კულტურულ ფენებში, ზოგჯერ კი მათ პერიფერიულ მხარეს. ზოგიერთ ძეგლზე (ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის IV-V კულტურული ფენები) შემორჩენილია ხით ნაგები სახელოსნოს ნაშთები, რომელიც, როგორც ირკვევა, ჯარგვლური ნყოფით იყო აშენებული და წრიული ფორმა ჰქონდა. სახელოსნოს გარე კედლის დმ 8,80 მ-ია, შიდა კედლის დმ — 6,60 მ, საერთო ფართობი — 34,2 მ [ჩავლეიშვილი 1991: 5]. ასევე საინტერესო სურათი იკვეთება საირხეში, ადგილ სახოველაზე, სადაც ბრინჯაოს საწარმოო კერისთვის ქვის საძირკვლიანი შენობა გამოუყენებიათ [მახარაძე; ბრეგაძე 1990:32].

კოლხეთის ტერიტორიის ზღვისპირა

⁵ თავდაპირველად ეს მოსაზრება გამოთქვა დ. ქორიძემ, რომელიც მარტვილის მუნიციპალიტეტში, სოფ. კურუში (ლებარდის მიმართულებით, მდ. ტეხურის აუზში) გამოვლენილი ბრინჯაოსა და რკინის ნიღბის მიხედვით, აქ ბრინჯაოს საწარმოო კერას ვარაუდობდა [ქორიძე 1965:30]. ჯ. აფაქიძე არ იხსენიებს რა კატეგორიის ძეგლებთან არის აღმოჩენილი ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოები.

⁶ ვფიქრობთ, სამეფე კლდეზე და სამერცხლე კლდეზე აღმოჩენილი ტიგელები და ყალიბის ნამზადი თავისთავად უნდა მიგვანიშნებდეს ლითონის (სპილენძის?) საწარმოსხმელო საქმიანობაზე. კოლხეთის ტერიტორიაზე ყველაზე ადრეული სპილენძისაგან დამზადებული არტეფაქტები აღმოჩენილია თერჯოლისა და წყალტუბოს მუნიციპალიტეტებში, მღვიმე ნამოსახლარების საგვარჯილეს, თეთრი მღვიმის, ორთვალასა და ჩიხორის ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენებში [საქართველოს არქეოლოგია 1992:253,256-259; ნიორაძე 1992:169; ნებეირიძე 2003:171, ტაბ. XXII; ჯაფარიძე 2003:127, სურ. 97; ღამბაშიძე და სხვ. 2010: 262-263,268-269].

სანაპირო ზოლი ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოებით, ამ ტერიტორიის შიდა მხარეზე უფრო მეტად დანიშნაურებული ჩანს. ისინი ნაკლებადაა გამოვლენილი ზღვიდან დაშორებულ როგორც დაბლობ ისე, მთისწინა ზოლის ნამოსახლარებზე. თუმცა, ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ის ფაქტორიც, რომ აქ არსებული ძეგლები, იშვიათი გამონაკლისის გარდა (ნოსირი III, ნაოხვამუ), შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი (ვგულისხმობთ სადაზვერვო თხრილებში მოპოვებულ და ზედაპირულად აკრეფილ მასალებს) [გრიგოლია და სხვ. 1973:17-38]. აქედან გამომდინარე, მათ შესახებ სრული მონაცემები არ გვაქვს და ამ ძეგლებზე ლითონჩამომსხმელის საქმიანობის დადასტურება რთულია.

ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების მძლავრი კერები აღმოჩენილია კოლხეთის დაბლობის მდინარეთა ქვემო წელზე (ჩოლოქი, ოჩხომური, ხობისწყალი, ცივი, განსაკუთრებით მდ. ენგურის ქვემო წელის აუზი), ზღვისპირა ზოლსა და მათ სიახლოვეს განლაგებულ დიხა-გუძუბებზე (ხელოვნურად გამართულ ბორცვებზე). ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოები განსაკუთრებულად ჭარბად შეინიშნება ჩოლოქ-ოჩხომურის ხერთვისში, სადაც განფენილ დიდ და პატარა სამოსახლო ბორცვებზე (საერთო ფართობი დაახლოებით 100 ჰა) დაფიქსირდა არა ერთი ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოს ნაშთი [ჩავლეიშვილი 1991:4].

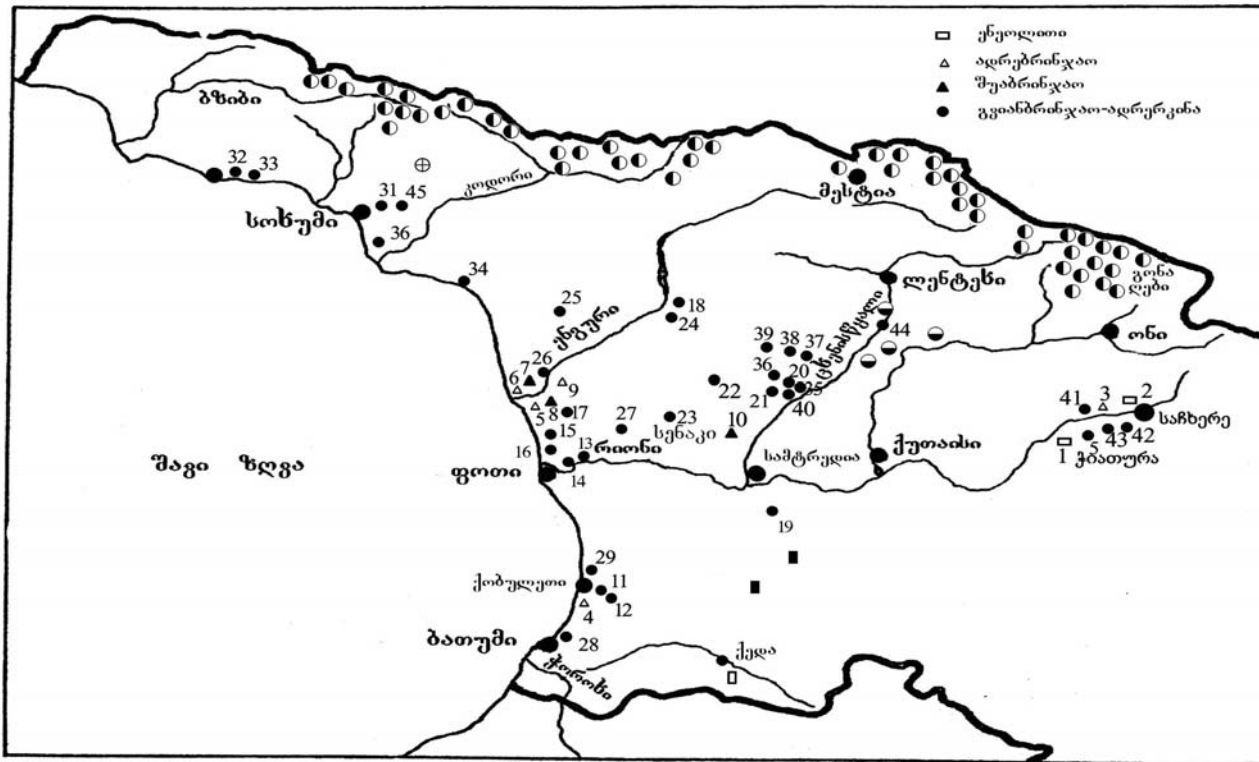
ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოების განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევა მდ. ენგურის ქვემო წელის აუზი. როგორც აღვნიშნეთ, ამ მდინარის ორივე სანაპიროზე განლაგებულია ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოები.

ვგულისხმობთ, აგრეთვე, მდ. ენგურის ქვემო წელზე არსებულ მთელ რიგ ნამოსახლარებს, რომლებიც ჯერჯერობით არ არის შესწავლილი, მაგრამ მათ კულტურულ ფენებში, სავარაუდოდ, მოსალოდნელია ბრინჯაოს საწარმოო საქმიანობასთან დაკავშირებული არტიფაქტების გამოვლენა [პაპუაშვილი რ; პაპუაშვილი ნ. 2005: 23-31; ჯიბლაძე 2007:ტაბ. I]. ამდენად მდ. ენგურის ქვემო წელზე ხელოვნურად გამართული სამოსახლოები თავისთავად ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოებია და აქ ძირითადი საქმიანობა, მიწათმოქმედებასთან ერთად, ლითონდამუშავება იყო. სამართლიანია მოსაზრება მასზედ, რომ ლითონდამამუშავებელი სახელოსნოების არსებობას ბრინჯაოსგან დამზადებულ ინვენტარზე ფართო მოთხოვნილების ზრდა განაპირობებდა [რამიშვილი 1974:105].

ბრინჯაოს მეორად მეტალურგიულ წარმოების კერებს უკავშირდება კოლხური გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები⁷, რომელთაც პირობითად სამ კატეგორიად ყოფენ. მათი უმრავლესობა ჩამოსხმული უნდა იყოს, სავარაუდოდ, განძების ჩაფვლის ადგილთან ახლოს მდებარე, უმრავლეს შემთხვევაში, მიუკვლეველ ლითონჩამომსხმელ სახელოსნოებში. სხვა მონაცემებთან ერთადამ ფაქტზე უნდა მიუთითებდეს, ზოგ შემთხვევაში, განძების თანმხლები ყალიბების გამოვლენა (თაგილონის განძი). ასევე ზოგიერთი განძის

⁷ კოლხური კულტურის არეალში აღმოჩენილ განძებს პირობითად სამ კატეგორიად ყოფენ: 1-ერთგვაროვანი ბრინჯაოს ნივთების შემცველი; 2 - შერეული, რომელთა ერთ ნაწილში მხოლოდ მთლიანი ნივთებია წარმოდგენილი, უმრავლესობაში კი მათი ნატეხები სხვადასხვა დანიშნულების არტიფაქტებთან ერთად, ლითონის ზოდები, ზოგჯერ ცულის ან სხვა ნივთის დამამზადებელი ყალიბებია გამოვლენილი; 3 - განძები, რომლებიც მხოლოდ სპილენძის ზოდებს შეიცავს [ლორთქიფანიძე 2001:181].

ტაბ I

აღმოჩენის ადგილებზე (სოსუმის მთა, ოჩამჩირე - 1961 წ., გალის 1956 წ.) დაფიქსირებული ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული ნარმოების კვალი და სპილენძის სადნობი ქურების ნაშთები [კალანდაძე 1953:12-35, 59,62-63; აფაქიძე 2006:74-76]. ბრინჯაოს განძების ჩამოსხმას მათი აღმოჩენის ადგილებზე უნდა მიანიშნებდეს განძების ერთი ნაწილი, რომლებიც შეიცავს ზოდებს, მოხმარებიდან გასულ სხვადასხვა ნივთის ფრაგმენტებს და ა.შ. როგორც ჩანს, ისინი ხელმეორედ ჩამოსხმისთვის იყო განკუთვნილი [ინანიშვილი და სხვ. 2010: 132-133]. განძების ფუნქციონალურ დანიშნულებზე არა ერთი მოსაზრება გამოითქვა, რომლებიც ბოლო წლებში გამოცემულ ნაშრომ “განძები კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში” შეჯამდა [ლორთქიფანიძე 2001: 178-194], ამიტომ ყურადღებას მხოლოდ ზოგიერთ საკითხზე გავამახვილებთ.

კოლხურ კულტურაში გავრცელებული

ბული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები აღმოჩენილია 149 პუნქტში, მათგან 17 დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიის ფარგლებს გარეთ [ლორთქიფანიძე 2001: 192-194, რუკა 1]. ვფიქრობთ, საინტერესოა განძების სტატისტიკური მონაცემები, კერძოდ, პუნქტების მიხედვით მათი გადანაწილება, რომელმაც შესაძლოა, სხვა კომპონენტებთან ერთად (ძირითადად სამაროვნებიდან მომდინარე ბრინჯაოს ინვენტარს ვგულისხმობთ), გარკვეულ პერიოდში ერთგვარი სურათი შექმნას კოლხეთის ამა თუ იმ რეგიონის ბრინჯაოს საწარმოო კერის სიმძლავრეზე.

ამჟამინდელი მონაცემების მიხედვით, აჭარის მხარეში ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები 34 პუნქტში აღმოჩენილია: 10 - ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, 5 - ქედის მუნიციპალიტეტში, 2 - ხულოს მუნიციპალიტეტში, 14 - ქობულეთის მუნიციპალიტეტში, 1 - ჩაქვში, 1 - ქოროხში

[კახიძე; მამულაძე 1993; 2000; რამიშვილი 1974; ლორთქიფანიძე 2001:192-194, სურ. 1]. ამ მხარეში გვხვდება ადრე-ბრინჯაოს ხანის აჭყვისთავის, ნაომარი გორასა და ვერნების ყუამილიანი, ყუადაქანებულიცულები, აგრეთვე, ურეკისა (1936 წ.) და განთიადის შემთხვევით აღმოჩენილი ყუამილიანი ცულები

ტაბ. 2

[რამიშვილი 1974:12,44-45].

გურიის მხარეში განძები 19 პუნქტშია გამოვლენილი: 7 - ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტში, 11 - ოზურგეთის მუნიციპალიტეტში, 1 - ლანჩხუთში [რამიშვილი 1974; ლორთქიფანიძე 2001:192-194].

იმერეთის მხარეში ისინი 16 პუნქტშია დაფიქსირებული: 5 - საჩხერის მუნიციპალიტეტში, 1 - სამტრედიის მუნიციპალიტეტში, 2 - ბაღდადში, 4 - წყალტუბოს მუნიციპალიტეტში, 1 - თერჯოლის მუნიციპალიტეტში, 1 - ზესტაფონის

მუნიციპალიტეტში, 1 - ვანში.

სამეგრელოში გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები ცნობილია 16 პუნქტიდან: 1 - სენაკის მუნიციპალიტეტში, 1 - აბაშის სოფელ ნყემში, 7 - მარტვილის სოფლებში, 1 - ზუგდიდის სოფელ ორლულაში, 1 - ხობში, 3 - ჩხორონყუს სოფლებში, 2 - ნალენჯიხის მუნიციპალიტეტში.

ქვემო რაჭაში აღმოჩენილია 7, 8 პუნქტში, ზემო რაჭიდან კი საერთოდ უცნობია. ამ კატეგორიის ძეგლები გამოვლენილია ლეჩხუმში - 10, სვანეთში - - 1.

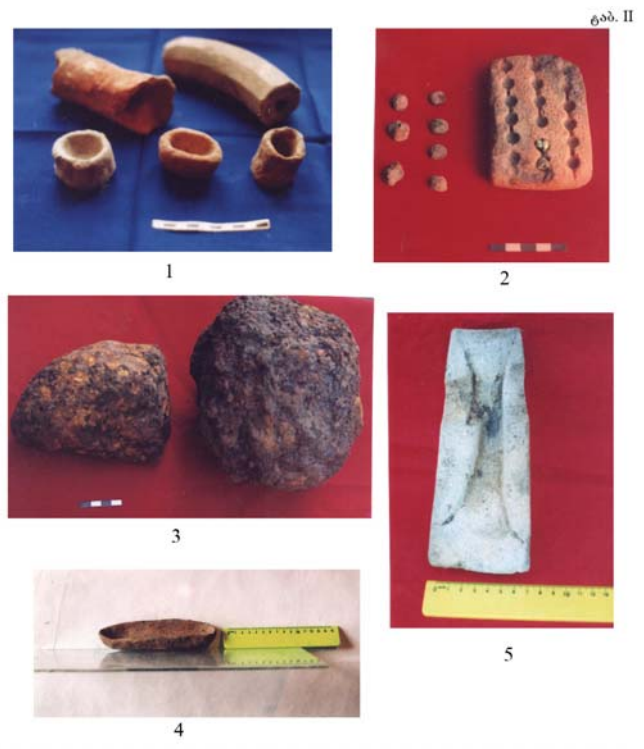
აფხაზეთის ტერიტორიაზე განძები და სავარაუდო განძები აღმოჩენილია 64 პუნქტში [აფაქიძე 2006: 66-87 ტაბ. I]. ო. ლორთქიფანიძის მიხედვით კი, 47 პუნქტში მხოლოდ განძებია დაფიქსირებული (ცნობილ მეცნიერს ამ სიაში სავარაუდო განძები არ აქვს შეტანილი) [ლორთქიფანიძე 2001: 192-194 სურ. 1]. აქედან 13 - გალის მუნიციპალიტეტში, 13 - ოჩამჩირეში, 7 - გულრიფში, 13 - სოხუმის მუნიციპალიტეტში, 13 - გუდაუთის მუნიციპალიტეტში, 4 - გაგრის მუნიციპალიტეტში, 1 - ნებელდაში (მონაცემები წარმოდგენილია ჯ. აფაქიძის ნაშრომიდან "აფხაზეთის გვიან-ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები"). აფხაზეთის რეგიონიდან ცნობილია ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის შემთხვევით აღმოჩენილი ყუამილიანი ცულები: ყულანურხვა, გუადიხუ, ათარა არმიანსკაია, არადუ, ქლოუ [Воронов 1969: ტაბ. XXXIV-12; აფხაზეთი 2009:42-43; ჯიბლაძე 2011: 126-136]. ამ სტატისტიკური მონაცემებით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ განძების (ასევე ზოდების) უფრო მეტი კონცენტრაცია იმ ადგილებსა და მათ მიმდებარე ტერიტორიებზე შეინიშნება, რომლებიც სამთამადნო წარ-

მოების ძეგლებთან დამაკავშირებელ მდინარეთა ხეობებში გამავალ მთავარ საგზაო არტერიებზე მდებარეობს.

ბრინჯაოს მეორად მეტალურგიულ წარმოების კერებშია დამზადებული ის უამრავი სპილენძ-ბრინჯაოს სხვადასხვა დანიშნულების ინვენტარი, რომელიც სამაროვნებიდან, ცალკეული სამარხებიდან მომდინარეობს. ასევე მხედველობაში მისაღებია სხვადასხვა პერიოდის ბრინჯაოს ის ინვენტარი, რომელიც კოლხეთის ტერიტორიაზე შემთხვევით არის აღმოჩენილი და განძების სახელწოდებით ცნობილი არ არის.

შემთხვევით მონაპოვართა შორის განსაკუთრებულად აღსანიშნავია ქ.ნ. III ათასწლეულის ყუამილიანი, ყუადაქანებული ცულები, რომელთა ერთი ნაწილი სამეცნიერო მიმოქცევაში უკანასკნელ პერიოდში გამოჩნდა. საჩხერული ტიპის ყუადაქანებული და ყუამილიანი ცულების გვერდით (მაღლაკი - 2, ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში დაცული - 2 გაურკვეველი წარმომავლობის ცული, ილემი ბორის საზღვარი - 1) გვხვდება ყუამილიანი, ყუადაქანებული ცულების ერთი ჯგუფი (ხარაგაული - 2 ერთეული, საზანო, სვირი, ილემი-ბორი - 1), რომლებიც ტიპოლოგიურ-მორფოლოგიური ნიშნების მიხედვით საგრძნობლად განსხვავდება საჩხერის, სვანეთისა და კოლხეთის ბარის ამ რიგის ნიმუშებისგან [ლამბაშიძე და სხვ. 2010: 380-381, 477, 537, 558, ტაბ. XXVII - 458-460, 463-464, -823, 824]. ვფიქრობთ, ზოგიერთი დეტალის მიხედვით ისინი უფრო მეტად (განსაკუთრებით ხარაგაულის ყუამილიანი ცული) აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებულ ბედენური კულტურის ანალოგიურ ნი-

მუშებს უახლოვდება. გარდა ამისა, გვხვდება უცნობი წარმომავლობის ბრტყელი ცული და ყუნწიანი სატევრისპირი, რომლებიც დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. მხედველობაში მისაღებია ის ფაქტიც, რომ კინოთის ცულიც განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენს შიდა ქართლში გამოვლენილ ბრტყას (ხაშურის მუნიციპალიტეტი) ამ სახის იარაღთან [ლამბაშიძე და სხვ.

ტაბ. 3

2010:558, ტაბ. XVIII-811] ჩნდება მოსაზრება, რომ: ადრე ბრინჯაოს ხანაში, აღმოსავლეთ კოლხეთის ამ მონაკვეთში (ზემო იმერეთის პლატოსთან ერთად) ბედენური კულტურის იმპულსები ვრცელდებოდა და იქნებ ზესტაფონისა და ხარაგაულის მხარე იყო კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის კულტურისა და შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გავრცელებული ბედენური კულტურის საკონტაქტო ზონა?

კოლხეთის ტერიტორიაზე ენეოლით, ბრინჯაოსა და ადრე რკინის ხანის არა ერთი ტიპისა და ქრონოლოგიური დიაპაზონის სამაროვანი, სამარხეული კომპლექსი თუ ცალკეული სამარხია აღმოჩენილი [პაპუაშვილი და სხვ. 2006:127-132]. მათი უმრავლესობა, სხვა ხასიათის მასალებთან ერთად, სპილენძ-ბრინჯაოს ინვენტარსაც შეიცავს.

ქ.წ. III ათასწლეულის დასასრულის სამაროვნების ბრინჯაოს ინვენტარის მიხედვით, ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების მძლავრი კერა წარმოდგენილია ზემო იმერეთის პლატოზე (მდ. ყვირილას ზემო წელი). აქ მტკვარ-არაქსის კულტურის არეალის ყორღნულ სამაროვნებში (ცარცის გორა, ნაჩერქეზევი, ქორეთი, საჩხერე-პასიეთი, ასევე მოდინახეს 41 სამარხი) უხვად დადასტურდა ლითონის ინვენტარი. ზემო იმერეთის პლატოზე ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების კერა (ამჟამად არსებული მასალების მიხედვით), ნაკლები მასშტაბებით ფუნქციონირებდა შუა და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში (მოდინახეს სამაროვანი, კორბოულა და სხვ.) [გოგაძე; დავლიანიძე 1981; ლომთაძე 2000:3-17; 2002:5-15].

მკვლევართა აზრით, შუაბრინჯაოს ხანის სანყის საფეხურზე ყვირილას ხეობის ამ მასალებს კოლხეთის დაბლობის სინქრონული პერიოდის ლითონის ინვენტართან ეძებნება პარალელები. ამ ძეგლის უფრო მოგვიანო ხანის (შუაბრინჯაოს მიწურული) მასალათა დიდ ნაწილს, მათ შორის, ლითონის ინვენტარს, მოიაზრებენ აღმოსავლეთ საქართველოს იმ კულტურის წრეში, რომელსაც განეკუთვნება ნული, ქვა-სათალი, ნაღვლი და ა.შ. [ლომთაძე

2000:11-12; 2002:10-11].

სვანეთში, ადრებრინჯაოს ხანაში, შემთხვევით მონაპოვარი ლითონის ინვენტარის მიხედვით, საკმაოდ მძლავრი ლითონდამუშავების კერა არსებობდა. ამ პერიოდის მასალები წარმოდგენილია სპილენძის ფართოპირიანი, ყუადაქანებული (წვირიმი, იფარი) და საჩხერული ტიპის ყუამილიანი, ბრტყელი ცულებისა და შუბისპირების სახით [ჩართოლანი 1996: 42-62]. სვანეთში მომდევნო შუა და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში შემთხვევით აღმოჩენილი ლითონის ინვენტარის მიხედვით (გამონაკლისია ბოგრეშის სამარხი და ქართვეანის სამარხეული კომპლექსი) ლითონდამუშავების მასშტაბები უფრო მძლავრად არის წარმოდგენილი [ჩართოლანი 1996:64-118]. ადრებრინჯაოს ხანის ადრეული საფეხურის სვანეთის სპილენძის ყუადაქანებული ცულები (წვირიმი, იფარი, ქვემო ლუჰა) ახლოა მაიკოპური კულტურის (ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპი) ამგვარ ნიმუშებთან [კვიციანი; ჯიბლაძე 2015]. ამავე პერიოდის ფინალურ ეტაპზე კი, ყუამილიან ცულებს, შუბისპირებს (ტიპოლოგიური მონაცემებითა და ქიმიური შედგენილობის მიხედვით) უახლოესი პარალელები ეძებნება ზემო იმერეთის პლატოზე გავრცელებულ მტკვარ-არაქსის კულტურის ამ რიგის იარაღებთან [კვიციანი; ჯიბლაძე 2015]. სვანეთის შუა და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ლითონდამუშავების კერა ერთიანდება კოლხეთის ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების ცენტრში.

შუაბრინჯაო, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში ლითონდამუშავების საკმაოდ მძლავრი კერა იკვეთება ზემო რაჭაში (ბრილის სამაროვნის ლითონის ინვენტარის მიხედვით). შუაბრინჯაოს

მინურულსა და გვიანბრინჯაოს საწყის ეტაპზე ბრილის სამაროვნის ლითონის ინვენტარის გარკვეული ნაწილი (შტანდარტები, ყუამილიანი ცულები, სატევრები, პუნქტირებით შემკული დისკოსებურთავიანი საკინძები და საკიდების ზოგიერთი სახეობა) ახლოა ჩრდილო კავკასიის-ფასკაუსა და ზემო რუხთას ამ კატეგორიის ძეგლების ანალოგიურ მასალებთან. ზოგიერთმა მკვლევარმა [გობეჯიშვილი 1952: 61] მე-20 ს-ის 50-იანი წლების დასაწყისში შენიშნა ამ ორი რეგიონის ბრინჯაოს არტეფაქტების გარკვეული ნაწილის ერთმანეთთან მსგავსება, რის გამოც გამოიყო დიგორი-რაჭის კულტურისა, თუ ჯგუფის ლოკალური რაიონი (ა. იესენი, ე. კრუპნოვი, ვ. მარკოვინი), რომლის ცენტრად ცენტრალური კავკასიონის მთისწინა და მთიანი რაიონები განსაზღვრეს [Марковин 1960:79; 1994:254-286]. უფრო გვიან ეს ტერმინი რამდენადმე დაზუსტდა და რაჭა-დიგორიის კულტურის სახელწოდებით დადგინდა (ი. მონცენბეკერი), იმ განსხვავებით, რომ ის სვანეთის ჩრდილოეთ რაიონებსაც მოიაზრებს [ფანცხავა და სხვ. 2001:44]. როგორც ჩანს, გარკვეულ პერიოდში (შუაბრინჯაოს დასასრული) ზემო რაჭასა და დიგორში ლითონდამუშავების ერთიანი კერა ფუნქციონირებდა. შესაძლოა, მისი ცენტრი უფრო მეტად ზემო რაჭისა და სვანეთის ტერიტორიაზეა საძიებელი და მას იქ არსებული მდიდარი სამთამადნო წარმოების ძეგლები აძლიერებდა.

მასალების მიხედვით, სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთის ტერიტორიაზე ლითონის ინვენტარიანი სამაროვნები ცნობილია გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანიდან: ფუშრუკაული, მახვილაური, ხუცუბანი, ნიგვზიანი და ურეკი.

იმერეთის რეგიონის დაბლობ ზოლში შუა ბრინჯაოს ხანის სამაროვნები არ გვხვდება. აქ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ეპოქის ამ კატეგორიის ძეგლები წარმოდგენილია სამარხეული ინვენტარის სახით (ვანი-საკაკილე, არქიელის გორა, ფარცხანაყანები).⁸ სამეგრელოს რეგიონში სამაროვნების, ცალკეული სამარხების ლითონის ინვენტარის მიხედვით, შესაძლოა გამოიყოს ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების მძლავრი კერა მარტვილის რაიონში (ვედიდკარი-მახათი, გურძემი, სალხინო, ნახუნაო, ნაღეფსაო, ლეჭე, კუზუ, მუხურჩა და სხვ.) [აფაქიძე 1988: 46-52; Гогадзе 1984: 28-54]. როგორც ჩანს, ეს მხარე მდ. ცხენისწყლის ხეობაში გამავალი გზებით უკავშირდებოდა სამთამადნო წარმოების ძეგლებით მდიდარ სვანეთისა და რაჭის რეგიონებს, საიდანაც დიდი ალბათობით აქ შემოდიოდა სპილენძის ნედლეული. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ ამ რეგიონში სპილენძის ნახევარფაბრიკატები გადმოსასვლელი გზებით, ქვემო სვანეთის გავლით, ლებარდის მხრიდან შემოჰქონდათ და რომ მარტვილის რაიონი მთისწინა ზოლია. შესაბამისად, შესაძლოა, აქ მოიპოვებოდნენ ადგილობრივი მნიშვნელობის სპილენძის მადანს, რომელსაც ადგილობრივი მეტალურგები იყენებდნენ.

კოლხეთის ტერიტორიაზე ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრ კერას მდ. ენგურის ქვემო წელის აუზში მოიაზრებენ. როგორც აღვნიშნეთ აქ ლითონის სანარმოო სახელოსნოებისა და განძების კონცენტრაცია შეინ-

⁸ აღმოსავლეთ კოლხეთში გვხვდება მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარების (სამელე კლდე, დარკვეთის ეზი, არგვეთა, საგვარჯილე, მონამეთა) ფენებში ჩაჭრილი გვიანბრინჯაოს ხანის ჩაშვებული სამარხი, აგრეთვე, ცალკეული სამარხები (საზანო).

იშნება. აგრეთვე, ვგულისხმობთ, იმ ასეულობით ბრინჯაოს ზოდს, რომლებიც დასტურდება მდ. ენგურის ორივე სანაპიროსა და მის მიმდებარე ტერი-

ტაბ. 4

ტორიებზე. ამ მდინარის ორივე სანაპიროზე ბრინჯაოს ზოდების კონცენტრაცია ამ დრომდეც შეინიშნებოდა, რაც მეცნიერებმა ბრინჯაოს სასხმელი სახელოსნოების არსებობით ახსნეს [ქორიძე 1965: 130].

გაგიდის სამაროვნის მასალების მიხედვით (რომელიც გამოირჩევა სხვადასხვა ხასიათის ბრინჯაოს ინვენტარის სიუხვით), მდ. ენგურის ქვემო წელზე შუა ბრინჯაოსა და გვიანდელ ბრინჯაოს ხანაში მძლავრი ლითონდამუშავების კერა გამოყოფა. გაგიდის სამაროვანი მეცნიერთათვის ნაკლებად ცნობილია, ამიტომ მას საგანგებოდ განვიხილავთ. გაგიდის სამაროვანი

მდებარეობს ფიჩორის ნამოსახლარის ჩრდილოეთით 2 კმ-ზე, ადგილ ნაჭკადუში (ისორეთი), უშუალოდ ზღვის სანაპირო ზოლის გასწვრივ. ზღვის დონეზე დროთა განმავლობაში გააშიშვლა სანაპირო ზოლი და იქ ბრინჯაოს სხვადასხვა ეპოქის სამაროვნებისთვის დამახასიათებელი დიდძალი არქეოლოგიური მასალა გამოჩნდა [ჯიბლაძე და სხვ. 2004: 74-82]. როგორც ჩანს, ეს მასალები ადგილობრივი მცხოვრებლების მიერ განხორციელებული უნებართვო გათხრების შედეგად უგზოუკვლოდ იფანტება. მხოლოდ მათი უმნიშვნელო ნაწილია დაცული ზუგდიდისა და ქუთაისის მუზეუმების ფონდებში.± სავარაუდოდ, საქმე გვაქვს ძალიან დიდი პარამეტრების სამაროვანთან, რომელიც ცნობილი მასალების მიხედვით, ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის შუა და გვიანი ბრინჯაოს ხანის ფენების (VI-III ფენა) სინქრონულია. გაგიდის სამაროვანი ფიჩორის ცენტრალური ბორცვის პროტო და ძველი კოლხური კულტურების მცხოვრები ხალხის საძვალე უნდა იყოს. სამწუხაროდ, გასაგები მიზეზების გამო, აღმოჩენის ადგილის დათვალიერება და გარკვევა იმისა, თუ რა ტიპის სამაროვანთან გვაქვს საქმე შეუძლებელია. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, რომ ეს ძველი კოლექტიური დასაკრძალავის სამარხი ორმოეზია. გაგიდის სამაროვნის ლითონის ინვენტარს ახლო პარალელები ეძებნება ბრილისა და მოდინახეს შუაბრინჯაოს ხანის მასალებთან. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, აღნიშნულ პერიოდებში გავრცელებული იყო ერთგვაროვანი მატერიალური კულტურა, რომელიც ლითონის

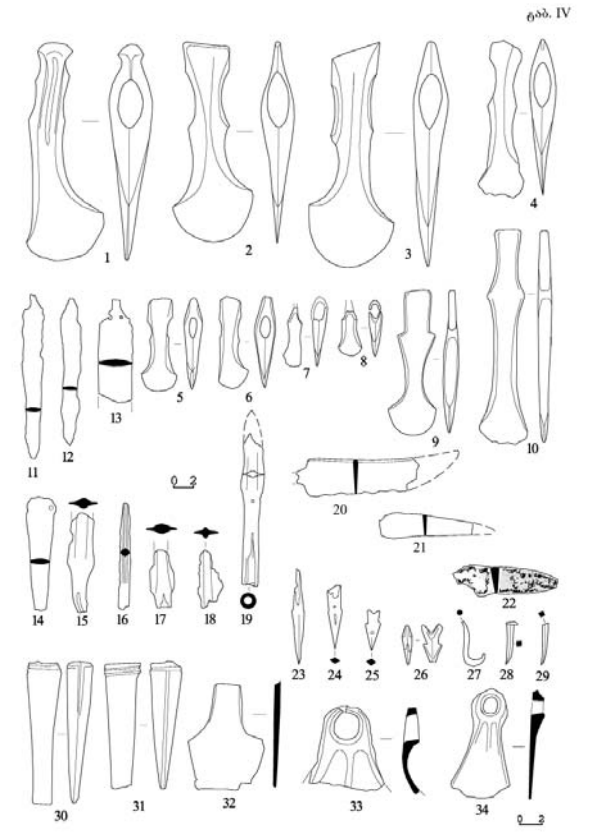
იარალ-სამკაულის მიხედვით, მჭიდრო კავშირებს ავლენს შიდა და ზემო ქართლის შუაბრინჯაოსა და გვიანბრინჯაოს სანყისი ეტაპის (წალვლი, აწყურის სამარხი, ნული, ქვასათალი, ზველის ყორღანი, კირაცხოველი, ჩითახევი, ბორნისლელე და თლიას ადრეული სამარხები) ბრინჯაოს ინვენტართან.

მდ. ენგურის ქვემო წელის აუზსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე, ბართან დამაკავშირებელ მაგისტრალზე შეინიშნება მეორადი დაკრძალვის კოლხური სამაროვნების კონცენტრაცია, რომელიც ბრინჯაოს სხვადასხვა დანიშნულების ნივთების სიუხვით გამოირჩევა (პალური, ჭუბურხინჯი და ჯვარი-სამარხეული ინვენტარი, ერგეტა I, II, III, IV, ფიჩორი, ცაიში, დღვაბა) [ჯიბლაძე და სხვ. 2004: 74-82; პაპუაშვილი 2010: 32-43, 2015: 43-49, ტაბ.532-543]. ბუნებრივია, ადამიანები ინტენსიურად სახლდებოდნენ იქ, სადაც სპილენძის ნედლეულის მომმარაგებელი ძირითადი არტერია მდებარეობდა. ეს კი, შესაძლოა, იმ პერიოდში მდ. ენგურის ხეობაში გამავალი გზები იყო. იქნებ ამ მიზეზებითაც აიხსნება ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარებისა და სხვა კატეგორიის ძეგლების სიმრავლე მდ. ენგურის ქვემო წელის აუზში? აგრეთვე, ბრინჯაოსა და უფრო გვიან კი, რკინის საწარმოო კერების სიჭარბე?

როგორც ჩანს, ქ.ნ. III ათასწლეულის დასასრულიდან, მდ. ენგურის ხეობის მოსახლეობის (ვგულისხმობთ, აგრეთვე კოლხეთის სხვა რეგიონებსაც) სპილენძის მადნით (ნახევარფაბრიკატები, სპილენძის ზოდები) მომმარაგებელი ერთ-ერთი ძირითადი კერა სვანეთის მხარე იყო. შესაძლოა, სვანეთის მკაცრი კლიმატური პირობები (შვი-

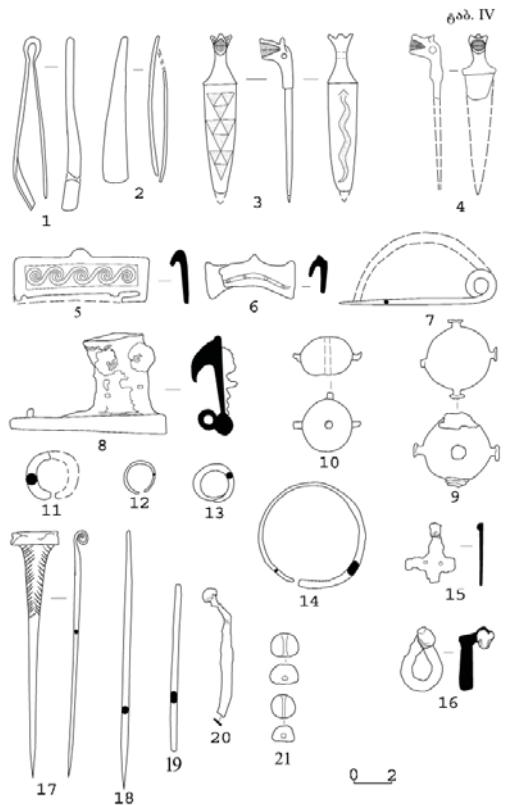
დი, რვა თვის განმავლობაში მიმდინარე ზამთარი) ადამიანებს მადნის საბადოებში მუდმივად მუშაობის საშუალებას არ აძლევდა. ამიტომ აქ სამუშაოებს სეზონურად აწარმოებდნენ [კვიციანი; ჯიბლაძე 2015]. აქედან გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ მაღაროებში დასაქმებულ ადამიანებს სეზონური (არა სტაციონარული) საცხოვრებლები ჰქონდათ და სამეგრელოს რეგიონს სპილენძის ნედლეულით (პირველ რიგში ვგულისხმობთ სამურზაყანოს დაბლობს) მდ. ოქუმისა და ღალიძგის ხეობებთან დამაკავშირებელი გზების საშუალებით ამარაგებდნენ.

ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სხვადასხვა ტიპის, ქრონოლოგიური პერიოდის სამაროვნების, ცალკეული სამარხებისა თუ სამარხეული კომპლექსების სიმრავლით განსაკუთრებუ-

ტაბ. 5

ლად გამოირჩევა აფხაზეთის რეგიონი [Стражев 1926: 105-134; Лукин 1941:17-97; Иващенко 1935:9-85; Куфтин 1949:144-208, 229, 239-321; Соловьев 1960: 69-100; დოლიძე; ბარამიძე და სხვ.2013:134-163; Воронов 1969:17-41

ტაბ. 6

; 1982:10-11,14-17; Шамба 1984; 1990; Трапш 1969:17-209;1970:98-197; Бжания В; Бжания Д. 1991]. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე ამ კატეგორიის ძეგლების დაახლოებით 80 ერთეულია გამოვლენილი, მათ შორის, თითქმის 30 პუნქტი მარტო დოლმენებია ცნობილია [პაპუაშვილი და სხვ. 2006:127-132]. ზოგიერთი მათგანი ბრინჯაოს ინვენტარის სიუხვით (სხვა არტეფაქტებთან ერთად) გამოირჩევა. შუაბრინჯაოს ხანაში საკმაოდ მძლავრი ლითონდამუშავების კერა ფუნქციონირებდა ქ. სოხუმთან, ზემო ეშერაში, რაზეც მე-

ტყველებს დოლმენებში დადასტურებული ბრინჯაოს ინვენტარი. სავარაუდოდ, ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყო ამტკელის ტბის მიდამოებში შესწავლილი ლითონდამუშავების კერა (სინქრონული პერიოდის სულისა და აზანტას დოლმენების მასალების მიხედვით) [Воронов 1982:10-11,14-17].

სუაბისა და ოთხარას დოლმენებიდან მომდინარე ბრინჯაოს ინვენტარის მიხედვით, ქ.ნ. III ათასწლეულის დასასრულისა და შუაბრინჯაოს ხანის ლითონდამუშავების კერა გუდაუთის რაიონშია გამოვლენილი [Цвинария 1990].

ამ კატეგორიის ძეგლების მიხედვით, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში განსაკუთრებით მრავლადაა დადასტურებული ლითონდამუშავების კერები ქ. სოხუმსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე (სოხუმის მთა, იაშთხვა, ვერეშაგინის მთა, წითელი შუქურა, ლეჩქოფი, შუბარა, ქვემო და ზემო ეშერა, სოხუმის ჰესი, მერხეული და სხვ.), მდ. ბზიფის აუზში, გუდაუთის რაიონში (ბომბორას ველი, აბგახურკი, გუდაუთა, ყულანურხვა, ახალი ათონი, ოთხარა, აჩანდარა (კისტრიკისა და ბომბორას ნამოსახლარების ორმოსამარხები), მუგუძირხვა, ზვანდრიფში, აჩკაცი, პრიმორსკოე) გაგრის მიდამოებში (გაგრის სამაროვანი და სხვ.), მდ. ღალიძგას სათავეებთან (ტყვარჩელი-ჯანტუხი) და ა.შ.).

კოლხეთის ბარში, ძირითადად მსხვილ დასახლებათა კომპლექსებთან არსებული ლითონდამამუშავებელი კერები, სპილენძის ნედლეულით მარაგდებოდა ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ ფერდზე განლაგებული სამთამადნო წარმოების ძეგლებიდან, რომლებიც აქ, როგორც აღინიშნა, წარმო-

გენილი იყო სპილენძის სულფიდური მადნების სახით (აფხაზეთის, სვანეთისა და რაჭის სპილენძის გამადნებათა სისტემები) [ინანიშვილი და სხვ. 1998: 52-59; ინანიშვილი და სხვ. 2010: 26-29, 54-89]. მცირე კავკასიონის მთიანეთი, სადაც განლაგებულია სპილენძის საბადოები და პოლიმეტალური მასალები (აჭარის მადანგამოსავლების ჯგუფი, მდ. მერისისა და მდ. აჭარისწყლის ხეობათა ზემო წელი, გურიის მადნეული ზონა - მდ. ნატანებისა და მდ. ბახვისწყლის სათავეები) [ინანიშვილი და სხვ. 1998:55] სავარაუდოდ, ნედლეული მასალებით ამარაგებდა სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების მეორად კერებს. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში კოლხეთის ბარის სპილენძის ნედლეულით მომარაგებაში განსაკუთრებულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე, მდ. ჭოროხის აუზში 10-12 ადგილზე ცნობილი, როგორც ჟანგისეული ისე, მიწისქვეშა ძველი სპილენძის გამონამუშევრები [Иессен 1935:44-46,62-63].⁹ ამ მდინარის აუზს მიიჩნევდნ არა მარტო დასავლეთ საქართველოს, არ-

ამედ დასავლეთ კავკასიის ერთ-ერთ უმთავრეს მეტალურგიულ ცენტრად, საიდანაც სხვადასხვა მიმართულებით ვრცელდებოდა, როგორც ლითონის მზა ნაწარმი ისე, ბრინჯაოს ზოდები [Иессен 1935:129]. კოლხეთის ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების კერების სპილენძის ნედლეულით მომარაგებაზე საუბრისას, ასევე გასათვალისწინებელია ადგილობრივი მნიშვნელობის წვრილ-წვრილი საბადოების მონაწილეობაც: ვაკიჯვარი — ადგილი ქორბუდა, ზემო ხინო, ბზონის წყალი, ბობოყვათი [ქორიძე 1965: 102,122; ჩავლეიშვილი 1991: 14]. აგრეთვე, აფხაზეთის ტერიტორიაზე, მდ. ამტკელის სათავეებთან, სოფ. გიორგიევსკთან მდებარე სპილენძის საბადოები [Габелия 1989:66].

როგორც ჩანს, ბრინჯაოს პირველად და მეორად მეტალურგიულ წარმოების კერებს შორის თავდაპირველად უპირატესობა ენიჭებოდა ლითონგადამუშავებელ კერებთან ახლოს მდებარე სამთამადნო წარმოების ძეგლებიდან სპილენძის ნედლეულის მომარაგებას. მათი დამაკავშირებელი საკომუნიკაციო გზები სავარაუდოდ, იმ მდინარეების (აჭარისწყლი, ნატანები, ბახვისწყალი, რიონი, ცხენისწყალი, ენგური, კოდორი, ბზიფი) ხეობებში [ჯიბლაძე 2006:10-13; პაპუაშვილი, ჯიბლაძე 2014:184-185] გადიოდა, რომელთა სათავეები მდიდარი იყო სამთამადნო წარმოების ძეგლებით. მკვლევარები მიიჩნევენ, რომ კოლხეთის მთიანეთი სამეგრელოსა და იმერეთის რეგიონებს მდ. ენგურის, ცხენისწყლის, რიონის ხეობებში გამავალი გზებით უკავშირდებოდა [ჩართოლანი 1996: 16-17]. სპილენძის ნედლეულით მომარაგებისას ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველად

⁹ ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ ფერდზე მდებარე სულფიდური სპილენძის მადნების გავრცელების ერთიან სისტემას ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს მცირე კავკასიონის ჟანგისეული სპილენძის მადნის გამოყენება. მურლულის ხეობაში, ქვარცხანაში და სხვა ადგილებში მადნის მოპოვება მიმდინარეობდა ზედაპირულად, ღია კარიერული წესით სპილენძის საბადოთა ზედა ჰორიზონტებიდან, ჟანგისეული სპილენძის მადნის ამოღებით. მიწისქვეშა მადნოებში გოგირდოვანი (სულფიდური) სპილენძის მადნების დამუშავება უფრო გვიან დაუწყიათ [Иессен 1935: 62-63]. საერთოდ ცნობილი მეცნიერი თვლიდა, რომ ამერკავკასიაში ყველაზე ადრეულ სამთო საქმეს თვალი გაედევნება ჭოროხის აუზში, სადაც მიმდინარეობდა ჟანგეული სპილენძის მადნის დამუშავება [Иессен 1935: 62]. აღსანიშნავია, რომ პრეისტორიული ხანის სპილენძის წარმოებას ართვინთან ადგილ მურლულში რადიოკარბონული თარიღის მიხედვით, ქ.წ. IVათასწლეულის მეორე ნახევრით ათარიღებენ [ღამბაშიძე და სხვ. 2010:XIV; ჯაფარიძე 2003:116].

და მეორად კერებს შორის, ალბათ, ხევისპირა საცალფეხო, გვერდითი შემოვლითი და საუღელტეხილო გზებით მიდი-მოდიდნენ. ბრინჯაოს თითოეულ საწარმოო კერას თავისი მნიშვნელოვანი სპილენძის საბადოები უნდა ჰქონოდა. ამიტომ ლოგიკურია, რომ სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთის ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული წარმოების კერები მდ. ჭოროხისა და აჭარისწყლის სპილენძის საბადოებით მარაგდებოდა; სვანეთისა და რაჭის სამთამადნო წარმოების ძეგლები კი სავარაუდოდ, ნედლეულით ამარაგებდა მდ. რიონის, ენგურისა და ცხენისწყლის ხეობების ქვემო წელის მოსახლეობას (ლითონდამუშავების კერებს). მდ. კოდორისა და ბზიფის საბადოებით კი მარაგდებოდა ჩრდილო-დასავლეთი კოლხეთი. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ ბრინჯაოს მეორადი წარმოების კერების უფრო მეტი კონცენტრაცია ძირითადად ამ მდინარეების ქვემო წელის აუზებსა და მათ მიმდებარე ტერიტორიებზე შეინიშნება.

ამრიგად, წარმოდგენილ სტატიაში შევეცადეთ მოკლედ გამოგვეცა იმ დიდი პრობლემის არსი, რომელიც დაკავშირებულია კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველად და მეორად კერებთან. კვლევები ამ მიმართულებით უთუოდ გაგრძელდება.

* ლიტერატურა

- აფაქიძე ჯ. 1988: ცენტრალური კოლხეთის არქეოლოგიური რუკა (ქ.ნ. XVI-XV სს.) (სამარავნები, განძები, მეტალურგიული სახელოსნოები), ძმ, 3, თბილისი, გვ. 46-52.
- აფაქიძე ჯ. 2001: კოლხური კულტურის საწარმოო-ნამოსახლარების დათარიღებისთვის, ძიებანი 7, თბილისი, გვ. 14-31.
- აფაქიძე ჯ. 2006: აფხაზეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები. აფხაზეთი I, არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები, თბილისი, გვ. 66-88.
- აფხაზეთი, ტ. II: თბილისი.
- ბარამიძე მ; ნითლანაძე ლ; დოლიძე ნ. 2013: აფხაზეთის უძველესი მატერიალური კულტურა, ტ II, თბილისი.
- ბერიკაშვილი დ. 2003: ზემო იმერეთის ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარები. სსსმნ, თბილისი, გვ. 16-23.
- გაგოშიძე ი; მახარაძე გ; ქორიძე ე; გოგიბერიძე ნ. 2004: ითხვისის ნამოსახლარი. აჟ III, თბილისი, გვ. 73-113.
- გობეჯიშვილი გ. 1952: არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი.
- გობეჯიშვილი გ. 1966: ძველი სამთამადნო წარმოების ძეგლები რაჭაში, ძმ,6 თბილისი, გვ. 16-20.
- გოგაძე ელ; დავლიანიძე ც. 1981: გორაძირი, თბილისი.
- გოგაძე ელ. 1982: კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა, თბილისი.
- გოგაძე ელ; დავლიანიძე ც; ფანცხავა ლ; ლომიტაშვილი დ. 2010: ქვის საწარმოო ნამოსახლარები კოლხეთიდან. ძიებანი 19, გვ. 160-167.
- გრიგოლია გ; ფხაკაძე გ; ბარამიძე მ; ლორთქიფანიძე გ; დასავლეთ საქართველოს საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის შედეგები. მსკა, ტ,V, გვ. 17-38.
- დოლიძე ნ. 1999: ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მხატვრული ნაწარმი (ლითონის სამკაული), საკანდიდატო დისერტაცია, ხელთნაბეჭდი.
- თოლორდავა ვ. 1977: არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1973-1974 წწ, ვანი III, თბილისი, გვ. 38-42.
- ინანიშვილი გ; ჩართოლანი შ; მაისურაძე ბ; გობეჯიშვილი გ. 1998: უძველესი სამთამადნო წარმოების ძეგლები, ძიებანი 2, თბილისი გვ. 52-59.
- ინანიშვილი გ; მაისურაძე ბ; გობეჯიშვილი გ. 2010: საქართველოს უძველესი სამთამადნო და მეტალურგიული წარმოება (ძვ. წ. III-I ათასწლეულებში), თბილისი.

- კალანდაძე ალ. 1953: სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხუმი.
- კახიძე ა; მამულაძე შ. 1993: აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი.
- კახიძე ა; მამულაძე შ. 2000: ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი.
- კვიციანი; ჯიბლაძე ლ. 2015: უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები სვანეთში (ლითონის არტეფაქტები), თბილისი.
- ლომთაძე გ. 2000: მოდინახეს შუაბრინჯაოს ხანის სამარხები აჟ I, თბილისი, გვ.3-15 ლომთაძე გ. 2002: მოდინახეს შუაბრინჯაოს ხანის სამარხები აჟ II, თბილისი, გვ. 5-15.
- ლომიტაშვილი დ. 1999: წარმოება ძვ.წ. VIII-VII სს-ების კოლხეთში (მცირე მეტალურგიული სახელოსნო ნოქალაქევიდან). რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, V, თბილისი, გვ. 47-48.
- ლომიტაშვილი დ. 2003: ცენტრალური კოლხეთი ძვ.წ. VIII, ახ.წ VI სს. (ციხეგოჯი, არქეოპოლისი, ნოქალაქევი). დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი.
- ლორთქიფანიძე ოთ. 2001: განძები კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის მცდელობა). კავკასია ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი, დამატება 6, თბილისი, გვ. 178-194.
- მახარაძე გ; ბრავაძე ზ. 1990: არქეოლოგიური გათხრები კარახტინში, ძმ, 1, თბი-ლისი, გვ. 32-39.
- მუსხელიშვილი დ; ჯიბლაძე ლ; პაპუაშვილი რ; პაპუაშვილი ნ. 2010: ანაკლია II, თბილისი.
- ნარიმანაშვილი გ; მგელაძე ნ. 2003: აჭარისწყლის ხეობაზე გამავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზების შესახებ. იბერია-კოლხეთი 3 თბილისი, გვ.70-80
- ნებიერიძე ლ. 1986: დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამინათმოქმედო კულტურის განვითარების საფეხურები. გვიანი მეზოლითი-ენეოლითი, თბილისი.
- ნებიერიძე ლ 2003: მღვიმე საგვარჯილეს ენეოლითური ხანის ნამოსახლარი, თბილისი.
- ნიორაძე მ. 1971: სამერცხლე კლდის მღვიმე, თბილისი.
- ნიორაძე მ. 1992: ქვის ხანის მღვიმე-ნამოსახლარები წყალნითელას ხეობაში, თბილისი.
- პაპუაშვილი რ; ესებუა თ. 2002: ცაიშის სამაროვანი, ძიებანი 9, თბილისი, გვ. 48-50.
- პაპუაშვილი რ. 2010: კოლხურ სამაროვანთა აბსოლუტური ქრო-

- ნოლოგიისათვის, აჟ V, თბილისი, გვ. 32-43.
- პაპუაშვილი რ.; პაპუაშვილი ნ. 2005: კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები. ერგეტა, თბილისი.
- პაპუაშვილი ნ; ჯიბლაძე ლ; პაპუაშვილი რ. 2006: კოლხეთის ენოლითის, ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის სამაროვნების გავრცელების რუკა, ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, ძიებანი 17-18, გვ. 127-132 თბილისი გვ. 127-132.
- პაპუაშვილი რ; ჯიბლაძე ლ 2014: ბრინჯაოს მეორადი მეტალურგიული ნარმოების ცენტრი ყულევის ნამოსახლარიდან, ძიებანი, 22, გვ.178-191.
- პაპუაშვილი რ. 2015: არქეოლოგიური ძეგლები ზუგდიდის გარშემო. ზუგდიდი ნარსული და თანამედროვეობა, თბილისი, გვ. 30-49.
- რამიშვილი ალ. 1974: კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, ბათუმი.
- სახაროვა ლ. 1976: ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმიდან, თბილისი.
- სულავა ნ. 2002: ლეჩხუმში აღმოჩენილი მცირე ზომის ყალიბის შესახებ. ძიებანი, 10, თბილისი, გვ. 31-34.
- სულავა ნ. 2014: ცაგერის ისტორიული მუზეუმის პრეისტორიული მეტალურგიის ექსპონატები. ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები I, თბილისი, გვ. 35-39.
- საქართველოს არქეოლოგია 1992: თბილისი.
- ფანცხავა ლ, მაისურაძე ბ, გობეჯიშვილი გ. 2001: ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი 12 სამარხის დათარიღებისათვის, ძიებანი, თბილისი, გვ. 39-48.
- ქორიძე დ. 1965: კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი.
- ჩავლეიშვილი ი. 1991: კოლხური ბრინჯაოს საწარმოო კერა ჩოლოქ-ოჩხომურის ხერთვისში, სდსძ, XIX, თბილისი, გვ. 3-26.
- ჩართოლანი შ. სპილენძის ძველი გამონამუშევრები მდ. ზზიფისა და კოდორის ხეობაში. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1969 წელს თბილისი, 1971, გვ. 49-61.
- ჩართოლანი შ. 1996: ძველი სვანეთი, თბილისი.
- ლამბაშიძე ო. 1963: მდ. რიონის შუა წელის გვიანი ბრინჯაოს ხანის კულტურა. საკანდიდატო დისერტაცია. თბილისი, ხელნაწერი.
- ლამბაშიძე ი; მინდიაშვილი გ; გოგოჭური გ; კახიანი კ; ჯაფარიძე ი. 2010: უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. VI-III ათასწლეულებში, თბილისი.
- ჯაფარიძე ო. 1982: დასავლეთ საქართველო გვიანბრინჯაოს

- ხანაში. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, N1, თბილისი გვ. 61-82.
- ჯაფარიძე ო. 2003: საქართველოს ისტორიის სათავეებთან, თბილისი.
- ჯაფარიძე ო. 2013: ბრინჯაოს ინდუსტრიისათვის უძველეს საქართველოში, თბილისი.
- ჯიბლაძე ლ. 2006: ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების მეორადი ცენტრები კოლხეთის დაბლობზე (ზოგადი მიმოხილვა ნამოსახლარების მასალების მიხედვით). კრებული "ამირანი" კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო-კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოამბე, XIV-XV, თბილისი-მონრეალი, გვ. 9-15.
- ჯიბლაძე ლ 2007: კოლხეთის დაბლობის ძვ. წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები, თბილისი.
- ჯიბლაძე ლ, პაპუაშვილი რ, ხვისტანი რ 2004: შუა და გვიანბრინჯაოს საწყისი პერიოდის უახლესი აღმოჩენა გალის რ-ნის სოფ. გაგიდაში, ძიებანი 13-14, თბილისი, გვ. 74-82.
- ჯიბლაძე ლ. 2011: კოლხეთის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის ლითონის ყუახვრელიანი ცული. აფხაზეთი II. არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები თბილისი.
- ჯიბლაძე ლ; კვიციანი რ. 2013: საყურადღებო არტეფაქტები ცენტრალური კოლხეთიდან. ძიებანი 21, თბილისი , გვ. 241-247.
- Бжания В; Бжания Д 1991: Древний могильник в Гагре, Сухуми.
- Воронов Ю.1969: Археологическая карта Абхазии, Сухуми.
- Воронов Ю. 1982: Древности Азантийской долины. Тбилиси.
- Габелия А 1989: Истории бронзовой металлургии и металлообработки Абхазии. Вопросы истории Абхазии, Сухуми, стр. 64-69.
- Геворкян А. 1980 : История Древнейшей металлургии Армянского нагорья, Ереван
- Гогодзе Е 1984: К вопросу о хронологии и периодизации памятников Колхидской культуры (по материалам Носири-Мухурча), ssmt, t. 37, Tbilisi, gv. 28-54.
- Иващенко М 1935: Исследование архаических памятников материальной культуры в Абхазии, Тбилиси.
- Иессен А, 1935: К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе. ИГАИМК 120 ,М-Л , стр. 7-216.
- Куфтин Б. 1949: Материалы к археологии Колхиды, том I,Тбилиси.
- Куфтин Б. 1950: Материалы к археологии Колхиды, том II,Тбилиси.

- Лукин А. 1941: Материалы по археологии Бзифской Абхазии. ТОПКГЭ, I, Ленинград, стр.17-97.
- Марковин В. 1960: Культура племен Северного Кавказа в эпоху бронзы (II тыс. до н.э), МИА 93, Москва.
- Марковин В 1994: Северокавказская культурно-историческая общность. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва, стр.254-286.
- Микеладзе Т; Хахутаишвили Д 1985: Древнее Колхидское поселение Намчедури, Тбилиси.
- Микеладзе Т. 1990: К археологии Колхиды (Эпоха средней и поздней бронзы-раннего железа). Тбилиси.
- Соловьев Л. 1960: Погребения дольменной культуры в Абхазии и прилегающей части Адлерского района. Труды АБИЯЛИ. - Сухуми: Изд. АН ГССР 1961 -т XXXII. стр. 69-100.
- Черных Е. 1965: О некоторых методах установления рудных источников для древнейшего металла. Известия Академии наук Армянской ССР XVIII, N3-4,.Ереван, стр. 111-126
- Стражев В. 1926: Бронзовая культура в абхазии, ИАНО, вып. IV , Москва,стр. 105-134
- Трапш М 1969: Труды, том..I Сухуми
- Трапш М 1970: Труды, том. II Сухуми
- Хахутаишвили Д. 1984: Природа и человек в Приморском полосе Колхиды в эпоху Голицена. Кавказо-Ближневосточный сборник, VIII, Тбилиси ст.146-151.
- Цвинария И. 1990: Новые памятники дольменной культуры Абхазии. Тбилиси.
- Шамба Г 1984: Раскопки древних памятников Абхазии, Сухуми.
- Шамба Г. 1990: Археологические памятники в верховьях реки Галидзга (Джантух), Сухуми.

* ტაბულაციის აღწერილობა

ტაბ. I

კოლხეთის ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოს ნაშთები: 1-სამელე კლდე; 2-სამერცხლე კლდე; 3-მოდინახე; 4-ისპანი; 5-ანაკლია I(ქვედა ფენა); 6-ფიჩორის ცენტრალური ბორცვი (VIII,VII-IV,Vფენები); 7-ფიჩორის 6 ბორცვი; 8-ანაკლია II; 9-ერგეტა (IV ფენა); 10—ნოსირი III (I ფენა); 11-ნამჭედური (VI-III ფენები); 12-ჩოლოქისპირა ბორცვი (VI- III ფენები);13-ქვემო ჭალადიდის ჭურგა (ქვედა ფენა); 14-ქვემო ჭალადიდის II უბანი; 15-ყულევი (II-III ფენები); 16-ცივა; 17-ანაკლია II-ის მიმდებარე ბორცვები; 18-ბაქსანია; 19-დაბლაგომი; 20-მუხურჩის ნანისქვილარი; 21-ლახინდრაო; 22-ოჩხომური; 23-ნოქალაქევი; 24-ფახულანი; 25-ზემო ლუმურიში; 26-ფიჩორის N4 ბორცვი; 27-ნაოხვამუ (III ფენა); 28-მახინჯაური; 29-ფიჭვნარი; 30-მაჭარა 2 დიუნა; 31-სოხუმის მთა; 32-ბომბორა; 33-კისტრიკი; 34-ტამიში; 35-ლენჯერა; 36-კინია; 37-გაჭედელი; 38-ნახუნაო; 39-კურზუ; 40-დოშაყე; 41-ითხვისი;42-სახოველა; 43-კარახტინი; 44-ცხეთა.

რუკა შედგენილია ლერი ჯიბლადის მიერ.

ტაბ. II

1-ყულევის ნამოსახლარის საერთო ხედი, 2-4კოლხური ცულის ჩამო-პსახმელი თიხის ყალიბები II ფენიდან, 5 - გამლღვარი ლითონის ჩამოსასხმელი თიხის ციცხვები.

ტაბ. III

1 - საქმენი მილები და თიხის ციცხვები, 2 - ბრინჯაოს მძივების ჩამოსასხმელი თიხის ყალიბი, 3 - რკინის გუნდები, 4 - თიხის ტიგელი, 5 - კოლხური ცული ჩამოსასმელი ყალიბის ფორმა.

ტაბ. IV

1-49 ბრინჯაოს მეტალურგიულ წარმოებასთან დაკავშირებული ნივთები ყულევის ნამოსახლარიდან.

ტაბ. V-VI

ყულევის საწარმოო სახელოსნოში დამზადებული ბრინჯაოს ნივთები.

ყულევის ნამოსახლარის მასალების გამოყენების უფლებების მადლობას ვუხდით არქეოლოგ რეზო პაპუაშვილის (ლ.ჯ.)

RELATIONSHIP ISSUES of primary and secondary hubs of Colchis bronze metallurgical production

Leri Jibladze

97

Bronze manufacturing workshops, located in the territory of Colchis Lowland were sup-

plied with raw material from mining sites located on the southern side of the central Caucasus (mountainous Abkhazia, Svaneti, Upper Racha) and in mountain zone of the Lesser Caucasus (Adzharia, Guria copper deposits, poly-metallic ores). In Late Bronze-Early Iron Age in supplying bronze secondary metallurgical production of Colchis Lowland with copper raw material, especially its south-west part, copper deposits located in the River Chorokhi basin, also played a huge role. There is an abundance of bronze manufacturing workshops in the south-west of Colchis (the rivers Choloki-Ochxorumisystem) and in the river Enguri lower basin and its surrounding area. In these period a few

powerful metal processing hubs. In particular, Ispani, Namcheduri, Choloki hill, Pichori, Kulevi, Tsiva bronze processing workshops. In the territory of modern Abkhazia the remains of a powerful bronze production workshops are found in Sukhumi Mountain, Guadikhu, Kistriki, Bombora former settlements. The primary and secondary hubs of bronze metallurgical production connected with each other by the communication means running through the river valleys. Also by means of pathway, side passing track and a mountain pass.

“სკრამასაქსის” გავრცელებისა და წარმოშობის საკითხები ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში

98

*თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი,
არქეოლოგი ირაკლი ანჩაბაძე*

ცალპირლესილი საჩეხ-საძგერი იარაღი, რომლის მთლიანი სიგრძე 25-72 სმ-ს შორის მერყეობს რუსულ და ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურაში “სკრამასაქსის” სახელით დამკვიდრდა. რიგ შემთხვევებში მას “დიდ დანას” ან ცალპირლესილ მახვილსაც უწოდებენ. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია სკრამასაქსებად მოვიაზროთ სატევარი ან მახვილი მათი სიგრძის მიხედვით. “სკრამასაქსი” საკმაოდ პოპულარული ყოფილა, ე.წ. “ხალხთა დიდი გადასახლების” პერიოდში როგორც აზიის ისე, ევროპის ტერიტორიებზე. საქართველოში ისინი აღმოჩენილია ქ.შ. IV-VI სს-ის “ნებელდური კულტურის” ძეგლებზე. “სკრამასაქსების” აღმოჩენის კონტექსტი მიგვანიშნებს, რომ ისინი უმეტესწილად დამხმარე იარაღებად გამოიყენებოდა, მათ მეომრები ატარებდნენ გრძელ მახვილთან ერთად (სამარხებში, მათ შორის აფხაზეთის სამარხებშიც, როგორც წესი, ცალპირლესილი მოკლე სატევრები, ორპირლესილ მახვილებთან ან სხვა იარაღებთან კომპლექსში გვხვდება). როგორც ქართული ისე, უცხოური ნიმუშებიდან, პირის მოყვანილობის მიხედვით, გამოიყოფა “სკრამასაქსის” სამი ქვეტიპი: უმეტეს შემთხვევაში, მათთვის დამახასიათებელია ბოლომდე სწორი ქვედა ბასრი პირი, ბლაგვი ზურგი, რომელიც ბასრი პირის მიმართულებით წვეტთან ოდნავ იხრება (ტაბ. 11). რიგ შემთხვევებში პირიქით - ზურგი

სწორია და ბასრი პირი წვეტისკენ იხრება (ტაბ. 12), ან ორივე კიდე თანაბრად ვიწროვდება წვეტისკენ (ტაბ. 13). ხშირად მათ ახლავს ლითონის სავადე ფირფიტა (ტაბ. II 1-3). ზოგ მათგანს პირზე (ზურგთან ახლოს) ერთი ან ორი ღარი დაუყვება და ქარქაშის ვერცხლის გარსაკრავები აქვს შემორჩენილი (ტაბ. II 4,5).

როგორც აღვნიშნეთ, “სკრამასაქსები” ძირითადად გვხვდება აფხაზეთში (ტაბ. III) სოფ. ნებელდისა [Воронов, 1971: 100-104. Рис. 41] და ნიბილიუმის კომპლექსების გარდა [Воронов, ...1982: Рис.4 14-21,23. 16 6,28. 209. 218] ისინი გამოვლენილია თანამედროვე აფხაზეთის სხვა ძეგლებზეც - შაპკის სამაროვნებზე - საეკლესიო ბორცვი - 4, იუსტინიანეს ბორცვი [Воронов, 1973: Рис.5 25. 6 20, 7. 22. 11 17], აბგიძრახუს [Трапш, 1971: Рис.78], ახაჩარხუს [Шамба, 1970: Рис.1517], აფიანჩას [Гунба, 1978: Рис.294], მერხეულისა და გერზეულის სამარხებში [Воронов, 1980: Рис. 419. 92], უფრო დასავლეთით კი, აბაზგებისა და სანიგების განსახლების ტერიტორიაზე - ანუხვისა და ხაშუპსეს კომპლექსებში [Воронов, 1979: Рис. 3729. 5122].

ახაჩარხუს ქ.შ. IV-V სს-ით დათარიღებულ №43 სამარხში აღმოჩნდა ცალპირლესილი იარაღი ჯვრისებრი ვადით. სახელურის ყუნწზე შეინიშნებოდა გამჭოლი ნახვრეტები გარსაკრავის დასაგებად. მახვილი მოთავსებული

იყო მიცვალებულის მარჯვნივ ისე, რომ სახელური მიცვალებულის წელის დონემდე აღწევდა. ის დამზადებულია ერთი მთლიანი რკინის ფირფიტისაგან. არტეფაქტის საერთო სიგრძე 58 სმ-ია, პირის მაქსიმალური სიგანე - 3,5 სმ, ზურგის მაქსიმალური სისქე - 8 მმ.

შემორჩენილი ხისა და ბრინჯაოს ფირფიტები მიგვანიშნებს, რომ იარაღს ტყავგადაკრული და ბრინჯაოს ფირფიტებით შემოჭედილი ხის ქარქაში ჰქონდა [Шамба, 1970: 39,40].

სწორზურგიანი, ცალპირლესილი მახვილი გამოვლინდა აბგიძრახუს სამაროვნის №47 სამარხში. სხვა თანმხლები მასალების მიხედვით (B - ფორმის აბზინდა, კონუსური მინის ჭურჭელი, ძაბრისებური ყელის ერთყურიანი და ორყურიანი დოქები), სამარხი თარიღდება არაუგვიანეს ქ.შ. V საუკუნით [Трапш, 1971:143-146].

სოფელ წებელდაში გაითხარა ქ.შ.

VI-VII სს-ის ერთი სამარხი. მიცვალებულის მენჯის მარცხენა მხარეს გამოვლინდა ცალპირლესილი მახვილი (როგორც წესი, ცალპირლესილი მახვილისა თუ სატევრის პირს განიკვეთში წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმა აქვს) მახვილის ხის ქარქაშს პირის კიდეებზე, წვერსა და ვადაზე შემოუყვებოდა ვერცხლის სალტე. ამავე სამარხში აღმოჩნდა ერთი შუბისპირი, წებელდური ტიპის ცული და ცალპირლესილი, სწორზურგიანი ორი დანა [Воронов, 1971: 100-104. Рис.41].

წიბილიუმ I-ის №50 სამარხში გამოვლინდა ორპირლესილი და ცალპირლესილი მახვილი, სამი შუბისპირი და დანა. ცალპირლესილ ნიმუშს ახლდა სავადე ფირფიტა. მისი პირის ზურგი ბოლომდე სწორი იყო, ხოლო ბასრი პირი ბოლოში იხრებოდა. არტეფაქტის მთლიანი სიგრძე - 44 სმ-ია, პირის სიგანე - 4 სმ. მისი ერთნახვრეტიანი

ბრტყელი ყუნნი, თავისკენ ოდავ ვინროვდებოდა. აქვე აღმოჩნდა საქამრე და საყანიმე ბალთები [Воронов,1982: 1-54, 155. Рис. 2010].

ნიბილიუმ I-ის №58 სამარხის ინვენტარი შედგებოდა ცალპირლესილი სატევრის, ორი შუბისპირის, ნებელდური ტიპის ცულის, ისრისპირებისა და დანისგან. სატევრის ქვედა ბასრი პირი სწორი იყო, ბლაგვი ზურგი კი წვეტისკენ იხრებოდა. ეს ფორმაც „სკრამასაქსებს“ მოგვაგონებს. სატევრის ყუნნი ბრტყელია, აქვს ერთი ნახვრეტი, პირის სიგრძე - 34 სმ-ია, სიგანე - 4 სმ [Воронов,1982: 156, 157. Рис. 218].

ნიბილიუმ I-ის №171 სამარხში გამოვლინდა სატევარი, შუბისპირი, კონუსური ბუნიკი, ნებელდური ტიპის ცული და დანა. სატევარი ხასიათდება ბოლომდე სწორი ზურგით და წვეტისკენ მოხრილი ბასრი ქვედა პირით. იარაღს ჰქონდა სავადე ფირფიტა და ბოლოში მომრგვალებული ბრტყელი ყუნნი, რომელზეც ბრინჯაოს რგოლი იყო შემოკრული. არტეფაქტის პირის სიგრძე - 30 სმ-ია, სიგანე - 6 სმ. ვადის სიგრძე - 7-8 სმ. სამარხი თარიღდება ქ.შ. IV ს-ის დასასრულითა და V ს-ის პირველი ნახევრით [Voronov 2007: 45. Fig. 859].

ნიბილიუმ II-ის №295 სამარხი გამოირჩეოდა საბრძოლო იარაღების სიუხვით. მიცვალებულის მენჯის არეში დაფიქსირდა ორი დანა, მარცხენა მხართან ორი შუბისპირი, ქვემოთ მარცხენა ფეხთან სატევარი და მახვილი, ხოლო მეორე სატევარი მარჯვენა ხელთან იყო მოთავსებული. მახვილი და მისი თანმხლები სატევარი იყო ორპირლესილი, ხოლო მეორე სატევარი ცალპირლესილი. ამ უკანასკნელის სავადე ფირფიტა გეგმაში ლინზისებურია, შუაში გრძელი

სწორკუთხა ქრილით ფირფიტა ჩამოცმულია ბრტყელ, სწორკუთხა განივკვეთიან სატარე ყუნნზე, შუაში ერთი ნახვრეტით. სატევრის პირის სიგრძე - 30 სმ-ია, სიგანე - 5 სმ. სამარხი თარიღდება ქ.შ. IV ს-ის დასასრულითა და V ს-ის დასაწყისით [Voronov 2007: 69. Fig.138 12-14].

ნიბილიუმ II-ის №295 სამარხში გამოვლინდა ცალპირლესილი სატევარი და დანა. მახვილის ბასრი პირი ბოლომდე სწორია, ასევე სწორია ზურგიც, თუმცა ბოლოში წვეტისკენ მკვეთრად იხრება. ყუნნი ბრტყელია და დაზიანებული. მახვილის პირის სიგრძე - 30 სმ-ია, სიგანე - 5 სმ. სამარხი მიეკუთვნება ქ.შ. VI-VII სს-ს [Voronov 2007: 71. Fig.1426].

ნიბილიუმ II-ის №362 სამარხში მიცვალებულის მარჯვენა მხართან დაფიქსირდა სხვადასხვა ტიპის ორი შუბისპირი, უფრო ქვემოთ კი ნებელდური ტიპის ცული, ორი დანა მენჯის არეში და სკრამასაქსის ტიპის იარაღი (მარცხენა გვერდის გასწვრივ). ეს უკანასკნელი ცალპირლესილია, მისი ბასრი პირი და ზურგი სწორად მიემართება და ბოლოში ვინროვდება (ზურგის მხარე ბასრ პირთან შედარებით უფრო მკვეთრად ვინროვდება). იარაღს ახლდა სავადე ფირფიტა. ყუნნზე შენარჩუნებულია ხის სატარე გარსაკრავი ერთი მანჭვალით. პირთან დაფიქსირდა ქარქაშის ვერცხლის დეტალები - წვერთან ვერცხლის ნახევარწრიული სალტე და ვადის ქვემოთ, პირის ბასრ მხარეს, სამნახვრეტიანი ფირფიტა. როგორც ჩანს, ამ დეტალით მეომარს ქარქაში ქამარზე ან ყანიმზე ჰქონდა მიმაგრებული. იარაღის პირის სიგრძე - 40 სმ-ია, სიგანე - 4-5 სმ. სამარხი თარიღდება ქ.შ. IV ს-ის დასასრულითა და V ს-ის დასაწყისით [Voronov 2007: 81. Fig.1692].

ნიბილიუმ II-ის №383 სამარხში გამოვლინდა კრემაცია ურნაში - ადამიანი ცხენთან ერთად. იქ აღმოჩნდა შემდეგი სახის ინვენტარი: შუბისპირი, ნებელდური ტიპის ცული, რვა ისრისპირი, ორი დანა და ცალპირლესილი სატევარი, რომლის ბასრი პირი და ზურგი ბოლო მესამედში თანაბრად ვიწროვდება. იარაღს აქვს სავადე ფირფიტა, მისი სიგანე პირის სიგანეზე ოდნავ განიერია, სატარე ყუნწი წვერისკენ ვიწროვდება და მასზე ერთი ნახვრეტია დატანილი. სატევრის პირის სიგრძე - 30 სმ-ია, სიგანე - 4-5 სმ. სავადე ფირფიტის სიგრძე - 5-6 სმ-ია, ყუნწის სიგრძე - 5-6 სმ. სამარხი განეკუთვნება ქ.შ. IV ს-ის დასასრულს - V ს-ის პირველ ნახევარს [Voronov 2007: 86. Fig.1816].

ნიბილიუმ II-ის №399 სამარხში დაკრძალული ადამიანის მარჯვნივ, მხრებთან გამოვლინდა ორი შუბისპირი და ნებელდური ტიპის ცული. მარცხენა წელის გასწვრივ კი ორლესილი მახვილი და ცალპირლესილი სკრამასაქსი, რომლის ბასრი მხარე ბოლომდე სწორი იყო, ზურგი კი ბოლოსკენ იხრებოდა. იარაღი ხასიათდება სავადე ფირფიტით. მისი ბრტყელი ყუნწი წვერისკენ ოდნავ ვიწროვდება, წვერთან ერთი ნახვრეტია დატანილი. სკრამასაქსის პირის სიგრძე - 30 სმ-ია, სიგანე - 4-5 სმ. სავადე ფირფიტის სიგრძე - 5-6 სმ, ყუნწის სიგრძე - 6 სმ. ინვენტარი სამარხს ათარიღებს ქ.შ. IV ს-ის დასასრულით - V ს-ის პირველი ნახევრით [Voronov 2007: 89. Fig.1917,8].

ნიბილიუმ II-ის №419 ინჰუმაციურ სამარხში მიცვალებულის მარჯვენა მხართან გაითხარა ორი შუბისპირი და ნებელდური ტიპის ცული, ორი დანა მენჯის არეში და სკრამასაქსი მენჯისა და ქვედა კიდურის გასწვრივ, მარცხენა

მხარეს. სკრამასაქსი ცალპირლესილია, ზურგი ბოლოსკენ ოდნავ იხრება, ბასრი მხარე კი უფრო მკვეთრად იხრება ბოლოში. პირი დახრილი მხრებით გადადის ბრტყელ ყუნწზე, რომელიც ზემოთ ოდნავ ვიწროვდება და წვერთან გახვრეტილია. სკრამასაქსის პირის სიგრძე - 25-30 სმ-ია, სიგანე - 4-5 სმ. ყუნწის სიგრძე - 6 სმ. სამარხეული ინვენტარი სამარხს ქ.შ. IV ს-ის მეორე ნახევრით, V ს-ის დასაწყისით ათარიღებს [Voronov 2007: 93. Fig.20011].

ნიბილიუმ II-ის №420 ინჰუმაციურ სამარხში მიცვალებულის მარჯვენა მხართან გამოვლინდა სხვადასხვა ტიპის ორი შუბისპირი, უფრო ქვემოთ ნებელდური ტიპის ცული, მარჯვენა ფეხის გასწვრივ ორლესილი გრძელი მახვილი, ხოლო მენჯის არეში დანა და ცალპირლესილი სატევარი. მისი ბასრი პირი და ბლაგვი ზურგი ბოლო მესამედში თანაბრად ვიწროვდება. აქვს სავადე ფირფიტა, რომელიც ოდნავ განიერია პირის სიგანეზე. ბრტყელი ყუნწი შუაში გახვრეტილია. სატევრის პირის სიგრძე - 20-25 სმ-ია, სიგანე - 4-5 სმ, ყუნწის სიგრძე - 7-8 სმ. ინვენტარი სამარხს ქ.შ. IV ს-ის დასასრულით - V ს-ის პირველი ნახევრით ათარიღებს [Voronov 2007: 93. Fig. 201 22,23].

ნიბილიუმ II-ის №3 სამარხში მიცვალებულის მარჯვენა მხართან გამოვლინდა ორი შუბისპირი, მარცხენა მხართან კი, ნებელდური ტიპის ცული. მარცხენა ხელის ქვეშ აღმოჩნდა რკინის რამდენიმე ისრისპირი. მენჯის არეში დაფიქსირდა ცალპირლესილი სატევარი, ორი დანა, ბრინჯაოსა და რკინის აბზინდები. სატევრის ცალპირლესილი პირი განივკვეთში სამკუთხაა. ბასრი პირის მხარე ბლაგვ ზურგზე მეტად

იხრება წვეტისკენ. მახვილს აქვს პირზე განიერი სავადე ფირფიტა. სატარე ყუნწი ბრტყელი და ბოლომოტეხილია. სატევრის პირის სიგრძე - 25 სმ-ია, სიგანე - 4 სმ, ვადის სიგრძე - 6 სმ. სამარხი თარიღდება ქ.შ. IV ს-ის დასასრულითა და V ს-ის პირველი ნახევრით [Воронов,1982: 148. Рис.166].

ნიბილიუმ II-ის №8 სამარხში მიცვალებულის მარჯვენა მხართან გამოვლინდა ორი შუბისპირი, მარცხენა წელის გასწვრივ კი ცალპირლესილი სატევარი და დანა. სატევარს, ზემოთ აღწერილი №3 სამარხის ნიმუშისაგან განსხვავებით, ბასრი პირი სწორი აქვს, ზურგი კი ბოლოსკენ იხრება, სავადე ფირფიტა პირზე განიერია, სატარე ყუნწი ბრტყელი და წვერთან გახვრეტილია. სატევრის პირის სიგრძე - 25 სმ-ია სიგანე - 4 სმ, ვადის სიგრძე - 6 სმ. სამარხი ქ.შ. IV ს-ის დასასრულით - V ს-ის პირველი ნახევრით თარიღდება [Воронов,1982:148. Рис.16 28].

საეკლესიო ბორცვის №6 სამარხში აღმოჩენილია ცალპირლესილი მახვილი, რომლის სადაზედაპირიანი (განივკვეთში წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმის) სწორი პირი ბოლოში მკვეთრად ვიწროვდება და თანაბრადანაწილად მახვილებული. ტარის დასაგები ყუნწი ბრტყელია და ასევე ბოლოსკენ ვიწროვდება. სავადე ფირფიტა გეგმაში ლინზისებური ფორმისაა. არტეფაქტის სიგრძე დაახლოებით - 70 სმ-ია, პირის სიგანე მხრებთან - 5 სმ [Воронов, 1973: 176. Рис. 620].

ანალოგიური ცალპირლესილი იარაღი გამოვლინდა საეკლესიო ბორცვის №7 სამარხში, თუმცა უფრო სწორი სატარე ყუნწით ხასიათდებოდა. აქვე აღმოჩნდა იარაღის ქარქაშის ვერცხლის

გარსაკრავები [Воронов, 1973:176. Рис.722].

საეკლესიო ბორცვის ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სამარხი, თანმხლები მასალის მიხედვით, ქ.შ. VI ს-ით თარიღდება [Воронов, 1973: 191].

შაპკის მეორე საოჯახო სამაროვნის (იუსტინიანეს ბორცვი) №2 სამარხში ნაპოვნი მახვილი ცალპირლესილია. იარაღის პირის ზურგი ბოლომდე სწორია, ხოლო მისი ქვედა ალესილი მხარე წვერთან ვიწროვდება. პირი სადაზედაპირიანია და განივკვეთში (როგორც ყველა ამგვარ მახვილს) წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმა აქვს. ბრტყელი ყუნწი წვერისკენ ვიწროვდება. არტეფაქტის პირის სიგრძე - 60 სმ-ია, სიგანე - 5 სმ. სამარხში გამოვლენილი ბრინჯაოს დეტალები, სავარაუდოდ, ქარქაშს ეკუთვნოდა. სამარხი თარიღდება ქ.შ. VII ს-ის დასაწყისით [Воронов, 1973:182. Рис.11 17,7,9,12-14].

შაპკის ციხესიმაგრესთან გათხრილ კიდევ ერთ სამაროვანზე, კერძოდ კი ვერინის ბორცვზე ქ.შ. V ს-ის მეორე ნახევრის №5 სამარხში დადასტურდა ორლესილი მახვილი, ცალპირლესილი სატევარი, ორი შუბისპირი და ცული. სატევრის წვერი ბოლო მესამედში თანაბრად ვიწროვდება, აქვს სავადე ფირფიტა. ბრტყელი ყუნწის ბოლოში ერთი ნახვრეტია დატანილი. არტეფაქტის პირის სიგრძე - 40 სმ-ია, სიგანე - 3-4 სმ [Воронов,1990:28. Рис.231,2].

აფიანჩას №19 ინჰუმაციურ სამარხში აღმოჩნდა ცალპირლესილი ეგზემპლარი, სწორი ზურგითა და მოკლე ყუნწით. მისი პირის სიგრძე - 65 სმ-ია, მაქსიმალური სიგანე - 4 სმ. ამავე სამარხში გამოვლინდა ცუდად შემონახული გრძელყუნწიანი ორლესილი მახ-

ვილი [Гунба, 1978:47]. სამარხი ქ.შ. IV-V სს-ით თარიღდება [Гунба, 1978:49].

სოფ. გერზეულში, მაჭარის ხეობის დასაწყისში, მერხეულის კირის ქარხნის მშენებლობის დროს დაზიანდა ოცამდე სამარხი. დანგრეულ კომპლექსებში გამოვლინდა საბრძოლო იარაღები: რკინის ორი მახვილი, ხუთი შუბისპირი, ორი ცული და ერთი ისრისპირი.

დანგრეულ სამარხებში აღმოჩენილი ორი მახვილიდან ერთი ორღესილია, მეორე კი ცალპირღესილი. ცალპირღესილი მახვილის სიგრძეა - 58 სმ [Воронов, 1980: 132].

სოფ. ხაშუპსეში, ქ.შ. VI ს-ის მეომრის სამარხში ნაპოვნია ორპირღესილი და ცალპირღესილი მახვილები, ცული და ორი შუბისპირი. მეორე მახვილის პირი ბოლომდე სწორზურგიანია, ქვედა ალესილი პირი კი ბოლოსკენ ვიწროვდება,

განივკვეთში სამკუთხა ფორმისაა. ყუნ-ნი ბრტყელია და ისიც ბოლოსკენ ვიწროვდება. მახვილის პირის სიგრძე - 52 სმ-ია, სიგანე - 3-4 სმ [Воронов, 1979:54, 55. Рис. 3729, 30].

ამიერკავკასიაში, აფხაზეთის გარდა, ცალპირღესილი სატევრები აღმოჩენილია აზერბაიჯანში, ხინისლის ნაქალაქარის (რომელიც სასანური ირანის შემადგენლობაში ერთიანდებოდა) ქ.შ. V ს-ის ფენაში [Халилов, 1962: Рис.6 7].

სკრამასაქსები წარმოდგენილია ასევე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისა (დიურსოს სამაროვანი, კრასნოდარის მხარე) [Дмитриев, 2003: Таб.82 29] და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის თანადროულ ძეგლებზეც [Минаева, 1971: Рис. 35 4,5. Абрамова, 1997: Рис.73 10]. მათ ქარქაშებს, აფხაზეთის ნიმუშების მსგავსად, ახასიათებს ვერცხლის დე-

ნებელდა

ტალები, მაგალითად ასო Γ-ს მოყვანილობის ლითონის შვერილები და U-სებრი ლითონის ჩარჩო ქარქაშის ბოლოში.

ანალოგიური არტეფაქტები დაფიქსირდა აღმოსავლეთ ევროპაში, ჰუნთა პერიოდის მომთაბარეთა სამარხებში. 26 სმ-ის სიგრძის ცალპირლესილი სატევარი ნაპოვნია ბუჯაკის რეგიონში (უკრაინაში, მდ. დნესტრსა და დუნაის შორის) [Засецкая, 1993:34. Рис.46 18]. მსგავსი ფორმის იარაღი (26 სმ) გამოვლენილია ამავე რეგიონის შიპოვოს №3 სამარხში, რომელიც ქ.შ. V ს-ის დასასრულით თარიღდება [Засецкая, 1993:34. Рис.411] და რუსეთის ტერიტორიაზე, ქვემო დობრინკის, ზავხოზ კალინინასა და პოკროვსკის (სოფლები რუსეთის უკიდურეს დასავლეთში) ჰუნთა სამარხებში [Засецкая, 1993:33]. სკრამასაქსები დადასტურებულია ცენტრალურ ევროპაშიც, ქ.შ. V ს-ის გერმანელთა და ჰუნთა სამარხებში. ქ.შ. V ს-ის შუა ხანებიდან დასავლეთ ევროპაში სკრამასაქსების ფართოდ გავრცელების პროცესი დაიწყო.

“ხალხთა დიდი გადასახლების პერიოდში” დასავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე დომინირებდა დიდი ზომის (38-63 სმ) სკრამასაქსები, რომლებიც აქ ქ.შ. V ს-ში გამოჩნდა და სწრაფადვე გაქრა. ამავე საუკუნიდან უფრო ფართოდ გავრცელდა მოკლე სკრამასაქსები, რომელთა სიგრძე 25-30 სმ-ს არ აღემატება. სკრამასაქსების განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევა დუნაის შუა წელის ტერიტორია, ე.წ. ჰუნურ და პოსტჰუნურ პერიოდებში. სკრამასაქსების ზომა ევროპაში მუდმივად იზრდებოდა და მაქსიმალურ სიგრძეს (60-70 სმ) VII-VIII სს-ში მიაღწია [Казанский, 2012: 111,112].

სკრამასაქსების როგორც აფხაზეთის ისე, ევროპული ნიმუშებიც, შესაძლებელია, მომდინარეობდეს ბიზანტიიდან ან სასანური ირანიდან, რადგან ასეთივე ცალპირლესილი სატევრები - მორფოლოგიურად ახლოს მდგომი ევროპისა და აფხაზეთის სკრამასაქსებთან - აღმოჩენილია მცირე აზიის ტერიტორიასა და ქვემო დუნაის ბიზანტიური ლიმესის ციხესიმაგრეებში: იარტუს-კრივინასა და ბაბადაგში, ასევე, ბულგარეთის ტერიტორიაზე, კომარევოს 1 სამარხში [Даскалов, Трендафилова, 2003: 149-151].

ბიზანტიურ და აღმოსავლურ გავლენაზე მეტყველებს ევროპის ადრეული სკრამასაქსების დეკორიც. მაგალითად, ფრანკთა მეფის, ხილდერიკის (ქ.შ. V ს-ის მეორე ნახევარი) სკრამასაქსის ქარქაშის დეკორი, ინკრუსტაციის სტილი, მის ხმელთაშუა ზღვისპირულ (ბიზანტიურ ან რავენულ) წარმომავლობაზე მიუთითებს. Γ-ს მსგავსი მოყვანილობის გამონაშვერი დასავლეთ ევროპის ადრეული სკრამასაქსების ქარქაშზე (მაგალითად ეშბორნისა და იმავე ხილდერიკის იარაღზე) მათ აკავშირებს როგორც დუნაისა და აღმოსავლეთის ნიმუშებთან ისე, ჩრდილოეთ კავკასიისა და აფხაზეთის ანალოგიურ არტეფაქტებთან. ზოგადად უნდა ითქვას, რომ რომაულ სამხედრო საქმეში ცნობილია სხვა აღმოსავლური ტრადიციებიც, მაგალითად, ქამარზე იარაღის ტარების “სპარსული” წესი, ანუ მახვილის ქამარზე დაკიდება (სტილიზონის დიპტიხი და ტურინის ანონიმური იმპერატორის სტატუეტი) [Kazanski, 1991: 133. Fig.118-22]. ქამარზე იარაღის დაკიდების აღნიშნული ფორმა კარგად იყო ცნობილი მახლობელ აღ-

მოსავლეთში - სირიასა და სასანურ ირანში [Kazanski, 1991: 133. Fig.118-22], მაშინ როდესაც რომის იმპერიაში, როგორც წესი, მახვილს ატარებდნენ მხრებზე გადაცმული ყანიმით [Kazanski, 1991: 133. Fig.110-15].

დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპაში ისე, როგორც ბიზანტიისა და მისი მოკავშირეების ტერიტორიებზე (მათ შორის აფხაზეთში), სამარხებში სკრამასაქსებს თან ახლდა ქამრის აკაზმულობა (ტაბ. II6,7). ბალკანეთის, ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთისა და აფხაზეთის სამარხებში გამოვლენილია ოვალურ-ჩარჩოიანი აბზინდები და აბზინდის ოვალური ან სწორკუთხა ფირფიტა. დასავლეთ ევროპაში, მეროვინგული პერიოდის დასაწყისის სამარხებში, სკრამასაქსებს ახლდა ოვალურ-ჩარჩოიანი აბზინდები, ოვალური, ღვიძლისებური ან ოთკუთხა ფირფიტით, ან ოთკუთხა-ჩარჩოიანი და ღვიძლისებური ფორმის ჩარჩოიანი აბზინდები. როგორც ჩანს, აქ საქმე გვაქვს საერთო ევროპულ მოდასთან, მცირე ადგილობრივი ვარიაციებით, რომელიც გავრცელებული იყო როგორც დასავლეთის რომაულ-გერმანულ სამეფოებში ისე, ბიზანტიასა და მის მოკავშირე ქვეყნებში [Казанский, 2012: 114,115].

აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ ევროპული სკრამასაქსების ფორმირების ერთადერთი წყარო აღმოსავლეთი არ უნდა ყოფილიყო. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, მეროვინგული მოკლე სკრამასაქსები არ უკავშირდება აღმოსავლეთის გრძელ სკრამასაქსებს. ადრემეროვინგული მოკლე სკრამასაქსების პროტოტიპებად უნდა ჩაითვალოს გვიანრომაული ადგილობრივი

საბრძოლო დანები [Bishop,1993: 165].

სკრამასაქსები დადასტურებულია სკანდინავიის ქვეყნებსა და ბალტიისპირეთშიც, რომლებიც ასევე ნაკლებად განიცდის აღმოსავლურ გავლენას. მათი პროტოტიპები შეიძლება ყოფილიყო გვიანანტიკური ხანის ადგილობრივი ცალპირლესილი დანები.

ანალოგიური ფორმები (25-70 სმ) კარგად არის ცნობილი ახლო აღმოსავლეთსა და შუა აზიის ტერიტორიებზე, ქ.შ. IV-V სს-ში. მაგალითად, ისინი აღმოჩენილია ტაჯიკეთში - კობადიანის IV-V სს-ის სამარხებში [Седов, 1987: Таб.1,4], პენჯიკენტში [Распопова, 1980: Рис. 491], უზბეკეთის ყიზილ-თეფეს IV ს-ის დასასრულისა და V ს-ის დასაწყისის ერთ-ერთ სამარხში [Обельченко, 1978:121. Рис.38], ყაზახეთის ტერიტორიაზე, ალთინასარ 4-ის №293 და №304 სამარხებში, რომლებიც V-VI სს-ით თარიღდება [Левина, 1994: Рис.1321,2], აგრეთვე, ირანში - ნორუზმაჰალეში. უძველესია იემენში აღმოჩენილი ანალოგიური იარაღი, რომელიც ქ.შ. II-III საუკუნეებს განეკუთვნება.

უფრო მოკლე სატევრები (20-25 სმ) გამოვლინდა სამხრეთ ყაზახეთის ტერიტორიაზე, კზილ-კაინარ-თობესა და ამანტოგაის ქ.შ. IV ს-ის სამარხში, ასევე ჯეტიასარის კულტურის სამარხებში.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ როგორც ჩანს, სკრამასაქსები თავდაპირველად წარმოიშვა აღმოსავლეთში (შუა აზიასა ან სასანურ ირანში) და ბიზანტიის გავლითა და გავლენით გავრცელდა საქართველოში, აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში, ხოლო სარმატთა თავდაპირველი განსახლების ტერიტორიაზე, მდ. ვოლგასა და ურალისპირეთ-

ში, უშუალოდ შუა აზიიდან შემოაღწია. მაშასადამე, დასავლეთ, ცენტრალურსა და აღმოსავლეთ ევროპაში, ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში, საქართველოში, კერძოდ კი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, ქ.შ. V-VIII სს-ში გავრცელებული ცალპირლესილი სატევრების ფორმირების რამდენიმე წყარო არსებობდა. ერთი მომდინარეობდა ბიზანტიურ-სასანიდური ზონიდან, მეორე კი დასავლურ, რომაულ-გერმანული პროტოტიპებს უკავშირდება [Казанский, 2012: 121].

შესაძლებელია, ზემოთ აღწერილი იარაღები იყო ერთგვარი პროტოტიპი ცალპირლესილი, მორკალური გრძელი

ხმლისა, რომელიც ადრეული შუა საუკუნეებიდან გავრცელდა აზიისა და აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე [Мерперт, 1955:88].

ნებელდის ქ.შ. VI-VII სს-ის ერთ-ერთი ცალპირლესილი მახვილის მეტალოგრაფიულმა კვლევამ საინტერესო შედეგი გამოიღო. ანალიზისთვის გამოიყენეს მახვილის პირის ორი პატარა ნაჭერი (ერთი პირის ბასრი ნაწილიდან, მეორე სახელურიდან). პირველ შემთხვევაში რკინის ხუთი ფირფიტა იყო შედუღებული, მეორე ანალიზმა მხოლოდ ერთი ფენა გამოავლინა, ე.ი. ძველი მჭედლების მიზანი გახლდათ იარაღის პირის ბასრი ნაწილი შედარე-

ბით მკვრივი ყოფილიყო, ხოლო ვადასთან მდებარე ნაწილი უფრო რბილი და დრეკადი, რათა ბრძოლის დროს მახვილი არ გადამტყდარიყო. ამავე მიზანს ემსახურებოდა ღარი, რომელიც შუაში დაუყვებოდა პირს და, იმავდროულად, იარაღის წონას ამცირებდა. პირის სისქე ბასრი ნაწილიდან ზურგისკენ მუდმივად ზრდადი გახლდათ, რაც ასევე მატებდა იარაღს სიმკვრივეს. ძალიან თხელი და სუფთა შედუღებული ფენები მიუთითებს მჭედელთა მაღალ პროფესიონალიზმზე - მათ იცოდნენ ტემპერატურის ის რეჟიმი, რომელიც უზრუნველყოფდა მრავალფენიანი დუღაბის დამზადებას.

მახვილის საბრძოლო მახასიათებლების გასაუმჯობესებლად ასევე მი-მართავდნენ ცემენტაციის უძველეს მეთოდს, რომლის საშუალებითაც რკინის მახვილს ფოლადის იერი დაჰკრავდა. ცემენტაციის მეთოდი ამგვარია: იარაღის პირს აყრიდნენ ცხოველის რქის ფხვნილს და ახურებდნენ გარკვეულ ტემპერატურამდე. ამ დროს ორგანული ნივთიერებების წვისას გამოიყოფა ნახშირბადი, რომელიც აღწევს რკინაში და მის ზედაპირს ფოლადისებურ იერს აძლევს. ის ადგილები, რომლებიც ცემენტაციას არ საჭიროებდა, გახურების წინ თიხით იფარებოდა [Бгажба, 1979: 59-61. Рис.41].

ცემენტაციის მეთოდი საქართველოში ცნობილია ჯერ კიდევ რკინის ხანის ადრეული ეტაპიდან, რაზეც მიუთითებს თლიის სამაროვნის ზოგიერთი მასალა [Вознесенская, 1973:153-162].

* ბიბლიოგრაფია:

- Абрамова М.П. 1997: Ранние аланы Северного Кавказа III-V вв. н.э. Москва.
- Бгажба О. Х. 1979: Однолезвийный меч VI-VII вв. н.э. из Цебельды.- Материалы по археологии Абхазии. Тбилиси, стр. 59-61.
- Вознесенская Г.А., Техов Б.В. 1973: Технология производства кузнечных изделий из Тлийского могильника (X-VI вв. до н.э.). - СА, №3. Москва, стр. 153-162.
- Воронов Ю.Н., Юшин В.А. 1971: Погребение VII в н.э. из с. Цебельды в Абхазии. КСИА, 128. Москва, стр. 100-105.
- Воронов Ю.Н., Юшин В.А. 1973: *Новые памятники Цебельдинской культуры в Абхазии.* - СА, 1. Москва, стр. 171-191.
- Воронов Ю.Н. 1979: Древности Сочи и его окрестностей. Краснодар.
- Воронов Ю.Н. 1980: Памятники села Герзеул. Сухуми.
- Воронов Ю.Н. Шенкао Н.К. 1982: Вооружение воинов Абхазии IV-VII вв.- Древности эпохи Великого переселения народов V-VIII вв. Москва, стр. 121-165.**
- Воронов Ю.Н., Бгажба О.Х., Шенкао Н.К., Логинов В.А. 1990: Новые погребения апсилов из окрестностей Цебельды. - АОА, 1985, Тбилиси.**
- Гунба М.М. 1978: Новые памятники Цебельдинской культуры. Тбилиси.
- Даскалов М. 2003: Трендафилова К. Могильник эпохи переселения народов у с. Кошарево. - РА №1. София, стр. 145-152.
- Дмитриев А.В. 2003: Могильник Дюрсо - эталонный памятник древностей V-IX веков. - Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV - XIII века. Москва, стр. 200-206.
- Засецкая И.П. 1993: Материалы Боспорского некрополя второй половины IV- первой половины V вв. - Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии 3. Симферополь, стр. 23-105.
- Казанский М.М. 2012: О происхождении скрамасакса.**

- **Другая Русь...**, №5. Санкт-Петербург, стр. 111-124.

Левина Л.М. 1994: Джетыясарская культура 3-4. Могильник Алтынасар 4. Москва.

Мерперт Н.Я. 1955: Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье - СА, XXIII. Москва, стр. 131-168.

Минаева Т.М. 1971: К истории алан Верхнего Прикубанья по археологическим данным. Ставрополь.

Обельченко О. В. 1978: Мечи и кинжалы из курганов Согда - СА, №4. Москва, стр. 115-127.

Распопова В.И. 1980: Металлические изделия раннесредневекового Согда. Ленинград.

Седов А.В. 1987: Кобадан на пороге раннего средневековья. Москва.

Трапш М.М. 1971: Труды 3. Культура Цебельдинских некрополей. Тбилиси.

Халилов Д.А. 1962: Раскопки на городище Хыныслы, памятнике древней кавказской Албании - СА, №1. Москва, стр. 209-220.

Шамба Г.К. 1970: Ахачхарху древний могильник нагорной Абхазии. Сухуми.

Bishop M.C., Coulston C.N. 1993: Roman Military Equipment. London.

Kazanski M. 1991: A propos des armes et des éléments de harnachement «orientaux» en Occident à l'époque des Grandes Migrations (IV-V s.) - Journal of Roman Archaeology, 4. Paris, page 123-139.

საქართველოში სკრამსაქსების აღმოჩენის ადგილების რუკა.
 რუკა შედგენილია ირაკლი ანჩაბაძის მიერ.

გვიანანტიკური და ადრეშუასაუკუნეების (IV-VI სს) ცალპირღესილი სატევრები (ე.წ სკრამსაქსები)

ABOUT THE Origins of Georgian scramasaxes

Irakli Anchabadze

109

During the Great Migration of the Peoples, as well as in the early Middle Ages, scramasaxes were widely distributed in Europe, amongst them was Eastern Georgia.

The dagger of this type is a straight-bladed, single-edged weapon, so-called seaxe or scramasaxe, with the guard plate (Pl.II 1-3) or without it (Pl.I 1,2). Their length varies between 25-70 centimeters. By size, one can distinguish long scramasaxes derived from the Byzantine-Sassanid area and the short ones representing the evolution of the Late-Roman and, possibly, German fighting knives. Amongst the shape and construction of the blades there is a great deal of variation. The most frequent characteristics are: 1-Both the edge and the back are curved towards the tip, which is generally located above the centerline of the blade (Pl.I 2); 2 - Both the edge and the back curve towards the tip, which is generally located at the centerline of the blade (Pl. I 3); 3-The edge is generally straight, or curved slightly towards the tip.

The back either curves gently, or with a sharp angle towards the tip, which is located below the centerline of the blade (Pl.I 1).

In Georgia they are mainly found in Abkhazian tombs (Tsibilium, Shapka-Tserkovny Kholm, Justinianov-Kholm, Abgidzrakhu, Alrakhu, Aukhuamakhu, Akhatsarakhu, Akhacharkhu, Apiancha, Merkheul, Gerzeul, Anukhva, Khashupse) belonging to the 5th- 6th centuries AD. The seaxe was often used as an additional weapon and it was worn together with the Double-edged blade swords (Mentioned Georgian daggers usually are found in the graves in conjunction with other types of weapons-swords, spearheads, arrowheads). The blade is worn inside a scabbard (some of them has a silver frame (Pl.II 4,5) attached to the belt. As a rule, scramasaxes are found in Abkhasian tombs together with the oval or square buckles (Pl.II 6,7). They appeared in western Georgia at the beginning of the 5th century AD and had an eastern, in particular the Byzantine origin.

Description of the plates

Plate I. 1 - Noruzmahale; 2,3 - Shapka - Tserkovny Kholm 4;

Plate II. 1, 2 - Tsibilium - I; 3-5 - Tsibilium - III; 6 - Shapka-Tserkovny Kholm 4; 7 - Tsibilium - I;

Plate III. The cemeteries in Georgia where the scramasaxes were found.

დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში

ნოდარ ბახტაძე, ვაჟა მამიაშვილი, ბაჩანა გაბეხაძე

110

2004 წელს საქართველოს ს. ჯანაშვიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნეკრესის ნაქალაქარის შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრების ყურადღება ქალაქ ყვარლის შემოგარენში, მდინარე დურუჯის მარჯვენა ნაპირზე, ნასოფლარ “დოლოჭოპის” ტყიან ტერიტორიაზე, ეკალბარდებით დაფარულმა ქვითკირის დიდი ზომის ნაგებობის ნაშთებმა მიიპყრო. მიწის იმჟამინდელი რელიეფის

ზული ადრექრისტიანული ბაზილიკის ნანგრევები იყო.

2012 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები ამ მეტად მნიშვნელოვანი ქრისტიანული ტაძრის ნანგრევებზე [ბახტაძე ნ. 2012]. მას შემდეგ, საქართველოს ეროვნული მუზეუმისა და ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთობლივი არქეოლოგიური

სურ. 1

ზედაპირზე ხილული ორიოდე დეტალის მიხედვით, ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ნოდარ ბახტაძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ეს, სავარაუდოდ, გრანდიო-

ექსპედიცია ყოველწლიურად აწარმოებს დოლოჭოპის ძეგლზე მეტ-ნაკლებად მასშტაბურ არქეოლოგიურ სამუშაოებს. 2012-2014 წწ. არქეოლოგიური სე-

ზონის განმავლობაში ძეგლის ხუროთმოძღვრული აღნაგობის შესახებ გამოთქმული წინასწარი, ზოგადი ვარაუდი გამართლდა: თანდათან გამოიკვეთა გრანდიოზული სამნავიანი ბაზილიკის მოხაზულობა (სურ. 1,2,3,4). როგორც შემდეგ გამოირკვა, ეს სივრცე ბაზილიკის მხოლოდ ცენტრალური დარბაზი ყოფილა, მაგრამ მისი სიგრძე-სიგანეც კი (36მX18.5მ), მნიშვნელოვნად აღემატება საქართველოში დღემდე ცნობილ ყველა ბაზილიკური ტაძრის პარამეტრს. ბაზილიკის ეს ძირითადი დარბაზი დაყოფილია 3 ნავად 5 წყვილი ჯვრისებრი გეგმის სვეტით. სვეტები 1.5-2 მ სიმაღლემდე იყო შემორჩენილი. ისინი მართკუთხა გეგმის, დაახლოებით 2X2 მ სიგრძე-სიგანის, 20-25 სმ სიმაღლის, დღემდე კარგად შემონახულ ცოკოლებზე იდგა. ბაზილიკის კედლები და სვეტები აგებულია ფლეთილი, კარგად ნარჩევი, აგრეთვე, დურუჯის რიყეზე ნაგროვები ქვითა და დულაბის ხსნარით. თაღების გამოსაყვანად და სვეტების კაპიტელებად გამოყენებულია შირიმის ნათალი ქვები. ბაზილიკის შიდა სივრცის წითლად შეღებილი კედლები შეღესილია კირით.

დოლოჭოპის ბაზილიკის შუა ნავის აღმოსავლეთ კიდეში, მონყობილი ყოფილა მკვეთრად ნალისებური გეგმური მოხაზულობის საკურთხეველის აფსიდი

(სურ. 5). იატაკზე გამოვლენილი ნაშალი ბლოკების კონფიგურაციის მიხედვით, აფსიდი ზემოდან ქვითკირის კონქით შემოუსაზღვრავთ. საკურთხეველს

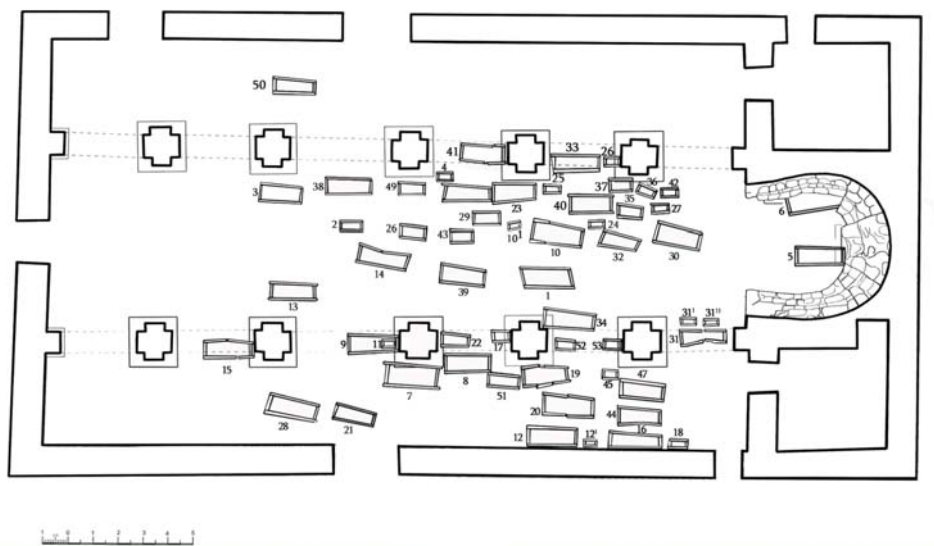

სურ. 2

ირგვლივ სასულიერო პირთა დასაბრძანებელი, ოთხსაფეხურიანი, ქვის წყობით გამოყვანილი მერხი შემოუყვება. ამ ხარისხის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში კი, დაფუძნებულია მაღალი სამეუფეო ტახტი საკურთხეველიდან

ქართლის მუზეუმის არქივი, დოლოჭოპის მონუმენტების აღწერა, საგანგებო ბაზილიკა

განმარტ. 1:100

სურ. 3

ასასვლელი საფეხურებით. მსგავსად მონყობილი საკურთხევლები საქართველოში ცნობილ ტაძრებში დღემდე არ დადასტურებულა. საკურთხევლებზე ამგვარად შემოყოლებული ხარისხები და სამეუფეო ტახტები (სინთრონონი), ცნობილია მხოლოდ ბიზანტიური სამყაროს ადრეული შუა საუკუნეების საკათედრო ტაძრებიდან — ნირვისას მათზე მსხდომი იერარქები ქრისტესა და მის მოციქულებს განასახიერებდნენ [Koch G. 1995: 36, 46].

ადიოდნენ. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი პომპეზური ამბიონი და სოლეა საქართველოს შუა საუკუნეების ბაზილიკებში ამ დრომდე არსად გვხვდება; სამაგიეროდ, მსგავსი პარადული ამბიონები ახასიათებს ადრეობიზანტიური სამყაროს ცენტრალური პროვინციების ცნობილ, განსაკუთრებულად მნიშვნელოვან ბაზილიკებს [Wilkinson J.] 1993: 18, 20.

საკურთხევლის მარჯვნივ და მარცხნივ, გვერდითი ნაგებობის გაგრძელებაზე, მონყობილი ყოფილა სწორკუთხა

სურ. 4

მეტად საყურადღებოა, რომ ტაძრის საკურთხევლის ამბიონი და სოლეა დასავლეთისკენ ცენტრალური ნავის I წყვილ სვეტებამდე “ავანსცენისებურად” გამოდიოდა. ვინაიდან, საკურთხევლის შემადგენელი ნაოსის იატაკიდან 1.2 მ-ს აღწევდა, პლატფორმამდე — დასავლეთიდან, აღმოსავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან — ამბიონის პარამეტრის სიგანის 3 საფეხურიანი კიბით

გეგმის პასტოფორიუმები — ნაგებიდან თითო შესასვლელით. მეტად საეჭვოა, რომ ეს ოთახები ტაძრის აგების ხანაში სადიაკვნესა და სამკვეთლოს ფუნქციას ასრულებდა: V-VI სს-თა მიჯნამდე პასტოფორიუმების ზუსტად დაკანონებული ფუნქციური დიფერენციაცია აღმოსავლურ-ქრისტიანულსა თუ ქართულ ტაძრებში ჯერ კიდევ არ შეინიშნებოდა (ისინი გამოიყენებოდა

როგორც სამკვეთლოდ და უბრალო დამხმარე სათავსად ისე, კრიპტად ან სანათლავად) [ბერიძე ვ. 1974: 24; Wilkin-son J. 1993: 19-21; ჯაბუა ნ. 2009: 12, 64-67; ბახტაძე ნ. 2010 ბ: 210].

დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2015 წელს განხორციელებული სამუშაოებით გაირკვა, რომ ამ გრანდიოზულ სამ-ნავიან ბაზილიკას ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან გარს ერტყა ერთიანი გარე კედლებით შექმნილ სივრცეებში განფენილი გარშემო-

ლავის) ფუნქციას ასრულებდა. ეკვდერს 3 შესასვლელი ჰქონდა: დასავლეთიდან გარშემოსავლელთან დამაკავშირებელი, ჩრდილოეთის კედელში დატანილი და ბაზილიკის საკურთხევლის ჩრდილო-ეთით მდებარე პასტოფორიუმთან მის-ასვლელი.

ჩრდილოეთის გარშემოსავლელის დასავლეთ ნაწილი, აგრეთვე, მეტად საინტერესო აღნაგობისაა: ის გარე სივრცესთან დაკავშირებული იყო 3 მოზრდილი, თალებით გადახურული ლიობით. თაღე-

სურ. 5

სავლელეების, ეკვდერებისა და ნართე-ქსის სისტემა, რომელთა შემორჩენილი სიმაღლე 1 მ-დან 1.5 მ-მდე მერყეობს (სურ. 6,7).

ჩრდილოეთის გარშემოსავლელის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში ნალისებრი გეგმის აფსიდიით დასრულებული ეკვდერი ყოფილა მოწყობილი. ვფიქრობთ, ეს სამლოცველო, თავდაპირველად, ბაპტისტერიუმის (სანათ-

ბი თიხის, სპეციალურად გამომწვარი ფილებით იყო გამოყვანილი. ეს არკადა ბაზილიკის ჩრდილოეთ ფასადს მსუბუქად და გამომსახველობითად წარმოაჩენდა, ხოლო ჩრდილოეთ ნაოსში შესასვლელი ფართო კარის ნახევრად გახსნილი კარიბჭის სივრცისეული ასოციაცია საზეიმო შთაბეჭდილებას ახდენდა.

სამხრეთის გარშემოსავლელშიც, ჩრ-

დილოეთის ეკვდერის სიმეტრიულად, აღმოსავლეთით, მოწყობილი იყო ასევე ნალისებრი აბსიდით დასრულებული სამლოცველო (სურ. 8). ის დასავლეთის კარით უკავშირდება დასავლეთის გარშემოსავლელის დანარჩენ ნაწილს — წაგრძელებულ სივრცეს, რომლის, სამხრეთის ცენტრალური შესასვლელის მიდამოებში, სავარაუდოდ, თაღედიანი კედელი იყო.

საყურადღებო გეგმარებისაა „გარშემოსავლელის“ დასავლეთიდან მომზლუდავი, 8 მ სიგანის ნართექსი. ის ბაზილიკის ძირითადი კორპუსისგან დამოუკიდებლადაა აგებული, თუმცა

ისინი ღვინისაა, და, შესაბამისად, იმ პერიოდში ნართექსი მარნის ფუნქციასაც ითავსებდა, რაც ფრიად საინტერესოა საქართველოში მეღვინეობის ტრადიციის სიმძლავრისა და მისი ქრისტიანულ რელიგიასთან შერწყმის ხარისხის შესაფასებლად.

ამრიგად, ავთენტური გარშემოსავლელისა და ნართექსის ჩათვლით, ამ უძველესი, გამორჩეულად მასშტაბური ბაზილიკის გარე ზომებია 44მX29მ; შესაბამისად, მას დღესდღეობით ანალოგი არ გააჩნია კავკასიასა და ქრისტიანული სამყაროს მახლობელ რეგიონებში (ასეთი სიდიდის, გეოგრაფიულად უახ-

სურ. 6

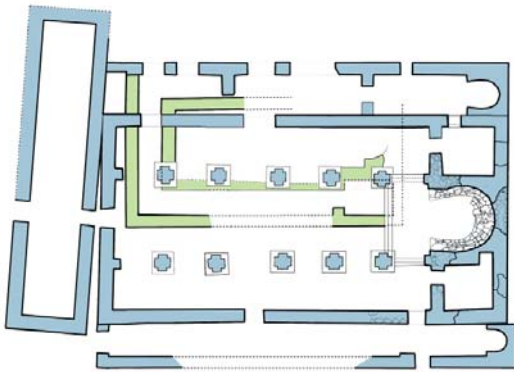
იმთავითვე ნაოსთან ერთად ფუნქციონირებდა. ამ სათავის ინტერიერში, კედლებს შემოუყვება დიდი ბაზილიკის ფუნქციონირების პერიოდის მოზრდილი ქვევრები. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ბაზილიკას ორმოცდაათიოდე მეტრის სიშორეზე ანკარა წყლის ღელე ჩამოუდის, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ქვევრები სასმელი წყლის მარაგისთვის არ გამოიყენებოდა, ანუ

ლოესი ადრექრისტიანული ბაზილიკები მხოლოდ სირიაშია დადასტურებული)¹.

¹სომხეთის ძველი არქიტექტურის მკვლევართა წრეში, უკვე საუკუნეზე მეტია რაც მუსირებს აზრი, რომ ქ. დვინში, წმ. გრიგორის ტაძარის აგებამდე (VII ს-ში), მის ადგილზე IV-V სს-ის დიდი, სვეტების 7 წყვილით დაყოფილი სამნავიანი ბაზილიკა მდგარა, რომლის სიგრძე 52 მ-ს აღწევდა. ამ ბაზილიკის ცალკეული ფრაგმენტები ჯერ კიდევ ნ. მარს აღმოუჩენია დვინის ნაქალაქარზე 1909 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების დროს [Mapp H. 1968]. ვინაიდან თვით სომეხ მეცნიერებსაც კი არ გააჩნიათ ერთიანი აზრი ამ პრაქტიკულად ძირფესვიანად განადგურებული ნაგებობის თავდაპირველ არქიტექტურული

არქეოლოგიურმა სამუშაოებმა დოლოჭოპის ბაზილიკის ნაგებობის გადახურვის კონსტრუქციების აღნაგობასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი ფაქტები დაადგინა:

1. არქეოლოგიური კვლევისას ბაზილიკის ძირითადი დარბაზის იატაკებსა და ნანგრევი ფენების სხვადასხვა ჰორიზონტზე მრავლად აღმოჩნდა შირიმის ქვის ბლოკები, რომელთა ოთხი ნახნაგი გათლილია ბრტყლად, ვინრო მხარე — ამოკვეთილია რკალისებურად, ზურგები კი დაუმუშავებელი და უსწორმასწოროა (სურ. 9). ამგვარი კონფიგურაციიდან გამომდინარე, შირიმის ქვის ეს დეტალები თავიდანვე ბაზილიკის ნაგებობად დამყოფი სვეტების ერთმანეთთან გრძივად დამაკავშირებელი თალების, აგრეთვე, კარებისა და სარკმლების ზემოდან მომზლუდავი თალების ფრაგმენტებად მივიჩნიეთ, რადგან კამარების საბჯენი თალების ნაწილებს, სავარაუდოდ, ზურგებიც გათლილი ჰქონდა —

სურ. 7

მხოლოდ ამ შემთხვევაშია შესაძლებელი კამარის საყრდენად თალის გამოყენება. მართლაც, ცალმხრივ რკალისებურად ნათალი შირიმის ბლოკების შემდგომმა საინჟინრო-არქიტექტურულმა კვლევამ

აღნაგობის და პარამეტრების შესახებ, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ამ ტაძრის თეორიულ რეკონსტრუქციას, როგორც არასაკმარის ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით შედგენილს.

დაგვარწმუნა, რომ მათ შორის არ არის ნაგებობის გადამხურავი კამარების საბჯენი თალების შემადგენელი ნაწილები. ასეთი კატეგორიული მტკიცების საშუალებას შემდეგი არგუმენტი გვაძლევს: თალების ამ ფრაგმენტებზე შერჩენილი ნათალი რკალების ზომებით შევადგინეთ მათემატიკოსთა მიერ შემოთავაზებული ფორმულა: $D = (a^2 + 4b^2) : 4b$, სადაც a თალის სეგმენტის რკალის ბოლო წერტილების შემაერთებელი ქორდის სიგრძეა, b — ამ ქორდის შუა წერტილიდან სეგმენტის შემომსაზღვრავ რკალამდე აღმართული მართობის სიგრძე, D კი — ნახევარწრიული თალის ფუძეებს შორის მანძილი. გაირკვა, რომ ამ დეტალების დიდი უმრავლესობა ისეთი ნახევარწრიული თალების ნაწილებია, რომელთა “დიამეტრებიც”, დაახლოებით 10 სმ ცდომილებით, 3.2 მ-ს უდრის, რაც ამ ბაზილიკის გრძივი სვეტთაშორისი მანძილების ტოლია; სამაგიეროდ, ეს მანძილი ოდნავაც არ უახლოვდება ტაძრის ცენტრალური ან გვერდითა

ნაგებობის “ვირტუალურად გადამხურავი” კამარების ფუძეთა ზომებს — 6 მ-ს ან 4 მ-ს (ნანგრევებში 3.2 მ-ზე გაცილებით მოკლეფუძიანი თალების ფრაგმენტებიც გამოვლინდა, მაგრამ ისინი, უთუოდ, სარკმლების და კარებების თავსართების დეტალებია).

2. დოლოჭოპის ბაზილიკის გადახურვის კონსტრუქციაზე საკმაოდ არაორაზროვნად მიანიშნებს ძირითად დარბაზსა და ჩრდილოეთის გარშემოსავლელს შორის შედარებით მაღალ ჰორიზონტამდე (5.2 მ) შემორჩენილი კედლის ნაშთი, რომელსაც ჩრდილოეთიდან, მთელ სიგრძეზე, დაახლ. 4.6 მ სიმაღლეზე, ერთმანეთისგან 1.5-1.7 მ-ის დაშორებით

დატანილი აქვს ხის ჰორიზონტალური, 24სმX25სმ კვეთის კოჭების ბუდეები (სურ. 10).

შესაბამისად, სავარაუდოა, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკის ნაგებობები და გარშემო სათავსები ქვის კამარებით არ იყო გადახურული. მთავარი დარბაზის, გარშემოსავლელებისა და ნართექსის სხვადასხვა ზონაში, თავდაპირველი იატაკის დონეზე, ნახშირის ნაწილაკების შემცველ დამწვარ კრამიტებიან ფენასთან ერთად აღმოჩენილი ათეულობით ნაჭედი, დიდი ზომის ლურსმანი (ე.წ. ყადაღები, სურ. 11) მეტყველებს მასზე, რომ ამ ბაზილიკას ხის კონსტრუქციებსა და ნივნივებზე დაყრდნობილი კრამიტის საბურველი ჰქონდა. გათხრებისას გამოვლინდა დიდი რა-

ლი და თეთრ-ნითლად მოხატული თიხის ანტიფიქსების ფრაგმენტები (სურ. 12)². ისინი უმთავრესად, კოლონების გრძივი მწკრივებისა და კედლების გასწვრივ დაფიქსირდა, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ბაზილიკის შუა ნაგი გვერდით ნაგებზე მაღალი, ორფერდა სახურავით იყო გადახურული (განსხვავებით ერთ-ერთი უძველესი და საყოველთაოდ ცნობილი, ბოლნისის სიონის ბაზილიკისგან, სადაც ყველა ნაგი ერთიანად ორფერდა სახურავის ქვეშ არის [ბერიძე ვ. 1974: 89]). ნაგებობის გამყოფ თაღნარზე დაყრდნობილ კედელთა ყველაზე ზედა რეგისტრში, მონაკვეთში ცენტრალური და გვერდითი ნაგებობის სახურავებს შორის, გარკვეული ინტერვალით, რომლის განსაზღვრა ამჟამად შეუძლებელია, სა-

სურ. 8

ოდენობით კრამიტით გადახურული სახურავების ფერდების დაბოლოებებს გაყოლებული, ცალმხრივად დაკბილუ-

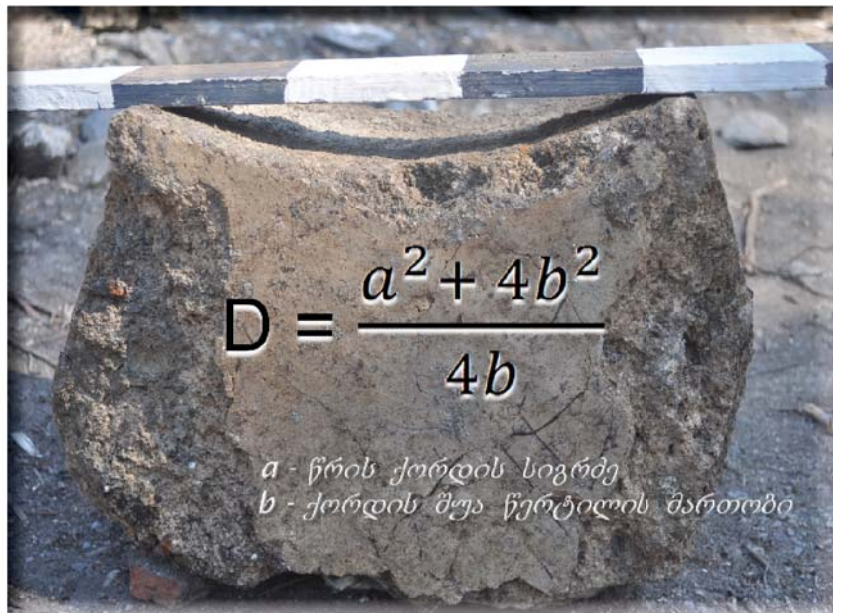
²მსგავსი ანტიფიქსები, საქართველოში ჯერჯერობით დადასტურებულია მხოლოდ ნეკრესის ჭაბუკაურის IV ს-ის ბაზილიკასა [ბახტაძე ნ. 2010: 60] და დმანისის მიდამოების ნაგზაურის V ს-ის საეკლესიო კომპლექსში [კახიანი კ...2012: ნახ. 8:12-23].

ვარაუდოდ, სარკმლები იყო გაჭრილი. ამ ჰიპოთეზას ინტერიერის გასანათებლად აუცილებელი ლოგიკური საჭიროების გარდა, კედლების გასწვრივ გამოვლენილი შირიმის ძლიერ მორკალული სარკმლის თავებიც ადასტურებს. სარკმელთა არსებობა სავარაუდოა ბაზილიკის გარედან მომზლუდავ სამხრეთ და დასავლეთ კედლებშიც, შეძლებისდაგვარად მაღლა, რათა ეს რეგისტრი აცილებული ყოფილიყო გარშემოსავლელების ცალფერდა სახურავის ქანობის უმაღლეს ნიშნულში, თუმცა, უფრო საფიქრებელია, რომ ძირითადი დარბაზის გვერდითი ნაგები და კედლის გარეთა ეკვდერ-გარშემოსავლელები ერთიანი ცალქანობიანი სახურავის ქვეშ ყოფილიყო მოქცეული.

გათხრების პროცესში გაირკვა, რომ ბაზილიკის დანგრევის დროს მიმოფანტულ კონსტრუქციულსა და დეკორატიულ დეტალებთან ერთად, იატაკის ჰორიზონტულ დონეზე, ფიქალის ფენილქვეშ ან ამ ადვილად შლადი ქვაფენილის რამდენჯერმე შეკეთების შრეთა შორის, იმთავითვე შემონახულიყო (ჩატკეპნილ მდგომარეობაში) ტაძრის ფუნქციონირების პირველი ქრონოლოგიური ფაზის დროს დამზადებული და მოხმარებისას იმ ეპოქაშივე წყობიდან გამოსული თიხის რამდენიმე სახეობის ჭურჭლის ფრაგმენტები. კერძოდ: სამტურჩა, მსხლისებურ-მუცლიანი, ნაპრიალებზედაპირიანი დოქის ნაწილები; სავარცხლისებრი იარაღით ტალღოვანი ნაკანრი ორნამენტით შემკული, გარედან კარგად ნაპრიალები ჭინჭილების ფრაგმენტები; პირმოყრილი, მონითალოდ შეღებილი და

კარგად ნაპრიალები ჯამების პირები და სხვ. (სურ. 13). ამ ნაკეთობებს მრავლად ეძებნება ანალოგი აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეულ შუა საუკუნეების არქეოლოგიურ ძეგლებზე აღმოჩენილ, V ს-ით დათარიღებულ ნივთიერ მასალასთან (მაგ.: ურბნისის, ნეკრესისა და ჭერემის ნაქალაქარებიდან [ჭილაშვილი. 1964: ტაბ. XLI-XLIII; აბრამიშვილი რ... 1962: 200, 201; ბახტაძე ნ. 2010 a: 50, 62, 64; მამაიაშვილი ნ. 2004: ტაბ. LVI-4, LIX, LXI]). განსაკუთრებით საინტერესოა იქ აღმოჩენილი ინტერიერის გასანათებელი ხელსაწყოების, ლითონის ცხაურში ჩასალაგებელი მინის კანდელებისა და ვერცხლის საკიდებლების ნაშთები (სურ. 14). ზუსტად ამ ტიპის გასანათებელი მონყობილობები, “პოლიკანდელონები”, ფართოდ იყო გავრცელებული ადრე-ბიზანტიურ სამყაროში და ისინი V-VI სს-ით თარიღდება [Herson S... 1997: 196; Smith R. 1957: 201].

საინტერესოა დოლოჭოპის ბაზილიკის იატაკებზე დაფიქსირებული ნივთიერი მასალის ამგვარი დათარიღება ქრონოლოგიურად რამდენად შეესაბამება ძეგლის ხუროთმოძღვრული ანალ-

სურ. 9

იზის შედეგებს (სურ. 13).

არქეოლოგიური კვლევით გამოვლენილი სტილისტური ნიშნებიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკის სივრცულ-გეგმარებითი აღნაგობა ახლოა V-VI სს-ში გავრცელებულ ნამდვილ, ანუ გეგმიურად წაგრძელებულ, სვეტების მრავალი წყვილით დაყოფილ, მეტად ცნობილ ქართულ სამნავიან ბაზილიკებთან — ბოლნისის სიონთან, ურბნისის წმ. სტეფანეს, კანარეთის სამების, ხირსის ბაზილიკებთან და ა.შ. [Чубинашвили Г. 1959: 56-70]; თუმცა, ყველა ჩამოთვლილი ბაზილიკისგან განსხვავებით, დოლოჭოპის ბაზილიკას ხის კონსტრუქციებზე დაყრდნობილი კრამიტის სახურავით იყო გადახურული (სურ. 15).

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ როგორც ქრისტიანულ დასავლეთში ისე, რომის იმპერიის აღმოსავლურ-ქრისტიანულ პროვინციებში, ანტიკურ-რომაული ტრადიციებით ნასაზრდოები თითქმის ყველა უძველესი ბაზილიკა გადახურული იყო ხის მზიდ კონსტრუქციებზე დაყრდნობილი სახურავებით [ოცკ . 1995: 24-35; თცჰალენკო . 1953: 17-45]. გამონაკლისი ცენტრალურ სირიაში, მესოპოტამიაში, ეგვიპტესა და ირანში აგებული ზოგიერთი ბაზილიკაა, რომლებიც ადრებიზანტიურ ხანაშივე ქვის თაღური კამარებით გადაუხურავთ [Комеч А. 1984: 575-585; ეყერ . 1925: 36-97].

ქართული ხელოვნების ისტორიის ფუძემდებელ გ. ჩუბინაშვილს ბაზილიკების გადახურვის აღნიშნულ ორ მეთოდს შორის სხვაობა ამა თუ იმ რეგიონისთვის ტრადიციული ხუროთმოძღვრული ჩვევების გამოყენების შედეგად მიაჩნდა და თვლიდა, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში ქრისტიანობის გავრცელების

უძველეს ეტაპებზეც კი, მხოლოდ ქვის კამარებით გადახურული ბაზილიკები შენდებოდა [ჩუბინაშვილი გ. 1970: 40]. მეცნიერი ამ კანონზომიერებას ასაბუთებდა საქართველოს მაგალითით, სადაც მისი მოღვაწეობის ხანაში ცნობილი ყოველი ბაზილიკა, V-VI სს-ის მიჯნიდან, მართლაც, მხოლოდ ქვის კამარებით იყო გადახურული. გ. ჩუბინაშვილის ეს პოზიცია, ცხადია, ინფორმაციის დეფიციტით იყო გამოწვეული: საქართველოში ამგვარად გადახურული ბაზილიკები შემორჩენილი არ არის, არქეოლოგიურად კი იმ პერიოდში ისინი ჯერ არ იყო დადასტურებული. შემდგომაც, უკანასკნელ დრომდე, არაერთი ქართველი ხელოვნებათმცოდნე საქართველოში ხის კოჭებით გადახურული უძველესი ბაზილიკების გავრცელების ფაზის შესაძლებლობას იმავე მიზეზით უარყოფდა.³

დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევის შედეგად დაფიქსირებული ხუროთმოძღვრული სურათი სულ სხვაგვარი დასკვნების გამოტანის უფლებას გვაძლევს. უპირველეს ყოვლისა, ამ აღმოჩენამ დაგვარწმუნა, რომ ჩვენ მიერ ამ ათიოდე წლის წინ დოლოჭოპის ბაზილიკის მახლობლად, ნეკრესის ნაქალაქარის ჭაბუკაურის უბანზე გამოვლენილი IV ს-ის ბაზილიკის იმავე ეპოქის ადრებიზანტიური და სირიული ბაზილიკების ესოდენ მსგავსი აღნაგობა (აღმოსავლეთ-დასავლეთის ღერძზე მკვეთრად წაგრძელებული გეგმარება,

³ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ არქეოლოგიური ინფორმაციის არარსებობის პირობებშიც კი, ქართული კულტურის ზოგიერთი ცნობილი მკვლევარი იმ პერიოდშიც, ზოგადი ქრისტიანული სატაძრო ხუროთმოძღვრების ტენდენციებიდან გამომდინარე და რამდენიმე ქართული ბაზილიკური ტაძრის (მაგ., ბოლნისის სიონის) ახლებურად დათარიღების საფუძველზე, გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ შეუძლებელი იყო ადრეული შუა საუკუნეების ქართულ ბაზილიკებს, მეზობელ ქრისტიანულ რეგიონებში დაფიქსირებული სურათისგან ამდენად განსხვავებული განვითარების გზა გაეწყო [კიკნაძე ზ... 1985; კიკნაძე ზ... 1987].

სურ. 10

5 წყვილი სვეტიტ დაყოფილი ნაგები, გადახურვის ხის კონსტრუქციები და ა.შ. სურ. 16) [ბახტაძე ნ. 2010 ბ] მის მშენებელთა „ახირებად“, გამონაკლის მოვლენად არ უნდა მივიჩნიოთ. იმავე დასახლებული პუნქტის მიმდებარე ტერიტორიაზეკიდევე ერთი, ამჯერად, სავარაუდოდ, ოდნავ გვიანდელი, მსგავსი სტილისა და კიდევე უფრო მასშტაბურიბაზილიკის დაფიქსირების ფაქტი უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ **საფუძველს მოკლებული აღმოჩნდა მრავალი ცნობილი ქართველი ხელოვნებათმცოდნის შეხედულება უძველესი ქართული ბაზილიკების ზომებსა და პროპორციებთან დაკავშირებით. კერძოდ, ვერ დავეთანხმებით მოსაზრებას, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების შემდგომ, სულ მცირე ერთი საუკუნის განმავლობაში, საქართველოში არ აგებდნენ რომაულ-ადრებიზანტიური თუ აღმოსავლურ-ქრისტიანული სამყაროს თითქმის ყველა პროვინციაში**

IV ს-ის I ნახევარშივე საყოველთაოდ გავრცელებული სტილის, აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძზე მკვეთრად წაგრძელებული, 5 და მეტი წყვილი სვეტიტ ნაგებად დაყოფილი დიდი ბაზილიკები [ჩუბინაშვილი გ.] 1959: 37, 135; ბერიძე ვ. 1974, 22-23 და სხვ.⁴

სურ. 11

არაერთმა უცხოელმა ხელოვნებათმცოდნემ ჯერ კიდევ XX

⁴ ამის მიზეზის სავარაუდო ახსნა ასეთი იყო: თითქოსდა, პირველ ქართულ ქრისტიანულ ტაძრებს ადგილობრივი ხუროთმოძღვრები ბიზანტიის იმპერიის სასულიერო ცენტრებიდან ჩამოსული მისიონერების მონათხრობის (იქ არსებული ეკლესიების ზეპირი აღწერის) საფუძველზე აგებდნენ და ამიტომ ისინი განსხვავებული, პრიმიტიული გეგმარებისა იყო, თუნდაც ნეკრესის მონასტრის ტერიტორიაზე დადასტურებული მცირე სამლოცველოს ტიპის [ჩუბინაშვილი გ. 1936: 26].

ს-ის დასაწყისში დაასკვნა, რომ როგორც აღმოსავლეთ ისე, დასავლეთ რომის იმპერიებსა და უმრავლეს მიმდებარე ქვეყანაში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების შემდეგ, საუკუნეზე მეტი დროის განმავლობაში, ინტენსიურად მიმდინარეობდა საკმაოდ მოზრდილი, ზუსტად რომაულ-ბი-

სურ. 12

სურ. 13

სურ. 14

ზანტიური სამყაროს მეტროპოლიებში გავრცელებული სტილის (ამ ეტალონებთან საკმაოდ მიახლოებული გეგმარების ბაზილიკების მშენებლობა). ამ ეპოქაში ქრისტიანულ სატაძრო მშენე-

ბლობას დიდი შემოქმედებითი ძიება, გეგმარებისადმი ნოვატორული მიდგომა უმრავლეს შემთხვევაში არ ახასიათებდა. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ იმ პერიოდში ამ ქვეყანათა მესვეურებისთვის მთავარი იყო სწრაფად აეგოთ შთამბეჭდავი მასშტაბის მრავალი ტაძარი, რათა ქრისტიანობაზე ახლად მოქცეული მოსახლეობა ახალი რელიგიის ტრიუმფში დარწმუნებულიყო. უფრო მეტიც, ზოგიერთი მეცნიერის დაკვირვებით, ღარიბი კონსტრუქციული ხერხებით ნაჩქარევად ნაგები ასეთი გრანდიოზული ბაზილიკების მნიშვნელოვანი ნაწილი მალე ინგრეოდა სტიქიური მოვლენების, ძირითადად, მიწისძვრების შედეგად. მხოლოდ მოგვიანებით, V-VI სს-ის მიჯნიდან, როდესაც მოზრდილი ბაზილიკების სწრაფი მშენებლობის „ციებ-ცხელებამ“ გადაიარა, აღნიშნული ქვეყნების ხუროთმოძღვრებს ამ თემის, ადგილობრივი ტრადიციების გათვალისწინებით მშვიდად გააზრების საშუალება მიეცათ. სწორედ ამის შედეგად შეიქმნა თითქმის ყველა ცალკეულ რეგიონში ძველი, კლასიკური ბაზილიკების მოდელთგან მეტნაკლებად განსხვავებული ტიპოლოგიური ვარიაციები, ხშირად კი, სრულიად ორიგინალური შედეგებიც [Кондаков Н. 1904: 30-62, 268].

საქართველოს მეზობელ რეგიონებში ამ დადასტურებულ მოვლენათა ფონზე, ვფიქრობთ, ლოგიკურია გრანდიოზულ ადრეულ რომაულ-ბიზანტიურ ბაზილიკათა ზოგად ქარგაზე ნაგები დოლოჭოპის ტაძარის მშენებლობის იმავე საყოველთაო ტენდენციასთან დაკავშირება [<http://www.icitc.org>].

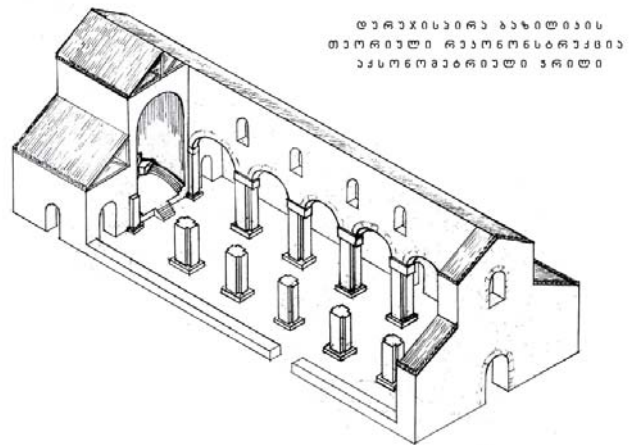
ჩვენ მიერ აღმოჩენილი და ჩამოყალიბებულად დაგეგმარებული, რომაულ-ბიზანტიური სამყაროს აღმოსავლეთ პროვინციების „სტანდა-

რტებთან“ მიახლოებული დოლოჭოპის ბაზილიკა (თუნდაც აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძზე წაგრძელებული გეგმით, ნავების გადახურვის ხის კონსტრუქციებით, მოზრდილი პასტოფორიუმებით) კიდევ ერთხელ ადასტურებს ქართულ წერილობით წყაროებში დაფიქსირებულ ცნობას იმის თაობაზე, რომ პირველ ქართულ ქრისტიანულ ტაძრებს სწორედ იბერიის ოფიცოზის მიერ ბიზანტიიდან მოწვეული ხუროთმოძღვრების ხელმძღვანელობით აგებდნენ [მოქცევაი ქართლისაი. 1979: 323. საქართველოში წინარექრისტიანულ ხანაში დადასტურებული მაღალი სამშენებლო კულტურის ტრადიციებიდან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ შემდგომში (სულ მალე) აქ ეკლესიებს ბიზანტიურ ეკლესიათმშენებლობის მეთოდებს კარგად ნაზიარები ადგილობრივი ოსტატებიც აშენებდნენ, რა თქმა უნდა, ჩამოყალიბებული ქრისტიანული კანონიკის ნორმების სრულად დაცვით.

ადრებიზანტიურ ხანაში მეზობელი ქრისტიანული რეგიონების სატაძრო ხუროთმოძღვრების განვითარების კანონზომიერებათა გათვალისწინებით, ნათელი ეფინება იმ საკითხსაც, თუ რატომ აღარ შენდებოდა VI საუკუნიდან საქართველოში რომაულ-ბიზანტიური სამყაროდან მექანიკურად გადმონერგული, ხის კონსტრუქციებით გადახურული და ამის გამო, ბუნებრივია, ნაკლებად სეისმომედეგი ბაზილიკები. ისინი ჩვენში შედარებით მცირედ წაგრძელებულმა, ქვის თაღური კამარებით კარგად შეკრულმა, ძირძველი ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული ტრადიციების გათ-

ვალისწინებით ნაგებმა სამნავიანმა, საბოლოოდ კი, სრულიად ორგინალურმა სამეკლესიიანმა ბაზილიკებმა შეცვალა, რომელთა დიდმა ნაწილმაც, უკეთესად გააზრებული კონსტრუქციების წყალობით, ჩვენამდე მეტ-ნაკლებად დაზიანებული სახით მოაღწია [ჩუბინაშვილი გ. 1970: 39-40].

მართალია, უძველესი ქართული ბაზილიკების არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ჯერ კიდევ საწყის ეტაპზეა, მაგრამ მაინც ნიშანდობლივია, რომ ამჟამად საქართველოში დოლოჭოპის ბაზილიკის მეტ-ნაკლებად მსგავსი აღნაგობის ტაძარი მხოლოდ ნეკრესის ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწილშია გამოვლენილი (ჭაბუკაურის ბაზილიკა). სავარაუდოა,

სურ. 15

რომ დღემდე საქართველოში დანამდვილებით დადასტურებული რომაულ-ბიზანტიური სტილით ნაგები ორივე ბაზილიკა ყვარლის მახლობლად, ერთმანეთისგან 4-5 კმ-ის დაშორებით მდებარეობდა. უდავოა, რომ ისეთი გრანდიოზული ბაზილიკის აგება, როგორც დოლოჭოპის ბაზილიკაა შესაძლებელი იყო მხოლოდ ქალაქური ტიპის დასახლებაში. მეორე მხრივ, ძნელი დასაშვებია,

ჩვენ მიერ გათხრებით პირობითად ლოკალიზებულ ისტორიულ ქალაქ ნეკრესის საზღვრებიდან ამდენად მცირე მანძილზე, მისი თანადროული და ისტორიული წყაროებისთვის სრულიად უცნობი, დამოუკიდებელი ქალაქის არსებობა. აქედან გამომდინარე, ლოგიკურია დასკვნა: **ჩვენ მიერ დადასტურებული ადრეული შუა საუკუნეების ვრცელი ნამოსახლარი, რომლის ფარგლებშიც დოლოჭოპის ბაზილიკა ყოფილა აგებული, ტაძრის მშენებლობის ხანაში ქალაქ ნეკრესის უბანი იყო.**⁵

ლიკის (ჭაბუკაურისა და დოლოჭოპის) ერთდროულად ფუნქციონირება, თუნდაც მეტად დიდ, მრავალუბნიან ქალაქში, ძნელი წარმოსადგენია. ამ პრობლემის გადასაჭრელად მნიშვნელოვანია ამ ორი ძეგლის ფუნქციონირების ქრონოლოგიური ჩარჩოების დაზუსტება.

კვლევის დღევანდელ ეტაპზე დოლოჭოპისა და ჭაბუკაურის ბაზილიკების სტილისტურ-გეგმარებითი და შედარებითი ანალიზი მეტყველებს: როგორც ჩანს, ჭაბუკაურის გაცილებით პრიმიტიული გეგმარების, უცხო ნიშნებით

სურ. 16

თუმცა, ჩნდება სხვა შეუსაბამობა: ასეთი მასშტაბური, თანაც კათედრალური ტაძრის ატრიბუციის ორი ბაზი-

უფრო მკაფიოდ აღბეჭდილი ბაზილიკა (მას გარდა ხის კოჭოვანი გადახურვისა, სწორკუთხა გეგმის საკურთხეველი და კვადრატული კვეთის სვეტები აქვს) დოლოჭოპის ბაზილიკაზე რამდენიმე ათწლეულით ადრეულია; აქ გვხვდება ნალისებრი გეგმის აფსიდი, ჯვრის გეგმის ნაგებობის გამყოფი სვეტნარი,

⁵ერთმანეთისგან 3-4 კილომეტრით დაცილებული უბნები დამახასიათებელი იყო ანტიკური და ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ქალაქებისთვის: საკმარისია გავიხსენოთ თუნდაც „დიდი მცხეთა“, რომლის უბანთა მრავალრიცხოვნება დამოუკიდებელი ქალაქების შთაბეჭდილებას ახდენს.

ვრცელი პასტოფორიუმები, რითიც ეს ნაგებობა უკვე საკმაოდ ახლოა V ს-ის II ნახევარში ჩამოყალიბებულ „წმინდა“ ქართულ ბაზილიკათა სტილთან - „გარდამავალ“ საფეხურზე მიმნიშნებელი აქ მხოლოდ გადახურვის ხის კონსტრუქციებია. დოლოჭოპის ბაზილიკის ხუროთმოძღვრული თემის ამგვარ შეფასებასა და ტაძრის V საუკუნის შუა ხანებით დათარიღებას შეესაბამება მისი ნანგრევების უადრეს სტრატეგრაფიულ ფენებში დადასტურებული კერამიკული ნაკეთობების ფრაგმენტები.

იმავე საეპისკოპოსოს საკათედრო ტაძრები) ერთმანეთის შემცვლელია, ისიც სავარაუდოა, რომ ახალი ტაძრის, ამჯერად უკვე მდ. დურუჯის პირას აგება, ჭაბუკაურის მიდამოებიდან ქალაქ ნეკრესის ცენტრის აღმოსავლეთისკენ გადანაცვლებამ გამოიწვია. ეს ქმედება, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, V ს-ის II ნახევარში განხორციელდა, შესაძლოა, „მეგაპოლის“ ნეკრესის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცენტრის კონკრეტული მოტივით — დურუჯის ხეობისკენ გადანევის სურვილით იყო ნაკარნახევი. აქ,

სურ. 17

შესაბამისად, საფუძვლიანია დასკვნა: დოლოჭოპის ბაზილიკა მას შემდეგ აიგო, რაც ჭაბუკაურის ბაზილიკა (V ს-ის I ნახევარში) მიწისძვრამ დაანგრია [Атлас... 1975: 69-94; ბახტაძე ნ. 2010 b: 209-210].

თუკი დავუშვებთ, რომ ეს ორი ბაზილიკა (დიდი ალბათობით, ერთი და

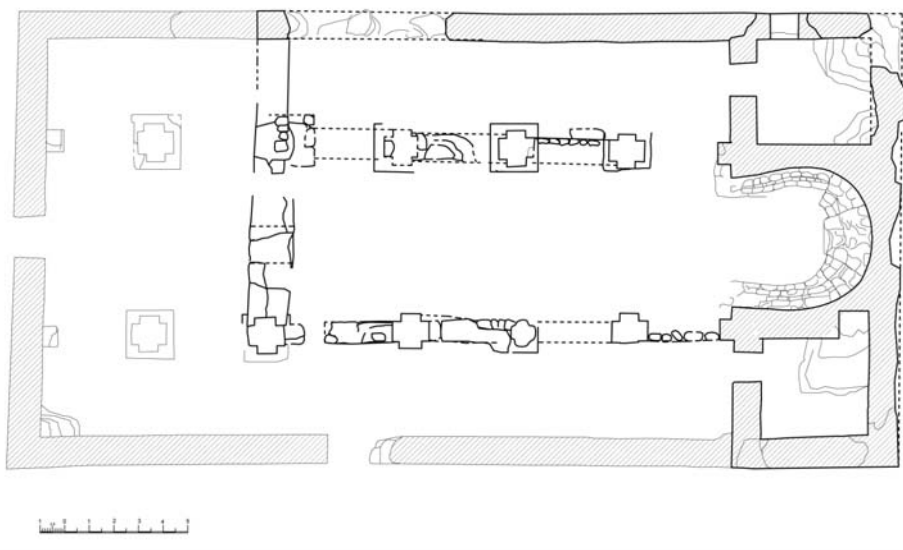
უთუოდ, უნდა გავითვალისწინოთ შესაძლებლობა იმისა, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკა ქართლში ვახტანგ გორგასლის მეფობისას, მისი უშუალო ძალისხმევით აიგო. ისტორიულად ცნობილია ვახტანგ გორგასლის კახეთ-ჰერეთის ქალაქების აღმშენებლობისთვის განეული ძალისხმევა, გარდა ამისა, ამ მონარქის

საგარეო პოლიტიკურ-ეკონომიკური სტრატეგიის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი ჩრდილოეთ კავკასიის ქვეყნებზე საქართველოს სახელმწიფოს გავლენის გაძლიერება იყო [მუსხელიშვილი დ. 2003: 171]. დურუჯ-ჩელთის ხეობათა ერთიანი ეკონომიკური ზონის მთავარი ქალაქის — ნეკრესისა და, შესაბამისად, ეპარქიის ცენტრის აღმოსავლეთით გადანაცვლება ამ გეოპოლიტიკურ გადანაწილებას უთუოდ განამტკიცებდა — დურუჯის ხეობის გასწვრივ, ალბათ, იმ პერიოდშიც მოხერხებული გზა მიემართებოდა დიდოეთ-დურძუკეთისკენ (ნაქალაქარ ნეკრესის არქეოლოგიურად დღემდე გამოკვლეულ უბნებს კი, უშუალოდ კავკასიონის მთავარი ქედის მიმართულებით ასეთი უღელტეხილი არ გააჩნია).

2015 წელს დოლოჭოპის ბაზილიკის გათხრებმა კიდევ ერთი სენსაციური აღმოჩენა დაადასტურა: გაირკვა, რომ V ს-ის ეს გრანდიოზული ტაძარი კიდევ უფრო ადრეულ, 25 მ-მდე სიგრძისა და დაახლ. 15 მ-მდე სიგანის ქრისტიანული ბაზილიკის ნანგრევებზე იყო აღმართული. ამ პირველადი

ნაგებობის 2-4 წყობიანი ქვის, კირით შელესილი კედლების ნაშთები კარგად არის შემორჩენილი ბაზილიკის ნაოსნისა და ჩრდილოეთის გარშემოსავლების ინტერიერის იატაკის ქვეშ (სურ. 17); თავდაპირველი ტაძრის იატაკის გათხრისას IV საუკუნისთვის დამახასიათებელი ნივთიერი მასალა გამოვლინდა, შესაბამისად, ნაგებობა სწორედ ამ ხანაშია აგებული. გათხრებისას დადასტურებული სტრატეგრაფიული სურათის საფუძველზე, ძველი ბაზილიკა V ს-ის პირველ ნახევარში მინისძვრას დაუნგრევია და ამავე საუკუნის II ნახევარში, მისი ნანგრევების მოსწორების შედეგად შექმნილ პლატფორმაზე ახალი, გრანდიოზული ბაზილიკა აუგიათ. ამრიგად, დოლოჭოპის ბაზილიკის წინარე სამშენებლო ფენაში IV ს-ის დღემდე გამოვლენილ ქართულ ტაძართა შორის ზომით მე-2 (ჩვენ მიერვე ნეკრესის ნაქალაქარზე გათხრილ ჭაბუკაურის ბაზილიკაზე ოდნავ მოკლე) ბაზილიკის ნაშთიც

დადასტურდა. დოლოჭოპის ბაზილიკის იატაკის ქვეშ გამოვლენილი კიდევ უფრო ადრეული ტაძრის გეგმარების დაზუსტება დამატებითი არქეოლოგიური კვლევების ჩატარებამდე ვერ ხერხდება, ამიტომ მის არქიტექტურულ აღნაგობა-

სურ. 18

ზე ვერაფერს ვიტყვით გარდა იმისა, რომ ის ბაზილიკური ნაგებობაა, გარშემოსავლელებით ჩრდილოეთიდან, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. ეს ბაზილიკა, სავარაუდოდ, მინისძვრის შედეგად უნდა დანგრეულიყო დაახლ. V ს-ის პირველ ნახევარში (შესაძლოა, ჭაბუკაურის ბაზილიკასთან ერთად).

ამრიგად, დოლოჭოპის ბაზილიკის განათხარ ფართობთა სტრატეგრაფიამ, იქ დაფიქსირებულმა არტეფაქტებმა თუ კონსტრუქციულმა დანამატებმა გამოავლინა, რომ ამ ტაძრის მეტ-ნაკლებად შეცვლილი სახით ფუნქციონირება 3 ძირითადი ქრონოლოგიური ფაზის განმავლობაში მიმდინარეობდა. პირველი ეტაპია ახლახან გამოჩენილი IV ს-ის ბაზილიკა, რომლის თითქმის საძირკვლის დონემდე დანგრეული ნაშთები დიდი ბაზილიკის იატაკქვეშ იყო მოქცეული. II ფაზას ასახავს V ს-ის II ნახევარში აგებული დიდი სამნავიანი ბაზილიკა გარშემოსავლელებითა და ნართექსით. ეს ციკლი, დანგრევისას მის ფართზე მიმოფანტული არტეფაქტებისა და გაჩანაგება-ხანძრის ნაკვალევის საფუძველზე, დაახლოებით VIII ს-ში უნდა შეწყვეტილიყო. შესაძლებელია, რომ ეს დარბევა აღმოსავლეთ საქართველოში არაბი სარდლის, მერვან იბნ მუჰამადის (მურვან-ყრუს), გამანადგურებელ ლაშქრობას დავუკავშიროთ [მუსხელიშვილი დ. 2003: 369-370].

სახურავჩაქცეული და მზიდი კონსტრუქციების დაზიანებით წყობიდან გამოსული ეს ბაზილიკა სრულ რესტავრაციას ალბათ აღარ ექვემდებარებოდა. ამასთან, აღნიშნული მასშტაბის ტაძარი მტრის შემოსევისგან ეკონომიკურად მნიშვნელოვნად დაცემულსა და სოფლის დონემდე და-

კნინებულ ქალაქს აღარც ესაჭიროებოდა. სწორედ ამიტომ, ცოტა ხნის შემდეგ (დაახ. VIII ს-ის ბოლოს ან IX ს-ის დასაწყისში), დაზიანებული ბაზილიკის მხოლოდ შუა და ჩრდილოეთის ნაგები ალადგინეს, აღმოსავლეთიდან მე-4 წყვილ სვეტებამდე (სურ. 18); ამ მიზნით დარჩენილ სვეტებს შორის არსებული ღიობები ბაზილიკის დანგრეული ნაწილების მასალით (მათ შორის შირიმის მეორადად გამოყენებული “მარკირებული დეტალებით”) შეავსეს და ამჯერად უკვე ორფერდა სახურავქვეშ მოქცეუ-

სურ. 19

ლი, ჩრდილოეთ ეკვდერიანი დარბაზული ეკლესია ააგეს. ამ ეტაპის ეკლესიის იატაკი თავდაპირველზედაახლოებით 30-40 სმ-ით შემალღებული იყო.

სურ. 20

მაღევე, ალბათ IX ს-შივე, ეს არცთუ ოსტატურად რეკონსტრუირებული ეკლესიაც საბოლოოდ გამოსულა წყობიდან. ეს ნაგებობა მიწისძვრას ან სხვა ბუნებრივ მოვლენას შეეწირა თუ კვლავ მტრის შემოსევის შედეგად დაიქცა, ძნელი სათქმელია. ოდნავ მოგვიანებით, ნაეკლესიარის ინტერიერის ნაშალი ქვითა და მიწით დაფარულ იატაკზე, ტაძრის მახლობლად სოფლის მოსახლეობას მეტად მჭიდრო სამაროვანი მოუწყვია (სწორედ ამ სამარხებს დაუზიანებია ტაძრის შემორჩენილი კონსტრუქციების მნიშვნელოვანი ნაწილი) (სურ. 3, 19). განათხარიდან გამომდინარე, ცხადია, სასაფლაოს მოსაწყობად მაინცდამაინც ტაძრის ინტერიერის არჩევა შემთხვევითი არ იყო: არცთუ შორეულ წინაპართა გადმოცემითა და შემორჩენილი არქიტექტურული ფორმებიდან გამომდინარე, სოფლის ბინადრებს, ალბათ, შესანიშ-

ნავად ჰქონდათ გააზრებული, რომ ნანგრევები უძველესი სატაძრო ნაგებობის ნაშთი და, ამდენად, წმინდა ადგილი იყო; ამიტომ ოჯახის წევრთა იქ დაკრძალვა და საკუთარი საგვარეულო საძვალის იქვე მოწყობა მათ სულთა საცხოვრებლად დიდად სასურველი იყო. ეს სამარხები, როგორც წესი, ქვა-ყუთების

სურ. 20

სურ. 22

ტიპისაა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიკვლეული არტეფაქტებით: სასაფლაოს ფუნქციონირების დროინდელი რელიეფის ზედაპირზე აღაპების დროს მიმოხედილი და უშუალოდ ქვა-ყუთებში დამარხვისას შემთხვევით მოხვედრილი კერამიკული ნაკეთობების ფრაგმენტებით (მაგ.: თხელკეციანი, ნაპრიალები, ცალყურაჭინჭილები, თეთრი ანგობით დაფარული, გრავირებით მოხატული და ერთფრად მოჭიქული ჯამების ნაწილები; თეთრ ანგობზე მრავალფრად მოხატული და უფეროდ მოჭიქული ჯამების ნაწილები), აგრეთვე მიცვალებულთა ტანსაცმლის ატრიბუტებითა და არცთუ მდიდრული სამკაულით (სურ.

20, 21, 22), სამაროვანი IX-XIII სს-ით თარიღდება [რამიშვილი რ. 1970: ტაბ. XXVIII-1,3; სინაურიძე მ. 1966: 172; მამიაშვილი ვ. 2015; ჯაფარიძე ვ. 1956: ტაბ. XX-2; მინიშვილი მ. 1969: ტაბ. XIV-1 და სხვ.]

სამაროვანზე დაფიქსირებული არტეფაქტების დამზადება-მოხმარების ზედა ქრონოლოგიური ზღვარიდან გამომდინარე, ბაზილიკის მიმდებარე ამ სოფელში ცხოვრება XIV-XV სს-თა მიჯნაზე შეწყვეტილა, სავარაუდოდ, თემურ-ლენგის გამანადგურებელი ლაშქრობის შედეგად. გვიანდელი შუა საუკუნეების ეპოქის კულტურული ფენა უშუალოდ დოლოჭოპის ბაზილიკის ფართობზე არ შეინიშნება.

*** ბიბლიოგრაფია:**

- აბულაძე ი. 1955:** *ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები*. თბილისი.
- აბრამიშვილი რ., ჭილაშვილი ლ. 1962:** ლოჭინის ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრები. *ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე*, ტ. XXIII-B. გვ. 197-206. თბილისი (რედ. ვ. ჯაფარიძე).
- ბახტაძე ნ. 2012:** დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში. *ჰუმანიტარულ კვლევათა ჟურნალი კადმოსი*, 4. გვ. 273-303. თბილისი (რედ. ზ. კიკნაძე).
- ბახტაძე ნ. 2013:** *კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში*. თბილისი.
- ბახტაძე ნ. 2010 ა:** *ნეკრესი*. თბილისი.
- ბახტაძე ნ. 2010 ბ:** ნეკრესის ნაქალაქარზე გამოვლენილი ჭაბუკაურის ბაზილიკის დათარიღებისათვის. *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში*. 19. გვ. 209-220. თბილისი (რედ. გ. კვიციანი).
- ბახტაძე ნ. 2006:** ყვარლის რაიონის არქეოლოგიური ექსპედიციის ახალი აღმოჩენები. *ყვარელი*, 19-20.
- ბერიძე ვ. 1974:** *ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება*. თბილისი.
- კახიანი კ., ჭანიშვილი გ., კოპალიანი ჯ., მაჩაბელი კ., ალექსიძე ზ., ლილვაშვილი ე., პატარიძე ნ. 2012:** *ადრექრისტიანული საეკლესიო კომპლექსი დმანისიდან*. თბილისი.
- კიკნაძე ზ., მირზაშვილი თ. 1985:** რას მოგვიტოვებთ მირიანის წიგნი. *კრიტიკა*. 6. თბილისი (რედ. რ. სირაძე).
- კიკნაძე ზ., მირზაშვილი თ. 1987:** კულტურის ისტორიის კვლევის მეთოდებისთვის. *კრიტიკა*. 2 თბილისი (რედ. რ. სირაძე).
- მამიაშვილი ნ. 2004:** *ქალაქი ჭერემი*. თბილისი.
- მამიაშვილი ვ. 2015:** *დოლოჭოპის ბაზილიკის სამაროვანი*. არქეოლოგიის მაგისტრის ხარისხის მოსაპოვებელი ნაშრომი. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი.
- მინიშვილი მ. 1969:** *მოჭიქული ჭურჭელი ძველ საქართველოში (IX-XIII სს)*. თბილისი.
- მინდორაშვილი დ. 2009:** *არქეოლოგიური გათხრები ძველ თბილისში*. თბილისი.
- მოქცევაძე ქართლისაჲ 1979:** შატბერდის კრებული X საუკუნისა. თბილისი.
- მროელი ლეონტი 1955:** *ცხოვრება ქართველთა მეფეთა*. ქართლის ცხოვრება, ტ. I. თბილისი.
- მუსხელიშვილი დ. 2003:** *საქართველო IV-VIII საუკუნეებში*. თბილისი.
- რამიშვილი რ. 1970:** *ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები*, სიონი.

თბილისი.

სინაურიძე მ. 1966: აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა. თბილისი.

ჩუბინაშვილი გ. 1936: ქართული ხელოვნების ისტორია. ტ. 1. თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 1991: არეში. თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 1964: ნაქალაქარი ურბნისი. თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 2004: ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები და ქართული დამწერლობის ისტორიის საკითხები. თბილისი.

ჯაბუა ნ. 2009: სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში. თბილისი.

ჯაფარიძე ვ. 1956: ქართული კერამიკა (XI-XIII სს). თბილისი.

Атлас сильных землетрясений СССР до 1975 года. 1977: Москва.

Комеч А. 1984: Архитектура Византии. Культура Византии. ტ. I. გვ. 573-595. Москва (Ред.З. Удальцова).

Кондаков Н. 1904: Археологическое путешествие по Сирии и Палестине. Санкт-Петербург.

Марр Н. 1968: Ереруйская базилика. Ереван.

Чубинашвили Г. 1959: Архитектура Кахетии. Тбилиси.

Чубинашвили Г. 1970: К вопросу о начальных формах Христианского Храма. Вопросы истории искусства. т. I. gv. 36-43. Тбилиси (Ред. В. Беридзе).

Beyer H. 1925 : Der Syrische Kirchenbau. Berlin.

Herson S., Price R. (Editors) 1997: Roman Glass in the Corning Museum of Glass. Vol.1. New York.

Koch G. 1995: Frühchristliche Kunst. Stuttgart.

Smith R. 1957: Glass from the Ancient World. The Ray Winfield Smith Collection. A Special Exhibition. New York.

Tchalenko G. 1953: Villages antiques de la Sirie du nord. 3 vols. Paris.

Wilkinson J. 1993: Chistian Worship in the Byzantine Period. გვ. 17-27. Ancient Churches Reveald. Jerusalem (Edit. Y. Tsafir).

http://www.icitc.org_ (Online Bible Training 2010: Early Christian Architecture: Ravenna, Syria and East. Atlantis International).

* ილუსტრაციების აღწერილობა:

სურ. 1. 2012 წელი. არქეოლოგიურმა გათხრებმა დოლოჭოპის ბაზილიკის ზოგადი მოხაზულობა გამოავლინა. ინტერიერის ხედი აღმოსავლეთისკენ.

სურ. 2. 2012 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკის ახლადგამოვლენილი საკურთხეველი გვიანდელი ჩაშვებული სამარხებით.

- სურ. 3. 2014 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკის ცენტრალური დარბაზის გეგმა (ინტერიერში განვითარებულ შუა საუკუნეებში მოწყობილი სამაროვნის ჩვენებით).
- სურ. 4. 2015 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკის ცენტრალური დარბაზის ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან (კონსერვაციის შემდეგ).
- სურ. 5. 2015 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკის ცენტრალური დარბაზის ინტერიერის ხედი საკურთხეველისკენ (კონსერვაციის შემდეგ).
- სურ. 6. 2015 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკის ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან ჩრდილოეთის ეკვდერების, გარშემოსავლელის და ნართექსის გამოვლენის შემდეგ.
- სურ. 7. 2015 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკის გეგმა ახლადგამოვლენილი კომპონენტების და იატაკქვეშ აღმოჩენილი IV საუკუნის ტაძრის კედლების ჩვენებით.
- სურ. 8. 2015 წელი. დოლოჭოპის ბაზილიკაზე ცენტრალური დარბაზის სამხრეთით ახლადგამოვლენილი ეკვდერის ნაშთი.
- სურ. 9. დოლოჭოპის ბაზილიკის ინტერიერში გამოვლენილი სვეტთაშორისი თაღედის ფრაგმენტი: ნათალი შირიმის ქვა.
- სურ. 10. დოლოჭოპის ბაზილიკის ცენტრალური დარბაზის ჩრდილოეთის კედელი: გადახურვის ხის კონსტრუქციების ჩასამაგრებელი ბუდეები.
- სურ. 11. დოლოჭოპის ბაზილიკის ინტერიერის იატაკებზე გამოვლენილი გადახურვის ხის კონსტრუქციების სამაგრი სამსჭვალეები.
- სურ. 12. დოლოჭოპის ბაზილიკის ინტერიერის იატაკებზე გამოვლენილი ანტეფიქსების ფრაგმენტები.
- სურ. 13. დოლოჭოპის დიდი ბაზილიკის იატაკებზე აღმოჩენილი, ამ ბაზილიკის ფუნქციონირების სანყისი ეტაპების დროინდელი კერამიკული ნაკეთობების ფრაგმენტები.
- სურ. 14. დოლოჭოპის ბაზილიკის იატაკზე აღმოჩენილი V ს-ის პოლიკანდელონის ვერცხლის საკიდი.
- სურ. 15. დოლოჭოპის ბაზილიკის ცენტრალური დარბაზის გრაფიკული რეკონსტრუქცია.
- სურ. 16. ნეკრესის ნაქალაქარი. ჭაბუკაურის IV ს-ის ბაზილიკა გათხრებისა და კონსერვაციის შემდეგ. ხედი აღმოსავლეთისკენ.
- სურ. 17. 2015 წელი. დოლოჭოპის დიდი ბაზილიკის ცენტრალური ნავი. ხედი დასავლეთისკენ. იატაკის ქვეშ აღმოჩენილი IV ს-ის ბაზილიკის კედლების ნაშთები.
- სურ. 18. VIII-IX სს-ში ნაწილობრივ რესტავრირებული დოლოჭოპის ბაზილიკის გეგმა.

სურ. 19. დოლოჭოპის ბაზილიკის ნანგრევებზე IX-XII სს-ში მოწყობილი სამაროვნი.

სურ. 20. დოლოჭოპის ბაზილიკის ნანგრევებზე IX-XII სს-ში მოწყობილი სამაროვანი. იმჟამინდელ ზედაპირზე ალაპის დროს მოხვედრილი კერამიკული ნაკეთობანი.

სურ. 21. მოჭიქული კერამიკული ნაკეთობების ფრაგმენტები დოლოჭოპის ბაზილიკის ნანგრევებზე IX-XII სს-ში მოწყობილი სამაროვნიდან.

სურ. 22. სამარხეული ინვენტარი დოლოჭოპის ბაზილიკის ნანგრევებზე IX-XII სს-ში მოწყობილი სამაროვნიდან.

ფოტოები გადაღებულია ნოდარ ბახტაძის, ბაჩანა გაბეხაძის, ვაჟა მამიაშვილის და ჯიმშერ ჩხვიმიანის მიერ.

THE DOLOCHOPi Basilica Archeological Research in the Nekresi Former City

Nodar Bakhtadze, Vazha Mamiashvili, Bachana Gabekhadze

132

The has-been-church site called by us Dolochopi basilica is located in Georgia, near the town of Kvareli, on the right bank of the river Duruji, on the early medieval former settlement area covered with woods. In 2004, when this monument was discovered by the expedition from Janashia State Museum of Georgia, we expressed our consideration about its probable function on the basis of only a couple of visible details.

On the grounds of our appeal in 2012-2015, the National Agency for Cultural Heritage Prevention of Georgia financed the archeological research works on the monument, which were held in cooperation with Georgian National Museum and Ilia State University.

As a result of the excavations, it was revealed that the ruins and the layer of the ground covered the remains of the grand, 44 m long and 29 m wide basilica (it means that the given monument is the largest among basilicas that have been discovered in eastern Georgia until now – its length exceeds well-known in Georgia, the largest-scale Bolnisi Sioni Cathedral by 16 m.). The temple is built with well-selected split limestone; and even the most accurately-made details (arches, chapters and etc.) were constructed of easily carved Shirim stone. The main hall is divided in naves by means of 5 pairs of crosslike planning pillars; the central nave ends in semicircular planning apsis from the eastern side, and the side naves – in rectangular pastophoriums.

The investigation of the building materials thrown around on the floor from the time of the church destruction convinced us that the roof of the given basilica was covered with tiles placed not on the stone arches, but on the wooden beamed construction, similarly to the vast majority of early Christian basilicas from the Roman – Byzantine world. The remains of the basilicas roofed in the same style have not been found in our country until recently; consequently, most of the Georgian art historians absolutely denied the existence of the basilicas roofed by means of the similar method in Georgia.

Apart from the mentioned above, unusual for the Georgian churches of the following period, decorative elements corroborated in Dolochopi basilica, should point out that the presented in the temple style was adopted from the Christian basilicas spread in the eastern provinces of Byzantine Empire and some of the adjacent regions in the IV-V centuries. The analogous samples of clayware fragments, dated from the V century and well-known from the

early medieval Georgian archeological monuments, discovered in the earliest stratigraphical layers of the church during the excavations, add persuasiveness and validity to the possibility of building the Dolochoپی basilica at such an early stage. The analysis of the obtained artifact findings properly defined the time as well as the circumstances of the interruption of the temple functioning - the basilica is believed to be destroyed in the VIII century by ravage and fire as a result of the enemy foray.

It is notable that approximately two decades ago, 4-5 kilometers away from the given site, on the territory of the former town – Nekresi, we already found the basilica of almost similar scale and analogous design, which on the basis of even more archaic details and material evidences discovered on the floor during the excavations, was firmly dated back from the second half of the IV century.

The given circumstance, together with additional arguments obtained as a result of archeological investigation in Dolochoپی basilica, enables us to look anew into the issue of probable architectural construction of the first Christian temples in Georgia. In particular, the consideration affirmed in Georgian scientific field for the last several decades should be regarded as unreasonable; according to this theory, from the time of recognizing Christianity as official religion in Qartli Kingdom onward - for nearly 150 years, not very clearly well-thought-out dogmatically or architecturally, small-size churches used to be built in the country; and after evolutionary development of these temples on the local ground, only by the end of the V century and at the beginning of the VI century, building of well-planned basilic type temples, already improved stylistically and constructively, was started. Therefore, Georgia was not at all the only exception among the countries of the ancient Christian civilization, on the territories of which, during the same IV-V centuries, larger churches, designed precisely in accordance with taking into account the canonical liturgy requirements, were being built in large numbers.

იქ, სადაც ჰელიოსმა საკუთარ ვაჟს მზის ტახტი დაუდგა, იქ, სადაც ცით მოვლენილმა ოქროს ვერძმა გზააბნეული ფრიქსე მიიყვანა - ლევენდარულ კოლხეთში - დაუმორჩილებელი ფაზისი "თავის სწრაფ და აქაფებულ ტალღებს ისვრის" და მდინარე ტეხურს შენაკადად იერთებს. ტეხურის ნაპირას კი, სოფელ ნოქალაქევში, ქ.ნ. III საუკუნის პირველ ნახევარში ეგრისის ერისთავის ქუჯის რეზიდენცია აღუმართავთ, რომელიც ციხეგოჯად იწოდებოდა და კოლხეთის სამეფოს ერთ-ერთ უმსხვილეს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცენტრად მოიაზრებოდა...

არქეოლოგი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი დავით ლომიტაშვილი ნოქალაქევის ნაქალაქარის საეტაპო მნიშვნელობისა და მისი უნიკალურობის არსის შესახებ:

დასავლეთ საქართველოს ცენტრალურ ნაწილში, დღევანდელი სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფ. ნოქალაქევში შემონახულია მონუმენტური ნანგრევები ძველი ქალაქისა, რომელიც კარგად არის ცნობილი როგორც ქართველი მემატიანეებისთვის¹ ისე, ბიზანტიელი ისტორიკოსებისთვის². იგი მოხსენიებულია ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლებშიც³. ეს ქალაქი ქართველ მემატიანეთათვის ციხეგოჯია, ხოლო ბიზანტიელი ისტორიკოსებისთვის არქეოპოლისი ("ძველი ქალაქი", ბერძნ.).

რეგიონის განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო ნოქალაქევმა თხუთმეტ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში შეინარჩუნა აქტუალობა. ნაქალაქარი 18 ჰექტარს მოიცავს და მეტად რთულ რელიეფებიან ტერიტორიაზეა გაშენებული. ის სამი ნაწილისგან შედგება: ქვედა ტერასის, ფერდობისა და ციტადელისგან (მთის პლატოზე).

ციხეგოჯში აღმოჩენილია ოთხი კულტურული ფენა, რომელთა შესაფერისი არქიტექტურა დღეს ადგილზე არ ჩანს. ეს არის ქ.ნ. XI-VII საუკუნეების, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურული ფენები, ქ.ნ. VI-IV საუკუნეების დასაწყისის - ადრეული ანტიკური პერიოდისა და მძლავრი ელინიზმის - ქ.ნ. IV საუკუნის ბოლო მეოთხედის - I საუკუნემდე. ქ.შ. I საუკუნიდან მართალია, ცხოვრების ინტენსივობა მცირედ შესუსტდა, მაგრამ ციხეგოჯს თავისი დანიშნულება არ დაუკარგავს, პირიქით, გაძლიერდა და IV-VI საუკუნეებში, იქ ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრი აღმოცენდა. **ანუ, ქ.ნ. XI საუკუნიდან - ქ.შ. VII საუკუნის დასაწყისამდე, ქალაქში უწყვეტი ცხოვრების კვალი დასტურდება.**

გალავანი აღმოსავლეთიდან V ს.

მაშინ, როდესაც მნიშვნელოვნად გართულდა დასავლეთ საქართველოს — კოლხეთის სამეფოს სამართალმემკვიდრის ეგრისის სამეფოს მართვა და მისი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრი ქვეყნის ცენტრში დაადგინეს, ფუნქციონირებდა და კრებული ფაზისის ადგილი ნოქალაქევა დაიკავა. ციხეგოჯში ქ.ნ. XI საუკუნიდან მუდმივად ვითარდებოდა ურბანული პროცესები, ყოველ შემთხვევაში, იქ გამოვლენილი ყველაზე ქვედა ფენები სწორედ ამ პერიოდით თარიღდება, უწყვეტად მიმდინარეობს III საუკუნემდე და III საუკუნის დასასრული - IV საუკუნის დასაწყისი უკვე სრულიად ახალი აღმშენებლობითი პროცესით ხასიათდება. IV-V საუკუნეებში აიგო ციტადელი, აგრეთვე, ქალაქის ძირითადი ნაწილი შესანიშნავი ფორტიფიკაციით, სასახლეებით, ეკლესიებითა და აბანოებით; ქალაქის გარეგნული სახე

ორმოცონამეთა Forty Martyrs Church

საბოლოოდ ჩამოყალიბდა VI საუკუნეში, როდესაც თავდაცვით ნაგებობებს დაუმატეს უზარმაზარი კვადრებით ნაგები გალავანი, რომელმაც არა მხოლოდ გააძლიერა ქვედა ქალაქის თავდაცვისუნარიანობა, არამედ ძირითადი ნაწილი უშუალოდ ციტადელს დაუკავშირა.

მისი უნიკალურობის არსი მრავალი თვალსაზრისით არის საინტერესო. არათუ მხოლოდ ეგრისის სამეფოში, ან თუნდაც მთელ საქართველოში, არამედ სრულიად ამიერკავკასიაში ამ პერიოდის ამგვარი მასშტაბების ქალაქი არ არსებობს. ნოქალაქევის გალავნებსშიდა ტერიტორია 18 ჰექტარია, ანუ სხვადასხვა პერიოდის სამშენებლო კულტურა წარმოუდგენლად დიდ ფართობზეა განფენილი. ცხადია, ეს კულტურული ფენები ისეთ მძლავრ იმპერიასთან ერთობლიობაში უნდა მოვიაზროთ, როგორიც ბიზანტია იყო. შემთხვევითი არ არის, რომ არქიტექტურული ანალიზი ცხადყოფს: იმდროინდელი ქართველი არქიტექტორი კარგად იცნობდა თანადროულ და უფრო ადრეულ არქიტექტურულ ტრაქტატებს, შესწავლილი ჰქონდა ვიტრუვიუსის “10 წიგნი არქიტექტურის შესახებ”. ხშირ შემთხვევაში, ციხეგოჯზე გასაოცარი

სიზუსტით დასტურდება იმდროინდელი ცივილიზებული სამყაროს (ვგულისხმობ რომს) ტრაქტატებში ასახული მიღწევები. ანუ, ადგილობრივი, ეგრისელი არქიტექტორი სწორედ წიგნში განერილი პასაჟების გათვალისწინებით ახორციელებდა მშენებლობების მთელ კასკადს.

ნოქალაქევის უნიკალურობის კიდევ ერთი არსი (გარდა მასშტაბებისა) მისი დახვეწილი ინფრასტრუქტურაა — ეკლესიების, გვირაბების, ნყალსაცავების, სასახლეების, აბანოების, სხვადასხვა ტიპის გამოსანვაგი ქურების, შიდა საფორტიფიკაციო სისტემების... იმ ინფრასტრუქტურული ერთეულების სინატიფე, რომლებიც ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გამოვავლინეთ. არ ვგულისხმობ გალავნებს, რადგან ქალაქი შიგნით კიდევ თავისებურად იყო დაყოფილი, სამეფო უბანი ცალკე მოაზრებოდა და ა.შ. ანუ, ნაქალაქარს ყველა ნიშანი აქვს საამისოდ, რომ არ განიხილებოდეს ვინრო რეგიონალური თვალსაზრისით. ის, პოლიტიკური წარმონაქმნის, ეგრისის სამეფოს ერთ კონკრეტულ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცენტრზე გაცილებით მასშტაბურ კონტექსტში უნდა მოვიაზროთ. ცხადია, ციხეგოჯის დანიშ-

გალავნის კიბე სამხრეთ-დასავლეთიდან
Fence stairs from south-west

ნულემა ბოლომდე არ არის ამოცნობილი და სწორედ ამიტომ მიმდინარეობს ნოქალაქევის ყოველწლიური არქეოლოგიური კვლევა, რომელშიც მსოფლიოს თითქმის ყველა წამყვანი ინსტიტუციაა ჩართული. ბოლოს და ბოლოს, უნდა გაირკვეს რა იყო მისი არსი და ფუნქცია, ანუ მხოლოდ ქვეყნის მართვა, თუ პერიოდულობითი თანამონაწილეობა იმ დიდ საერთაშორისო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში, რომლებიც აბრეშუმის დიდი გზის საშუალებით ხორციელდებოდა, ან იქნებ სხვადასხვა სასიმაგრო სისტემის კონტროლი, რაც ეგრისის სამეფოში მშვიდობიანობის პერიოდში სავაჭრო აქტივობების მიმდინარეობას განაპირობებდა?

ეკლესიები და ქრისტიანობა ნოქალაქევის მიხედვით: ძნელია იმის დასტური, რომ რადგან ციხეგოჯში გამოვლინდა IV საუკუნეების I ნახევრით დათარიღებული ეკლესია ამიტომ, ეგრისის სამეფო სწორედ ამ პერიოდში გაქრისტიანდა. ისტორიოგრაფიაში არავის დაუსვამს საკითხი, თუ რატომ გახდა საქართველო ქრისტიანული ქვეყანა, ამაზე ცალსახა პასუხი არ არსებობს. “მოქცევაი ქართლისაი” მხოლოდ წმინდა ნინოს შემოსვლისა და

ნანა დედოფლისა და მირიან მეფის მიერ ქვეყნის გაქრისტიანების შესახებ გვიამბობს. ვფიქრობთ, ქრისტიანობა უკვე შემოსვლისას არ უნდა ყოფილიყო დამცრობილი რელიგია, სავარაუდოდ, ის კლასიკური ნიშნების ფეოდალია, რომელმაც მყისიერად დაიწყო თავისი გავლენის მოპოვება, შესაბამისად, ნოქალაქევიც ამის ერთ-ერთი კარგი მაგალითია. ორივე ეკლესია ქალაქის ცენტრშია აგებული. ეს იმდენად პრეტენზიული განაცხადია, რომ გვაფიქრებინებს: თუ IV საუკუნის დასაწყისში ქრისტიანობა ტანჯულთა და დევნილთა რელიგია იყო, რატომ ააგეს ტაძრები დედაქალაქში, ქალაქის ცენტრში? ასეთ შემთხვევაში, ეკლესიები ფარულ ადგილას უნდა აეშენებინათ. ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცენტრში, ცენტრალურ ნაწილში ტაძრების ნგრევა-შენება სწორედ იმის მიმნიშნებელია, რომ მაშინ, როდესაც ნოქალაქევი ეკლესიების აქტიური მშენებლობა დაიწყო, ანუ, IV ს-ის I ნახევარში, ქრისტიანობა უკვე საკმაოდ მძლავრი იდეოლოგია გახლდათ, თავდაპირველად, მოკრძალებული ღვთისმსახურებით (რადგან მას წარმართი მოსახლეობა დახვდა), მაგრამ შემდეგ გაფართოვდა და წირვა-ლოცვის

დარბაზული ეკლესია და სამნავიანი ბაზილიკა აღმოსავლეთიდან
Church hall and three nave basilica from the east

აღსავლენად უკვე სამნავიანი ბაზილიკის აგება გახდა საჭირო. ციხეგოჯში აღმორჩენილი ეკლესიები ყველგან ცენტრალურ ადგილას არის აშენებული - ციტადელშიც, ნაქალაქარზეც, ფერდობზეც, თუმცა, ძალიან ღრმა პოლიტიკური მოსაზრებებიდან გამომდინარე, ნოქალაქევში საეპისკოპოსო ცენტრი არასდროს ყოფილა.

კოშკის სამრეკლო დასავლეთიდან Bell tower from the west

ამრიგად, ციხეგოჯში დადასტურებული ცხოვრების უწყვეტი კვალი, ნაქალაქარის მასშტაბები, მისი უნიკალური ინფრასტრუქტურა, ტაძართა განლაგება განაპირობებს დასკვნას: ნოქალაქევის ნაქალაქარი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის სრულიად განსაკუთრებული სამეცნიერო და

სამოქალაქო აბანო Civil bath

ეროვნული მნიშვნელობის საეტაპო ძეგლია - შენარჩუნებული თვითმყოფადობის ფონზე ინტეგრირებული მსოფლიო მულტიკულტურულ სივრცესთან.

დავით ლომიტაშვილი

ფოტოები გადაღებულია დავით ლომიტაშვილის, შალვა ლეჟავასა და ნიკო მურღულიას მიერ

Walls from the yard

გალავნები ეზოდან

¹ლეონტი მროველი, “ცხოვრება ქართველ მეფეთა”, ქცა I, თბ., 1995:24; ჯუანშერი, “ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა”, ქცა, I, თბ., 1955:234-235; ვახუშტი, „„აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქცა, IV, თბ., 1973:794.
²იუსტინიანე, ოველა XXXI, გეორგია II, თბ, 1965:33-37; პროკოპი კესარიელი, ბრძოლა სპარსელებთან, გეორგია II, თბ., 1965:182.
³დავითის და კონსტანტინეს მარტვილობა; საბინინი გ. საქართველოს სამოთხე. სანკტ-პეტერბურგი, 1882:325.

Where Helios put the Solar Thrown for his son, where Golden Fleece appeared from the skybrought Istrayed Phrixus to – legendary Colchis- recaclitrant Phazisi “throws its quick and foamed waves” and joins the river Tekhura as tirbutary. At the bank of the Tekhura, in village Nokalakevi, in the first part of the 3^d century BC , Kuji Eri-stavi residence was erected, which was cold Tshikhegoji and was considered as one of the largest political and administrative center of Colchis....

An archaeologist, Doctor of history, Professor David Lomitashvili tells us about the landmark importance of Nokalakevi and its unique essence:

In the central part of the west Georgia, in present Senaki Municipality, village Nokalakevi, monumental ruins of the old city are preserved, which is well known as for Georgian chroniclers¹, as well as for Byzantine historians². It is mentioned in hagiographic literature³. This city is Tsikhegoji for Georgian chroniclers, and for Byzantine historians Archeopolis (“Old Town”-in Greek).

Because of the special importance, Nokalakevi has retained its actuality for more than fifteen centuries. The former city is 18 hectares and is built on very complex relief area. It consists of three parts: the lower terrace, the slope and citadel (on mountain plateau).

Four cultural layers are discovered in Tsikhegoji, the suitable architecture of which is not seen on the place now. These cultural layers belong to Late Bronze-Early Iron Age of the 11th-7th centuries BC, beginning of the 6th – 4th centuries BC - Early Classical Age and powerful Hellenism – last quarter of the 4th century BC – until the 1st century. Although, from the 1st century, the intensity of life slightly reduced, but Tsikhegoji did not lost its function, on the contrary, it strengthened and in the 4th-6th centuries the country’s political and administrative center arose. ***That is, from 11th century BC – to 7th century AD, a continuous trace life in the city is proved.***

When ruling of the west Georgia, that is the legal successor of Colchis kingdom, Egrisi kingdom, became difficult and its political and administrative center was

established inside the country, the place of nonfunctional Phazisi was taken by Nokalakevi. Urban processes were constantly being developed from the 11th century BC, in Tsikhegoji, at least, the lowest layers found there, are dated to this period, continuously is in progress until the 3rd century and the end of the 3rd century – the beginning of the 4th century is characterized by a completely new construction process. In the 4th-5th centuries a citadel and also the main part of the city with excellent fortification, palaces, churches and baths were built; The city's appearance eventually was formed in the 6th century, when a fence built with enormous quadras was added to the fortification building, which not only strengthened the defense of the lower city, but connect its main part directly to the citadel.

Its essence of uniqueness is interesting in many points of view. The city of such standards does not exist not only in Egrisi Kingdom, or even in the whole Georgia, but in the whole South Caucasus in this period. Nokalakevi area inside the fence is 18 hectares, so the construction culture of different periods covers an incredibly large area. Obviously, these cultural layers should be considered in conjunction of such powerful Empire as was Byzantium. It is not accidental, that architectural analysis reveals: The architect of that time knew contemporary and earlier architectural treatises very well, had studied Vitruvian "The Ten Books on Architecture". In many cases, Tsikhegoji, with amazing accuracy proves the achievements outlined in the civilized world (I mean Rome) treatises of that time. That is, the local, Egrisian architect carried out the whole cascade of construction according to the passages written in the book.

Another essence of Nokalakevi uniqueness (besides its size) is its subtle infrastructure, the refinement of churches, tunnels, reservoirs, palaces, baths, various kilns, infrastructure units of the inner fortification systems, which have been revealed in the former city territory. I do not mean fences, because the city inside was divided in a particular way, the kingdom was considered separately, and so on. In other words, the former city has all the signs not to be considered in narrow regional point of view. It should be considered in a larger scale than a political entity and one specific political and administrative center of Egrisi kingdom. Obviously, the function of Tsikhegoji is not fully recognized and that is why archaeological studies carried out in Nokalakevi every year, which involve almost all the world's leading institutions. After all, we must find out what was its essence and function, only ruling the country or periodical participation in those major international political and economic processes, which were carried out through the Silk Road, or perhaps the control of different supporting systems, which in Egrisi kingdom, during the peacetime stipulated trade activities

Churches and Christianity according to Nokalakevi: It is difficult to prove,

that because the church dated to the first half of the 4th century, was found in Tsikhegoji, Egrisi kingdom was converted to Christianity just in this period. In historiography, nobody has put a question, why Georgia became a Christian country, yet there is no clear-cut answer. "Conversion of Kartli" tells us only about St. Nino and the Queen Nana's and the King Mirian's conversion to christianity. We think, that christianity, during its spreading should not be oppressed religion, most likely, it is a feudal of classical signs, which immediately began to gain its influence, therefore, Nokalakevi is one of good examples. Both churches are built in the city center. It was so pretentious statement, that makes us think: if Christianity was the religion for martyrs and refugees in the beginning of the 4th century, why the temples were built in the capital, in the center of the city? In such case, churches should be built in a hidden places. Destruction and construction of temples in the country's political and administrative center, in the central place, indicates that, when active construction of churches began in Nokalakevi, ie, in the first half of the 4th century, Christianity was a powerful ideology, at first with modest worship (because it was met with pagan residents), and then it expanded and in order to conduct prayer three nave Basilica had to be constructed. Churches found in Tsikhegoji, are built in central place – in citadel, in the former city, on the slope, however, on the basis of very deep political considerations, Nokalakevi has never been an Episcopal center.

Thus, continuous trace of life in Tsikhegoji, measure of the former city, its unique infrastructure, the layout of temples leads us to the conclusion: Nokalakevi former city is a Landmark monument of a unique scientific and national importance for Georgian Cultural Heritage – in the background of preserved identity is integrated into the global multicultural space.

David Lomitashvili

Photos are taken by

David Lomitashvili, Shalva Lejava and Nick Murghulia

¹ *Leonti Mroveli “The life of Georgian Kings, I, Tbilisi, 1995:24DDzuansher;” “Life of Vakhtang Gorgasakli” I, Tbilisi, 1955:234-235; Vakhushti “Description of Georgian Kingdom” IV, Tbilisi 1973:794.*

² *Justinian Novella XXXI, Georgica II, Tbilisi 1965:33-37; Procopius of Caesarea, fighting with Persians, Georgica II, Tbilisi, 1965:182*

³ *David and Constantine Martyrdom: Sabinin G. Paradise of Georgia. St. Petersburg 1882:325*

რაჭის არქეოლოგიური პოტენციალი

ლალი ახალაია

რაჭა - საქართველოს ერთ-ერთი ულამაზესი კუთხე მდებარეობს დასავლეთ კავკასიონზე, ძირითადად მოიცავს რიონის ხეობის ზემო ნელს, შენაკადებითურთ. დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფით რაჭა აერთიანებს ამბროლაურისა (ქვემო რაჭა) და ონის მუნიციპალიტეტებს (ზემო რაჭა).

ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით, ადრეულ შუა საუკუნეებში რაჭა ეგრისის სამეფოს შემადგენლობაში იყო, შემდეგ კი რაჭა-ლეჩხუმის საერისთავოში ერთიანდებოდა. საერისთავოდ რაჭა საქართველოში მონარქიული მმართველობის დამკვიდრების შემდეგ - XI საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ჩამოყალიბდა და ერთიანი საქართველოს სამეფოს მნიშვნელოვან ერთეულად იქცა. რაჭის ერისთავები

ბრილი Brili

იყვნენ სამეფო კარის ერთ-ერთი პირველი დიდებულნი, რომლებიც ქვეყნის მთლიანობისა და სიმტკიცისთვის იღვწოდნენ.

თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობით, თამარის მეფედ კურთხევისას ქუთათელი მთავარეპისკოპოსის ანტონის შემდეგ იერარქიულად პირველ პირად რაჭის ერისთავი მოიაზრებოდა. რაჭის პირველი ერისთავი იყო რატი ბაღვაშთა საგვარეულოდან, შემდგომი კი მისი ძე - კახაბერი. სწორედ კახაბერის სახელიდან მომდინარეობს რაჭის ერისთავთა გვარსახელი - კახაბერისძე. ერისთავთა მთავარი რეზიდენცია მინდა ციხე და კვარას ციხეები იყო. საქართველოს ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ, რაჭა იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში გაერთიანდა.

საქართველოს გაერთიანების ხანიდან რაჭა აქტიურად იყო ჩაბმული ქვეყნის კულტურული აღმავლობის საერთო პროცესში. კულტურული მემკვიდრეობის თვალსაზრისით რეგიონი უაღრესად მნიშვნელოვანია. ზემო და ქვემო რაჭაში დაფიქსირებულია ადრეული (VII-IX სს.) და შუა ფეოდალური ხანის (XI-XV სს.), ხუროთმოძღვრების ორ ასეულზე მეტი ძეგლი. მათ შორის განსაკუთრებულად აღსანიშნავია ქართული ხუროთმოძღვრების ბრწყინვალე ნიმუშები — ნიკორწმინდა (1010-1014 წწ.), კვირიკეწმინდა, ლაბეჭინა, ფარახეთი, ხიმში,

ბუგეული, მრავალძალი, ზემო ბარი, ლადიში, წკადისი, სორი, ზემო კრიხი, პატარა ონი, მინდა ციხე, კვარას ციხე, წედისის ციხე და სხვ. აგრეთვე, რაჭის ერისთავ როსტომის მიერ 1753 წელს აშენებული, ძველი ქართული გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უკანასკნელი ძეგლი - ბარაკონი.

ეკლესიებში დადასტურებულია ხუროთმოძღვრების, კედლის მხატვრობის, ქედური ხატებისა და დამწერლობის

ძეგლების უბრწყინვალესი ნიმუშები. მათ შორის, XI საუკუნის ეტრატზე ნაწერი უნიკალური წიგნი — ჭელიშის ოთხთავი. რაჭის სოფლებში დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი XIX საუკუნის მაღალმხატვრული ღირებულების ხის საცხოვრებელი სახლები, რომლებიც გამოირჩევა ხის დამუშავების განსაკუთრებულად ფაქიზი ტექნიკით, რაფინირებული დეკორით შემკული თაღებით, ჭვირული მოაჯირებითა და სხვ.

არქეოლოგიური ძეგლები

ზემო რაჭაში სტაციონარული არქეოლოგიური გათხრები გასული საუკუნის 30-იან და 50-იან წლებში განხორციელდა. სოფელ ღების მიდამოებში, ზღვის დონიდან 1500-2000 მეტრის სიმაღლეზე, პირველად საქართველოში, გამოვლინდა ქართული სამთამადნო წარმოების ერთ-ერთი უძველესი კერა. აქ დოკუმენტურად დადასტურდა მაღაროებში მადნის მოპოვების წესი ცეცხლისა და წყლის გამოყენებით. აღრიცხულია ასეულამდე ძველი მაღარო, რომლებშიც მოიპოვებოდა სპილენძის, ანთიმონისა და დარიშხანის მადნეული. მრავალსართულიან მაღაროებში დოკუმენტურად დაფიქსირდა სავენტილაციო სარკმლები, ნახშირის მძლავრი ფენები, ქვის უროები, მადნის გამოსატანი ხის დაწნული გობები, ბრინჯაოს ზოდები, სალ კლდეებში მადნის ძარღვებამდე მისასვლელი ბილიკები. მაღაროებიდან ქვემოთ (რამდენიმე კილომეტრის მანძილზე), ტყიან ზონაში გამოვლინდა მადნის გამოსადნობი სახელოსნოებისა და ნივთების ჩამოსასხმელი ყალიბების

ნაშთები, ნახშირი, მადნის წიდა, გამოუმდნარი და ნახევრად გამოუმდნარი მადნის ნატეხები. ფაქტობრივად დაფიქსირებულია წარმოების მთელი პროცესი - მადნის მოპოვებიდან მის დაწურვამდე და ლითონის ნივთების დაყალიბებამდე. ამ მადნიდან გამოხურვებული ლითონისგან დამზადებული ნივთები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი სოფელ ღებიდან ჩრდილო-დასავლეთით, 8-9 კმ-ის დაშორებით, ბრილის ტერასაზე ნაწილობრივ გათხრილ მრავალფენი-

ბრილი ქ. შ. 2 ს. Brili

ბრილი. Brili

ან სამაროვანზე. აქ გამოვლინდა ოთხი თანმიმდევრული კულტურული ფენა, რაც მოწმობს იმას, რომ სამაროვანი რამდენიმე ათეული საუკუნის განმავლობაში ფუნქციონირებდა. უძველესი ფენა ეკუთვნის ქ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებს, ხოლო უახლესი - ქ.წ. III-IV საუკუნეებს. დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ბრინჯაოსა და რკინის სამეურნეო და საბრძოლო იარაღი - თოხები, სახნისები, ნამგლები, სეგმენტები; საკულტო-სარიტუალო გრაფირებული ცულები, საომარი ცულები, სატევრები,

ბრილი Brili

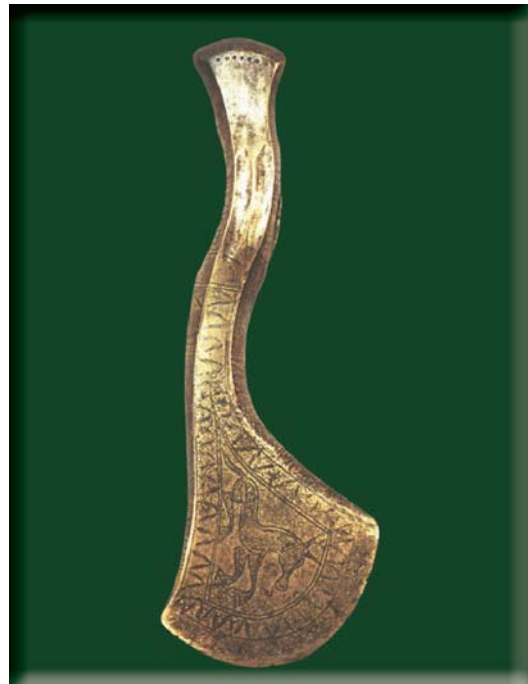
შუბის წვერები, სკვითური ტიპის სატევრები (აკინაკი), ცხენის აკაზმულო-

ბისთვის განკუთვნილი ნივთები - ლაგმები, საყბური რგოლები, ზარები, ეფენები; სამკაულები - ვერცხლისა და ელექტრუმის საყურეები, სასაფეთქლე რგოლები, საკიდები, კირკლები (ხატის უღელი), სამაჯურები (ასეულობით), სარდიონის, ქარვის, მინისებური პასტის, გიშრის მრავალფეროვანი მძივები და სკარაბეები; ტანსაცმლის ატრიბუტები - სიუჟეტებით ორნამენტირებული სარტყლები და

აბზინდები, საკინძები, ავგაროზები; ცხენოსნის, ცხვრის, ჯიხვის, გველისა და სხვ ქანდაკებები.

ძალზე მნიშვნელოვან აღმოჩენად ითვლება ბრილის სამაროვნის ზედა ფენის (ქ.წ. III ს. - ქ.წ. IV ს.) სამარხებში გამოვლენილი ბრინჯაოს ოთხკუთხა ჭვირული ბალთები. რაჭის გათხრებამდე ამ სახის

ცული ლებიდან Gebi

ყველა ბალთა შემთხვევით იყო მოპოვებული ან შეძენილი სხვადასხვა პირისგან. არქეოლოგები განსხვავებულ მოსაზ-

გები Gebi

რებებს გამოთქვამდნენ მათი წარმომავლობისა და თარიღის შესახებ. ზოგი მათგანი ფიქრობდა, რომ ისინი ჩინური ხელოვნების მინაბადია, ზოგი კი საერთო კავკასიურ არტეფაქტებად მოიაზრებდნენ, სხვები - თანამედროვე დაღესტნელ-კუბაჩელი ხელოსნების ნაწარმად

ერთი ნივთის ჩამოსხმის შემდეგ ყალიბი აუცილებლად უნდა დაიმსხვრეს. ამიტომ ბალთები ზოგადად ერთმანეთს ჰგავს, მაგრამ ერთი მეორეს არც ერთ შემთხვევაში არ იმეორებს. ისინი ძირითადად კვადრატული მოყვანილობისაა, ამკობს ლამაზი არშია და სხვადასხვა ცხოველის გამოსახულება, ზოგი მათგანი ფანტასტიკურია, მთავარ ადგილზე ირემი, ცხენი ან ხარია. მთავარ ცხოველს ზურგზე აზის ძაღლი, ხარი ან ფრინველი. ბალთებზე გამოსახული სცენები ასახავს ჩვენი წინაპრების სულიერი კულტურის ასპექტებს, რომელთა შეცნობა მომავლის საქმეა.

ამავე ფენის სამარხებში გამოვლინდა ქ.ნ. II - ქ.მ. III საუკუნეებისოქროს მონეტები - ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების ადგილობრივი მინაბადები.

ჭელიშის ოთხთავი Chelishi Gospel

მიიჩნევდნენ. ამგვარი ბალთები უძრავ კულტურულ ფენაში მხოლოდ ბრილის სამაროვანზეა დადასტურებული.

ისინი ჩამოსხმულია, ე.წ. “მოდელის დაკარგვის წესით,” ანუ, როდესაც

მათ ერთ მხარეზე სქემატურად გამოსახულია ქალღმერთ ათენას თავი, მეორეზე კი, გამარჯვების ქალღმერთი ნიკე.

რაჭაში, ბრილის სამაროვანზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა მნიშ-

ვნელოვანია იმით, რომ ის ჯერჯერობით ერთადერთი ძეგლია, რომელზეც დოკუმენტურად დაფიქსირდა ადგილობრივი კოლხური კულტურის უწყვეტი განვითარების გზა - ქ.ნ. II ათასწლეულის შუა ხანებიდან - ქ.შ. IV საუკუნემდე.

რაჭის რამდენიმე სოფლიდან ცნობილია შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს ნივთების განძები:

1. ქვიშარის განძი - ქ.ნ. XVI-XIII სს. შემთხვევით აღმოჩნდა ნისქვილისთვის წყლის არხის გაყვანისას უზარმაზარი ლოდის ძირში, 1939 წელს სოფ. ქვიშარში, მდინარეობინელას ნაპირზე. განძი შედგება ბრინჯაოს 16 კოლხური ცულისაგან.
2. ქვიშარის განძი - ქ.ნ. X-VIII სს. შემთხვევით აღმოჩნდა 1946 წელს მინის სამუშაოების მიმდინარეო-

ბის დროს. განძი შეიცავს ბრინჯაოს კოლხურ ცულებს, სეგმენტურ იარაღს, თოხებს, ნამგალს, სამაჯურებს, რგოლებს, ბრინჯაოს ჭურჭლის ნატეხებსა და ზოდებს, რომელთა ნონა 80 კილოგრამს აღემატება. აღსანიშნავია, რომ ბრინჯაოს ნივთები ჩანყობილი იყო თიხის ჭურჭელში.

3. თხმორის განძი - ქ.ნ. XI-X სს. აღმოჩნდა 1953 წელს სოფ. თხმორში მინის სამუშაოების მიმდინარეობის დროს. განძი შეიცავს ორ ათელ თოხს, მრავალ სეგმენტურ იარაღს, მინიატურულ სატევარს, კელტისმაგვარ იარაღსა და ბრინჯაოს ზოდებს.
4. ბუგეულის განძი - ქ.ნ. XI-X სს. აღმოჩნდა 1953 წელს, შეიცავს ბრინჯაოს თოხებს, სეგმენტებს, სატევარსა და ხელშუბისპირს.

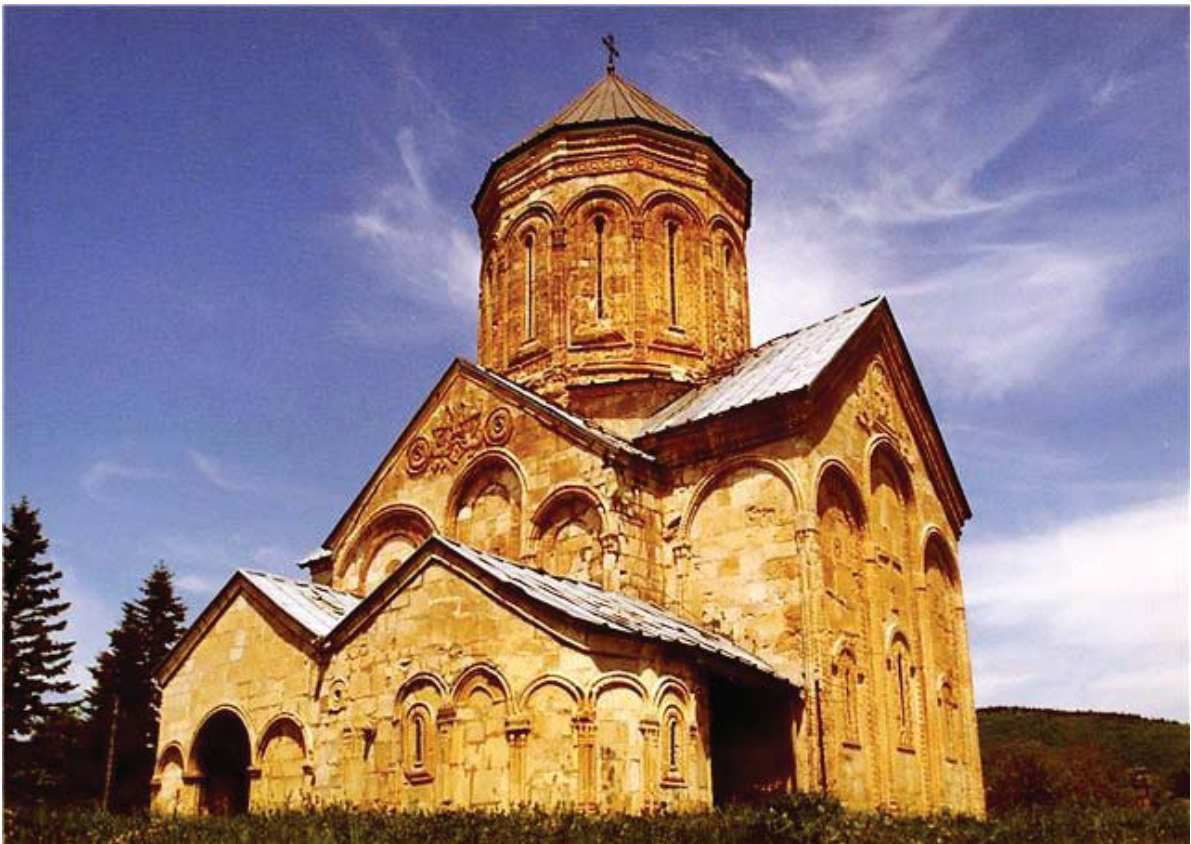

ინდაციხე Mindatsikhe

5. სინათლის განძი - ქ.ნ. X-VIII სს. აღმოჩნდა 1949 წელს, მდინარე შაორის ხეობაში, სოფელ სინათლის მახლობლად, ნიკორწმინდიდან სამხრეთით, შარაგზის მახლობლად, ტოპოგრაფიული წერტილის დასადგმელად გათხრულ ორმოში. შეიცავს ბრინჯაოს

14 კოლხურ ცულს, ზოგიერთი მათგანი გრავირებულია გეომეტრიული და ცხოველური სახეებით.

6. ტოლას განძი - ქ.ნ. X-VIII სს. აღმოჩნდა 1940 წელს. შეიცავს ბრინჯაოს თოხებს, ლაგამსა და მრავალ ზოდს, რომელთა წონა 80 კილოგრამს აღემატება.

ნიკორწმინდა

Nikortsminda

* ლიტერატურა:

1. თამაზ ბერაძე, რაჭა ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევი, თბ. 1983.
2. გიორგი ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ. 1994.
3. გერმანე გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ. 1952.
4. გერმანე გობეჯიშვილი, გვიანი ბრინჯაოსა და რკინის ხანა საქართველოში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი I, თბ. 1970.
5. დომენტი ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ. 1965.

RACHA ARCHAEOLOGICAL potential

Lali Akhalaia

150

Racha- one of the most beautiful regions of Georgia is located in the western Caucasus, mostly includes the upper Rioni River valley with confluences. Racha combines Ambrolauri Municipality (Lower Racha) and Oni Municipality (Upper Racha).

According to the Georgian written sources, Racha was part of the Egrisi Kingdom in the early Middle Ages, then was united in Duchy of Racha-Lechkhumi. Racha was formed as Duchy after establishment of monarchical government in Georgia, in the last quarter of the 11th century and became an important unit of the United Georgian Kingdom. Racha Eristavis (duke) were one of the first nobles of the court, who strove for country's integrity and strength.

According to Queen Tamar's historian, during her coronation, after Archbishop Anthony hierarchically Racha Eristavi (duke) was mentioned first. First Eristavi of Racha was Rati from Baghvashi dynasty, then his son – Kakhaberi. Racha Eristavis' surname came from Kakhaberi's name – Kakhaberisdze. The main residence of the Eristavis were Minda and Kvara castles. After fragmentation of the Kingdom of Georgia, Racha was united in Imereti Kingdom.

After the union of Georgia Racha was actively involved in the cultural development of the country. The region is extremely important in terms of cultural heritage. In Lower and Upper Racha more than two hundred architectural monuments of Early (7th-9th centuries) and Middle ages (11th -15th centuries) are recorded. Among them the most notable is the magnificent architectural monuments - Nikorwminda (1010-1014), Kviriketsminda, Labechina, parakheti, Khimshi, Bugeuli, Mravaldzali, Upper Bari, Ghadishi, Tskadisi, Sori, Upper Krikhi, small Oni, Minda Castle, Kvara Castle, Tsedisi Castle and others. One of the last old Georgian domed architectural monuments – Barakoni, built by Racha Eristavi (duke) Rostomi in 1753.

Brilliant works of architecture, wall paintings, embossed icons and scripts are proved in churches. Including a unique book of 11th century written on parchment - Chelishi Gospels. There are lots of 19th century wooden houses in Racha villages, which have highly artistic value. They are distinguished by a delicate wood-processing technique, arches decorated with refined décor, transparent railings and others.

ARCHAEOLOGICAL SITES

Stationary excavations in Upper Racha were carried out in 30's and 50's of the last century. One of the oldest mining center was found for the first time in Georgia, in the vicinities of village Ghebi, 1500-2000 meters above sea level. There is documented evidence ore extraction procedure in mines, using fire and water. Hundreds of old mines are recorded, where copper, antimony and arsenic ore were mined. In multistory mines, ventilation windows, coal layers, stone hammers, wooden plaited trays for taking ore, bronze ingots, access paths in rocks are recorded. From mines (a few kilometers away), in forested area remains of ore melting workshops and pouring moulds, coal, ore slag, fragments of ore were found. In fact the entire process of production is shown – from ore extraction to the pressing and molding of the metal objects.

The items made of metal, are found in great number to the north-west of village Ghebi, 8-9 km away, on a multilayer cemetery, partly excavated on Brill terrace. Here four successive cultural layers were revealed, which proves that the cemetery functioned for dozen centuries. The oldest layer is dated back to the middle ages of the 2nd millennium BC, and the latest – 3rd-4th centuries AD. Great number of bronze and iron agricultural tools and weapons were found- hoes, ploughs, sickles, segments; cult-ritual engraved axes, war axes, daggers, spear tips, Scythian type daggers (Akinake), items for horse trappings- bits, chin-strap rings, bells; Jewelry – silver and electrum earrings, pendants, icon yoke (kirkeli), bracelets (hundreds of them), a variety of cornelian, amber, glass paste, jet beads; clothing attributes – ornamented belts and buckles, fasteners, amulets; horseman, ship, Capra, snake and other sculptures.

Bronze rectangular transparent buckles found in Brili cemetery upper layer tombs (3rd century BC-4th century AD) is considered as a very important discov-

ery. Before Racha excavations all these buckles were obtained by accident or purchased from various people. Archaeologists had different opinions about their origin and date. Some of them thought that they were Chinese art imitation, while others thought they were the Caucasian artefacts, others – considered them as Dagestani-Kubacheli craftsmen products. Such buckles in immovable cultural layer are found only in Brili Cemetery.

They are casted with the so called “Model loss rule”, ie, when after casting one item the mold must be broken. Therefore buckles are generally equal, but does not duplicate one another. Generally, they are square-shaped, adorned with a beautiful laces and various animal images, some of them are fantastic, the main place belongs to deer, horse or bull. On the back of the main animal there is a dog, bull or bird. The scenes on the buckles depict spiritual aspects of our ancestors. Their study is the matter of future.

In the burials of the same layers gold icons dated back to 2nd century BC -3rd century AD were found- local imitations of Alexander the Great staters. On one side of them the head of goddess Athena is depicted and on the other, the Goddess of Victory Nike.

The archaeological material discovered in Brili cemetery, in Racha is important because it is the only monument so far, where the continuous development of Colchis culture from the middle ages of the 2nd millenium BC – to the 4th century was documented.

There are known some bronze treasures, which were accidentally discovered in some villages of Racha:

1. Kvishari Treasure – 16th-13th centuries BC. Was accidentally discovered under a huge boulder, while making a water channel, in 1939 in village Kvishari, at the bank of the river Obinela. The treasure consists of Colchis 16 bronze axes.
2. Kvishari Treasure – 10th-8th centuries BC. Was accidentally discovered in 1946 during ground works. The treasure includes Colchis bronze axes, segment tools, hoes, sickles, bracelets, rings, rings, pieces of bronze vessels and ingots, the weight of which is more than 80 kg. It should be noted that bronze items were placed in clay pots.
3. Tkhmori Treasure – 11th-10th centuries BC. Was discovered in 1953 in village Tkhmori, during ground works. The treasure contains two dozen hoes, lots of segment tools, miniature dagger, Celts-like weapons and bronze ingots.

4. Bugeuli Treasure – 11th-10th centuries BC. It was found in 1953, contains bronze hoes, segments, dagger and spearheads.
5. Light (sinatlis) Treasure – 10th – 8th centuries BC. Was found in 1949, in the river Shaori valley, near the village Sinatle, to the south of Nikortsminda, near the highway, in the hole dug for topographic point. It contains Colchis 14 bronze hoes, some of them are embossed with geometric and animal images.
6. Tola Treasure – 10th-8th centuries BC. Was found in 1940. Contains bronze hoes, bridle and lots of ingots, the weight of which is more than 80 kg.

* Literature:

1. Tamaz Beradze, Racha historical essay, Tbilisi, 1983.
2. George Bochoridze, Racha-Lechkhumi historical monuments and antiquities, Tbilisi, 1994.
3. Germane Gobejishvili, Archaeological excavations in Soviet Georgia, Tbilisi, 1952.
4. Germane Gobejishvili, Late Bronze and Iron Ages in Georgia, Georgian History Essays, Volume I, Tbilisi, 1970.
5. Domenti Qoridze, For Colchis cultural history, Tbilisi, 1965.

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ვარსკვლავურ კოჰორტას უდავოდ ამშვენებს სამშვილდის უნიკალური ძეგლი. როგორია რეალურად სამშვილდის ნაქალაქარი? რითია ის გამორჩეული? არის თუ არა შესწავლილი?

ისტორიის დოქტორი, არქეოლოგი ქეთევან დიღმელაშვილი და საქართველოს უნივერსიტეტის სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი, პროფესორი დავით ბერიკაშვილი სამშვილდის შესახებ:

სამშვილდე - შუა საუკუნეების ქართული საოცრება

ქეთევან დიღმელაშვილი

თუ ჯერ არ გინახავთ სამშვილდე და მის შესახებ ინფორმაცია მხოლოდ წიგნებიდან ამოგიკითხავთ, მისი მშენიერებით მხოლოდ სხვათა გადაღებული ფოტოებით დამტკბარხართ, მერნმუნეთ, ეს ძეგლის გაცნობის ზედაპირული მცდელობაა. გირჩევთ, აიღოთ ზურგჩანთა, მოიმარჯვოთ სამშვილდე

ციტადელში შესასვლელი

ის ტოპოგეგმა და საკუთარი თვალით ნახოთ სამშვილდე - შუა საუკუნეების ქართული საოცრება. მე კი ვეცდები მეგზურობა გაგინიოთ:

გასცდებით თუ არა თეთრინყაროს ცენტრს, შეუხვით მარცხნივ და დაემვით სამხრეთისკენ. რამდენიმე წუთის შემდეგ, თქვენ წინ ვრცელი პლატო გადაიშლება. სწორედ აქედან იწყება შთაბეჭდილებების მოზღვაება.

სულ მალე მდ. ჭივჭავზე შუა საუკუნეების თაღოვან ხიდს გადაივლით და როდესაც აღმართზე დაიწყებთ ასვლას უკვე წარსულში გადაინაცვლებთ... ეს სამშვილდეა, შუა საუკუნეების ნაქალაქარი, რომელიც მდინარეებს ჭივჭავსა და ხრამს შორის აზიდულ კლდოვან პლატოზე მდებარეობს. სამი მხრიდან კანიონით დაცული და ბუნებრივად გამაგრებული პლატო უძველეს დროშივე შეუმჩნევია ადამიანს და იქ თავდაცვის ნავთსაყუდელიც მოუწყვია. მიუყვებით აღმართს და თანდათან იხსენებთ წიგნებიდან ამოკითხულ ისტორიას იმის შესახებ, თუ როგორ გახდა სამშვილდე საქართველოს სამეფოს შექმნისთანავე საერისთავოს ცენტრი.

რამდენიმე წუთიც და თქვენ ქვის მშრალი წყობით აგებულ კედლებს შორის გამავალ გზას დაადგებით. შუა საუკუნეების ქალაქის მთავარ მაგისტრალზე მიმავალს მარჯვნივ და მარცხნივ შემოღობილი მიწის ნაკვეთები შეგხვდებათ. ისინი ქალაქის გარეუბნის ნასახლარებია. მიუყვებით შარაგზას და ფიქრობთ - ნუთუ, ამგვარი განიერი ქუჩები შორეულ წარსულშიც არსებობდა?!

თქვენ ირგვლივ, მარჯვნივ თუ მარცხნივ შუკები იშლება, რომლებსაც ნასახლარებთან მიჰყავხართ. მარცხნივ, გზის პირას, პატარა დარბაზულ ეკლესიას დაინახავთ. ეს წმ. გიორგის სახელობის ტაძარია, რომელიც ისტორიის ქარცეცხლმა სრულად დაანგრია, ამავე ქარცეცხლმა ის ქვაც დაკარგა, რომელზეც ექვთიმე თაყაიშვილს ტაძრის ისტორია ამოუკითხავს. ამ წარწერის თანახმად, ტაძარი 1672 წელს ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზის თანამეცხედრის გამზრდელს, ზილიხანს აუგია. ამჟამად ტაძარი რესტავრირებულია.

ციტადელში შესასვლელი

ტაძრის სამხრეთით და დასავლეთით სამარხებია, რომელთა ნაწილს სამარხის თავთან ჩადგმული ჯვრის გამოსახულებიანი ქვებიც შერჩენია.

გააგრძელეთ გზა აღმოსავლეთისკენ და სულ მალე ქალაქის დამცავ კედელს მიადგებით. ეს 4-6 მეტრის სიგანის გალავანი, რომელიც ორნახევარი კილომეტრის სიგრძეზე იყო გადაჭიმული, ქალაქის თავდაცვითი ზღუდის ფუნქციას ასრულებდა. ამგვარი გალავანი მხოლოდ დასავლეთის მხარესაა აღმართული, რადგან მტრის შემოსევა სხვა მხრიდან შეუძლებელი იყო.

წარმართი წინაპრების სალოცავი. მსგავსი რამ, ანუ - წარმართულ საკულტო ადგილებზე ქრისტიანული ტაძრების აგება, ქრისტიანობისთვის დამახასიათებელია. გასაოცარი არც ის არის, რომ მენჭირზე 1621 წლის სომხური წარწერა და ჯვარია ამოკვეთილი, რადგან ცნობილია, რომ სომეხი მონოფიზიტები სამშვილდეში ჯერ კიდევ XI საუკუნიდან გამოჩნდნენ.

ტაძრიდან მოშორებით, ქალაქის სამხრეთ ნაწილში თვალს მოჰკრავთ ერთმანეთზე დალაგებულ, დიდი ზომის სამქვას, რომლებიც მეოთხეს ეყრდნობა. ეს

ტეტრალიტი

შეაბიჯებთ მთავარ კარიბჭეში და უკვე ნამდვილ ქალაქში ხართ. პირველი, რაც ხელმარჯვნივ შეგხვდებათ მცირე ზომის სამლოცველოა, ფართო სარკმლებითა და თანამედროვე თუნუქის სახურავით. ეს XVII-XVIII სს-ის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაა, რომელშიც უშველებელი ლოდია - მენჭირი - ჩვენი

ტეტრალიტია და შეკითხვა - რას წარმოადგენს ის? - დღემდე უპასუხოდ რჩება. მაგრამ ადვილი მისახვედრია, რომ ტეტრალიტიც მენჭირით უძველესია. თუ ფლატედან გახედავთ ტეტრალიტს, შეამჩნევთ, რომ მისგან რამდენიმე მეტრში ეკლესიაა. ეს „თეოგენიდაა“, შუა საუკუნეების კიდევ ერთი, უკვე ნან-

გრევებად ქცეული სალოცავი. მის კედელში ჯერ კიდევ შემორჩენილია აკუსტიკის გასაძლიერებლად ჩატანებული კერამიკული ჭურჭელი.

თუ გაუყვებით მთავარ ქუჩას აღმოსავლეთისკენ, იქვე, ქუჩის მარჯვნივ ორსართულიანი სახლის ერთადერთ კედელს დაინახავთ და მაშინვე მიხვდებით, რომ ის დიდებულთა საცხოვრისი უნდა ყოფილიყო - პირველ სართულზე სამეურნეო სათავსებით, მეორეზე კი, ნათელი დარბაზით. როგორც ჩანს, ელიტარულ უბანში

სიონის სამკვეთლო

აღმაშენებლის ტაძარი

შეაბიჯეთ... და უკვე ქალაქის აკროპოლისის წინ ხართ. ამ თორმეტიოდე მეტრის სიმაღლის კედელსა და ბურჯებთან შედარებით ადამიანი ჭიანჭველასავით პატარა ჩანს. ციტადელის საბრძოლო ბილიკებიდან ხელისგულივით იშლება სამშვილდის პლატო და მთელი ქალაქი. სწორედ აქ მიხვდებით, რა მშვიდად ცხოვრობდნენ სამშვილდელები ბუნებისგან და ღვთისგან დაცულნი, სწორედ აქ გაგახსენდებათ სამშვილდის ისტორიის ყველაზე ცნობილი ეპიზოდი - როგორ აიღო დავით მეფემ ქალაქი: ჯერ მტრის ყურადღება მოაღუნა, შემდეგ იქ თავისი ხალხი შეაპარა, გიორგი ჭყონდიდელმა კი ქალაქის „მოპარვა“ მაშინ დაიწყო, როდესაც თურქები სრულებით არ ელოდნენ ქართველების აქტიურობას. დიახ... ეს „მოპარვა“ ჭკუით ჯობნის სინონიმი ყოფილა.

ციტადელიდან დაბლა დაეშვებით და ჯერ იქვე, აბანოში შეივლით, შემდეგ ციტადელს მიშენებულ სასახლის ნანგრევებსაც მოავლებთ თვალს და აღმოსავლეთისკენ მიმავალი სამნავიან ბაზილიკასთან აღმოჩნდებით. რამდენჯერაც არ უნდა შემოუა-

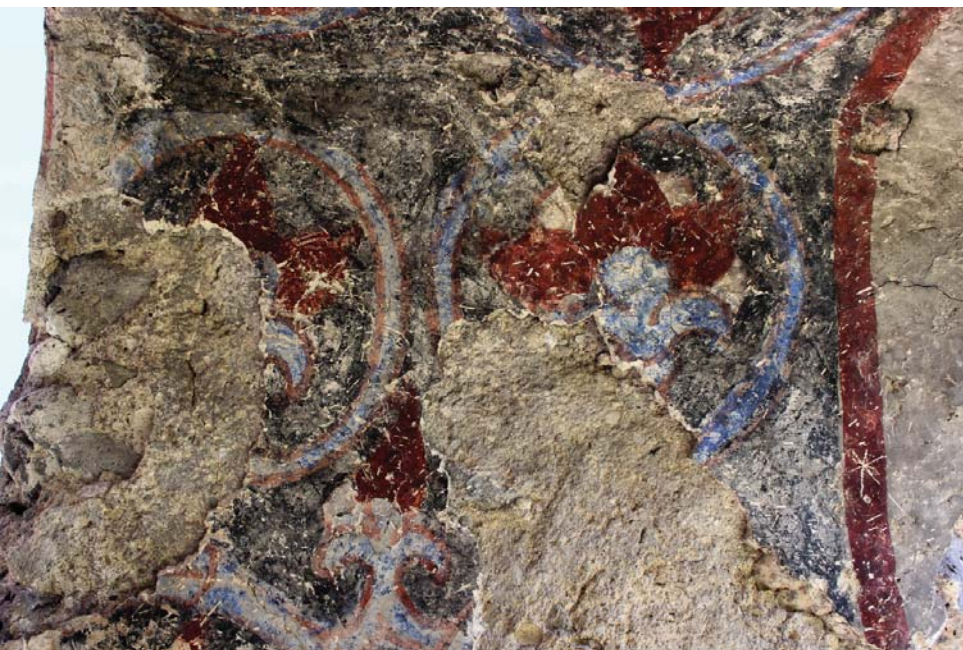
მენჭირი

როტ გარშემო ტაძარს და დარბაზის ყველა დეტალი შეისწავლოთ, თვალი აქ მართლმადიდებლური სალოცავის გარდა ვერაფერს აღიქვამს. მხოლოდ შემდეგ, სამშვილდიდან უკვე ძალიან შორს, სადღაც შემთხვევით თუ ამოიკითხავთ, რომ თურმე უჩვეულოდ უნდა მოგჩვენებოდათ ჩრდილოეთ კედელში ჩატანებული სანათლავი, ფასადებში ჩადგმული აყვავებული ჯვრები და შესასვლელი კარის ორივე მხარეს გამოსახული ორნამენტები. სწორედ ისინი მიუთითებს მასზედ, რომ IX-X სს-ში აგებული ბაზილიკა ერთი საუკუნის შემდეგ სომხებს მონოფიზიტურ სალოცავად გადაუკეთებიათ.

სამშვილდის ნამდვილი საოცრება და მშვენება სამშვილდის სიონია. არა გუმბათი, არა კამარები, არა კედლები, არა გვერდებზე მიშენებული გალერეები... მხოლოდ აღმოსავლეთის ფასადი, მხოლოდ ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ეკვდერები, საძირკვლის კონტურები, ბევრი ნანგრევი და ხანძრით გამურული კედლების ნაშთები... სამშვილდის სიონი, დანგრეული და მაინც ულამაზე-

სი, დიდებული და საოცარი, მზით გასხივოსნებული ყვითელი მონოლითი... და თქვენ, ამ გრანდიოზული საოცრებით მოჯადოებული, იხსენებთ მისი აგების თარიღს - VIII საუკუნეს... უნებლიეთ გაიფიქრებთ - ნეტავ, როგორი იყო ტაძრის პირვანდელი სახე?!.

როდესაც სიონის ყველა დეტალს „შეისწავლით“, გზა გააგრძელეთ აღ-

აღმაშენებლის ტაძარი

აბანო

ბაზილიკა

ბაზილიკა

მოსავლეთისკენ. აქ ნახავთ დარბაზულ ეკლესიას, რომელიც დავით აღმაშენებელმა ააგო და რომლის კედლებსაც მოხატულობის კვალი ალაგ-ალაგ ჯერ კიდევ შერჩენია. სადღაც ახლოს წყალსატევებიცაა...

მზე გადაინვერა და თქვენც მოზღვავებული ემოციებით ტოვებთ ქალაქსა და წარსულის წიაღს. ამადღეღვებელი შთაბეჭდილებები კი მიმნიშნებელია იმისა, რომ აუცილებლად დაბრუნდებით სამშვილდეში!..

ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია

SAMSHVILDE – Wonder of Medieval Georgia

Ketevan Dighmelashvili

160

If you have not seen Samshvilde and the information about it have read only in the books, have delighted with its beauty only from photos taken by others, trust me, this is the suprevicial attempt to study the monument. I advise you, to take your backpack, prepare Samshvilde Topographic Map and see Samshvilde yourself- Wonder of medeival Georgia. I will try to guide you.

As soon as you pass Tetrtsqaro Center, turn to the left and go down to the south. A few minutes later, you get a great view of a large plateau. Here the flush of impressions begins.

Soon you will go over the nedieval arch bridge on the river Chivchavi and when you start going up the rise you will find yourself in the past... This is Samshvilde, former of city of medeival ages, which is located on a rocky plateau between the rivers Chivchavi and Khrami. The naturally preserved plateau protected with canyon from three sides was noticed by a man in ancient times and arranged a defensive harbor there. Walking along the slope you gradually recall the history read from books, about how Samshvilde became the center of duchy (saeristavo) with the creation of Georgian Kongdom.

In a few minutes you will follow the road passing between walls built in dry stone structure. Leading the main highway of the medieval town you will see fenced plots on the right and on the left. They are the former settlements of the suburb. You are walking along the highway and think- whether such

wide streets existed then. Around you, on the right or on the left you will see lanes, which lead you to the former seetlment. On the left, you will see a small hall church. This is St. George's church, which has been destoryed by the upheavals of history, the same upheaval has lost the stone, where Eqvtime Taqaishvili read the history of the church. According to this inscription, the church was built in 1672, by Zilikhan, who was the master of King Vakhtang V Shahnavaz's wife. Now temple has been restored.

There are burial mounds to the south and west of the church, the part of which has remained stones with cross images, put at the burial side.

Follow the road to the east and soon you will reach the defensive wall of the town. This 4-6 meter wall, which was stretched in two and half kilometers, had the function of the city defensive fence. Such fence is erected only on the west, because the invasion of enemies was impposibe from other sides.

Enter the main gate and you are already in a real city. The first thing you find on the right is a small chapel, with wide windoews and modern tin roof. This is the 17th-18th centuries church of the Assumption of the Virgin Mary, where there is a huge stone- menhire – a pagan cult of our ancestors. The same thing, that is – building of the Christian churches in pagan cult places is characteristic for Christianity. It is not surprising, that there is an Armenian inscription from 1621 and a cross carved on the

menhire, because it is known that Armenian Monopysites appeared in Samshvilde from the 11th century.

Away from the church, in the southern part of the city you will see three large-sized stones put on one another and all of them lean against the fourth one. This is tetralit and the question – what is it? – still remains unanswered. But it is easy to guess that tetralit is as old as menhire. If you look tetralit from the top, you will see that in a few meters there is a church. This is “Teogenida”, one more shrine in ruins from medieval ages. There is still a ceramic vessel in its wall to enhance the acoustic.

If you go along the main street to the east, on the right of the street you will see the only wall of the two-story house and you will immediately realize that it must have been a house of nobles- with agricultural premises on the first floor and a bright hall on the second floor. Apparently, you entered the elite district... and you are in front of the Acropolis. In comparison with this twelve-meter-high walls and pillars a man seems as little as an ant. Citadel military paths overlook Samshvilde plateau and the entire city. Here you will realize how peacefully the Samshvilde people live protected by nature and God, here you will remember the most famous episode from Samshvilde history – how King David captured the city: first he relaxed the enemy, then led his people secretly, Giorgi Chkondideli began the “stealing” of the town, when Turks were not expecting their activity. Yes... this “stealing” was the synonyme of to be one too many for.

Go down the citadel and visit the nearby bath, then glance the ruins of the palace built to the citadel and find yourself at three-nave basilica. As often you go around the hall and study all the details of the temple, you will see nothing but Orthodox shrines. Only then, very far away from Samshvilde, you will accidentally read, that there were unusual things- baptistry in the northern wall, thrived crosses in the facades and ornaments on the both sides of the entrance door. They indicate that the basilica built in 9th-10th centuries was reconstructed as Monopysite shrine by Armenians.

Samshvilde true magic and beauty is Samshvilde Sioni. No dome, no arches, no wall, no galleries built on the sides... only the east facade, only the north and south eukterion, foundation outlines, many ruins and remains of the walls smoked by fire... Samshvilde Sioni, ruined and still beautiful, magnificent and amazing, splendid yellow monolith ..and you, fascinated with this grand wonder, recall the date of its construction – the 8th century... suddenly you will think a while – how the church looked like?!

When you “study” every detail of Sioni, continue your way to eastward. Here you will see hall church, which was built by David the Builder and where there are still traces of the painting. Somewhere near there are water reservoirs...

The sun set and you leave the city and perceive of the past with flood of emotions. Exciting impressions indicate the fact that you will come back again in Samshvilde!..

Photos are taken by Ketavan Dighmelashvili

სამშვილდე - ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო და მნიშვნელოვანი ძეგლი

დავით ბერიკაშვილი

სამშვილდის ნაქალაქარი საქართველოს ისტორიულ ქალაქებს შორის მართლაც განსაკუთრებული, ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო და მნიშვნელოვანი ძეგლია. სწორედ სამშვილდე იყო ქვემო ქართლის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცენტრი. ნაქალაქარი გამოჩეულია როგორც მასშტაბებით ისე, დაგეგმარებითა და ქრონოლოგიური დიპაზონით. აქ გამოვლენილ კულტურული ფენებიდან ყველაზე ადრეული, სავარაუდოდ, ქვის ხანას განეკუთვნება,

მასივზეა გაშენებული. ეს კლდოვანი მასივი (კონცხი) სამკუთხედის მოყვანილობისაა, დაქანებულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით. ქალაქი დაყოფილი ყოფილა სამ ნაწილად: დასავლეთი ნაწილი რიგითი მოქალაქეების საცხოვრისი, ე.წ. ვაჭარ-ხელოსანთა უბანი გახლავთ. ის ქალაქის ცენტრალური ნაწილისგან გამიჯნულია თავდაცვითი გალავნით. ცენტრში დანიშნაურებული ფენის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ, რაზეც მიუთითებს იქ

ყველაზე გვიანდელი კი XVIII-XIX საუკუნეებით თარიღდება. განსაკუთრებულია სამშვილდის გეოგრაფიული მდებარეობაც. ნაქალაქარი პოლიტიკურ-ეკონომიკური მნიშვნელობის გზების გზაჯვარედინზე, ორ მდინარეს - ხრამსა და ჭიჭვავს შორის ამოზიდულ კლდოვან

გაშენებული საერო სასახლეები, პალატები, აგრეთვე, ეკლესიების დიდი რაოდენობა. სამშვილდეში შვიდი ეკლესიაა, მათ შორის, სამი - სამშვილდის ბაზილიკა, სიონი და წმ. თევდორეს ეკლესია ქალაქის სამეფო ნაწილშია, ერთი კი, წმინდა გიორგის სახელო-

ბის ტადარი, ე.წ. ზილიხანის ეკლესია ვაჭარ-ხელოსანთა უბანში მდებარეობს. ის მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზის მეუღლის, დედოფალ ელენეს აღმზრდელ ზილიხანს აღუდგენია. ტიმპანის ქვაზე

ცენტრალური უბნისგან საფორტიფიკაციო ნაგებობით იმიჯდება. აღსანიშნავია ისიც, რომ ჭივჭავისა და ხრამის ხეობებში განვითარებულია მრავალიარუსიან გამოქვაბულთა კომპლექსები, რომ-

იყო წარწერა - “ნებითა ღ(უ)თისა(ძ)თა, ბრძანებითა მეფისა ვ(ა)ხტ(ა)ნგის(ი)თა და ბელისა პყრობითა თანა მეცხედრისა მისისა დედუფლისა ელენესითა მე მისმა გ(ა)მ(ზრ)დ(ე)ლმ(ან) ზილიხან აღვაშენე საყდარი ესე, წმიდისა გიორგისა სახსრად ს(უ)ლისა ჩემისა, ვინცა წაიკითხოთ ლოცვა ყავთ ჩემ ცოდვილისათ(უი)ს. ქ(ორონო)კ(ო)ნსა ტნი” (= 1672 წ.).

წარწერა წაიკითხა და გამოაქვეყნა ექვთიმე თაყაიშვილმა. ამჟამად, წარწერიანი ქვა დაგარკულია, მაგრამ შემორჩენილია ერმაკოვის მიერ გადაღებული ფოტო, რომელზეც იგი კარგად იკითხება.

ნაქალაქარის უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილი მეფეთა სამყოფელია. ის

ლებიც, შესაძლოა, ქვის ხანის პერიოდის მასალებსაც შეიცავს.

სამშვილდის ნაქალაქარი მკვლევარებისთვის ყოველთვის საინტერესო და მიმზიდველი გახლდათ, მაგრამ მასშტაბური არქეოლოგიური გათხრები აქ არ ჩატარებულა. ხელოვნებათმცოდნეებმა, ისტორიკოსებმა, არქეოლოგებმა და რესტავრატორებმა ძირითადად ფრაგმენტული სამუშაოები განახორციელეს. ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ნიკო ჩუბინიშვილის, ლევან ჭილაშვილის, გურამ მირცხულავას, ნოდარ ბახტაძისა და გურამ გრიგოლიას კვლევები.

2012 წელს საქართველოს უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბაზაზე ჩამოყალიბდა სამშვილდის არქეოლოგიური ექს-

პედიცია (ხელმძღვ. დ.ბერიკაშვილი), რომელმაც შეიმუშავა მრავალწლიანი პროგრამა ძეგლის არქეოლოგიური, სახელოვნებათმცოდნეო, ისტორიული კვლევების წარმოებისთვის და მისი ტურისტული პოტენციალის განვითარებისთვის. 2013 წელს განხორციელდა პროგრამით გათვალისწინებული პირველი ეტაპის სამუშაოები, რომლებიც მოიზარებდა სამშვილდის შესახებ არსებული ისტორიული ცნობების, წყაროების, სტატიებისა და ვიზუალური მასალის თავმოყრასა და სისტემატიზაციას. სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის ინფორმაციული ტექნოლოგიების ჯგუფმა ნაქალაქარი თანამედროვე ტექნოლოგიებით აზომა და შექმნა მრავალშრიანი ტოპო-არქეოლოგიური რუკა (რუკის შედგენას ხელმძღვანელობდა საქართველოს უნივერსიტეტის პროფესორი ს. ცირამუა). რუკა არ არის სტანდარტული, ეს ციფრული ფაილია, რომელზეც GPS კოორდინატების სიზუსტით მითითებულია ყველა სახის არქეოლოგიური თუ არქიტექტურულ-ისტორიული ობიექტი ვიზუალური მასალის თანხლებით, ის კომპიუტერულ პროგრამაში რამდენიმე შრედ იხსნება, ანუ ნაქალაქარის შრეების (ერთდროულად თუ ცალ-ცალკე) დანახვის საშუალებას იძლევა, იმავდროულად, ყოველთვის შესაძლებელია ახალგამოვლენილი ობიექტების დამატება და მათი ინტეგრირება საბაზისო რუკასთან. დღევანდელი მონაცემებით რუკა 18 შრისგან შედგება. დაცულია საქართველოს უნივერსიტეტის არქეოლოგიურ დეპარტამენტში და განთავსებულია ექსპედიციის ვებგვერდზე (www.samshvilde.ge) ანუ, ხელმისაწვდომია ყველა დაინტერესებული პირისთვის.

პირველმა ექსპედიციამ თვე ნახევრის განმავლობაში იმუშავა, სამუშაო შრომატევადი იყო, მაგრამ შედეგები ეფექტური და მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. მცენარეული საფარისგან გაიწმინდა ოთხი ძეგლი - წმ. გიორგის ტაძარი (X-XI სს.), პალატის ეკლესია (XVIII ს.), სამეფო უბანზე მდებარე აბანო (XVII ს.) და "ქვავეშაპი" - ბაზალტის ქვისგან გამოთლილი ცხენი.

მეორე საველე სეზონი 2014 წელს შედგა. გაითხარა წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარი და პალატის ეკლესია, რაც იმ ეტაპზე აუცილებელი იყო, რადგან საქართველოს ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდმა გამოყო თანხა ამ ეკლესიების

რესტავრაციისთვის, შესაბამისად, რესტავრაციის დაწყებამდე, ანუ 2014 წლის აგვისტოში უნივერსიტეტის ექსპედიციამ (ხელმძღვ. დ. ბერიკაშვილი) ამ ძეგლების განმენდა დაასრულა. გამოვლინდა სხვადასხვა პერიოდის არქეოლოგიური მასალა: როგორც განვითარებული შუა საუკუნეების მოჭიქული კერამიკა (ზოგადად დამახასიათებელი ამ ეპოქის ქართული ძეგლებისთვის) ისე, გვიანდელი შუა საუკუნეების ნაწარმი, რომელიც, სავარაუდოდ, ეკლესიების განახლების პერიოდს განეკუთვნება. გათხრები არ მოიცავდა დიდ ფართობს, შესაბამისად, მოჭიქული კერამიკის ფრაგმენტები მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა, მაგრამ ისინი მეტად სახიერია, პარალელები ეძებნება დმანისის, რუსთავის,

თბილისის, თელავის, ზოგადად, საქართველოს ნაქალაქარებსა თუ სამაროვნებზე გამოვლენილ მასალასთან. სამშვილდეში აღმოჩნდა განსხვავებული ელფერის რამდენიმე კერამიკული ნატეხი. არ არის გამორიცხული, რომ ისინი იმპორტი ან ადგილობრივად დამზადებული მინაბადი იყოს.

„პალატის“ ეკლესიის კვლევის დროს აღმოჩენილი დღემდე უცნობი პალეოგრაფიული ძეგლები შეისწავლა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს სპეციალისტმა, ისტორიის მეცნიერებათ დოქტორმა გ. გაგოშიძემ. აღსანიშნავია, რომ არქეოლოგიური გათხრების დასრულების შემდეგ განხორციელდა ტაძრების რესტავრაცია, რის შედეგადაც მათ თავდაპირველი იერსახე დაუბრუნდა. სარესტავრაციო სამუშაოები დააფინანსა სიძველეთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდმა (ხელმძღვ. არქიტექტორ-რესტავრატორი თ. გაბუნია).

ნმ. გიორგის ეკლესიის განმენდის დროს მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა მთლიანად შეესაბამება ძეგლის არსებობის სხვადასხვა ეტაპს. პოლიქრომულად მოჭიქული კერამიკა, ჭიქურქვეშა მხატვრობით ხასიათდება, შემკულია მცენარეული და გეომეტრიული მოტივებით. ცისფრად მოჭიქულ რამდენიმე ნატეხზე ანგობის სქელი ფენით, ე.წ. „მოკაუჭებული“ ზოლებია გამოყვანილი. ეს არტეფაქტები ნმ. გიორგის ეკლესიის ფუნქციონირების პირველ ეტაპს შეესაბამება.

ტაძრის „აღშენების“ პერიოდის მასალა წარმოდგენილია წითლად და ჩალისფრად გამომწვარი კერამიკით (ჯამების, ქოთნების, დოქებისა და კეცების ნატეხები). მათ შორის საყურადღებოა დოქების ყურები, რომელთაც ზემოდან ე.წ.

„ალისებური“ ნანაზარდები აქვს დაძერ-
ნილი. არტეფაქტების ნაწილი გადატ-
ანილია საქართველოს უნივერსიტეტის
არქეოლოგიურ ფონდებში, ნაწილი კი,
ექსპონირებულია უნივერსიტეტის არ-
ქეოლოგიური მუზეუმის გამოფენაზე.

განსაკუთრებულ აღმოჩენად მოვი-
აზრებთ „პალატის ეკლესიის“ სამხრეთ
მონაკვეთის განმენდის დროს, ტაძრი-
დან ორიოდე მეტრის სიშორეზე გამოვ-
ლენილ 1 მ სიგრძის პროფილირებულ
არქიტექტურულ დეტალს. ის ტაძრის
კარნიზი უნდა იყოს, თუმცა, თავისი
პარამეტრებით სამშვილდის შვიდ ეკლე-
სიათაგან არც ერთს ეკუთვნის. არ არის
გამორიცხული, რომ იგი დანგრეული,
უცნობი ტაძრის ნაწილია, რომლის აღ-
მოჩენაც მომავლის საქმეა.

2015 წელს კვლევები გაგრძელდა,
მიმდინარეობს პროგრამით გათვალის-
წინებული მესამე ეტაპის სამუშაოები.

სამშვილდეს არასდროს აკლდა ტურ-
ისტი, მაგრამ იმისთვის, რომ არქეოლო-
გიური თუ ზოგადად ტურიზმი აქ მეტად
გაფართოვდეს, საჭიროა, დამთვალიერ-
ებელთათვის კომფორტული გარემოს
შექმნა. მათ უნდა დაინახონ ის ობი-
ექტები, რომლებიც ხშირად არის და-
ფარული მცენარეული საფარით. საამი-
სოდ საჭიროა, ნაქალაქარის მუდმივად
დასუფთავება, გზის მიმნიშნებელი
ბანერების განთავსება, გზამკვლევე-
ბის შექმნა, შესასვენებელი ადგილების
გაშენება და სხვ. უნივერსიტეტი მზად
არის მატერიალური წვლილი შეიტანოს
სამშვილდის ინფრასტრუქტურულ გან-
ვითარებაში. შარშან უნივერსიტეტმა
სოფელ სამშვილდეში სახლი შეიძინა,
რომელიც ჯერჯერობით არქეოლოგი-
ური ექსპედიციის ბაზაა, მომავალში აქ
საკონფერენციო დარბაზის გამართ-
ვაა დაგეგმილი. კარგი იქნება, მოენყოს
საექსპოზიციო დარბაზი, აქვე აშენდეს
სამშვილდის არქეოლოგიური მუზეუმი.
ყოველივე ეს სარგებელს მოუტანს რო-
გორც სახელმწიფოს ისე, ნაქალაქარსა
და სოფლის მკვიდრთ.

**ფოტოები გადაღებულია ქეთევან
დიღმელაშვილისა და დავით ბერიკაშ-
ვილის მიერ.**

დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი 1956 წელს დაარსდა. ამჟამად იგი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს შემადგენლობაშია. მუზეუმ-ნაკრძალი აერთიანებს ფონდსა (იქ დაცულია 23 ათასამდე სამუზეუმო ექსპონატი) და ხუთ არქეოლოგიურ ძეგლს, რომლებიც მცხეთის დედაქალაქობის პერიოდის (ძვ.წ. III - ახ.წ. V ს.) ორგანული ნაწილია. მათგან ოთხ ძეგლს (სამთავროს ნამოსახლარი და სამაროვანი, არმაზციხე \ბაგინეთი\, არმაზისხევის კომპლექსი, მავზოლეუმის ტიპის აკლდამა და მცხეთის კარიბჭე) ეროვნული მნიშვნელობის ძეგლის კატეგორია აქვს მინიჭებული.

“ონლაინ არქეოლოგია” დამდეგ შობა-ახალწელიწადს ულოცავს მუზეუმების მესვეურთ, თანამშრომლებსა და დამთვალიერებლებს. დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალის მმართველი ნუკრი მაისურაშვილი და ამავე მუზეუმის მონიტორინგის სპეციალისტი ქეთევან დიღმელაშვილი კი წარმოგიდგენთ დიდი მცხეთის არქეოლოგიურ სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალსა და იქ დაცული რამდენიმე არტეფაქტის აღწერილობას.

1. **სამთავროს ნამოსახლარი და სამაროვანი კომპლექსური ძეგლია.** ის გამორჩეულია თავისი სიდიდითა და მასშტაბურობით. ძეგლი

აერთიანებს ძვ.წ. VIII-VII სს-ის ნახევრად მიწური ტიპის სახლებს - ღუმელებით, საკურთხეველებით, კერებით, ახ.წ. I ს-ის ტაძარს და უდიდეს სამაროვანს, რომელიც უწყვეტად ფუნქციონირებდა ძვ.წ. II ათასწლეულიდან - ახ.წ. VIII საუკუნემდე. ამ სამაროვანზე დადასტურებულია სამარხთა თითქმის ყველა ტიპი: ყორღანი, ორმოსამარხი, ქვასამარხი, კრამიტსამარხი, თიხის სარკოფაგები, თიხის ფილასამარხები. უკვე გათხრილია ოთხი ათასამდე სამარხი (რაც ამ ველის მხოლოდ ნაწილია), რომლებიც შესანიშნავად წარმოაჩენს არა მხოლოდ ეპოქების მიხედვით საკრძალავი ტრადიციის ცვლას, არამედ მატერიალური კულტურის ტენდენციებსაც.

2. **არმაზციხე (ბაგინეთი) - ქართლის მეფეთა რეზიდენცია ძვ.წ. III - ახ.წ. V საუკუნეებში.** სწორედ აქ ჩაეყარა საფუძველი ერთიანი ქართლის სამეფოს შექმნას და თბილისის დედაქალაქობამდე ის ქვეყნის პოლიტიკური ეპიცენტრი იყო. ამასთან ბაგინეთი მეფეთა ყველაზე ძველი რეზიდენციაა, რომელიც დღემდე მიკვლეულია საქართველოში.

არქეოლოგიური კვლევა-ძიება არმაზციხეზე ოთხი წლის წინ განახლდა. არმაზციხე წარმოდგენილია თავისი სათავდაცვო გალავნით, ქვედა ქალაქით, აკროპოლისით, საცხოვრებელი, საკულტო, საყოფაცხოვრებო ნაგებობებითა და საკანალიზაციო სისტემებით. მაგრამ არმაზციხესთან დაკავშირებით ჯერ მხოლოდ მცირედია ცნო-

ანტიოქიის სტელა Antioch stela

არმაზციხის ეპიგრაფიკა Armaztsikhe epigraphy

ებრაული ამულეტი Jewish amulet

ფარი Shield

ბილი. სავარაუდოდ, მომავალი არქეოლოგიური გათხრების შედეგები ბევრ ისტორიულ საიდუმლოებას აზიარებს საზოგადოებას.

3. არმაზისხევი – ანტიკური პერიოდის (II-IV სს.) ქართლის ერისთავთა და სპასპეტთა რეზიდენცია.

არმაზისხევიც ერთადერთი ძეგლია (ამ პერიოდის ძეგლებიდან), რომელზეც კომპლექსურადაა წარმოდგენილი სასახლე, აბანო, სამაროვანი, საკულტო, სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო ნაგებობები. მათ კედლებში აღმოჩენილია, როგორც ეპიგრაფიკული ნიმუშები ისე, არქეოლოგიური არტეფაქტები.

არმაზციხის რეაბილიტაციის პროცესი უკვე დაწყებულია და მალე ძეგლს მთელი თავისი სიდიდითა და სიახლეებით იხილავს საზოგადოება.

4. აკლდამა: საქართველოში არაერთი ტიპის საკრძალავი ნაგებობაა დაფიქსირებული, მათ შორის ქვიშაქვის კვადრებით ნაგები აკლდამები (ძალიან მცირე რაოდენობით), რომლებიც ძირითადად III-V სს-ით თარიღდება. მცხეთის აკლდამა სხვა დანარჩენებისგან გამორჩეულია არამხოლოდ აგების თარიღით - ის სხვა აკლდამებზე თითქმის ორი საუკუნით ადრეულია (ახ.წ. I ს-ის დასასრული), არამედ თავისი არქიტექტურითა და ინვენტარით. მიუხედავად იმისა, რომ აკლდამა გაძარცვულია, იქ მაინც გამოვლინდა საინტერესო არტეფაქტები, მათ შორის, 64 მონეტა.

ამჟამად მუზეუმის ფონდში დაცულია 23 ათასამდე სხვადასხვა სახის არტეფაქტი. მათი უმრავლესობა არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული ნივთებია და ქრონოლოგიურად ძვ.წ. IV ათასწლეულიდან - ახ.წ. X-XII სს-ით თარიღდება. ეს მასალა თავისი ტიპოლოგიით ქმნის არამხოლოდ ძვირფასი ლითონების, ბრინჯაოს, რკინის, მინისა და სხვა მასალისგან დამზადებულ არტეფაქტთა კოლექციებს, არამედ საკმაოდ მდიდარ გლიპტიკურ, ნუმიზმატიკურ და ეპიგრაფიკულ ფონდს. ამ კოლექციების არტეფაქტები მუზეუმის სავიზიტო ბარათები და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის უნიკალური შედეგებია.

ამჯერად მხოლოდ რამდენიმე, ადგილობრივ ნაკეთობაზე გავამახვილებთ ყურადღებას:

1. **ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების საკურთხეველი სამთავროს ნამოსახლარიდან.** - ზურგიანი ქვის საკურთხეველი, რომელზეც თიხით ნაძერწი ოთხი ანთროპომორფული ღვთაება იყო, რომელთაგან ორი სრულადაა შემორჩენილი. ექსპონატის მნიშვნელობა განისაზღვრება არა მხოლოდ ასაკითა და შენარჩუნების ხარისხით (ჩვენამდე მოღწეულია სრული სახით), არამედ მისი ერთადერთობით მთელ საქართველოში.
2. **მუზეუმის გამორჩეული ექსპონატია ქანდაკების ქვიშაქვის კვარცხლბეკი,** რომელიც არმაზციხის წარმართულ ტაძარში აღმოჩნდა (ტაძარი ქართლის გაქრისტიანების შემდეგ დაანგრეს). მისი გვერდები შემკულია ვარდულებით, სვეტებითა და გირლანდებით. ზედაპირზე ამოკვეთილია ადამიანის ფეხის ბუდეები, რომელშიც ქანდაკება მაგრდებოდა. ეს უნიკალური კვარცხლბეკი ადგილზე, ქართლის სამეფოში უნდა იყოს დამზადებული.
3. **მუზეუმის განსაკუთრებულ კოლექციას ქმნის დიდი მცხეთის სხვადასხვა სამაროვანზე აღმოჩენილი ძვ.წ. VIII-VII სს-ის პრინჯაოს 18 სარტყელი.** თითოეული მათგანი გრავირებულია გეომეტრიული ორნამენტით, ნადირობისა და სარიტუალო სცენებით. სარტყლები ბელადების ერთგვარი ინსიგნია იყო და საპარადო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდა. მცხეთის მუზეუმში დაცული კოლექცია ერთ-ერთი უდიდესია საქართველოს მუზეუმების კოლექციათა შორის.
4. **ფონდში დაცული ბავშვის სათამაშოები, რომლებიც წარმოდგენილია თიხისგან დამზადებული ცხენისა და ცხვრის ქანდაკებებითა და საჩხარუნებლებით.**

კვარცხლბეკი Pedestal

საკურთხეველი Altar

სამელნე Inkpot

სათამაშო ცხენი Toy horse

წეროვნის ძვ.წ. XIV-XIII სს-ის სამარხებში აღმოჩენილი ცხენის ქანდაკებები უძველესია საქართველოში დადასტურებულ სათამაშოებს შორის, ხოლო ახ.წ. IV-V სს-ის ბავშვის საჩხარუნებელი სათამაშოები მხოლოდ აქ არის გამოვლენილი.

5. ელინისტური პერიოდის ბრინჯაოს მუზარადი და ფარი კამარახევის სამაროვნიდან. მრგვალი ფორმის ფარი დამზადებულია ბრინჯაოს ფირფიტისგან, შუაში მრგვალი უმბონი აქვს. მუზარადი ბრინჯაოს ნახევარსფერული ქუდია. თავდაცვითი შეიარაღების ამ ორი ელემენტის აღმოჩენა საქართველოს ანტიკური პერიოდის ძეგლებზე არც თუ ხშირია. განსაკუთრებულად იშვიათია ლითონის ფარი, რომელიც მდიდარი და შესაბამისად მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენელი მეომრის „ფუფუნება“ იყო.

საჩხარუნებელი Toy rattle

საჩხარუნო Toy rattle

სანერი მონეტები

6. საქართველოს ისტორიის კვლევისთვის მეტად მნიშვნელოვანია მუზეუმში დაცული პალეოგრაფიული ნიმუშები, რადგან თითოეული მათგანი შეიცავს ინფორმაციას, რომელიც სხვაგან არსად დასტურდება და ამდენად, ისინი ერთადერთი წყაროა ამა თუ იმ ფაქტის შესწავლის საქმეში. მათ შორის საყურადღებოა არმაზციხეზე აღმოჩენილი II-III სს-ით დათარიღებული ბერძნულენოვანი წარწერები, რომლებიც გვიამბობს ქართლის მეფე ამაზას II-ის, მის სომეხ მეუღლე – დედოფალ დრაკონტისისა და იმ ეზოსმოდვრის შესახებ, რომელმაც სამეფო რეზიდენციაში დედოფლისთვის აბანო ააშენა.

აღსანიშნავია, **V ს-ის ბერძნულენოვანი სტელა ანტიოქიის ტაძრიდან.** სტელაზე ამოკვეთილ ტექსტში მოხსენიებულია მცხეთის ხუროთმოძღვარი და მხატვართუხუცესი ავრელიოს აქოლისი, რომლის მოღვაწეობას ქართლის დედაქალაქში, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი მეორე წარწერაც დადასტურებს.

კოლექციის გამორჩეული ნიმუშია ოქროს ფირფიტა არამეული წარწერით. ის მცხეთა ქალაქში, V ს-ით დათარიღებულ ერთ-ერთ

სახლში გამოვლინდა. წარწერა ებრაული ამულეტია და შეძლებული (შესაძლოა ვაჭრის) პირის, აბრაამ სარას ძის სახლის დამცავ ფუნქციას ასრულებდა. მსგავსი ამულეტი საქართველოში არსად აღმოჩენილა.

7. მცხეთის მუზეუმი მცხეთა-ქალაქის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი საწერი მონყობილობებითაც გამორჩეულია. ისინი II-IV სს-ით თარიღდება და წარმოდგენილია როგორც მხოლოდ საწერი ჩხირებით – სტილოსებით ისე, სამეღნეებით. საწერი მონყობილობები

გამოვლენილია საზოგადოების სხვადასხვა ფენის წარმომადგენელთა სამარხებში. ეს ფაქტი II-IV სს-ის მცხეთის მოსახლეობაში წერა-კითხვის გავრცელებას ადასტურებს.

ამდენად, დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი მდიდარი მუზეუმია. მართალია, ამჟამად თვალსაჩინო და თვალწარმტაცი მხოლოდ მისი არქეოლოგიური ძეგლებია, მაგრამ ახლო მომავალში მუზეუმი საზოგადოებას საინტერესო გამოფენებს შესთავაზებს, სულ მალე მისი არტეფაქტები დღის სინათლეს იხილავს.

ფოტოები გადაღებულია ქეთევან დიღმელაშვილის მიერ.

“Online Archaeology” congratulates the upcoming Christmas and New Year to museum leaders, staff and visitors. The manager of Great Mtskheta Archaeological State Museum-Reserve Nukri Maisurashvili and the monitoring specialist of the same museum Ketevan Dighmelashvili present Great Mtskheta Archaeological State Museum-Reserve and description of some artifacts kept there.

Great Mtskheta Archaeological State Museum-Reserve was founded in 1956. Currently it is a member of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia. The Museum-Reserve unites the fund (there are about 23 thousand museum pieces) and five archaeological monuments, which is the organic part of Mtskheta while it was the capital (3rd Century BC – 5th century AD). The four sites from them (Samtavro former settlement and cemetery, Armaztsikhe/Bagineti/, Armaziskhevi Complex, the mausoleum type tomb and Mtskheta gate) have been awarded the category of national significance.

Samtavro former settlement and cemetery is a complex monument. It is distinguished by its size and scope. The monuments unites semi mud-hut type houses of the 8th-7th century BC- with stoves, altars, hearth, a temple dated back to the 1st century AD and the largest burial ground, which continuously operated from the 2nd millennium BC – to the 8th century AD. Almost all types of burial grounds are proved on this cemetery: Kurgan, pit barrow, stone barrow, tile barrow, clay sarcophagus, clay tile bar-

rows. Almost four thousand burial grounds have already been excavated (which is only the part of this field), which perfectly represents not only a change of burial traditions according to the epochs, but also the tendencies of material culture.

2. Armaztsikhe (Bagineti) – Residence of Kartli royals in 3rd century BC-5th century AD. It was here that the foundation was laid for the creation of the Kartli Kingdom and it was the country’s political epicentre before Tbilisi became the capital. In addition, Bagineti was the oldest residence of the kings, which has been found in Georgia so far.

Archaeological research in Armaztsikhe was renewed four years ago. Armaztsikhe is represented with its defensive fence, the lower city, the Acropolis, residential, religious, domestic buildings and sewage systems. But only a few is known about Armaztsikhe. Presumably, the results of future excavations will unfold lots of historical secrets

3. Armaziskhevi- Antique period (2nd-4th centuries) residence of Kartli Eristavi (head of the nation) and Spaspet (High Constable). Armaziskhevi is also the only monument (from the monuments of this period), which represents palace, bath, cemetery, religious, industrial and domestic buildings in complex. The epigraphic sample as well as archaeological artefacts are found in its walls. Armaziskhevi rehabilitation process has already started and soon the monument will be shown to the society with all its greatness and innovations.

4. The Tomb: There are many types of burial buildings in Georgia, including the tombs built with sandstone quadra (very few), which

are mainly dated back to the 3rd-4th centuries. Mtskheta tomb is signified from others not only in the construction date- it is almost two centuries earlier than other tombs (end of the 1st century), but with its architecture and facilities. Although, the tomb is robbed, there still were found interesting artifacts, including 64 coins.

Now about 23 thousand different types of artifacts are kept in the museum fund. Most of them are the items found during the archaeological excavations and chronologically are dated back to the 4th millennium BC-10th-12th centuries AD. This material, with its typology, makes not only the collections of metal, bronze, iron and glass artifacts, but also a very rich glyptic, numismatic and epigraphic fund. The artifacts from this collection are the visit cards of the museum and the unique masterpieces of the cultural heritage of Georgia.

This time we will focus only on a few local items.

1. The altar dated back to the 8th-7th centuries BC from Samtavro former settlement- a stone altar with the back, where there were four anthropomorphic deities, sculptured with clay, two of them are fully preserved. The significance of the exhibit is determined not only by its age and the quality of preservation (it is kept in its complete form), but by its uniqueness in the whole Georgia.

2. A distinctive exhibit of the museum is a sandstone pedestal of the statue, which was found in Armaztsikhe pagan temple (the temple was demolished after the conversion of Kartli to Christianity). Its sides are deco-

rated with rosettes, columns and girlands. A human foot settings are carved on the surface, where the statue was fixed. This unique pedestal must be made in Kartli Kingdom.

3. The special collection of the museum are 18 bronze belts found in the cemetery of Greater Mtskheta dated back to the 8th-7th centuries BC. Each of them are engraved with geometrical ornament, with hunting and ritual scenes. The belts were some kind of insignia of leaders and has the representational and ritual purpose. The collection preserved in Mtskheta museum is one of the the largest collections between the museum collections of Georgia.

4. A child's toys kept in the fund, which are represented in horse and sheep sculptures made from clay and rattles. Horse sculptures found in Tserovani cemeteries dated back to the 14th-13th centuries BC, are the oldest toys found in Georgia, and rattles dated back to the 4th -5th centuries AD are found only here.

5. Hellenistic period bronze helmet and shield from Kamarakhevi cemetery. The round shaped shield is made of bronze sheet. The helmet is the hemispherical bronze hat. Discovering these two elements of defensive arms in the Antique period sites of Georgia is not frequent. Exceptionally rare is a metal shield, which was the "luxury" of a rich and high social class representative warrior.

6. Paleographic samples kept in the museum are very important for research of Georgian history, because each of them has the information, which is not proved elsewhere and therefore, they are the only source in

the study of any of the facts. Among them are notable inscription in Greek language dated back to the 2nd -3rd centuries found in Armaztsikhe, which tell us about the king of Kartli Amazasp II, his Armenian wife – queen Dracontis and about the economic and financial governor (ezosmodsgkhvari), who built a bath for the queen in the royal residence.

It should be noted, the 5th century Greek Stela from Antioch temple. In the text carved in the Stela an architect and senior artist Avrelius is mentioned, whose activities in the capital of Georgia is proved by the second inscription found on the Samtavro cemetery.

A featured sample of the collection is the gold plate with Aramaic inscription. It was discovered in one of the houses in Mtskheta city, dated back to the 5th century. The inscription is a Hebrew amulet and had a protective function of house of a wealthy (supposedly a merchant) person, Abraham Sarah's son. Similar amulet has not been found anywhere in Georgia.

7. Mtskheta museum is also distinguished by writing equipment found in Mtskheta-city territory. They are dated back to the 2nd-4th centuries and are represented in only writing sticks – Stylos, as well as in inkpots. Writing equipment are found in the cemeteries of various social group representatives. This fact proves the spreading of literacy in Mtskheta population in the 2nd-4th centuries.

Thus, Great Mtskheta Archaeological State Museum-Reserve is a rich museum. Although, now only its archaeological monuments are prominent and delightful, but the museum will offer the public interesting exhibitions in future, its artifacts will see the daylight very soon.

გეგუთის სასახლის კომპლექსი

როლანდ ისაკაძე
ისტორიის აკადემიური დოქტორი

176

ქუთაისის მახლობლად მდებარე გეგუთის სასახლე, გიორგი III-სა და თამარ მეფის იმერეთის რეზიდენცია ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია საქართველოს საერო არქიტექტურის ძეგლთა შორის. “სამიოდე მეტრის სიმაღლის თლილი ქვის კვადრებით ნაწყობ ცოკოლზე შემდგარი შენობა ნაშენია აგურისაგან. სასახლის კედლები შიგნით მოპირკეთებული ყოფილა და ზემო ნაწილებში, ალბათ, ნაძერწითა და ფერწერით მორთული. სასახლე ნანგრევებშიც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს. გუმბათის სიმაღლე იატაკიდან 20 მეტრს აღწევს. ერთი ოთახი ზომით 10 მ X 9 მ აღჭურვილია ბუხრით (2 მ X 1,9 მ). XVIII საუკუნეში, იმერეთში სოლომონ I-ის მეფობის დროს, სასახლე ძლიერ დაზიანდა, ხოლო XIX საუკუნის 30-იან წლებში ქვის კარიერად იქცა ადგილობრივი მოსახლეობისათვის“ [ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974, გვ. 64].

გეგუთის სასახლის კომპლექსის დაცვის, გადარჩენისა და პოპულარიზაციის მიზნით კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ 2014 წელს მისი სარეაბილიტაციო პროექტი დაიწყო. პროექტის მიზნებიდან გამომდინარე, საჭირო გახდა ძეგლზე წინასწარი არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარება, რადგან:

1. 1937 და 1950-1960-იან წლებში განხორციელებულმა არქეოლოგიურმა და განმენდიტმა სამუშაოებმა ვერ შექმ-

ნა ძეგლის ქრონოლოგიურად გამიჯნული სრული სტრატეგრაფიული სურათი.

2. გათხრების დაწყებამდეც კი ძეგლზე იკითხებოდა დაახლ. IV-V საუკუნეებისა და VI საუკუნის ნაგებობების (ციხესიმაგრეთა) ნაშთები.

3. სარეაბილიტაციო პროექტის შედგენის პროცესში აუცილებელია დღემდე შემორჩენილი ძირითადი სტრუქტურისა და გათხრებით გამოვლენილი ძველი არქიტექტურული ფენების ერთ კონტექსტში გააზრება.

არქეოლოგიური სამუშაოების მიზანი:

1. სასახლის კომპლექსის ტერიტორიაზე ადრეული შუა საუკუნეების სამშენებლო ფენების გამოვლენა.
2. გათხრების შედეგების გათვალისწინებით არსებული არქიტექტურული ფენების სტრატეგრაფიულ-ქრონოლოგიური გამიჯვნა.
3. შემორჩენილი წერილობითი ცნობებისა და გათხრებით გამოვლენილი სამშენებლო ფენების წერილობით წყაროებთან შესაბამისობაში მოყვანა.
4. არქეოლოგიური კვლევის შედეგებზე დაფუძნებული მომავალი სარეაბილიტაციო სამუშაოების კონცეფციის შემუშავება.

არქეოლოგიური სამუშაოები ითვალისწინებს:

1. თანამედროვე მეთოდებისა და ტექნოლოგიების გამოყენებით (1937 და 1950-1960-იან წლებში განხორციელებული არქეოლოგიური, განმენდითი, აგრეთვე, ბოლო პერიოდში ჩატარებული ზედაპირული სადაზვერვო არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგების გათვალისწინებით), კომპლექსის სხვადასხვა მონაკვეთში გასათხრელად შერჩეული 14 თხრილის სტრატეგრაფიული თანმიმდევრობით გრუნტის დონემდე შესწავლას;
2. მოპოვებული არტეფაქტების კამერალურ დამუშავებას (გარეცხვა, რესტავრაცია, ინვენტარიზაცია, სახელმწიფო საცავში დაბინავება).

ჩატარებული სამუშაოების შედეგად მოსალოდნელია:

1. IV-V სს-ის ციხესიმაგრის ცალკეული მონაკვეთების იმ დონემდე გამოვლენა, რომ შესაძლებელი გახდეს მათი გეგმის კონტურებისა და მომავალი არქეოლოგიური და სარეაბილიტაციო სამუშაოების მასშტაბების განსაზღვრა.
2. VI ს-ის ციხის უკვე ნაკითხული გეგმის ცალკეული დეტალების დაზუსტება და

მე-9 თხრილის სამხრეთის ნაწილის სტრატეგრაფია
The stratigraphy of the south part of the trench 9

ბუხრიანი ოთახის სტრატეგრაფია
Rest-room stratigraphy

მასთან დაკავშირებული სხვა ნაგებობების იმ დონემდე გამოვლენა, რომ შესაძლებელი გახდეს მომავალი სამუშაოების მასშტაბების განსაზღვრა.

3. ნერილობითი წყაროებით უკვე ცნობილი VIII-XVIII სს-ის არქიტექტურული ფენების, შეძლებისდაგვარად სტრატиграფიულ-ქრონოლოგიური გამიჯვნა.
4. IV-XVIII საუკუნეების არტეფაქტების გამოვლენა.

პროექტი ხორციელდება 2015 წლის მაისიდან.

პროექტის ხელმძღვანელი — მიხეილ გელაშვილი;

არქეოლოგიური ჯგუფი:

პროფესორი ომარ ლანჩავა;

ისტორიის აკადემიური დოქტორი როლანდ ისაკაძე;

არქეოლოგიის დოქტორანტი შალვა ბუაძე.

შედეგები:

დაკონკრეტდა ძეგლის სტრატиграფია.

ყველაზე ადრეული I, II, და III არქიტექტურული ფენები, დულაბზე რიყის ქვით ნაშენი კედლებია. გამოიკვეთა IV-V სს-ის ციხისა და მის შიგნით არსებული სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობების ნაშთები. რიყის ქვით ნაგებ მრგვალბურჯებიან შენობის ნაშთებზე ფიქსირებული შეღებილი შელესილობა ახალი მოვლენაა ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს არქეოლოგიაში.

დიდკვადროვანი წყობადმე-6 ს . Largequadra formation, 6th century

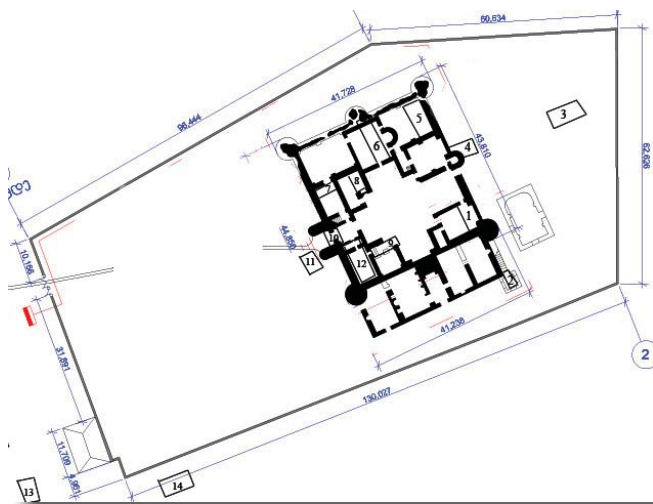
IV სამშენებლო ფენა დიდკვადროვანი წყობით ნაგები ოთხკუთხა მოყვანილობის ციხეა, რომელიც 8 ნახევარწრედ გამოზიდული კოშკით ყოფილა გამაგრებული.

სტრატиграფიულად მომდევნო ეტაპია (V-VI ფენები) „ბუხრიანი ოთახი“ და მასზე ადრეული სწორკუთხა ნაგებობა, რომელიც „ბუხრიანი ოთახის“ მშენებლობისას ნაწილობრივ დაუნგრევიათ. მათი ფასადის ქვები ძლიერი ხანძრისგანაა დახეთქილი. V და VI ფენების განადგურება მურვან ყრუს სადამსჯელო ექსპედიციას (VIII ს-ის 30-იანი წლები) უნდა დაუკავშირდეს.

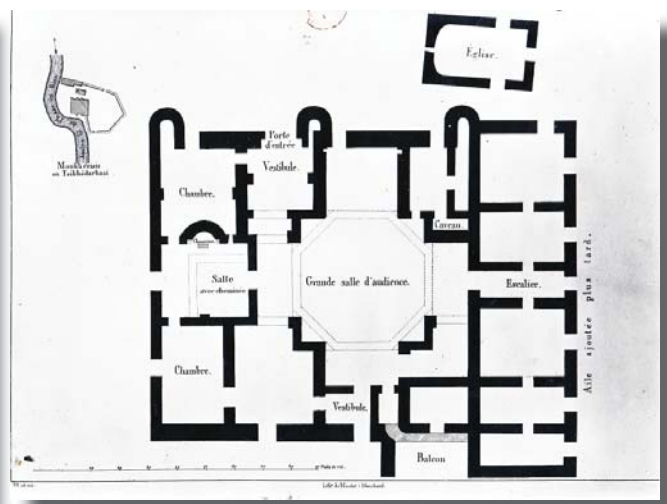
VII და VIII ფენების კუთვნილია აგურით ნაგები შენობა, რომლის მეტ-ნაკლებად სრული გეგმის გამოვლენა მომავალი გათხრების საქმეა. იგი მოცულობით IX ფენის გრანდიოზულ აგურის სასახლეს უახლოვდება. ქუთაისის ნაქალაქარისა და ბაგრატის ტაძრის სტრუქტურაფიისა და პარალელური მასალის გათვალისწინებით, ეს ფენები არჩილ-ლეონის ან აფხაზთა მეფეების სამშენებლო აქტივობას უნდა დაუკავშირდეს. ამავე ეპოქას მიეკუთვნება მე-13, მე-14 თხრილებში გამოვლენილი გალავნის ფრაგმენტებიც, რომლებიც, სავარაუდოდ, რიონიდან გამოტანილ არხთან ერთად მთელ პერიმეტრზე საზღვრავდა სასახლეს.

IX ფენა — აგურის გრანდიოზული სასახლეა. დაშენებულია დიდკვადროვანი ნყოფით ნაგებ ძველი ციხის მთელ პერიმეტრზე. ეს მშენებლობა ზოგადად დავით აღმაშენებლის, გიორგი III-ისა და თამარის ეპოქას, მასზე დადასტურებული განადგურების კვალი კი მონღოლთა ლაშქრობას (1270-იანი წლები) უნდა დაუკავშიროთ, ხოლო კომპლექსის დასავლეთის მონაკვეთში არსებული ფლიგელი დავით ნარინის მემკვიდრეებისა და იმერეთის მეფეების სამშენებლო საქმიანობას.

კომპლექსის არქეოლოგიური კვლევა მომავალშიც გაგრძელდება.

გეგუთი. სიტუაციური გეგმა და თხრილები
Geguti. Situational plan and ditches

გეგუთი. დიუბუა დე მონპერეს 1833 წლის გეგმა.
Geguti. Dubois de Montpereux plan of 1833

ხუნნის ნაციხარი “ნაჯიხუ”

ბესო ლორთქიფანიძე

ხუნნის ციხე მდებარეობს მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფელ ხუნნში, ქუქითის გორაკზე, მდ. ცხენისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე, მარტვილი-ხონის დამაკავშირებელი სამანქანო გზის მე-8 კმ-ზე. ციხე მოიცავს 6000 მ² ფართობს. მისი გალავნები დანგრეულია მიწის დონეზე, გალავნების რამდენიმე ფრაგმენტი მხოლოდ ჩრდილოეთ ნაწილშია შემორჩენილი.

ციხის ტერიტორია სახელმწიფო საკუთრებაშია. 3 წლის წინ იქ დაიდგა მობილური ოპერატორის სადგური და ანძა, რომელთა მშენებლობისთვის მიწის გაჭრის დროს გამოჩნდა ნაგებობის ნაშთები (სავარაუდოდ კოშკი), აგრეთვე, ადამიანის ძვლებისა და კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები. არქეოლოგიური ნივთები დაცულია ხუნნის საჯარო სკოლაში.

სამუშაოების მიზანი და მოსალოდნელი შედეგები:

აგათია სქოლასტიკოსი ეგრისის დიდი ომიანობის აღწერისას რამდენჯერმე იხსენიებს ონოგურისის ციხეს, რომელსაც ძალიან დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, როგორც ბიზანტიელები ისე, ირანელები. ამ პუნქტის ლოკალიზაცია აგათიას ნაშრომის თარგმანის გამოცემისთანავე სცადა ს. ყაუხჩიშვილმა [გეორგია, III, 1936:59-62, შენიშვნა 1]. მან ციხის სახელი მარტვილისა და ხონის რაიონების საზღვარზე მდებარე უნაგირა მთასთან

დააკავშირა. ს. ყაუხჩიშვილმა ყურადღება მიაქცია აგათიას ცნობას, რომლის მიხედვითაც 554 წლისთვის სპარსელებს ლაზეთი ცხენისწყლამდე დაუკავებიათ, ხოლო ბიზანტიელები ცხენისწყლის დასავლეთით გამაგრებულან [გეორგია, III, გვ. 38-41, შენიშვნა 2]. მისი აზრით, ციხე აღმოსავლეთ და დასავლეთ ლაზეთის საზღვარზე, არქეოპოლისსა და ქუთაისს შორის მდებარეობდა და ის დედაქალაქს - ციხეგოჯ-არქეოპოლისს იცავდა. ს. ყაუხჩიშვილმა ონოგურისი გააიგივა VI საუკუნის ბიზანტიელი ემიგრიანის პროკოპი კესარიელის მიერ მოხსენიებულ უქიმერიონის ციხესთან. ისტორიოგრაფიაში ონოგურისის იდენტიფიკაციის თაობაზე მრავალი მოსაზრებაა გამოთქმული. ნ. ბერძენიშვილი ამ ციხის სახელწოდებას უნაგირა მთასთან აკავშირებდა. ის მას სოფ. ბანძისა და ნოქალაქევის მიდამოებში მოიაზრებდა. ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებდა, რომ ბანძასთან ახლოს მდებარე სოფ. ონოლიას „ონოგურისთან“ დაკავშირება შესაძლებელი იყო [ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, 1975:463-465]. თუმცა, ამ დაკავშირებას ხელს უშლის ის გარემოება, რომ ონოლია ვაკეზე მდებარეობს და აქ ნაციხარის მსგავსი არაფერია აღმოჩენილი.

ნოქალაქევის ექსპედიციამ, XX ს-ის 80-იან წლებში არქეოლოგიური სამუშაოები აწარმოა მარტვილის

რაიონში მდებარე აბელათის ციხეზე, რის შედეგადაც სამეცნიერო ლიტერატურაში დაფიქსირდა ვარაუდი, რომ ონოგურისი სწორედ ეს ციხე უნდა ყოფილიყო [პ. ზაქარაია, თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი.

სად, რადგან ის საკმაოდ დაშორებულია ქუთაისს. აგრეთვე, ყურადღება გაამახვილა მასზედ, რომ უნაგირას ქედი იმერეთის საზღვართან, სოფ. მათხოჯის მოპირდაპირედ, ცხენისწყლის გაღმა, სოფ. ზედა ხუნნის გორაკიდან იწყება.

ციხენისწყალი

ხუროთმოძღვრება, 1991:127-137; ვ. ლექვიანაძე, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, III, 1993:209-222]. ა. ფაილოძემ [ა. ფაილოძე, მატყანე ხონისა, ნაწილი მეორე, 2003:27-32] აგათია სქოლასტიკოსის თხზულების მიხედვით შეისწავლა ონოგურისის გეოგრაფიული მდებარეობა და გამოთქვა მოსაზრება, რომ აბელათი ვერ დადასტურდებოდა ონოგური-

ამ გორაკს კი ადგილობრივები ნაჯიხუს ანუ „ნაციხარს“ უწოდებენ. ა. ფაილოძემ დაზვერა გორაკზე შემორჩენილი ნაგებობების ნაშთები და დაასკვნა, რომ ონოგურისი სწორედ ხუნნში იყო მოსაძიებელი.

2014 წლის არქეოლოგიური კამპანიის დროს, ქართულ-ინგლისური ექსპედიციის რამდენიმე წევრმა ზედა-

პირულად შეისწავლა ზემო ხუნწის გორაკი და დადგინდა, რომ ამ გორაკზე შემორჩენილია სხვადასხვა ნაგებობის ნაშთები, რომელთა ფუნქციის გარკვევა (სავარაუდოდ, ციხე უნდა იყოს), მისი დათარიღება და ის - იყო თუ არა ხუნწში მდებარე ციხესიმაგრე ონოგურისი, მხოლოდ მომავალი კვლევის შედეგად გახდება შესაძლებელი. ჩვენი მხრივ, აღვნიშნავთ, რომ ონოგურისისა და ხუნწის იგივეობის ჰიპოტეზას ამყარებს

ფაქტი — ამ სოფელში, იმავე გორაკის ძირში მიედინება მდინარე ნოღელა, რომლის სახელწოდება, შესაძლებელია, ონოგურისთან დავაკავშიროთ.

არქეოლოგიური კვლევის მიზანი:

1 ეტაპი - ციხის შიდა ფართობზე არსებული არქეოლოგიური ფენების გამოვლენა, სტრატეგრაფიის დადგენა და, შესაბამისად, ციხის ქრონოლოგიის განსაზღვრა.

არქეოლოგიური გათხრების მეთოდოლოგია

არქეოლოგიური სამუშაოები განხორციელდება დასავლეთ ევროპული სტანდარტებითა და ბრიტანეთში აპრობირებული მეთოდოლოგიით. აღნიშნული მეთოდოლოგია გულისხმობს გამოვლენილი არქეოლოგიური ფენებისა და არტეფაქტების ცალკეული კონტექსტების პრინციპით რეგისტრაციასა და სტრატეგრაფიული თარგის შემუშავებას, აგრეთვე, გათხრების პროცესის აღ-

სანუსხავად საველე-სარეგისტრაციო ბლანკების გამოყენებასა და დღიურების წარმოებას. მუშაობა წარიმართება პრეპარაციის პრინციპით, მცირე ზომის ნერაქვებით, ქაფჩებითა და ფუნჯებით. თითოეული ფენისა და მნიშვნელოვანი არტეფაქტის მდებარეობა განისაზღვრება თხრილებში არსებული კვადრატული ბადით. სიმაღლეები დადგინდება ნიველირით.

გ ა გ მ ა :

არქეოლოგიური გათხრები ჩატარდება ციხის ოთხ ნაწილში:

შურფი 1 - ციხის აღმოსავლეთ ნაწილში. კოორდინატები - 42°24'0.26" 42°24'57.24";

შურფი 2 - ციხის შუა ნაწილში. კოორდინატები - 42°24'0.38" 42°24'55.93";

შურფი 3 - ციხის ჩრდილოეთ ნაწილში. კოორდინატები - 42°24'1.48" 42°24'56.67";

შურფი 4 - ციხის ციტადელში. კოორდინატები - 42°23'59.33" 42°24'54.42".

2015 წელს გამოვლენილი არტეფაქტები განთავსდება გივი ელიავას სახელობის მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

პროექტი ხორციელდება 2015 წლის 6 ივლისიდან.

ხელმძღვანელი - ბესიკ ლორთქიფანიძე

ექსპედიციის წევრები:

დოქტ. ნ. მურღულია (კონსულტანტი);

დოქტ. ნ. ქებულაძე (ქიმიკოს-რესტავრატორი);

თ. ნინიაშვილი (სუპერვაიზერი);

დოქტ. პ. ევერილი (ექსპედიციის თანახელმძღვანელი, ვინჩესტერის უნივერსიტეტი);

შ. დოჭერთი (ასისტენტ სუპერვაიზერი).

შედეგები:

2015 წლის საველე სეზონზე ნოქალაქევის ქართულ-ინგლისურმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ციხის შიდა ფართობზე კულტურული ფენების დადგენის მიზნით გაჭრა ოთხი სადაზვერვო შურფი. ყველა შურფში დაფიქსირდა გვიანანტიკური და ადრე შუა საუკუნეების კერამიკული ნაწარმი, მათ შორის სამშენებლო კერამიკა — აგური, ორივე (ღარიანი და გვერდებაკეცილი) ტიპის კრამიტის ფრაგმენტები, ჰიდრაულიკური ხსნარით მოკირწყლული იატაკის ფრაგმენტები და, რაც მთავარია, კირით ნაშენი კედლების უკიდურესი ქვედა სტრუქტურები. სადაზვერვო გათხრების შედეგად გამოვლინდა მნიშვნელოვანი მასალა, რომელიც ამ პუნქტში საკმაოდ დიდი ზომის ციხესიმაგრის სავარაუდო არსებობაზე მეტყველებს; ამ ჰიპოთეზის დასადასტურებლად აუცილებელია ობიექტზე სტაციონარული გათხრების დანერგვა.

PROJECTS

There are two projects financed by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia published in the rubric- about the archaeological excavations of Khuntsi and Geguti. Also, the rubric talks about the significant results achieved after excavations.

AUTHORS:

Geguti palace complex – Roland Isakadze, PhD in History.

Khuntsi castle – the head of Khuntsi archaeological expedition, archaeologist Beso Lortkipanidze.

ონლაინ არქეოლოგიის ახალი რუბრიკა “რეპორტაჟი გათხრებიდან” მკითხველს საშუალებას მისცემს ვირტუალურად ჩაერთოს არქეოლოგიური კვლევის პროცესში.

მაშ ასე, გათხრებამდე, გათხრების დროს და მეცნიერთა კვლევის შედეგები - გათხრების დინამიკა ონლაინ რეჟიმში.

2015 წლის 3 ივლისი - ისტორიის დოქტორის, არქეოლოგ კახა კახიანის რეპორტაჟი დმანისიდან:

გათხრებამდე: 2014 წლის შემოდგომაზე, დმანისის მუზეუმ-ნაკრძალის თანამშრომლებმა შეამჩნიეს, რომ სოფლების განთიადისა და ბოსლების სასოფლო-სამეურნეო მიწებში მუშაობდა მძიმე ტექნიკა. ადგილის დათვალიერების შედეგად გაირკვა - ამოთხრილ მიწაში ამოყრილი იყო სხვადასხვა პერიოდის თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ნაგებობების კედლების ქვები, დაზიანებული სამარხების ნაშთები. ამის შესახებ შევატყობინეთ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოს. სააგენტოს ძალისხმევით შპს “საქართველოს მელიორაციის” ხელმძღვანელობამ ფინანსურად უზრუნველყო გადარჩენითი არქეოლოგიური სამუშაოები. საველე არქეოლოგიური კვლევა განხორციელდა სამელიორაციო თხრილის ფარგლებში. საველე სამუშაოები 2015 წლის 15 ივნისს დაიწყო (ექსპედიციის ხელმძღვანელი კახა კახიანი, წევრები - გოჩა კილაძე, ზურაბ გიორგაძე, ელგუჯა ლლილაშვილი, თინათინ ყაზახიშვილი).

გათხრები: I ეტაპზე გათხრები განხორციელდა სოფელ განთიადის მიწებზე, ადგილ “ნაგზაურში”, მელიორატორების მიერ გაჭრილი თხრილის 12 დაზიანებულ არქეოლოგიურ ობიექტზე. გამოვლენილ კულტურულ ფენებში დაფიქსირდა ადრე და განვითარებული შუა საუკუნეების ნაგებობების კედლების ფრაგმენტები და სამარხები (ორმოსამარხები, ქვაყუთები).

ამჟამად ვიმყოფებით თბილისიდან (80) კმ-ზე, ზღვის დონიდან (1 100) მ-ზე დმანისის მუნიციპალიტეტის სოფელ ბოსლების მიწებზე, ადგილ “ყანჩაანთ სოფელში”, სადაც დაახლოებით 1.3 კმ მანძილზე, სამელიორაციო თხრილის ფარგლებში 14 არქეოლოგიური ობიექტი გამოვავლინეთ. კულტურულ ფენებში ფიქსირდებიან განვითარებული და გვიანი შუა საუკუნეების ნაგებობების კედლების ფრაგმენტები, გვიანანტიკური პერიოდის ორმოსამარხები და ელინისტური ხანის ქვაყუთი. გვიანანტიკური ეპოქის სამარხებში აღმოჩნდა სხვადასხვა ფერისა და ფორმის მინის სანელსაცხ-

ებლები – მათში შემორჩენილია საცხის კვალი, ანალიზის შედეგად გაირკვევა არის თუ არა ისინი დამზადებული ერთნაირი რეცეპტურით; ბრინჯაოს ზარაკები, ირმის ქანდაკებები, საკიდები, ბეჭდები; ოქროს საკიდი და საყურეები; რომის იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის ვერცხლის მონეტები; რკინის საბრძოლო იარაღები და თიხის ჭურჭელი. არქეოლოგიურ ნივთებს წინასწარულად ვათარილებთ ქ.შ. I-III საუკუნეებით.

არტეფაქტებს განვათავსებთ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის საცავებში.

გათხრები დასრულდა 2015 წლის 15 ივლისს

სიახლე: I. ეს გახლავთ პირველი შემთხვევა, როდესაც მაშავერას ხეობის უძრავ კულტურულ ფენებში I-III საუკუნეების სამარხები აღმოჩნდა.

II. სამარხეული მასალის (მდიდრული ინვენტარი - ოქროს საყურეები, საკიდები, ვერცხლის რომაული მონეტები, ირმის ბრინჯაოს ქანდაკებები, სხვადასხვა ზომისა და ფორმის მინის სანელსაცხებლები, საბრძოლო იარაღები) მიხედვით ნათლად ჩანს, რომ დმანისის რეგიონში იმ დროისთვის საკმაოდ განვითარებული და სოციალურად დაწინაურებული საზოგადოება ცხოვრობდა, რომელსაც მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკური კავშირები ჰქონდა, როგორც იმდროინდელი საქართველოს რეგიონებთან ისე, რომთან და სირიასთან.

2015 წლის 25 აგვისტო - ლანა ჩოლოგაურის (თსუს მაგისტრანტი არქეოლოგიური მიმართულებით) რეპორტაჟი ყაზბეგიდან:

ვიმყოფებით დარიალის ხეობაში, თამარის ციხეზე, მდინარე თერგის მარცხენა ნაპირზე აღმართულ კლდოვან ბორცვზე, ზღვის დონიდან 1372 მ-ზე.

ციხე:

თამარის ციხეს საუკუნეების განმავლობაში უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან, ის საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვრის ბოლო ციხესიმაგრეა და, ამასთანავე,

ფენების გამოვლენა. ვინაიდან დარიალი \დარიალან\ სპარსულად ალანთა კარს ნიშნავს, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ციხისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის სახელი სწორედ სასანური ირანის გარკვეულ გავლენას უკავშირდება და,

ჩრდილოეთ კავკასიონის სამხრეთთან დამაკავშირებელ ძირითად არტერიაზე მდებარეობს. წერილობითი წყაროებისა და ციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალის მიხედვით სავარაუდოა, რომ ციხე აგებულია ელინისტური ხანის მიწურულს.

გათხრები:

ციხისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლა XX საუკუნიდან მიმდინარეობდა. 2013 წლიდან აქ არქეოლოგიურ სამუშაოებს აწარმოებს ედინბურგისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტების საერთაშორისო ექსპედიცია. ექსპედიციის მიზანი იყო და არის ციხის სასანური

სავარაუდოა, რომ ირანელთა უკიდურესი ჩრდილოეთი საზღვრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პუნქტი დარიალის ციხეა. ექსპედიციის ხელმძღვანელი, ედინბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი ებერჰარდზაუერი იკვლევს სასანური ირანის იმპერიის გავრცელების საზღვრებს.

წელს არქეოლოგიური სამუშაოები 1 ივლისს დაიწყო. ექსპედიციაში, ჩვეულებრივ, მონაწილეობს 15 ქვეყნის წარმომადგენელი (ხელმძღვანელი: პროფ. ებერჰარდზაუერი; ექსპედიციის წევრები: კონსტანტინე (კოტე) ფიცხელაური, დავით ნასყიდაშვილი, ლანა ჩოლოგაური, კობა კობერიძე, ანა

გაბუნია, ივ მაკდონალდსი, სეს პრისტ-მანი, დევიდ გრინვუდი და სხვ.). კვლევა ინტერდისციპლინარული ხასიათისაა. აქ მუშაობენ, როგორც არქეოლოგები ისე, გეოლოგები, ზოოარქეოლოგები, პალეობოტანიკოსები და სხვადასხვა დამხმარე დისციპლინის სპეციალისტები.

ამჟამად თამარის ციხის ტერიტორიაზე 2 კვადრატის შესწავლა მიმდინარეობს. 2013 წელს მიწისზედა ფენის მოხსნის შემდეგ გამოიკვეთა განვითარებული და გვიანდელი შუა საუკუნეების კედლის წყობები, სათავსები და დამცავი გალავანის ნაშთები. გვიანდელი ხანის კედლის წყობის ალების შემდეგ გამოიკვეთა უფრო ადრეული ხანის ნაგებობათა ნაშთები და არტეფაქტები. გამოვლინდა დიდი რაოდენობით მინის, ძვლის, ლითონისა და კერამიკული მასალა. ექსპედიცია არქეოლოგიური გათხრების ბრიტანული სისტემით ხელმძღვანელობს. ეს მეთოდი თითოეული ფენისა და არტეფაქტის ასაკის დადგენის საშუალებას იძლევა. მასალა ანალიზისთვის და დასათარიღებლად გაიგზავნება ოქსფორდის ლაბორატორიაში.

მნიშვნელოვანია ასევე ციხეზე გამოვლენილი ფენების მიმდინარე გეოლოგიური შესწავლა, რომელიც, როგორც თარიღის ისე, მცირე ნიუანსების დადგენის საშუალებას იძლევა.

არქეოლოგიური გათხრები დასრულდა 9 აგვისტოს.

სიახლე:

დღემდე მიკვლეული უძველესი ფენა ციხის ტერიტორიაზე ქ.შ. V საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება. ამ პერიოდით დათარიღებულ ფენებში გამოვლინდა სასანური ირანისთვის დამახასიათებელი მინისა და კერამიკული მასალა. მეორე კვადრატშიც, რომელიც ბორცვის ჩრდილოეთ ფერდზე მდებარეობს, გამოვლინდა სასანური ფენები. ამ კვლევით კიდევ ერთხელ დასტურდება ვარაუდი - სასანური ირანის იმპერიის უკიდურესი ჩრდილოეთ საზღვარი სწორედ დარიალის ციხეზე გადიოდა.

რუბრიკა “რეპორტაჟის გათხრებიდან” ლოგოდ დადგენილი ფოტო გადაღებულია ზურაბ გიორგაძის მიერ.

Online Archaeology new rubric “Reportage from the excavation” will allow reader to get virtually involved in archaeological research process. So, before the excavations, during the excavation and results of scientific research – excavation dynamics online.

July 3, 2015 – Doctor of History, archaeologist Kakha Kakhiani’s reportage from Dmanisi:

Before excavations: In the Autumn 2014, the staff of Dmanisi Museum-Preserve noticed that in villages Gantiadi and Boslebi agricultural fields, heavy equipment was working. Inspections revealed that in the excavated ground pieces of pottery, stone walls, damaged burials of various periods had been fallen out. We informed the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia about this. With the effort of the Agency the management of “Georgian Amelioration” Ltd has financially provided rescue archaeological works. Field archaeological research was carried out from within the meliorative trench. Field works started on June 2015 (Head of expedition Kakha Kakhiani, members – Gocha Kiladze, Zurab Giorgadze, Elguja Ghlighliashvili, Tinatin Kazakhashvili).

Excavations: On the first stage the excavations were carried out in the lands of village Gantiadi, place “Nagazuri”, in 12 damaged sites of cut trench by specialist in land-reclamation. In the revealed cultural layers Early and developed Medieval centuries fragments of building walls and tombs (pit-graves, stone boxes) were found.

Now we are at 80 km distance from Tbilisi, 100 meters above sea level, in Dmanisi municipality, village Boslebi lands, place “Qanchaant village”, where at about 1.3 km distance we found 14 archaeological sites from within the meliorative trench.

Developed and Late medieval fragments of building walls, Late Classical period pit-graves and Hellenistic period stone boxes were found in cultural layers. In the graves from Late Classical era glass ointments of different color and shape were found – there are still the trace of ointment in them, analyzing will show whether they are made from the same recipe or not; bronze bells, deer sculptures, pendants, rings, gold pendants and earrings; Octavian Augustus’, the Roman emperor silver coins; Iron weapons and pottery. The archaeological items are preliminarily dated back to the 1st-3rd centuries AD.

Artefacts will be placed in Georgian National museum depots.

Excavations were completed on July 15, 2015.

News: I. It is the first time that in the cultural layers of Mashavera valley 1st-3rd centuries burial grounds were found. II. According to the burial material (luxury goods – gold rings, pendants, Roman silver coins, bronze sculptures of deer, glass ointments of different colors and shapes, weapons), it is clear that at that time a highly developed and socially advanced society lived in Dmanisi region, which had close cultural and economic connections with Georgian regions of that time as well as with Rome and Syria.

August 25, 2015 – Lana Chologauri’s (Master in archaeology at TSU) reportage from Kazbegi.

We are now in Dariali Gorge, Tamar's castle, on a rocky hill on the left bank of the river Tergi, on 1372 meters above sea level.

Fortress:

Tamar's fortress had a great strategic importance for centuries, because it is one of the last points on the northern border of Georgia and also the main artery which connect the North Caucasus with the South. According to the written sources and archaeological material found in the territory of the fortress, it is likely that the fortress was built at the end of the Hellenistic period.

Excavations:

The archaeological study of the fortress and its adjacent territory was conducted from the 20th century. From 2013 the archaeological works here have been carrying out by Edinburgh and Tbilisi State University international expeditions. The aim of the expedition was and still is to find Sassanian layers of the fortress. . Since Dariali (dar-i-alan) means Gate of the Alans in Persian, it is considered that the name of the fortress and its adjacent territory is associated with the influence of Sassanian Iran and it is likely that one of the most important points the extreme north border of Iran is Dariali Fortress. The head of the expedition, the Professor at the University of Edinburgh, Eberhard Sauer explores Sassanian Iran distribution borders.

Archaeological works began on July 1 this year. Generally, the representatives of 15 countries participate in the expedition (head: Prof. Eberhard Sauer; members of the expedition: Konstantine (Kote) Pitskhelauri, David Naskidashvili, Lana Chogolauri, Koba Koberidze, Ana Gabunia, Eve McDonalds, Seth Priestman, David Greenwood and others). The research is of interdisciplinary nature.

Here are working archaeologists, as well as geologists, archaeozoologists, paleobotanists and various ancillary discipline specialists.

Now on the territory of Tamar's fortress the study of 2 squares take place. In 2013 after removing the surface layer, developed and late medieval walls, repositories and remains of defensive fence were found. After taking the walls of the late period there were found the remains of earlier period buildings and artefacts. A large number of glass, bone, metal and ceramic material were revealed. The expedition is led by the British system of archaeological excavations. This method allows to determine the age of each layer and artefact. The material will be sent to Oxford Laboratory for analysis and dating. Also the geological study of layers found on the fortress is very important, which allows to determine the date and the small nuances.

Archaeological excavations were ended on August 9.

News:

The most ancient layer found in the territory of the fortress till now is dated back to the 5th century AD. Glass and ceramic material characteristic for Sassanian Iran were found in these layers. In the second square, which is located in the northern slope of the hill, Sassanian layers were also revealed. This research proves the assumption once again that the extreme northern border of Iranian Sasanian Empire crossed Dariali Fortress.

Logo set in a photo from the rubric "Reportage from the excavations"

Is taken by Zurab Giorgadze

ნარწერებით გაცოცხლებული ნარსული

გრაკლიანი გორა

გრაკლიანი გორის მესამე ტერასაზე მდებარე ტაძარში, რომელიც ძვ.წ. VIII-VII სს-ით თარიღდება, აღმოჩენილია ნარწერა (აღმოაჩინა თსუ ექსპედიციამ, ხელმძღვ. ვახტანგ ლიჩელი). ის ამოკვეთილია ცენტრალური საკურთხევლის პოსტამენტის შუბლზე. ნარწერის მთლიანი სიგრძე 80 სმ-ია, ასობის სიმაღლე - 7 სმ. ვინაიდან, ნარწერა საკურთხევლის პოსტამენტზეა ამოტვიფრული, ცხადია, რომ ის საკულტო შინაარსისაა, რადგან ასეთ შემთხვევებში, როგორც წესი, მაგიური შინაარსის ნარწერები დასტურდება. კონკრეტულად რის შესახებ არის ნარწერა, ამის განსაზღვრა ჯერჯერობით შეუძლებელია. ასობის მოხაზულობით, იგი მსგავსია იმ დამწერლობების გარკვეული სახეობებისა, რომლებიც მახლობელი აღმოსავლეთის ტერიტორიაზეა ცნობილი - არამეული, ფინიკიური, სამხრეთ სემ-

იტური და ა.შ. ყველა ამ დამწერლობაში გვხვდება ცალკეული ნიშნები, რომლებიც გრაფიკული თვალსაზრისით ერთმანეთის მსგავსია. იგივე დასტურდება გრაკლიანის ნარწერის შემთხვევაშიც, თუმცა გრაფიკული იდენტიფიკაცია ფონეტიკურ იგივეობას არ მოიაზრებს.

ცნობისათვის:

ნარწერა გამოქვეყნდა აღმოჩენისთანავე (2015 წლის აგვისტო). პროფ. ვახტანგ ლიჩელმა მის შესახებ მოხსენებები წაიკითხა გერმანიასა (ნიურბერგი) და რუსეთში (სანქტ-პეტერბურგში, აღმოსავლეთმცოდნეებისა და ირანისტების მსოფლიო კონგრესზე). სანქტ-პეტერბურგის კონგრესზე მეცნიერებმა ერთხმად აღიარეს, რომ გრაკლიანის ტაძარში აღმოჩენილი ნიშნები უდავოდ ნარწერაა. დაისვა კითხვები - რომელ დამწერლობასთან არის ის ახლოს? როგორია

მისი შესრულების ტექნიკა? რამდენიმე ქვეყნის სპეციალისტი დაინტერესდა გრაკლიანის წარწერის დეშიფრირებით და მათ უკვე დაიწყეს მისი შესწავლა. ანუ, გრაკლიანის წარწერა საერთაშორისო კვლევის საგანი გახდა.

დასკვნა:

გრაკლიანი გორის წარწერას ჯერ-ჯერობით ანალოგი არ ეძებნება, ის განეკუთვნება ძველი ნელთალრიცხ-

ვის VII საუკუნეს, რაც განაპირობებს დასკვნას: საქართველოში დამწერლობის ისტორია 2700 წლის წინ დაიწყო. ამ აღმოჩენით საქართველო გახდა იმ უზარმაზარ ცივილიზაციათა ელიტის წევრი, რომელთა დამწერლობა ათასწლეულებს ითვლის.

პროფ. ვ. ლიჩელს ესაუბრა თსუს არქეოლოგიის მიმართულების მაგისტრანტი ლანა ჩოლოგაური.

For information

Or the past revived by inscriptions

Grakliani Hill

In the temple located on the third terrace of Grakliani Hill, which is dated back to the 8th-7th centuries BC, an inscription is found (it was found by TSU expedition, head – Vakhtang Licheli). It is curved in the front pedestal of central altar. The total length of the inscription is 80cm, the height of letter – 7cm. As the inscription is carved on the pedestal of the altar, it is clear, that it has a religious content, because in such cases, as a rule, magical slogans are confirmed. It is not possible to determine yet, what is the inscription about. According to the shape of the letters it is similar to some types of scripts, which are known in the territory of the Near East- Aramaic alphabet, phoenician alphabet, the South Semitic script, etc. There are specific signs in all these scripts, which are similar in terms of graphics. The same is confirmed in case of Grakliani Hill inscription, however a graphic identification does not imply the phonetic identity.

For information:

The inscription was published immediately after its discovery (August 2015). Prof.

Vakhtang Licheli read lectures about this in Germany (Nuremburg) and Russia (St. Petersburg, at the World Congress of Eastern study and Iranian study specialists. At the St. Petersburg Congress the scientists unanimously agreed that the signs found in Grakliani temple undoubtedly was inscription. Questions were raised – Which script is it close to? What is the technics of performance? Specialists from several countries got interested in decoding of Grakliani inscription and they have already started its study. ***So, Grakliani inscription became the subject of international research.***

The conclusion:

The analog of Grakliani Hill inscription does not exist yet, it belongs to the 7th century BC, which lead to the conclusion: The history of written language began in Georgia 2700 years ago. With this discovery, Georgia became the member of that vast civilization elite, the written language of which counts millennia.

TSU master's degree candidate in archaeology Lana Chologauri spoke with Prof. V. Licheli

პარმენ (ნაჰო) ზაქარაია

ნოქალაქევის მკვიდრნი არქეოპოლისის მკვლევარის პარმენ ზაქარაიას შესახებ გვიამბობენ: “70-იან წლებში ნოქალაქევის ციხე გოჯის, არქეოლოგიურ გათხრებს ხელმძღვანელობდა ისტორიკოსი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი პარმენ ზაქარაია. მან სრულიად შემთხვევით გაიგო, რომ სამეგრელოს სოფელ ხორშში გიგანტური ცაცხვის ხე იდგა... დაინტერესდა ამით... როცა ნახა, ნანახმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა... მის წინ რამდენიმე საუკუნის ცაცხვის ხე აღმოჩნდა... სულ მალე ექსპერტები მოიწვია, ჩაატარეს ექსპედიცია, წინასწარი ვარაუდით ხე V-VI საუკუნით დათარიღდა. პარმენ ზაქარაიას თქმით, ამ ასაკის ცაცხვის ხე მსოფლიოში არ არისლ სამომავლოდ საფუძვლიანი კვლევების ჩატარება დაუგეგმავთ... თუმცა, რაღაც მიზეზების გამო ვერ მოხერხდა... დღეს პარმენ ზაქარაია ცოცხალი აღარ არის... მას მერე 35 წელი გავი-

და... ეს ხე კი დღესაც ამაყად დგას მშობლიურ მიწის ფესვებზელ ზაქარაია უყურადღებოდ ხესაც კი არ ტოვებდა სამეგრელოში...”

და არა მხოლოდ სამეგრელოში, პარმენ ზაქარიამ უდავოდ შეძლო ფაქტების განზოგადებითა და აბსტრაქტული ხედვის გენერალიზაციის საფუძველზე ჩამოეყალიბებინა ჰიპოთეზები, საყოველთაოდ ცნობილი, მის მიერ კარგად შესწავლილი ფაქტებიდან გამომდინარე, ამოუცნობისკენ ისწრაფოდა და ამ ამოუცნობს აღწევდა, ანუ, ის იყო ჭეშმარიტი მეცნიერი, რომელიც მართლაც იღვწოდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც ყველაზე მეტად უჭირდათ ქართლის ციხესიმაგრეებსა თუ ისტორიულ ნაქალაქარებს, სადაც ჩვენს წინაპართა მიერ რუდუნებით ნაშენებს განადგურება ემუქრებოდა.

ამონარიდი პარმენ ზაქარაიას „მოგონებებიდან“ დ „ერთხელ გოგლამ [იგულისხმებაგიორგილეონიძეშემომჩივლა, ჩემს სოფელში, პატარძეულში, ძველი კოშკი დგას, ინგრევა, ცოდოა მისი განადგურება, იქნებ რესტავრაციაში დამეხმაროო. ეს გახლდათ XVIII საუკუნის კოშკი. კოშკი მართლაც აღსადგენი იყო, მაგრამ მისთვის მაინცდამაინც არ ეცალათ. დავპირდი, ყოველ ღონეს ვიხმარ-მეთქი. მართლაც, კოშკი რესტავრაციის გეგმაში შევატანინე სათანადო უწყებას, კოშკის

რესტავრაციის პროექტის შედეგადაა კი თვითონ ვიკისრე. რესტავრაცია დაახლოებით ორი წელი გრძელდებოდა და დღეს პატარძელს განახლებული ისტორიული ძეგლი ამშვენებს. ასე გადარჩა განადგურებას კიდევ ერთი ნაღვანი ჩვენი წინაპრებისა.“

პარმენ (ნაპო) ზაქარიას შესახებ „ონლაინ არქეოლოგიის“ მკითხველს მისი ნამონაფარი არქეოლოგები ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი დავით ლომიტაშვილი და პროფესორი ბესო ლორთქიფანიძე უამბობენ.

დავით ლომიტაშვილი:

ბატონი პარმენ (ნაპო) ზაქარია მრავალმხრივ განვითარებული პიროვნება და მეცნიერი გახლდათ. ის იყო მეცნიერი, საზოგადო მოღვაწე და პედაგოგი. მის შესახებ შექმნილი მემუარული ხასიათის ნაშრომებიდან, თუ პირადი საუბრებიდან მიღებული ინფორმაციების საფუძველზე, მე მის მოღვაწეობას ეტაპებად დავყოფდი და ყურადღებას გავამახვილებდი მნიშ-

ვნელოვანთა შორის უმნიშვნელოვანეს მიღწევებზე.

არქეოლოგიური კვლევა ბატონმა ნაპომ მოგვიანებით დაიწყო, რაც ასახულია მისი ნაშრომების სპეციფიკაზე. პირველი ეტაპი არქიტექტურასა და ხელოვნებათმცოდნეობას მიუძღვნა. ამ პერიოდში საქართველოს უამრავი მხარე მოიარა, მოიხილა, ჩამოიტანა დიდძალი მასალა.

ნოქაჯაქვის ნაქალაქარი სამხრეთ-დასავლეთიდან

მახსოვს, 50-იან წლებში ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის თაოსნობით შუა საუკუნეების ამსახველი გამოფენა გაიმართა. გამოფენაზე მუშაობისას აღმოჩნდა, რომ პრობლემური შეიქნა დასავლეთ საქართველოს მიმართულების წარმოჩენა. ბატონი ნაპო გვიამბობდა — როგორ სთხოვა მას სიმონ ჯანაშიამ ეთავა ეს საქმე და შემდეგ როგორ შეუწყვეს ხელი... არ იყო ადვილი დასავლეთ საქართველოს მთელი რიგი ძეგლების შესახებ პირველადი ინფორმაციის შეკრება-გამომხეურება. ამ მიმართულებით საინტერესოა ბატონი ნაპოს მრავალმხრივი მოღვაწეობა ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებზე, როგორებიც არის შუხუთი, გუდავა-ზიგანეოსის ნაქალაქარი და მისი გათხრები. მათი მასალა ამჟამად დაცულია ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში.

სწორედ გუდავა იყო ის ბოლო ობიექტი, რომელზე მუშაობის შემდეგ ნაპო ზაქარაიამ უკვე ნოქალაქევის

არქეოლოგიური გათხრების განხორციელება დაიწყო, ანუ ბატონი ნაპოსთვის ამ დრომდე გამოკვლეულ ძეგლებზე შრომა მოსამზადებელი პერიოდი იყო, საამისოდ, რომ მოგვიანებით სრულიად სხვა მასშტაბების ძეგლი — ნოქალაქევი გამოეკვლია. ის საკმაოდ მძლავრი ჯგუფით ჩავიდა ნოქალაქევიში, წყაროთმცოდნე ნოდარ ლომოურთან და არქეოლოგ ვადიმ ლექვინაძესთან ერთად. ძველი საარქივო ფოტოების შედარებით გვიანდელ ფოტოებთან ადვილი წარმოსადგენია თუ როგორი კოლოსალური შრომაა გაღებული პარმენ ზაქარაიას მიერ ნოქალაქევის არქეოლოგიური კვლევის საქმეში. პრივატულ საუბარში თავადაც არაერთხელ აღუნიშნავს, რომ მისი მოღვაწეობის აპოთეოზი სწორედ ნოქალაქევი გახლდათ, რომ მან დაიწყო პატარ-პატარა ძეგლების კვლევით (თუ, რასაკვირველია, პატარა შეიძლება ეწოდოს ჭაქვინჯის ციხეს, გუდავას, შუხუთსა და ა.შ.) და ნოქალაქევით უკვე

გალანის კოშკურები, ნოქალაქევი

გრემი

სრულიად სხვა განზომილებაში გადაინაცვლა.

იმ პერიოდში სენაკი-მარტვილის დამაკავშირებელი გზა ნოქალაქევე გადიოდა, შესაბამისად, ნაქალაქარი არქეოლოგიური პროცესების განსახორციელებლად საკმაოდ პრობლემატური გახლდათ. ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე, გარდა მოსახლეობისა, რომელიც მისდევდა ჩვეულებრივ აგრო სამუშაოებს, უვლიდა ვენახებს, თესავდა სიმინდს და ა.შ., იქ ფუნქციონირებდა აბრეშუმის საშრობი ქარხანა და რაც ყველაზე მტკივნეული გახლდათ — თანამედროვე სასაფლაო. ბატონი ნაპოს ძალისხმევით ეს ყველაფერი თანდათან

გადაიტანეს ნაქალაქარის ტერიტორიიდან. მანიმდროინდელი ხელისუფლების დახმარებით შეძლო ნოქალაქევიდან 6 ოჯახის გაყვანა, ბუნებრივია, სრული დაკმაყოფილებით, რა თქმა უნდა, ეს არ იყო ადვილი, მაგრამ ყველაფერი ისე ორგანიზებულად მოაწყო, რომ თბილისში არც ერთი აღმამფოთებელი წერილი არ ჩამოსულა, ცხადია, საზოგადოებაც გულისყურით მოეკიდა ამ პროცესებს და თუ ჩვენ დღეს ვამაყოფთ იმით, რომ ნოქალაქევის ნაქალაქარს გარკვეული სახე აქვს, ეს სწორედ ბ-ნ ნაპო ზაქარაიას დამსახურებაა.

იმავედროულად, ის იყო არაჩვეულებრივი პედაგოგი, ფაქტიურად თსუ-ს

არქეოლოგიური სკოლა დატოვა. მისი მოსწავლეები არიან პროფ. ზაზა სხირტლაძე, პროფ. ირინა არსენიშვილი და სხვ. პირადად მე ბატონ ნაპოსთან 22 წლიანი ურთიერთობა მაკავშირებს. ჩვენ 1980 წლიდან — 2002 წლამდე ერთად ვმუშაობდით. ნაპო ზაქარაია გახლდათ ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი, მე ვიყავი მისი მოადგილე. ის მე შევცვალე 2003 წელს, მისი გარდაცვალების შემდეგ. ცხადია, შემდგომში დავიწყეთ ცვლილებების განხორციელება, გავაუმჯობესეთ კვლევის მეთოდოლოგია და სხვ., მაგრამ ეს ყველაფერი შესაძლებელი გახდა სწორედ იმის საფუძველზე, რაც ბატონმა ნაპომ დაგვიტოვა. ანუ, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ნაპო ზაქარაიამ მი-

აღწია მაქსიმუმს იმისა, რისი მიღწევაც შესაძლებელი იყო საბჭოთა კავშირის დახურულ სივრცეში.

ბატონი ნაპო მაღალი ზნეობის, ჭეშმარიტად სამაგალითო ადამიანი გახლდათ, პირადად ჩემზე უდიდესი გავლენა მოახდინა და ამ გავლენას დღემდე ვგრძნობ. 1988 წელს მან გახსნა ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმი, ეს მოხდა იმ პირობებში, როდესაც სსრკ-ს ცენტრალურ კომიტეტს სპეციალური ბრძანებულება ჰქონდა გამოცემული, რომლის თანახმადაც საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე კულტურული დანესებულებების დაარსება აკრძალული იყო. მუზეუმის მზადება 1981 წლიდან დავიწყეთ. სამუშაოებში ჩართულნი ვიყავით, როგორც არქეოლოგები ისე, წყაროთმ-

ურბნისი Urbnisi

ცოდნეები თუ არქიტექტორები (ნოდარ ლომოური, ვადიმ ლექვინაძე, მზია იაშვილი, მერი ზამთარაძე, ბესიკ ლორთქიფანიძე და სხვ.). ფაქტიურად ნოქალაქევის მუზეუმის მომზადება მასთან ერთად ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრებმა ვიტვირთეთ. და მე მემამაყება, რომ ვარ ერთ-ერთი იმ ადამიანთაგანი, რომლებმაც მხარი დაუჭირეთ ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალისთვის პარმენ ზაქარაიას სახელის მინიჭებას, არ დავარღვიეთ სახარებისეული მცნება — მიეცეს კეისარს კეისრისა და ღმერთს ღმერთისა — სხვაგვარად უბრალოდ არ შეიძლებოდა, რადგან ეს მუზეუმი სწორედ ბატონი ნაპოს ღვანლის შედეგი იყო.

თავდაპირველად მუზეუმში განთავსდა 1973 წლიდან მის გახსნამდე მოპოვებული არტეფაქტების საუკეთესო ნაწილი, გარდა ძვირფასეულობისა.

ბესო ლორთქიფანიძე:

ქართული ხელოვნების ისტორიკოსი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის გამგე, თსუ სამეცნიერო პრემიის, ივ. ჯავახიშვილის პრემიის, წლის საუკეთესო წიგნის პრემიის ლაურეატი, პროფესორი პარმენ (ნაპო) ზაქარაია 1914 წელს დაიბადა, მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფ. ნაჯახოვოში, სახელგანთქმულ სახალხო მკურნალ ფარნაოზ ზაქარაიას ოჯახში. მამა ადრე გარდაეცვალა და საცხოვრებლად თბილისში, უფროს

სამწუხაროდ, შემდგომ 1991-1993 ის ორჯერ გაიძარცვა და არტეფაქტების ნაწილი დაიკარგა... გარდა ამისა, დრო თავისას ითხოვს, ის, რაც კარგი და დამაკმაყოფილებელი იყო წარსულში, დროთა განმავლობაში უთუოდ საჭიროებს ნოვაციას. ახლა ჩვენ ვმუშაობთ ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმის რეაბილიტაციის მიმართულებით და ძალიან მალე სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყება როგორც საქართველოს ისე, ნოქალაქევის სამუზეუმო სივრცეში. უახლოეს მომავალში მოდიფიცირებულ, თანამედროვე სტანდარტებისა და უახლესი ინფრასტრუქტურით აღჭურვილ ნოქალაქევის არქეოლოგიურ მუზეუმს წარვუდგენთ მსოფლიო კულტურულ საზოგადოებას. მჯერა, რომ ეს იქნება ბატონ პარმენ ზაქარაიას მიერ წამოწყებული საქმის ღირსეული დაგვირგვინება.

ძმასთან, ცნობილ ქირურგ ეფრემ ზაქარაიასთან გადავიდა. სკოლის დამთავრების შემდეგ ჩაირიცხა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტზე. 1941 წლიდან მუშაობდა საქართველოს ხელოვნების ინსტიტუტში, სადაც მისი ხელმძღვანელი ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის სკოლის დამფუძნებელი, აკადემიკოსი გიორგი ჩუბინაშვილი იყო. პარმენ ზაქარაია 1948 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე აკად. სიმონ ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში მუშაობდა. მისი უშუალო მონაწილეობით აღირიცხა, აღინერა და აიზომა საქართველოს ციხესიმაგრეები. 40-50-იან წლებში

დაიცვა საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციები (სადოქტორო დისერტაციის თემა - “შიდა ქართლის ციხესიმაგრეები”), რის შედეგადაც მიენიჭა ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორის წოდება. მუზეუმში მუშაობის პერიოდში სხვადასხვა არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მონაწილეობდა, თავდაპირველად რიგით წევრად, 60-იანი წლების შუა ხანებიდან კი, ხელმძღვანელის სტატუსით.

ბატონი ნაპოს პირველი არქეოლოგიური ექსპედიცია იყო ურბნისის ნაქალაქარის გათხრები. მოგვიანებით ის ხელმძღვანელობდა გვიანდელი შუა საუკუნეების კახეთის სამეფოს დედაქალაქის გრემისა და სააკაძეების რეზიდენციის ნოსტეს არქეოლოგიური შესწავლის საქმეს. შემდეგ ბ-ნ ნაპო ზაქარაიას კვლევის არეალმა დასავლეთ საქართველოში გადაინაცვლა. ის ხელმძღვანელობდა არქეოლოგიურ გათხრებს ჭაქვინჯაში, შუხუთსა და გუდავაში, სადაც ცნობილ ქართველ არქეოლოგ, ვ. ლექვიანაძესთან ერთად მუშაობდა.

1973 წლიდან პარმენ ზაქარაია (აგრეთვე, პროფ. ნ. ლომოური, ვ. ლექვიანაძე, მ. ზამთარაძე და მ. იაშვილი) სათავეში ჩაუდგა ეგრისის სამეფოს დედაქალაქის, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევის არქეოლოგიურ ექსპედიციას. ექსპედიციამ უაღრესად მნიშვნელოვან შედეგებს მიაღწია.

ურბნისის ნაქალაქარის, გრემისა და არქეოპოლის ნოქალაქევის გათხრების შედეგად პარმენ ზაქარაიამ გამოსცა „ურბნისის კათედრალი“, „გრემისა და ნოქალაქევის ეკლესიები“. ის ავტორია განმაზოგადებელ ნაშრომთა სამტომეულის - X-XVIII საუკუნეების ქარ-

თული გუმბათიანი ტაძრების შესახებ და ვრცელი რუსულენოვანი წიგნისა - ტაო-კლარჯეთის ეკლესიების თაობაზე. ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის სახელმძღვანელო შედგენილია პარმენ ზაქარაიას თანაავტორობით. პარმენ ზაქარაია 200-მდე სამეცნიერო ნაშრომისა და 47 მონოგრაფიის ავტორია. 1973 წელს მიენიჭა მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება, 1975 წელს აირჩიეს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის გამგედ, სადაც 20 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში მუშაობდა. 1988 წლიდან პარმენ ზაქარაია აირჩიეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად, 1994 წელს გადაეცა ღირსების ორდენი.

მეცნიერი უაღრესად დიდ ყურადღებას აქცევდა მომავალი თაობის სამეცნიერო აღზრდას. მისი მოსწავლეები დღესაც აგრძელებენ ნოქალაქევი მუშაობას და ახალი აღმოჩენებით ამდიდრებენ საქართველოს ისტორიასა და არქეოლოგიას. ნოქალაქევი ფუნქციონირებს პარმენ ზაქარაიას სახელობის, მის მიერ დაარსებული არქეოლოგიურ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი.

მეცნიერი გარდაიცვალა 2003 წელს, დაკრძალულია მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში.

2007 წლის აგვისტოში პარმენ ზაქარაიას პირადი არქივი ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრს გადასცა მისმა მეუღლემ, ქალბატონმა ეთერ ციციშვილმა. მეცნიერის არქივი დაცულია საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში.

Parmen (Napo) Zakaraia

A prominent Georgian figure, Georgian art historian, Doctor of Arts, Corresponding Member of the Georgian National Academy of Sciences (GNAS), head of Department of Art and Theory, at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, laureate of TSU Scientific prize, Ivane Javakhishvili prize and the prize for Best of Book of the year, Professor Parmen (Napo) Zakaraia, was born in 1914, in Martvili Municipal district Najakhovo. With his direct participation were recorded, described and measured the castles of Georgia. In the 40s and 50s he defended his thesis for a candidate's and doctor's degree, was awarded the title of Doctor of Arts. During his work in the museum, he took part in various archaeological expeditions, firstly as the member and from the mid 60s, as the head.

Mr. Napo's first archaeological expedition was the excavation of Urnisi former city. Later, he led archaeological studies of late medieval capital of Kakheti Kingdom Gremi and Saakadze's residence in Noste. Then, Mr. Napo Zakaraia's research area moved to western Georgia. He led the excavations in Chakvinja, Sukhuti and Gudavashi. From 1973, Parmen Zakaraia was the head of Egrisi capital city, Tsikhegoji-Archaeopolis-Nokalakavi archaeological expedition. The expedition reached the highly significant results. Napo Zakaraia founded Nokalakevi museum, which is still named after him.

The scientist died in 2003, was buried in Didube Pantheon.

David Lomitashvili

Beso Lortkipanidze

ლანა ჩოლოგაური - ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის არქეოლოგიის მიმართულების მაგისტრანტი გახლავთ. ის უკვე მრავალი ექსპედიციის მონაწილეა: არქეოლოგიური ექსპედიციის გრაკლიან გორაზე (2011-2014 წწ.), ვანის რაიონის დაზვერვები (2012 წ.), არქეოლოგიური ექსპედიციის დოღლაურის სამაროვანზე

(2012-2013 წწ.), მელაანის არქეოლოგიური ექსპედიციის (2012 წ.), აბულმუგის არქეოლოგიური ექსპედიციის (2013 წ.), დვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის (2013 წ.), თელავის რაიონის დაზვერვების (2014 წ.), ზემო მსხალგორის არქეოლოგიური ექსპედიციის (2015 წ.), საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციისა დარიალის ხეობაში (2013-2015 წწ.) და საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციისა გორგანში (ირანი) 2015 წ.

“ონლაინ არქეოლოგია“ გთავაზობთ ლანა ჩოლოგაურის სტატიას - ძვლის არტეფაქტები თამარის ციხიდან (ხელმძღვ.: პროფ. ვახტანგ ლიჩელი), რომელმაც სტუდენტთა 75-ე საუნივერსიტეტო სამეცნიერო კონფერენციის საპრიზო ადგილი დაიმსახურა.

ძვლის არტეფაქტები თამარის ციხიდან

თამარის, იმავე დარიალის ციხე მდებარეობს დარიალის ხეობაში, სტეფანწმინდიდან 15 კმ-ის სიშორეზე, მდინარე თერგის მარცხენა ნაპირზე აღმართულ კლდოვან ბორცვზე. ციხე საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვრის ბოლო სიმაგრეა და მას უძველესი დროიდანვე უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა - კავკასიონის გადმოსასვლელის ჩამკეტი და ჩრდილოეთ ქვეყნების სამხრეთთან შემაერთებელ ცენტრალურ არტერიასზე მდებარეობდა.

თამარის ციხის არქეოლოგიური შესწავლა XX საუკუნიდან მიმდინარეობდა [1, გვ. 5-16], ხოლო 2013 წლიდან დღემდე იქ არქეოლოგიურ სამუშაოებს აწარმოებს ედინბურგისა და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტების ერთობლივი ექსპედიცია. 2013-2014 წლებში ციხის ტერიტორიაზე გამოვლინდა დიდი რაოდენობით კერამიკული და ოსტეოლოგიური მასალა. მათ შორის აღსანიშნავია ძვლის არტეფაქტები.

ციხეზე აღმოჩენილი ძვლის არტეფაქტები შეიძლება ოთხ ძირითად ჯგუფად დავყოთ:

1. სამეურნეო და საოჯახო დანიშნულების ნივთები (ა. დანისა და სხვა იარაღის ტარები; ბ. საქსოვ საქმეში გამოსაყენებელი ნივთები; გ. ნემსები, სადგისები, სახვრეტები);
2. სამკაული და ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთები (ა. მძივები, ბ. ლილები);
3. სათამაშო ნივთები;
4. სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები.

საქსოვ საქმეში გამოსაყენებელი ნივთები - ციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ძვლის რამდენიმე არტეფაქტი მიგვანიშნებს, რომ აქ მცხოვრებნი სართავ-საქსოვ საქმიანობას ეწეოდნენ. აღსანიშნავია ძვლის კვირისტავი (VIII-IX სს.), რომელსაც პარალელები ეძებნება მრავალი ეპოქის მასალებთან (დანყებულ ადრებრინჯაოს ხანიდან, შუა საუკუნეების ჩათვლით), აგრეთვე, დმანისის ნაქალაქარიდან მომდინარე არტეფაქტებთან. სართავი საქმიანობისთვის უნდა იყოს განკუთვნილი წრიული მოყვანილობის ძვლის გაპრიალებული, შუაში წვრილი, ხოლო გვერდებზე სამკუთხა ფორმის ნახვრეტებიანი ნივთი (IX-XI სს). ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება ცხოველის ბეჭის დამუშავებული ძვალი, რომლის ზედაპირზე რამდენიმე გამჭოლი ნახვრეტი ფიქსირდება.

ტანსაცმლის აქსესუარად მოვიაზრებთ ძვლის ორნამენტირებული წრიული ფირფიტის ფრაგმენტს, რომელიც შუაში გატეხილია, ზედაპირზე ერთ მხარეს, კიდებზე შემოუყვება ამოღარული ზოლი, ხოლო

მეორე მხარეს, წრის ოთხი წერტილოვანი ორნამენტი ამკობს. არტეფაქტის ზუსტი დანიშნულების დადგენა ვერ ხერხდება, მაგრამ სავარაუდოა, რომ ის ღილია. მასზე დატანილი ორნამენტი ტიპურია შუა საუკუნეების ძვლის მხატვრული დამუშავებისთვის. ამ ნივთს პარალელი ეძებნება დმანისის ნაქალაქრის XII-XIII საუკუნეების ფენაში აღმოჩენილ ძვლის ფირფიტასთან, რომლის დანიშნულებაც ზუსტად არ არის განსაზღვრული. ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება მძივები და საკიდები. აღსანიშნავია ციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი გახვრეტილი ნიჟარა, რომელიც მძივ-საკიდი უნდა იყოს, აგრეთვე, ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილი მცირე ზომის ლულოვანი ძვლისგან დამზადებული მძივები.

სათამაშო ნივთების კატეგორიას მიეკუთვნება ციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი კოჭის ძვლები, რომლებზეც დამუშავების კვალი შეინიშნება. ერთ-ერთ მათგანზე, შუა ნაწილში გამჭოლი ნახვრეტია. კოჭებით თამაში ძალზე პოპულარული იყო უძველესი დროიდანვე. ჯერ კიდევ ბერძენი ავტორები მოგვითხრობდნენ ამ თამაშის შესახებ. კოჭები მრავლად გვხვდება ანტიკური ხანის ნამოსახლარებსა და სამაროვნებზე. ისინი პოპულარობას ინარჩუნებს შუა საუკუნეებშიც. ანტიკური ხანის სამარხეული კომპლექსების ანალიზის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ კოჭები პროცენტულად უფრო ხშირად ბავშვებისა და მოზარდების სამარხებში ფიქსირდება. რაც შეეხება გახვრეტილ კოჭებს, ისინი ძირითადად კულტურულ ფენებშია გამოვლენილი. სავარაუდოა, რომ ნახვრეტებს ფუნქციონალური დატვირთვა ჰქონდა, ანუ მათი საშუალებით კოჭები ერთ თოკზე ისხმებოდა, ადვილი სატარებელი და შესანახი იყო. კოჭები ასევე მრავლადაა გამოვლენილი დმანისის ნაქალაქარის შუა საუკუნეებით დათარიღებულ ფენებში.

სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები - ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ძვლის ორმაგი სავარცხლის ფრაგმენტები და კბილები, რომლებიც კულტურულ ფენებში იყო გაფანტული. სავარცხლის ფრაგმენტები, ძირითადად, VII-IX სს-ით დათარიღებული ფენებიდან მომდინარეობს.

საინტერესო ჯგუფს ქმნის ციხეზე მოპოვებული ძვლისგან დამზადებული სახელურები. დღემდე გამოვლინდა 4 არტეფაქტის ფრაგმენტი, ზოგი მათგანის

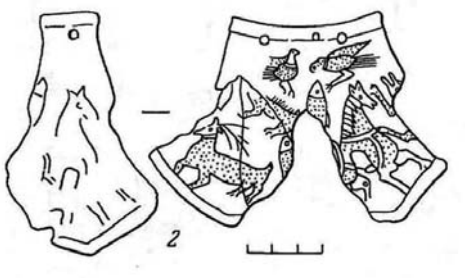
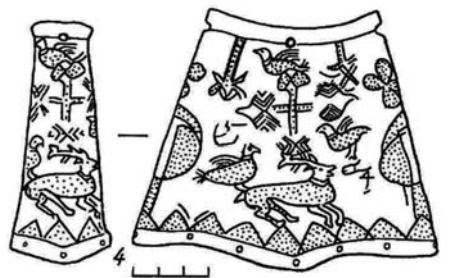
დანიშნულება გაუგებარია. მაგ.: დაუდგენელია რისთვის გამოიყენებოდა იქ აღმოჩენილი მსხვილფეხა ცხოველის ნეკნის ძვლისგან დამზადებული ნატეხი, რომელზეც დაფიქსირებულია მჭრელი საგნით გადაჭრის კვალი და ნაჭდვეი (თუმცა, ძვლის ცალ მხარეზე დატანილი ნაპრალი გვაფიქრებინებს, რომ მასში ლითონის პირი თავსდებოდა და ის სახელურის ფუნქციას ასრულებდა).

საყურადღებოა ყავისფერი შეფერილობის ლულოვანი ძვლის კარგად ნაპრიალები არტეფაქტი, რომელსაც ვერტიკალურად დატანილი აქვს 2.8 სმ დიამეტრის გამჭოლი ხვრელი, სადაც (პერპენდიკულარულად) რკინის სამსჭვალა შემორჩენილი. ნივთის ზედა ნაწილში ოვალური მოყვანილობის მკვეთრად გამოსახული ორმხრივი ხვრელია. ის ჩამოსაკიდი უნდა ყოფილიყო. ეს არტეფაქტი შესაძლოა განვიხილოთ, როგორც მცირე ზომის, საყოფაცხოვრებო იარაღის ტარი, თუმცა, გარკვეულწილად ცხენის აკაზმულობის დეტალს, კერძოდ კი, საყბურს მოგვაგონებს. ზუსტი პარალელი არ ეძებნება, ამიტომ მისი დანიშნულების განსაზღვრა ვერ ხერხდება.

დარიალის ციხეზე მოპოვებული მასალებიდან განსაკუთრებულ საყურადღებოა ძვლის ორნამენტირებული ნივთების ფრაგმენტები, რომელთაგან ერთი მეტ-ნაკლებად, ხოლო მეორე ძლიერ დაზიანებულია. არტეფაქტები დამზადებულია ძუძუმწოვარა, ბალახისმჭამელი ცხოველის კიდურის ლულოვანი ძვლებისგან. ძვლები ცილინდრული მოყვანილობისაა და შუაში ოდნავ ვიწროვდება. ზედაპირი ნაპრიალებია, მთლიანად დაფარულია გრაფირებული ორნამენტებით, ხოლო ზედა და ქვედა სარტყელზე შემოუყვება 0.3 სმ დიამე-

ტრის რამდენიმე გამჭოლი ნახვრეტი. ზედა სარტყელზე გამოსახულია ორმაგი ტეხილი ხაზების ნერტილებით შევსებული ორნამენტი, რომლის ქვედა მხარეს ზოლი გასდევს, მის ქვემოთ კი, ორ რეგისტრად მოცემულია ნვეროებით ერთმანეთზე მიბჯენილი, ერთმანეთში ჩახაზული რომბების გამოსახულებები, მათგან ერთ რომბში ჩახატულია ფრინველის სქემატიზირებული გამოსახულება. მისი ტანი შევსებულია ნერტილებით. რომბების ქვემოთ ცარიელ სივრცეში მოცემულია ცხოველისა და ფრინველის თითო-თითო ორნამენტი, ორივე მათგანი ძალზე სტილიზებულია, ამიტომ მათი იდენტიფიცირება ვერ ხერხდება. ცხოველის ზურგზე გამოსახული ორი შვერილი შესაძლოა, უნაგირი იყოს და საფიქრებელია, რომ აქ ცხენის სტილიზებულ გამოსახულებასთან გვაქვს საქმე. ცხოველისა და ფრინველის ტანი დაფარულია წვრილი და მოკლე შვეული ხაზებით (ბენვისა და ბუმბულის გადმოცემის მცდელობა). მათ ქვემოთ წარმოდგენილია რომბებისაგან და შვეული ხაზებისგან შედგენილი ხის სქემატური გამოსახულებები (სულ 3), რომელთა შორის ნახევარწრიული ხაზებისგან შექმნილი ორ-ორი მცენარეული ორნამენტიცაა განთავსებული (ბუჩქები, ბალახი?), მათ ქვემოთ კი ამოკანრულია სამი ჰორიზონტალური ხაზი, რომლებიც წინვისებური ორნამენტითაა შევსებული. ამგვარი ორნამენტით არის შესრულებული მცირე ზომის ფრაგმენტი, რომელზეც ნიამორის მსგავსი ცხოველია გამოსახული. ეს ნატეხი არ ესადაგება ზემოთ აღწერილ ეგზემპლარს. ის მეორე, ანალოგიური ნივთის ფრაგმენტი უნდა იყოს.

აღსანიშნავია, რომ ძვლის ნივთებზე გამოსახული მცენარეული და ცხოველური ორნამენტული სახეები უცხოა

საქართველოს შუა საუკუნეებისა და წინარე პერიოდის არქეოლოგიური მასალებისთვის. დარიალში აღმოჩენილი ეგზემპლარები მკვეთრად განსხვავდება ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე გამოვლენილი თანადროული ძვლის სახელურებისგან, რომლებიც ძირითადად ბრტყელი ფირფიტებითა და მცირე ზომის ცილინდრული ერთეულებითაა წარმოდგენილი. საქართველოში აღმოჩენილ ძვლის ორნამენტირებულ არტეფაქტთაგან, თამარის ციხეზე ნაპოვნ ეგზემპლარებთან ყველაზე ახლოა ორჭოსნის ნამოსახლარიდან მომდინარე ძვლის ნივთის ფრგამენტი, რომელიც ქ.შ. VI-VII სს-ით თარიღდება. მასზე გრავირებული რომბებისგან შედგენილ სარტყლებს შორის მოთავსებულია ირმისა და სხვა ცხოველის (ლომი?) გამოსახულებები მოძრაობაში, თუმცა სტილისტური თვალსაზრისით ის განსხვავებული და სხვებთან შედარებით ბევრად ნატურალისტურია. აღნიშნული ნივთი მოიაზრება სახელურად ან სარიტუალო ნივთის გარსაკრავად [2. გვ. 210].

ციხეზე გამოვლენილ ძვლის ორნამენტირებულ ნივთებთან ყველაზე დიდ მსგავსებას ამჟღავნებს ხაზარეთიდან, კერძოდ კი სალტოვო-მაიაკის კულტურის არეალიდან მომდინარე ძვლის არტეფაქტები. ისინი აღმოჩენილია სარკელისა და მაიაკის ნამოსახლარებზე, ზედა სალტოვოს სამაროვანზე და ა.შ. [3. გვ. 59-66]. ამ ძეგლებიდან მომდინარე მასალა, სტილისტური თვალსაზრისით, დარიალში აღმოჩენილი ეგზემპლარის მსგავსია — ცხოველთა და ფრინველთა სქემატიზირებული

გამოსახულებით, მათი ტანის შემკობით ნერტილებითა და მოკლე ირიბი ხაზებით, სარტყლების რომბისებური ორნამენტით გაფორმებით, მცენარეების გეომეტრიული ხაზებით გადმოცემით, ორივე ბოლოში მცირე ზომის ნახვრეტების დატანითა და სხვ.

დარიალში აღმოჩენილი ნივთები ისე, როგორც სალტოვო-მაიაკის კულტურიდან მომდინარე ეგზემპლარები, თარიღდება VIII-X სს-ით. საფიქრებელია, რომ თამარის ციხეზე აღმოჩენილი ორნამენტირებული ძვლის არტეფაქტები სწორედ ჩრდილოეთიდან არის შემოტანილი, ანუ ხაზარებთან ურთიერთობის შედეგად აღმოჩნდა საქართველოში. თუ ყოველივე ამას ისტორიულ ჭრილში განვიხილავთ,

საფიქრებელია, რომ ხაზარები საქართველოში პირველად 627 წელს შემოვიდნენ ბიზანტიის ჯართან ერთად და მათ პირველად დაიკავეს თბილისი 628 წელს, ხოლო მას შემდეგ რაც არაბებმა თბილისი აიღეს (VIII ს-ის პირველ ნახევარში) ამიერკავკასიის ქვეყნებისთვის ბრძოლა ხაზარებს არაბთა სახალიფოსთან უხდებოდათ. ქართული წერილობითი წყაროების ცნობით, ბრძოლის დროს არაბები და ხაზარები სარგებლობდნენ დარუბანდისა და დარიალის გადმოსასვლელიებით, 764 წელს კი ხაზარებს კვლავ დაუპყრიათ თბილისი. წერილობითი წყაროებით არ დასტურდება დარიალის ციხის აღება ხაზართა მიერ, თუმცა, არ არის გამორიცხული, დარიალის ხეობით უკან დაბრუნებისას ხაზართა ჯარი გარკვეული დროით ციხეში დარჩენილიყო. სავარაუდოა, რომ ეს ძვლის ნივთები ხაზარებთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის შედეგად აღმოჩნდა თამარის ციხის ტერიტორიაზე.

საინტერესოა ნივთის დანიშნულება: შესაძლოა, ის განვიხილოთ, როგორც იარაღის ტარი ან გარკვეული ხის ნივთის გარსაკრავი, რაზეც ერთგვარად მიგვანიშნებს მასზე დატანილი სამანჭვლე ხვრელები. თუმცა, არ არის გამორიცხული, ნივთები ფუნქციონალურზე მეტად საკულტო დანიშნულებისა ყოფილიყო. ამ ვარაუდს ამყარებს მოძიებული პარალელები. სალტოვო-მაიაკის კულტურიდან მომდინარე მსგავსი ძვლის ორნამენტირებული ნივთები ძირითადად სამარხებშია აღმოჩენილი და გარკვეულ რელიკვიებად მოიაზრება. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ისინი მცირე ზომის შესანახი ყუთებია, რო-

მელთა ერთ ბოლოზე ნახვრეტების საშუალებით ტყავის ძირი იყო გაკეთებული, ხოლო მეორე ბოლოზე დატანილი ნახვრეტებით თოკზე კიდებდნენ. ძვლის ნივთებზე არ დასტურდება ხის ან მეტალის ნაშთები. სალტოვო-მაიაკის კულტურის ძვლის ნივთები ძირითადად სამარხებში, უშუალოდ მიცვალებულის ჩონჩხთან, მკერდის არესა და ქამრის სიახლოვესაა აღმოჩენილი [3. გვ. 60-61]. თამარის ციხეზე გამოვლენილი ეგზემპლარების ფუნქციის დაკონკრეტება ჯერჯერობით რთულია, თუმცა არტეფაქტის განხილვა სახელურად ნაკლებად სავარაუდოა, რადგან საქმე გვაქვს ორ ერთნაირ ნივთთან, რომლებიც საკმაოდ დახვეწილი და ფაქიზია.

თამარის ციხეზე გამოვლენილი ძვლის ორნამენტირებული არტეფაქტები მეტად მნიშვნელოვანი მასალაა VIII-X სს-ის საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის, ვინაიდან, ისინი მიგვანიშნებს გარკვეულ ურთიერთობაზე ჩრდილოეთ კავკასიასთან, კერძოდ კი, ამ პერიოდში საკმაოდ მძლავრ ხაზართა სახანოსთან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დავით მინდორაშვილი, არქეოლოგიური გათხრები ხევში, თბილისი 2005.
2. ალექსანდრე ორჯონიკიძე, შუა საუკუნეების არქეოლოგიური მასალა ორჭოსნიდან, ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში, 22, თბილისი 2014.
3. В.Е. Флёрва, Графити Хазарии, Москва 1997
4. <http://www.ancienttouch.com/>

Lana Chologauri – is a Master's student at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Faculty of Humanities, Department of Archaeology. She is the participant of any expeditions: Archaeological expedition on Grakliani Hill (2011-2014), Vani region Intelligence (2012), Archaeological expedition on Doghlauri cemetery (2012-2013), Mellani archaeological expedition (2012), Abulgumi archaeological expedition (2013), Dvani archaeological expedition (2013), Telavi region Intelligence

(2014), Upper Mskhalgori archaeological expedition (2015), International archaeological expedition in Dariali Gorge (2013-2015) and International archaeological expedition in Gorgan (Iran) 2015.

"Online Archeology" offers Lana Chologauri's article- bone artefact from Tamar's fortress (Head Prof. Vakhtang Licheli), which is the prize winner at 75th Scientific Conference of University Students.

BONE ARTEFACTS from Tamar's Fortress

Tamar's, the same Dariali Fortress is located in Dariali Gorge, 15 kilometers away from Stepantsminda, on the rocky hill on the left bank of the River Terek. The fortress is the last point of the northern border of Georgia and it has had a great strategic importance since ancient times – it was the block of the Caucasus pass and the main connecting artery of the northern and southern countries.

The study of Tamar's Fortress started in the 20th century [1, page 5-16], and from 2013 till now the archaeological works have been carried out by a joint expedition Edinburgh University and Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. In 2013-2014 a large number of ceramic and osteological material were found on the territory of the fortress. Including bone artefacts.

The bone artefact found in the fortress can be divided into four main groups:

1. Agricultural and household items (a. Hafts of knife and other weapons; b. Items for using in knitting; c. Needles, awls, pins);
2. Jewelry and clothing-related items (a. Necklaces, b. Buttons);
3. Toy items;
4. Various things.

Items for using in knitting – several artefacts found on the territory of the fortress indicate that the inhabitants of this place were engaged in spinning and weaving work. A bone knee cap (VIII-IX centuries), the parallels of which can be found in the materials of many eras (starting from the Early Bronze Age to Medieval centuries), also from the Dmanisi former city artefacts. A circular shape polished bone item, small in the middle, with triangular shape holes on sides must be for spinning work. A treated bone of animal shoulder belongs to this group too, on the surface of which there are some through holes.

Clothing accessory is considered to be a fragment of a bone ornamented circular plate, which is broken in the middle, there is a grooved line on the edge of the one side of the surface, and on the other side it is decorated with four spot circles. The exact purpose of the artefact is impossible to define, but presumably it is a button. The printed pattern is typical of the medieval decorative design of bone. This item is similar to the bone plate discovered in Dmanisi former city layers of XII-XIII centuries, the purpose of which is not precisely defined. Beads and pendants also

belong to this group. It should be noted also a shell, which should be a bead, also beads made of a small phalanx bone, discovered in one of the tombs.

Toy items are ankle bones found on the territory of the fortress, on which there are signs of treatment. There is a through hole in the middle of one of this items. Knucklebones was very popular from ancient times. As yet Greek authors wrote about this game. Ankles are found in Classical era former settlements and cemeteries and do not lose popularity in the Middle Ages. As a result of analysis of Classical era burial complexes, it can be said that ankles are more often found in children's and young people's burials. As for the holed ankles, they are mainly found in cultural layers. It is likely that the holes had a functional importance, ie by means of them the ankles were threaded on one rope and was easy to wear and keep. Ankles are also found in Dmanisi former city layers dated back to Medieval ages.

Various things – fragments of bone double comb and teeth have been found on the territory of the fortress, which were scattered in cultural layers. The fragments of the comb are mainly from the layers dated back to VII-IX centuries.

Bone handles found in the fortress create an interesting group. 4 fragments of artefacts have been found so far, the purpose of some of them is not known. For example: it is not clear what a piece made of the cattle rib bone was for, where there is a sign of cut and incision with a sharp thing (though according to an opening on the one side of the bone we think that a metal blade was fixed there and it had a function of a handle).

A brown phalanx bone, well polished artefact is worthwhile. It has 2.8 cm diameter

vertical through hole, where (perpendicularly) there is a metal nail. On the upper part of the item there is oval shaped distinct two-way hole. It must be a hanger. This artefact can be considered as a small handle of domestic tool, however it reminds us a horse harness, in particular a bridle. The exact parallel of it has not been found, so the determination of its purpose is determined.

From the material found in Dariali Fortress the special attention is paid to bone fragments of ornamented items, one of which is more or less damaged and the other is badly damaged. Artefacts are made of phalanx bones of mammal, herbivorous animal. The bones have a cylindrical shape and are slightly narrowed in the middle. The surface is polished, fully covered with engraved ornaments, and on the upper and lower zones it is surrounded with 0.3 diameter through holes. On the upper zone there is an ornament filled with double zigzag lines, the lower side of which has a stripe and below it there are drawn in rhomb images in two registers set against with tips. In one of the rhombs there is a sketch of a bird. Its body is filled with points. Below the rhombs in the empty place there are ornaments of an animal and a bird, both of them are stylized, so their identification is impossible. Two protrusions on the back of the animal may be a saddle and we can think that there is a stylized image of the horse. The bodies of the animal and the bird are covered with small and short vertical lines (an attempt to show fur and feather). Below them there are wooden structural images with rhombs and vertical lines (3 in total), between them there are two ornaments of plants designed with semi-circle lines (bushes, grass?). And below them three horizontal lines are scratched, which are filled with coniferous type ornament. The similar

ornament is on a small fragment, where there is an image of a goat-like animal. This piece is not compatible with the copy described above. The second must be the fragment of the similar item.

It should be noted that the plant and animal ornaments imaged on bone items are strange for Medieval Age and the preceding period archaeological material of Georgia.

The pieces found in Dariali very different from the concomitant bone handles discovered on the territory of our country, which are mainly represented in flat plates and small cylindrical copies. From the artefacts discovered in Georgia, the closest thing to the pieces found in Tamar's fortress is the fragment of a bone item from Orchosani former settlement, which is dated back to VI-VII centuries BC. Among the zones of the engraved rhombs there are images of deer and another animal (lion?) in motion, but in the stylistic point of view it is different and much more naturalistic than others. The item is considered as a handle or a cladding of a ritual item [2. Page 210].

The bone artefacts from Khazaria, namely from Saltovo-Mayaki culture are very similar to the ornamented bone items found in the fortress. They are found in the settlements of Sarkel and Mayaki, the upper Saltovo cemetery, etc. [3. Page 59-66]. The material from this site, in the stylistic point of view is similar to the copy found in Dariali- schematic images of animals and birds, their body decoration with points and short slant lines, with rhomb pattern design, plants with geometrical lines, with small holes in both ends and others.

The items discovered in Dariali as the pieces from Saltovo-Mayaki culture are dated back to VIII-X centuries. It seems that ornamented bone artefacts found in Tamar's fortress are

brought from the north, that is the result of contacts with Khazars. If we discuss all of this in historical context, it seems that Khazars first came with Byzantine army in 627 and in 628 they first occupied Tbilisi. After the Arabs took Tbilisi (in the first half of VII century), Khazars had to fight for Transcaucasian countries with Arab Caliphate. According to the Georgian written sources, Arabs and Khazars used Derbent and Darial passes during the fights, and in 764 Khazars still conquered Tbilisi. Written sources do not confirm the siege of Dariali Fortress by Khazars, however, it is possible that when returning back through Dariali Gorge Khazars stayed in the Fortress for some time. It is likely that these bone items were found on the territory of Tamar's Fortress as a result of trade-economic relations with Khazars.

The function of the item is very interesting: It can be considered as a handle of a gun or cladding of specific wooden item, which somehow is shown with pin insulator holes made on them. However, it is possible that the items had more cult function than functional purpose. This assumption is reinforced by the found analogues. The similar bone ornaments from Saltovo-Mayaki culture are mainly found in cemeteries and are considered as some relics. It is supposed that small-sized storage boxes, on one end of which there was a leather sole made through holes and with the holes made on the other end it could be hung on the rope. On these bone items the wooden or metal remains are not confirmed. Saltovo-Mayaki culture bone items are mainly found in cemeteries, with skeletons, near chest and belt [3. Page 60-61]. It is difficult to specify the function of pieces found in Tamar's Fortress, but to consider it as a handle is less supposed, because we have two

identical items, which are quite delicate and exquisite and subtle.

The bone ornamented artefacts found in Tamar's Fortress is a very important materi-

al for studying the history of Georgia in VIII-X centuries, because they indicate a certain relationship with the North Caucasus, in particular, with quite powerful Khazars Khanate.

* **References:**

1. David Mindorashvili, Archaeological excavations in Khevi, Tbilisi 2005.
2. Alexander Ordzonikidze, Archaeological material of Medieval Ages from Orchosani, Researches on the archaeology, N 22, Tbilisi 2014.
3. V. E. Flyorova, Grafitti Khazarii, Moscow 1997.
4. <http://www.ancienttouch.com/>.

ქ.წ. II-1 საუკუნეებში, რომელი ხუროთმოძღვარი ვიტრუვიუსი თავის „ათ ნიგნში არქიტექტურის შესახებ“ წერდა, რომ კარგი ნაგებობა უნდა გამოირჩეოდეს გამძლეობით, სარგებლიანობითა და სილამაზით. ამგვარ, თითქოსდა მოკრძალებულ და, იმავდროულად, საკმაოდ პრეტენზიულ მოთხოვნებს სრულად აკმაყოფილებს უძველესი ქართული დარბაზი. ის თავისებური ხუროთმოძღვრული, უაღრესად უჩვეულო აღნაგობის წყალობით ძლიერ მიწისძვრას უძლებს, სილამაზით გამორჩეული და საუცხოოდ სახიერია. მაგრამ, გარდა ამისა, არსებობს ის, რაც ქართულ დარბაზს ყველა სხვა ქვეყნის ნაგებობებისგან განასხვავებს...

უძველესი ქართული საცხოვრისის გადახურვის მისტერია, დედაბოძის ასტრალური ნიშნების საკრალური იდუმალეზა, გვირგვინოვანი დარბაზის ფარული კოსმიური ინფორმაცია, ცისა და მიწის კავშირის სიმბოლიკა, ქართული საზეპურო ენით წაკითხული ხუროთმოძღვრება, პატარა სახლში დატეული დიდი მზიანეთი, დარბაზი და დარბაისელნი გიორგი ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმის საიტ-მენეჯერის, ნოდარ აბენვაშვილის თვალსაზრისით:

დარბაზი და დარბაისელნი

ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი მეცხრამეტე საუკუნის ნაგებობაა. თუმცა, როგორც ხუროთმოძღვრულ ქმნილებას სამი ათასი წლის ისტორია აქვს. შენობა კოსმოსის მოდელია, სამყაროს სურათხატია და საცხოვრისის აღნაგობით ბადალი არ მოეძებნება ძველ თუ თანამედროვე მსოფლიოს ხალხთა ხუროთმოძღვრებაში.

ნაგებობები თაღოვანი და კონუსური გადახურვით სხვა ქვეყნებშიც არსებობს, მაგრამ ქართული დარბაზი ყველასგან გამორჩეულია. არაქართველნი ვერც მოახერხებენ გვირგვინოვანი დარბაზის თუნდაც იდენტური შენობის გათავისებას, რადგან უცხო ენა მათ ვერ წაიკითხავს. მხოლოდ ჩვენს, ქართულ საზეპურო ენას ძალუძს გადმოსცეს ის კოსმიური ინფორმაცია, რომელსაც ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი თავისი ხუროთმოძღვრული იერსახით გამოხატავს, რადგან ნაგებობა უაღრესად ქართულია და მისი სიმბოლური განმარტებისა და წაკითხვის საიდუმლო გასაღები ქართულ ენაშია.

„შევიდე სახლსა შენსა, თაყვანი ვსცე ტაძარსა წმინდასა შენსა“ - ამგვარ ზეალმატებულ ფიქრსა და სულისკვეთებას აღუძრავს წინასწარმეტყველი მეფის დავითის ფსალმუნი უფლის სადიდებელ სახლში შემსვლელთ. ჩვენი მიზანია მკითხველს განვაცდევინოთ სამიათასწლოვანი ისტორიის ნაგებობის მისტიკურობა და ვაზიარ-

ოთ იმ კოსმიურ ინფორმაციას, რომელსაც ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი თავისი ხუროთმოძღვრული იერსახით გადმოსცემს. მართალია, ეს სახლი არ გახლავთ საკულტო შენობა, იგი საცხოვრებელია, მაგრამ საცხოვრისია არა მიწიერი, არამედ წმინდა რიტუალური ცხოვრების წესით. აქაური ცხოვრების კანონიკა იყო დახვეწილი, ზნეკეთილი, რაც რიტუალური წესებით მუდავნდებოდა დარბაზის მკვიდრთა, დარბაისელთა

თა ცხოვრებისეული კრედო გახლდათ ერთობა, სრული თანხმობა ერთმანეთთან და ბუნებასთან, მთელ სამყაროსთან. ამიტომ ჰქვია მას ძველქართულად ერთობის სახლი.

ეთნოგრაფიულ საკითხებთან დაკავშირებულ ნარკვევებში (რომლებშიც საუბარია დარბაზის ხუროთმოძღვრულ თავისებურებებზე) აღნიშნულია, რომ ეს შენობა ქართველი გლეხის საცხოვრებელი სახლია. ქართული ხუროთმოძღვრუ-

დარბაზში შესასვლელი კარი

ყოფაცხოვრებაში. ეს გულისხმობს კოსმიური სიყვარულის საფუძველზე ოჯახის წევრთა ურთიერთთანხმობასა და ერთსულოვნებას. ანუ, აქაურ ბინადარ-

ლი ხიბლისა და ნიჭიერების ამსახველი გვირგვინოვანი დარბაზი არ გახლავთ მხოლოდ გლეხკაცის შემოქმედების ნაყოფი. ამგვარი ნაგებობა გლეხებსაც

ჰქონდათ და თავადებსაც. ის ძველთაძველ ეპოქაში მცხოვრები ბრძენი, ბუნების მესაიდუმლე, იდუმალთმცოდნეობის უნართა და ჭვრეტით მაღლმოსილი ქართველის შინაგანი სულიერი მდგომარეობის გამოვლინებაა, მის მიერ სამყაროს აღქმის, კოსმოსისადმი სატრფიალო დამოკიდებულებისა და მისტიკური განცდის დასტური გახლავთ.

დარბაზში შესასვლელი კარი დაბალი და ვიწროა, შესაბამისად, შემსვლელი სიფრთხილითა და რიდით შედიოდა ნაგებობაში, თითქოსდა დახშულ სივრცეში, გამოქვაბულში აბიჯებდა. მაგრამ, როგორც კი მის ნიაღს მიაღწევდა, სრულიად ნარმოუდგენელი, მოულოდნელი განცდა ეუფლებოდა, რადგან ჭერ-

იდან უკიდევანო, უსასრულო სივრცე დასცქეროდა. ამიტომ ძლიერი კოსმიური ენერჯის ზემოქმედებას გრძნობდა. საკვირველ განცდას იწვევს შენობის გადახურვა (ჭერი), რომელსაც გვირგვინი ჰქვია. მისი მოწყობის წესი ამგვარია: მუხის გამომშრალი, გარანდული ძელებისაგან იკვრება მრავალკუთხოვანი წრე, მას ზემოდან ემატება ასეთივე წესით შეკრული, მაგრამ შემცირებული, დამოკლებული ძელების წყობა, რომლის სწორი გვერდი ეყრდნობა და კვეთს ქვედა მრავალკუთხედის კუთხეს. ასეთანდათანობით მიიწვეს ყოველი წყება (დაპატარავებული, შემცირებული ფორმით) ზემოთ და ბოლოვდება წყრთანახევარი დიამეტრის წრიული ღიობით. ეს გახლავთ ერდო. ერდოდან იფრქვევა მზის სხივთა უხვი ნაკადი, ანათებს შენობას და, იმავდროულად, ანიავებს მას, ამიტომ დარბაზში, ხალხმრავლობის შემთხვევაშიც კი, სუნთქვა არ ძნელდება, ჰაერი არ მძიმდება, არ იხუთება.

როგორც უკვე ითქვა, ნაგებობა ნათდება ზემოდან. მთელი დღის განმავლობაში, მზის მდებარეობისა და მდგომარეობის ცვლილებების მიუხედავად ის მუდამ გაცისკროვნებულია. მნიშვნელობა არა აქვს რა მიმართულებით ჩამოაღწევს მზის სხივი შენობაში, რადგან ის ყველაფერს ირეკლავს და მოპირდაპირე მხარესაც ანათებს. მზიან ამინდში არათუ კედელი და ნივთები, არამედ დარბაზში მყოფი ადამიანიც კი გასხივოსნებულია. ისიც სხივს ირეკლავს, სინათლის წყაროდ გარდისახება და მისდაუნებურად ანათებს შენობას. ამ სიკეთის საწყისი გადახურვა, ანუ გვირგვინი გახლავთ.

დედაბოძი

ქართული ცნობიერებით გვირგვინი სრულყოფილების, სრულფასოვნობის, უზადობის სინონიმია. უნაკლოდ, ლაზათიანად, მოხდენილად შესრულებული საქმის შესახებ ამბობს ხოლმე ქართველი “დააგვირგვინაო”. სწორედ მრავალი ღირსების გამო ვუნოდებთ მეფეს გვირგვინოსანს. ნაგებობაც და გვირგვინებუღია, ანუ სრულყოფილია, რადგან უსარკმელო სახლში კარის დახურვის შემდეგაც არ იგრძნობა უჭაერობა და უსინათლობა, პირიქით, ძლიერდება სინათლის, სიმყუდროვისა და სიმშვიდის განცდა. ამიტომ სრულებითაც არ არის საკვირველი თუ რატომ მოუძებნეს ჩვენმა შორეულმა წინაპრებმა დარბაზის გადახურვას მართლაც უბადლოდ მორგებული და შესატყვისი სახელი გვირგვინი, რომელიც ნაგებობაში სიმბოლურად ცის თალი, ცარგვალია, ანუ განასახიერებს ცას, მისი თორმეტი ნახნაგი კი თორმეტი თანავარსკვლავედს ეხმიანება. რაკი გვირგვინი ცის სიმბოლოა, ერდოს ღიობიდან ხილული, უსასრულო სივრცე ზეცის განსახიერება გახლავთ.

უაღრესად შთამბეჭდავი, უჩვეულო განცდისა და ფიქრის აღმძვრელია დარბაზის დედაბოძი. დედაბოძი მოჩუქურთმებულია მეტისმეტად სახიერი, თვალხატულა, განსხვავებული სიმბოლოებით, ანუ როგორც უნინ ამბობდნენ - დაჭრელებულია. დარბაზში შესაძლოა, ორი სამი ან ოთხი დედაბოძი ყოფილიყო. დედაბოძთა რაოდენობის სხვადასხვაობასთან ერთად იცვლება ნაგებობის სიმბოლური ნაკითხვა და შინაარსი. ჩვენი მსჯელობისთვის შერჩეულ დარბაზში ერთი დედაბოძი შესასვლელთან მდებარეობს, მეორე კი, მოპირდაპირე, უკანა კედელთან

არის აღმართული. დედაბოძები ერთმანეთს სახით უმზერს. განათებული და მოჩუქურთმებულ-მოხარატებულია მათი სახიერი მხარე, ზურგი კი სადაა. მასზე გამოსახულ ყოველ ნიშანს სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს და დატვირთულია აზრობრივად. სიმბოლოთა შორის ასტრალური ნიშნები ჭარბობს. თითოეული მათგანის იერსახე კოსმიურ ინფორმაციას გადმოსცემს. რაკი ამგვარი სიმბოლური ნიშანი არაერთია, ე.ი., კოსმიური ინფორმაციაც მრავალგვარი გახლავთ, შესაბამისად, დედაბოძი დახუნძლულია იდუმალი ცოდნით, რაც მის მისტიკურობას განაპირობებს და აზრობრივად საყურადღებო ფასეულობას ანიჭებს. ამიტომ ამბობდნენ ძველად ქართველები: “უკეთუ მიხვიდე დარბაზს და უხუცესი არ დაგხვდეს, დედაბოძს ჰკითხე.” დარბაზის დედაბოძზე ციური სხეულების სიმბოლური ნიშნების გამოსახვა გულისხმობს იმას, რომ ცა ჩამოსულია მიწაზე, ხოლო მიწა ამაღლებულია და ცისკენ მიილტვის. ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი თითქოს ცისა და მიწის შესაყარია. არ არსებობს სხვა ნაგებობა საქართველოში, რომელიც ცისა და მიწის კავშირისა და ერთობის ამგვარ ძლიერ განცდას აღძრავს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დარბაზს სხვაგვარად ერთობის სახლს უწოდებენ, რაც გულისხმობს დარბაისელთა შინაგან, სულიერ მიდრეკილებასა და მისწრაფებას სრული თანხმობისა და ერთიანობისკენ ცასთან, მიწასთან, ერთმანეთთან, სხვა ადამიანებთან.

დედაბოძზე გამოსახულ ასტრალურ ნიშნებს შორის ყველაზე თვალსაჩინო ბრდღვიალა ნიშანი ბორჯღალაა. ის მზის სიმბოლოდ არის მიჩნეული. რატომ გამოსახავდნენ ქართველები ასე გამორ-

ჩეულად მზის სიმბოლოს, ანუ მზეს? ამ შეკითხვას ქართული ენობრივი მონაცემები პასუხობს. ადამიანის ამქვეყნიურ სასიცოცხლო გარემოსა და წიაღს ქართულად მზიანეთი ჰქვია. სანამ ის სააქაოს არის - სამზეოზე, მზიანეთში იმყოფება. ხოლო გარდაცვალების ჟამს ამბობენ: მზე დაუბნელდაო. როდესაც ვინმეს კლავენ, იტყვიან ხოლმე: მზე დაუბნელესო, ე.ი., ქართული ენა და ცნობიერება მზეს სიცოცხლის საწყისად და წყაროდ მოიაზრებს, ხოლო უმზეობას სიცოცხლის განადგურებად, არყოფნად მიიჩნევს. ამიტომ უძველეს დროში სახლში სევდისა და უიმედობის დამკვიდრებისას მზეს უმღეროდნენ: „მზეო შინა და მზეო გარეთა, მზეო შინ შემოდიო“. ამიტომ გამოსახავდნენ დედაბოძზე ასე საგანგებოდ მზეს. მზე იყო სიცოცხლის, მარადიულობის, უკვდავების სიმბოლო, ხოლო დედაბოძი უკვდავების, მარადიული სიცოცხლის, ცხოვრების ხედ მოიაზრება, რომელსაც ძირი ქვესკნელში აქვს, ხარობს სკნელში და ისწრაფის ზეცისაკენ. ყოველივე ეს სამყაროს მთლიანობის, მასთან ერთობის, განუყოფლობის ფიქრს, განცდასა და შეგნებას ამკვიდრებდა ძველი ქართული დარბაზის ბინადართა ცნობიერებაში.

მზის შემდეგ დედაბოძზე ყველაზე თვალსაჩინო და სახიერი სავსე მთვარის სიმბოლური გამოსახულებაა. ეს არ არის შემთხვევითი, რადგან ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ, რომ მთელი დღის განმავლობაში მიღებული მზის ენერგიის სასიკეთო და სასიცოცხლო ძალად გარდაქმნისთვის საჭიროა იმავე ოდე-

ნობის მთვარის გამოსხივების (ნათება ანუ მთვარის შუქი) მიღება. ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი სწორედ ის გარემოა, სადაც ადამიანი დღისით და ღამით განუყოფელია კოსმოსისგან. ანუ, დღისით არ ფერხდება ერდოდან მზის ენერგიის ჩამოფრქვევა და ჰაერის განიავება, ღამით კი დაუბრკოლებლად მიმდინარეობს მთვარისა და სხვა მნათობთა, ვარსკვლავთა სასიცოცხლო ენერგიის ზეგავლენა ორგანიზმზე.

გვირგვინი

დარბაზი იმგვარ საცხოვრისად არის მოწყობილი, რომელშიც მისი ბინადარი ძილსა თუ ღვიძილში არ წყვეტს კავშირს კოსმოსთან. ასეთი ცხოვრების წესი გახლდათ კეთილგონივრული, შესაბამისად, მრავალჟამიერი სიცოცხლის წყარო და საფუძველი. ძველი დროის ადამიანმა კარგად იცოდა მთვარის კოსმიური და მისტიკური მნიშვნელობა, მნათობის მაცოცხლებელი ზეგავლენა დედამი-

ნასა და მის ბინადართა არსებობაზე. პიროვნების თვალსაწიერზე დღისით მზე, ღამით კი მთვარე ერთნაირ გავლენას ახდენდა. ძველი დროის ადამიანების მთვარის მიმართ სატრფიალო დამოკიდებულებას სიბრძნე და ცხოვრებისეული გამოცდილება განაპირობებდა. ადამიანს (მნათობის ზემოქმედების დადებითი და სასიკეთო ენერჯის გამო) ყოველგვარი ყოფითი საქმიანობისას მნათობის მდგომარეობა უნდა გაეთვალისწინებინა, რათა მისი შრომა სასიკეთო, სრულფასოვანი და შედეგიანი ყოფილიყო. სამეურნეო საქმიანობა (გარკვეული მიმართულებები) ახალმთვარეობისას არ უნდა შესრულებულიყო. ზოგიერთი საყოფაცხოვრებო საქმისთვის ხელსაყრელი სავსემთვარეობის დრო გახლდათ, ზოგჯერ კი მთვარის კლების ან მატების პერიოდები. ანუ, მთვარესთან ადამიანი დიდ სულიერ და გონებრივ ერთობაში იმყოფებოდა. ამგვარი მდგომარეობა ერთობის სახლში აღზრდილი ქართველისთვის ბუნებრივი გახლდათ. ამ მხრივ საგულისხმო და საყურადღებოა ენობრივი მონაცემები. როდესაც ესა თუ ის პიროვნება სხვის მიმართ უაღრესად სასურველ, კეთილმოსურნე დამოკიდებულებას ამჟღავნებს, ქართული ენა ამას ამგვარად გამოხატავს: მავანს მავანზე მზე და მთვარე ამოსდისო. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გასაკვირი და გაუგებარი აღარ არის თუ რატომ გამოსახავდნენ ჩვენი წინაპრები დედაბოძზე ასე გამორჩეულად და საგულდაგულოდ მზის შემდეგ სავსე მთვარეს. მზისა და მთვარის სიმბოლურ გამოსახულებებს ირგვლივ შემოვლებული აქვს მოხარატებულ-მოგვირისტებული, ძალზედ ღამაზად დაჭრელებული ღვედი, რომელიც თითქოს არტახებში

აქცევს ორივე მათგანს და მიანიშნებს, რომ ისინი მორჩილი და მართვადია ერთი და იმავე ძალის მიერ. ეს ყოვლისშემძლე ძალა დედაბოძზე გამოსახულია ხელის სახით. ხატება ხელისა გახლავთ ხელი ყოვლად ძლიერი ღვთისა. ამავე დროს ის თანხმობისა და საყოველთაო მშვიდობის სიმბოლოა. ხელის ჩამორთმევის ტრადიციაც მშვიდობას, კეთილმოსურნეობას, თანხმობას მოიაზრებს. ხელის მისტიკურ შინაარსს გულისხმობს ძლიერი ენერჯის მუხტით დატვირთული სიტყვები: ხელმწიფე, ხელისუფალი, ხელისუფლება, სახელმწიფო. ჩვენი ქვეყნის ისტორიულ წყაროებში ამა თუ იმ პიროვნების წარმატებისა და ძლევამოსილების წარმოსაჩენად ხშირად გვეხვებათ გამონათქვამი: მას შეეწეოდა „მკლავი მაღალი, ხელი საუფლო,” ე.ი., უფლის, ღმერთის ხელი, რაც ძლიერებას, ყოვლის შემძლეობას გულისხმობს. საყურადღებოა ქრისტიანულ-მისტიკური ქმედება „ხელდასხმა”, რომელიც პიროვნებაზე ღვთაებრივი ძალისა და მაღლის გარდამოსვლის მაუწყებელია. დარბაზის დედაბოძზე გამოსახული ხელიც ყოველივე ზემოთქმულის გამოვლინებაა, ხოლო ღვთის ძალა და მაღლი არის იქ, სადაც თანხმობა და უფალთან ერთობაა. ამგვარი გარემო გახლავთ დარბაზი. ასეთივე აზრის, შეგნებისა და სულისკვეთების გამოხატულებაა დარბაზში შესვლისას სტუმრის მიერ ზეანეული მარჯვენა ხელი და მისალმება: “მშვიდობა სახლსა ამას.”

მზისა და მთვარის სიმბოლიკის შემდეგ თვალსაჩინო და საყურადღებო მთიების გამოსახულებაა. მცირე მნათობთა შორის იგი ყველაზე კაშკაშა და ბრწყინვალეა. ხალხი მას სიხარულის მაუწყებლად აღიქვამდა. მთიები ცაზე

სხვადასხვა დროს ჩნდება. ხან დილას, ხან კი საღამოს. ამის გამო სახელწოდებაც სხვადასხვაგვარი აქვს. დილისას ცისკრის ვარსკვლავს უწოდებენ, ხოლო საღამოს დროინდელს - ხარიპარიას (ამ მნათობს ბერძნებიც განსხვავებული სახელით იხსენიებენ: დილის ვარსკვლავი და საღამოს ვარსკვლავი). სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია მოსაზრება: რადგან მთიები ცაზე სხვადასხვა დროს ჩნდება მას სხვადასხვა მნათობად აღიქვამდნენ. სწორედ ამან განაპირობა სახელწოდების სხვადასხვაობის მიზეზიც. ამგვარი მოსაზრება არ გახლავთ დამაჯერებელი, რადგან ძველად წიგნიერი ქართველები მთიებს ასპირობს უწოდებდნენ, ხოლო უბრალო ხალხი, ანუ „წვრილი ერი“ (დაბალი ფენა) ამავე მნათობს შუქურ-ვარსკვლავად მოიხსენიებდა. ჩვენი ჰიპოთეზის დასტურად ვიტყვი, რომ საქართველოს სხვადასხვა კუთხესა თუ სოფელში ხშირად ერთსა და იმავე მცენარეს ან ფრინველს განსხვავებულ სახელს უწოდებენ. ასევეა მთიებთან მიმართებაშიც. გარიჟრაჟის კაშკაშა, განთიადის მოახლოების მაუწყებელ მნათობს ხალხმა ცისკრის ვარსკვლავი დაარქვა, ხოლო საღამო ჟამს გამოჩენილ იმავე მნათობს - ხარიპარია. მით უმეტეს, რომ ქართულ ენაში ამგვარი გამოთქმაც არსებობს: „ქურდს რა უნდა და ბნელი ღამეო“. ამიტომ დაბნელებისას გამოჩენილ მნათობს გასაკიცხი სახელი ხარიპარია მოუძებნეს. საყურადღებოა, რომ მთიების სიმბოლური გამოსახულება გუთნეულის უღელზეც არის დადასტურებული. უღლის შუაში მნათობია, ხოლო მის გვერდებზე კი ორი პატარა მნათი სხეული. ერთი ცისკრის ვარსკვლავია, ხოლო

მეორე ხარიპარი. პირველი დილაადრიან საქმის დაწყებას მოითხოვდა გუთნის დედასა და მეხრეებისგან, ხოლო მეორე სიფრთხილისა და სიფხიზლისკენ მოუწოდებდა მათ, რათა ღამით უღლიდან გამოშვებული ხარები არ დაეკარგათ. დარბაზის დედაბოძზე წყვილად გამოსახულ მთიებსაც ორი სხვადასხვა შინაარსი აქვს. ერთი სიხარულის მაუწყებელია, მეორე კი, გამაფრთხილებელი გახლავთ.

დედაბოძის ზედა ნაწილზე ან მის ქუდზე, ანუ ბანდუშზე თვალსაჩინო ადგილას ამოჩუქურთმებულია ჯვარი. ჯვარი უძველესი სიმბოლური ნიშანია. ის ქვეყნიერების ოთხ უკიდევანო მხარეს წარმოსახავს. ტოლფერდა ანუ ტოლმკლავა ჯვრის შუაგული სამყაროს გულია (ცენტრი). უხსოვარი დროიდან ეს ნიშანი უარყოფითი ენერგიისა და მტრული ძალისაგან დაცვის საკრალური იარაღი იყო. ქრისტიანული ცნობიერებით ასეთივე მნიშვნელობა და შინაარსი აქვს ტოლმკლავა ჯვარს. ის მკლავებგაშლილი ადამიანის ფორმის ჯვართან ერთად უკვდავების ნიშანია.

ჯვარი ქართული სიტყვაა და ქრისტიანობამდელ საქართველოში ღვთაების აღმნიშვნელი იყო. ამ მოსაზრებას განამტკიცებს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დადასტურებული სიტყვა „ჯვარიონი“. ის ხატის, ჯვრის, სალოცავის, კულტის მსახურებს გულისხმობს. ანუ, ჯვარი ღვთაებაა, ჯვარიონი კი, ღვთის მსახურნი. საქართველოში ჯვარს საპატიო საგნებსა და სამოსელზე ძველთაგანვე სახავდნენ. საყურადღებოა ენობრივი მონაცემებიც. ჯვრის მაგიურ შინაარსს ადასტურებს სიტყვები: „შეჯვარება“, „გზაჯვარედი-

ბორჯღალა

ნი”, „ოთხივ კუთხით ჯვარი გენეროს”, „ჯვარი აქაურობას”, „ჯვრის წერა”, „პირჯვრის გამოსახვა.”

საქართველოში გავრცელებულ და დადასტურებულ ჯვრის გამოსახულებათა შორის გამორჩეულია „ბოლნური ჯვარი.” ის წრეში ჩახატული, ბოლოებგამლილი ტოლმკლავა ჯვარია, სამკუთხედებით წრეზე. ასეთივე ჯვრით არის დამშვენებული მეცხრამეტე საუკუნის ქართული დარბაზის დედაბოძი. იმ განსხვავებით, რომ ამ შემთხვევაში „ბოლნურ ჯვარს” წყვილი მკლავი აქვს ჩამატებული. ეს კი ბრუნვას გულისხმობს, ჯვარი თითქოს მართლაც ბრუნავს, რაც წუთისოფლის ტრიალის აღმნიშვნელია. ზუსტად ასეთივე ჯვარია ამოჩუქურთმებული ისტორიულ ჟალეთში ვახტანგ გორგასლის მიერ V საუკუნეში აშენებული ბაზილიკის საკურთხევლის მარჯვენა მხარეს ჩადგმულ ქვიშაქვის ლოდზე. უაღრესად მრავლისმეტყველია ის ფაქტი, რომ V საუკუნის ტაძარში ამოჩუქურთმებული სიმბოლო უცვლელად არის გამეორებული მეცხრამეტე საუკუნის საცხოვრებ-

ელში. ყოველმა ქართველმა იცოდა, რომ ტაძარი ღმერთის, უფლის სახლია, ხოლო საკუთარი საცხოვრისი ადამიანთა მოდგმის. ორივე ხუროთმოძღვრული ქმნილება განსხვავებული ეპოქის კუთვნილებაა, დანიშნულებაც სხვადასხვა აქვს და, მიუხედავად ამისა, მათ შორის მაინც დიდი სულიერი კავშირი იგრძნობა. სიმბოლოების ზედმინევით შესრულებითა და გამოსახვით შთამომავალნი წინაპრებთან და წარსულთან უწყვეტ კავშირს ადასტურებდნენ, რაც ნიშნავს სულიერი მემკვიდრეობის მიღებას, მის გაფრთხილებასა და მომავალი თაობისთვის გადაცემას. ეს არის ხალხის უწყვეტი ეროვნული მეხსიერების გამოვლინება, იმავდროულად, მისი ძლიერების საფუძველი და ეროვნული სახის შენარჩუნების საუკეთესო საშუალება. ჯვრის გამოსახულება ყველგან და ყოველთვის, უძველეს დროშიც და ახლაც ზებუნებრივი ძალის მიერ მფარველობას, დაცვას, კურთხევას გულისხმობს. ქართული დარბაზის დედაბოძზე ჯვრის გამოსახულება ნაგებობის საკრალურობას, კურთხეულობას ნიშნავს, იმავდროულად, შენობისა და მასთან ერთად მთელი ქვეყნიერების (რომლის სურათხატსაც ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი განასახიერებს) უვნებლად დაცვას მოიაზრებს.

სიმბოლოთა შორის ინფორმაციულობით გამოირჩევა დედაბოძსა და ბანდუშზე ამოხარატებული გრაგნილი. დარბაზის დედაბოძისეული გრაგნილი არამინიერი, ზეციური სიბრძნის, ცოდნის სიმბოლოა. მისი გამოსახულება დადასტურებულია ქართული ტაძრების კედლის მხატვრობაშიც. ქართულ ფრესკებზე გრაგნილი უჭირავთ წინას-

წარმეტყველებს, მოციქულებსა და ღვთივგვირგვინოსან მეფეებს. გრაგნილი ზეციური, საიდუმლო, დაფარული სიბრძნის, იდუმალი ცოდნის სიმბოლოა, იმ ცოდნისა, რომელიც საზეპუროა, არ არის საყოველთაო, მხოლოდ რჩეულთა ხვედრია. ასეთი რჩეულები იყვნენ ძველთაძველი დარბაზის დამფუძნებელნი და მკვიდრნი. დედაბოდისეული გრაგნილის ნახევარი გაშლილია, ნახევარი კი დახვეული. გრაგნილის ამგვარად გამოსახვა გულისხმობს დარბაზში არსებული კოსმიური ინფორმაციის მხოლოდ ნაწილობრივ გამჟღავნებას.

დედაბოდთან ერთად მოჩუქურთმებულ-მოხარატებულია მისი, ე.წ. „ქუდი“ - ხისგან გამოთლილი სიმბოლოური ნიშნებით დახუნძლული ბანდუში. ის დედაბოდზე დევს და ორივე მხარეს (ე.წ. გარდიგარდმო სიგანეში) ორი ადლით ჭარბობს მას. ბანდუშს ზემოთ მასიური ხის კოჭი ანუ თავხეა, რომლის თავი და ბოლო კედლებამდე წვდება და მათვე ეყრდნობა. თავხეზე გვირგვინია დამყარებული. თავხე, ბანდუში და დედაბოდი განუყოფელ ერთობას ქმნის და იმგვარ შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს ბანდუში და თავხე დედაბოდის გაშლილი მხარმკლავებია, რომელთა მეოხებითაც დედაბოდს ძალუძს ზიდოს ცარგვალი, რომლის სიმბოლოც დარბაზის გვირგვინია. ბანდუში და თავხე სიმტკიცის განცდას იწვევს და სახიერებით ატყვევებს მნახველს. ბანდუშზე გამოსახავდნენ ხოლმე წმინდა სულდგმულებად მიჩნეულ ცხოველებს: ცხვარს (ვერძს), ხარს, ციურ სხეულებს, ვარსკვლავებს. ყოველივე ეს ბუნებრივია, რადგან

ნაგებობა წარმართული ეპოქის ქმნილებაა, იმდროინდელი ადამიანის დამოკიდებულება ცხოველთა და ციურ მნათობთა მიმართ კი, განსხვავებულია ქრისტიანული შეგნებისაგან.

ძველთაძველ ადამიანს სჯეროდა, რომ გარდაცვალების შემდეგ მისი სული ერთ-ერთ ვარსკვლავზე დამკვიდრდებოდა. ამიტომ მთელი ცხოვრების განმავლობაში სურდა გაეგო თუ რომელი იყო მისი „ბედის ვარსკვლავი“, უმზერდა ცას და ეძებდა საკუთარ ბედის ვარსკვლავს. წარმართული ეპოქის ადამიანის თვალთახედვას ავლენს გამოთქმა: „ზოგჯერ ცას ვარსკვლავი წყდებაო“. ეს მოვლენა გარდაცვალების მაუწყებლად მიაჩნდათ. ციურ მნათობთა მიმართ

ბორჯღალა

საბედისწერო დამოკიდებულების გამო ადამიანები ცდილობდნენ თავიანთი ბედის ვარსკვლავი „სახლში ჰყოლოდათ“. ამიტომ იყო ბანდუშიც და თავხეც ერთიანად „ვარსკვლავებით მოჭედილი“. დედაბოძზე, ბანდუშსა და თავხეზე ციურ მნათობთა გამოსახულების სიმრავლის მიზეზი ძველ ოჯახთა მრავალსულიანობა იყო. მათი რწმენით მნათობები აქედან აღარ მოსწყდებოდნენ, არსად გაუჩინარდებოდნენ და ოჯახის წევრთა მრავალჟამიერი სიცოცხლეც უზრუნველყოფილი იქნებოდა.

ქართულ გვირგვინოვან დარბაზში დედაბოძები და მათთან ჭდობით დაკავშირებული ბანდუში, თავხე და გვირგვინი ისეთ განუყოფელ, ურღვევ მთლიანობას ქმნის, იმდენად მყარია ხუროთმოძღვრული აღნაგობით, რომ ძლიერი მიწისძვრაც ვერაფერს ვნებს. დედაბოძები ეყრდნობა მიწაში ჩადგმულ მტკიცე, გამძლე ქვისგან ოთხკუთხედად გამოკვეთილ „ბალიშებს“. ბალიშის ქვებად გამოიყენება ტინი (გრანიტი), ჭეო (ბაზალტი) კირქვა ან ტუფი. დედაბოძი, ბანდუში, თავხე და გვირგვინი მუდამ მუხის ხისაგან მზადდებოდა, რადგან ქართველებს მუხის გამოყენებით (გამძლეობის გამო) საშვილიშვილო საქმის (სახლის მშენებლობა კი სწორედ ასეთად მოიაზრებოდა) კეთება საიმედოდ მიაჩნდათ. საქართველოში ეს ხე მუდამ დიდი პატივით სარგებლობდა. მისი მერქანი, ნახერხი, ქერქი გამოიყენებოდა კულინარიასა და ხალხურ მედიცინაში. მუხის ხე ნმინდა ხედ მოიაზრებდნენ. ამის დასტურია მუხის საქებრად აღვლენილი უძველესი ქართული სიმღერა (ჰიმნი). ჰიმნი ძველთაძველ დროში იმღერებოდა მუხის ხის ირგვლივ საგანგებო წესჩვეულების შესრულებით. მოგვიანებით,

როდესაც თავისუფალი, დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრიობა აღარ არსებობდა, ეს ჰიმნი ზოგადქართული, მძაფრი ეროვნულ-სიმბოლური შინაარსის შეიქნა. დღეისთვის ქართველები ამ სიმღერით საქართველოს ძლიერებას უმღერიან. მას უაღრესად მძაფრი ეროვნული სულისკვეთებით ასრულებენ:

“მუმლი მუხასაო
გარს ეხვეოდაო,
მუმლი ქრებოდაო,
მუმლი წყდებოდაო,
ხე არ ხმებოდაო...”

მუხის მიმართ მოწინებისა და პატივისცემის გამოვლინებაა ქართულ მეტყველებაში დადასტურებული სიტყვა „ბერმუხა“. როგორც უკვე ითქვა დედაბოძი, ბანდუში, თავხე და გვირგვინი ერთმანეთთან დაკავშირებულია ჭდობით და არა ლურსმნებით. დარბაისელნი ყოველგვარი საქმიანობისას ითვალისწინებდნენ ბუნებასთან თანხმობას, ანუ ხის ნაწილების ერთმანეთთან ლურსმნებით დაკავშირების შემთხვევაში ხისა და ლითონის (ლურსმნის) ჭიდლის გამო ბუნების ჰარმონია დაირღვეოდა. ხე ლურსმანს ჟანგავს, ლურსმანი კი ხეს აჭიანებს. ხოლო როდესაც ხე ხესთან ჭდობით კავშირდებოდა, ანუ ერთნაირი ბუნების მასალა ერწყმოდა ერთმანეთს, ურთიერთ ჭიდილი გამორიცხული იყო. ამგვარი წესით აგებული სახლი და ასე დამზადებული ავეჯი გამძლე გახლდათ. ახლო მომავალში ახალი მასალის მოპოვების საჭიროებას გამორიცხავდა, შესაბამისად, არ მოიჭრებოდა ხე, ანუ არ გაჩანაგდებოდა ტყე. რადგან ძველად ყოველივე ამას ითვალისწინებდნენ, ამიტომ სახლიც და ავეჯიც მრავალ თაობას ემსახურებოდა და იმდენად დიდხ-

ანს ძლებდა, რომ პატრონს აღარც კი ახსოვდა რომელი წინაპრისგან გადაეცა ისინი. შთამომავალთა მიერ სისხლის მემკვიდრეობის განცდა, ანუ „სისხლის ყივილი“ ინვევდა შორეულ წინაპართა მიმართ მაღლიერების გრძნობას, მათგან მიღებული ცხოვრების წესისადმი ერთგულებას. ადამიანთა ასეთ თანაცხოვრებას ბუნების თანახმად ცხოვრების წესი ერქვა, რაც მართლაც ზნეკეთილი გახლდათ.

დარბაზის დედაბოძი ღვთაებრივი სვეტია, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს სამ კოსმიურ წიაღს: ქვესკნელს, სკნელსა და ზესკნელს. დედაბოძის მეოხებით დარბაზში განუყოფელი ერთობაა ცისა და მიწისა. მიწა და მიწიერნი ზეცად მიემართებიან, ზეცა კი მიწაზე ეშვება და ეფინება მას. ამგვარი მისტიკური წიაღსვლებისთვის ასპარეზს ქმნის ერდო. ერდო მრგვალი, წრიული ღიობია. აქედან იჭვრიტება დარბაზში „მზის თვალი“. წრე ყველაზე სრულყოფილი გეომეტრიული სხეულია. მას არ ეძებნება დასაწყისი და არ გააჩნია დასასრული. მესაიდუმლე ბრძენთა აზრით, სამყაროს წრიული ფორმა აქვს. ასეთივეა ყველა მნათობი და მათი მოძრაობაც წრიულია. წრე სიმბოლურად შეუვალაია. ავი ძალებისათვის შეუღწეველი და დაუძლეველი. იგი მხოლოდ ღვთაებრივი, სასიკეთო ძალებისთვისაა გამჭოლი. კერა და მისი მოგიზგიზე ცეცხლი კი ავისგან დამცველია. ის ერდოს საპირდაპიროდ არის დამყარებული და გამწმენდი ძალა აქვს. კერა ისე, როგორც დედაბოძი ადგილის დედისეულია. ადგილის დედის წიაღიდან ძლიერდება, სიცოცხლის სათავეა და მისგან საზრდოობს, რადგან ადგილის დედა ღვთაებაა, რომელიც ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ ფუძ-

ის ანგელოზად წარმოაჩინა. ეს ადგილი სახლის შუაგულია, იმავდროულად, სამყაროს გული (ცენტრი), ჭიპია. მისგან წარმოიშვა ყველა სტიქია: მიწა, ცეცხლი, წყალი, ჰაერი, ეთერი. ამიტომ არის აქ დამყარებული კერა, წმინდათა წმინდა ადგილი, საიდანაც სასიცოცხლო ძალა ჩქეფს და გაღვივებული ნაკვერჩხლისა და მოგიზგიზე ცეცხლის მეოხებით იფრქვევა. ცეცხლის სტიქიის მისტიკურ ერთობას სიცოცხლესთან ქართული სიტყვიერება ადასტურებს: ცეცხლი... სიცოცხლე... ორივე სიტყვა ერთი და იმავე ბუნებისაა, ერთნაირი ენერგიითა და ძალით დამუხტული. ამ მსგავსების გამოძახილია კერაზე ცეცხლის ჩაქრობა მწუხარების, მგლოვიარობის დროს. ოჯახის წევრის გარდაცვალებისას დარბაზის მამასახლისი თუნგით (უძველეს დროში კი პეშვით) ასხამდა წყალს კერის ცეცხლზე, რასაც ცეცხლის დაშრება ერქვა. აქ მიცვალებულს ასვენებდნენ. კერა ის ადგილია, სადაც აღესრულებოდა სასიხარულო (საქორწილო), თუ სამგლოვიარო წეს-ჩვეულებები. კერა წარმართავს უკვდავების ღირსთ ღვთაებრივ სამყაროში და მოკვდავთ მიცვალებულთა სამყოფელში. დარბაზის დედაბოძს მისტიკური და სიმბოლური ფუნქცია კერისაგან აქვს გადაცემული.

როგორც უკვე ითქვა, სამი კოსმიური წიაღის - ქვესკნელის, სკნელისა და ზესკნელის კავშირს დედაბოძი განასახიერებს. კერა (სამყაროს ჭიპი) ყოველივეს წარმმართველია და სწორედ ამიტომ იყო აქ მიცვალებული დასვენებული. წარმართულ ეპოქაში მგლოვიარობისას მთვარის მდგომარეობას ითვალისწინებდნენ. ადამიანის გარდაცვალებისას ყურადღებას აქცევდნენ თუ რომელ ფაზაში იმყოფებოდა მთვარე

და როდესაც მნათობი კვლავ უბრუნდებოდა იმავე მდგომარეობას, რომელშიც ის ოჯახის წევრის გარდაცვალებისას იმყოფებოდა გლოვაც მთავრდებოდა, რადგან მიიჩნეოდა, რომ სულმა უკვე დატოვა დედამინა და მთვარეზე გავლით სამუდამოდ დამკვიდრდა ბედის ვარსკვლავზე. ხოლო ქრისტიანულ ხანაში გლოვა ორმოცი დღის განმავლობაში გრძელდებოდა და ამას ბნელში ჯდომა ერქვა. ამ პერიოდში სახლის ბინადარნი აღარ საზრდოობდნენ ისეთი საკვებით, რომლის მომზადებასაც ცეცხლი სჭირდებოდა. ბნელში ჯდომის დასრულების შემდგომ პირაკრული დიდი დიასახლისი (მამასახლისის მითითებითა და მდუმარების დაცვით) კერაზე ცეცხლს ანთებდა, მდუმარებას არღვევდა და კერაზე ცეცხლის მოვლა-პატრონობასა და ნაკვერჩხლის შენახვას ახალგაზრდა, ოჯახის რძლებს შორის ყველაზე ბოლოს შემოსულ დიასახლისს აბარებდა. ახალ დიასახლისს განსხვავებულ სახელს - კერაზე შემოტარებულს უწოდებდნენ, თუმცა პატარძალს მხოლოდ კერასთან კი არა დედაბოძის ირგვლივაც ატარებდნენ. ანუ, იმ ბოძთან, რომელიც დარბაზის შესასვლელთან არის აღმართული და სიმბოლურად მარადიულ სიცოცხლის ხეს („ხე ცხოვრებისა“) განასახიერებს. სახლში შემოყვანისას და დედაბოძთან სამჯერ შემოტარების დროს დიდი დიასახლისი პატარძალს ამგვარად მიმართავდა: “იყავ ურყევად დედაბოძივითა, იყავ მყარად დედაბოძივითა, იყავ მტკიცედ დედაბოძივითა.”

ასეთი წეს-ჩვეულების შესრულების შემდეგ მიიჩნეოდა, რომ რძალი მიღებული ჰყავდა ადგილის დედას, სახლის ფუძეს, ფუძის ანგელოზს, სახლის „შინას“ და ამიერიდან უკვე შინაურად ითვლებოდა. სამეცნიერო ლიტერატურ-

ვარსკვლავებით მოჭედილი ბანდუში

აში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ პატარძალთან ერთად კერის ირგვლივ სიძესაც ატარებდნენ. ეს წესი მხოლოდ იმ დროს აღესრულებოდა, როდესაც სახლის მემკვიდრე დედაკაცი იყო და ფუძეზე სიძე შემოსულად აღიქმებოდა. თუმცა რიტუალი მაინც ქალის მიმართ სრულდებოდა, რადგან ამიერიდან ის ოჯახის დიასახლისად ცხადდებოდა. დარბაზში უკანა კედლის მხარეს მეორე დედაბოძია აღმართული, სიმბოლურად - ხე ცნობადისა. ანუ, იმ ხეს განასახიერებს, რომლის ნაყოფიც ევამ იგემა. დედაბოძთან დგას მამასახლი-

სისტვის განკუთვნილი საკარცხული. დარბაზის თავკაცის, საკარცხულის საზურგე ერთიანად დაჭრელებულია სიმბოლოებით, რომელთა შორის სახიერებით მზის გამოსახულებაა გამორჩეული. მარჯვნივ ამოჩუქურთმებულია ამომავალი მზე (აისი), მარცხნივ ჩამავალი მზე (დაისი), ხოლო შუაგულში

რომელსაც ადამიანთამოდგმა გაჩენის დღიდან თაობიდან თაობას გადასცემდა და გადასცემს. ხანდაზმული ადამიანი განასახიერებს წარსულთან კავშირს, სიმტკიცესა და ძლიერებას აწმყოში და მომავალთა იმედს. ხანგრძლივი ცხოვრების განმავლობაში მან დიდი გამოცდილება შეიძინა. ნახა და გაითავისა

საკარცხული

შუადღის (ცხრათვალა) მზე. ამ საპატიო სკამზე დაჯდომის უფლება უხუცესის გარდა არავის ჰქონდა. მამასახლისი ერთობის სახლის ბატონ-პატრონი და მმართველი იყო. ის მთელი თავისი არსებით, სიტყვითა და საქმით განასახიერებდა პირადი ცხოვრებისეული გამოცდილებით მიღებულ და წინაპართაგან გადაცემულ სიბრძნეს. ახალგაზრდობისთვის დიდად პატივსაცემნი იყვნენ ასაკოვანნი, რადგან მათი სახით ისინი პატივს მიაგებდნენ არა მხოლოდ წელთა სიმრავლით დამძიმებულ და დაუძღურებულ მოხუცებს, არამედ დიდი სულიერი და გონებრივი ავლადიდების მფლობელს, იმ ავლადიდებისა,

ამქვეყნიური სიავეც და სიკეთეც, ყოველივე გაიაზრა გონებრივად და განიცადა და სულიერად, რათა შთამომავლობისთვის პირადი მაგალითით, შეგონებითა და რჩევა-დარიგებით წუთისოფლისეული სიძნელე გზისა გაეადვილებინა. დარბაზის მამასახლისი გვიანდელ ეთნოგრაფიულ ჩანაწერებში „ბერიკაცად“ მოიხსენიება. ქრისტიანულმა რელიგიამ სიტყვა „ბერის“ მისტიკურობა შეინარჩუნა, შინაარსი კი შეუცვალა. „ბერი“ ამჟამად მონოზონის მნიშვნელობით არის დამკვიდრებული. ძირძველი შინაარსი ამ სიტყვისა ბრძენს გულისხმობს.

დარბაზის სამ (უკანა და გვერდით) კედელში ჩაშენებულია სამ-სამი ქილა.

რიცხვთა წყობაში ყოველი რიცხვი მისტიკური შინაარსისაა და ასეთსავე ინფორმაციას გადმოსცემს. ქართული ცნობიერებით ცხრა განსაკუთრებული რიცხვია. მზე ცხრათვალაა. თუ რაიმე ამბავი რამდენჯერმე არის ნაამბობი ის უკვე ცხრაჯერ არის ნათქვამი. შორიდან მოსული სტუმარი ჩამოსულია ცხრა მთას იქიდან. როდესაც საგანი თუ რაიმე ნივთი ისეა შენახული, რომ მისი მოძებნა არ ხერხდება, ვამბობთ: ცხრაკლიტულშიაო ჩარაზული. დარბაზის კედლებში ჩაშენებული ცხრა ქილა ისეა განთავსებული, თითქოს კედლები იმზირებიან და სიმბოლურად მართლაც ასეთი დატვირთვა აქვს. ამის დამადასტურებელია გამონათქვამი: დარბაზში კედლებიც ხედავენ და კედლებსაც ესმით. აქ ცხრა თვალი და ცხრა ყურია ღვთისა. დარბაზში წარმოქმნილი ყოველი სიტყვა და იქ ნამოქმედარი გაცხადებულია ღვთის წინაშე, რადგან დარბაზს თვალყურს ადევნებს ღმერთი. ასე სწამდათ და სჯეროდათ დარბაისელთ. ისინი ისწრაფოდნენ ეცხოვრათ ისე, რომ არა თუ სიტყვა-პასუხითა და ქმედებით, არამედ აზრითა და ფიქრითაც სათნო ყოფილიყვნენ ღვთის წინაშე. ამიტომ იყო მათი დარბაისლური ცხოვრების წესი სანაქებო და მისაბაძი.

ქართულ მეტყველებასა და აზროვნებაში სიტყვა თვალი ყოველთვის მხედველობის ორგანოდ არ მოიაზრება. ძვირფასი ქვა და მინერალიც თვალია, თანაც თვალი პატიოსანი. დარბაზის კედლებიდან მომზირალი „ცხრა თვალი“ ძვირფას თვალსაც გულისხმობს. ძველთაძველ დროში სანამ ნაგებობა ჯერ კიდევ არ იყო ოჯახების საცხოვრებელი, ეს მართლაც ასე გახლდათ. ყოველ ქილაში სხვადასხვა სახის მინერალს

ათავსებდნენ. აღმოსავლეთ კედელში დავანებული იყო ალმასი, ლალი, ზურმუხტი. დასავლეთის კედლის ქილებში ფრცხილი (ონიქსი), იასპი და ცისნატეხა (ობსიდიანი) ეწყო. უკანა კედელში ჩაშენებულ ქილებში კი, ბროლი, სათი (გიშერი) და კაჟი. ძველთაძველი წარმოდგენითა და შეგნებით ძვირფას ქვებსა და მინერალებში ღვთიური სული სახლობდა. ამის გამო პატიოსან ქვებს მაგიური ძალა აქვს მინიჭებული.

თავდაპირველად, ქართულ გვირგვინოვან დარბაზს მინის ზედაპირზე არ აშენებდნენ. ნაგებობა სამხრეთ ფერდობზე, მშრალ, ხირხატ ნიადაგში, მინის სიღრმეში იყო შედგმული და მხოლოდ ერთი მხრიდან ჩანდა. შენობის ხილული მხარე სამხრეთი გახლდათ, რადგან სახლი ამ მხარეს იმზირებოდა.

ერთობის სახლის დამფუძნებლებმა საკუთარი სამყოფელი განარიდეს წუთისოფლის ორომტრიალს და ქვაბსა შინა დააფუძნეს. გამოქვაბული მისტიკური ჩალრმავეების, ცნობიერების სიღრმის სიმბოლოა. ეს ადგილი დაფარული და შეუღწეველია „არაცნობიერთათვის“. აქ იგრძნობა სამყაროს იდუმალეობა, შესაძლებელია დედამიწის მაჯისცემისა და გულის ძგერის მოსმენა. თუმცა, ყოველივე ამის შესაცნობად სხვა თვალი და სხვა ყურია საჭირო. ამიტომ იყო, რომ სამყაროს მესაიდუმლე ბრძენი კაცნი ქვაბსა შინა მკვიდრობდნენ და ამან განაპირობა ღირსთა და მადლმოსილ ბერთა, ქრისტიან კაცთა გამოქვაბულებში დამკვიდრება. ქვაბსა შინა არსებობდა მისტიკური ცენტრი სულისა და სულიერი სამყაროს უმაღლესი მე. ერთობის სახლის შემოქმედებმაც ამიტომ აირჩიეს გამოქვაბული მოწესრიგებული სამყაროს სურათხატის, საკუთარი სამ-

კვიდრების სავანედ. ყოველივე ამის გამო ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი მიწის წიაღში შენდებოდა. ერთ-ერთი სიმბოლური ნაკითხვით ის გამოქვაბულს განასახიერებს.

ამგვარი უჩვეულო ნაგებობის სიმბოლურ განმარტებათა ფონზე არანაკლებ საყურადღებოა აქაურ მკვიდრთა ყოფა. ზოგადად ადამიანი მუდამ ითვალისწინებს გარემო ფაქტორებს და ანგარიშს უწევს ირგვლივ მყოფთ. ამიტომ იგი ნაკლებად თავისუფალი და ბუნებრივია, მხოლოდ ძილშია „თავნება“, ძილში სრულად ააშკარავებს თავის ბუნებას, ხასიათს, ჩვევებსა და მიდრეკილებებს. და რადგან ყოველი ადამიანის სუნთქვაც კი სხვადასხვაგვარია ხშირად ოჯახის წევრები ძილს უფრთხობენ ერთმანეთს. მრავალი საჩოთირო მიზეზის გამო თანამედროვე ადამიანი სახლში რამდენიმე საძინებელს აწყობს.

როგორ ჰქონდათ ეს საქმე მოგვარებული დარბაისელთ? დარბაზში ხომ რამდენიმე ცოლ-ქმარი ერთად ცხოვრობდა, შვილებიც მრავლად ჰყავდათ, სანოლი კი ერთადერთი იყო. სანოლს გამწე ტახტი, სიგრძის ლოგინი ეწოდებოდა. საძინებელი ტახტი კედლის გასწვრივ იყო მოწყობილი, ხოლო სანოლის გვერდები სახლის წინა და უკანა კედლებამდე აღწევდა. სანოლს მისასვლელი ერთი მხრიდან ჰქონდა. ამ მხარეს კერა იყო დაფუძნებული და სანოლი მისგან ერთი ადლით მაინც უნდა ყოფილიყო დაშორებული. საძინებელ ტახტს სახლის ფართობის თითქმის ნახევარი ჰქონდა დაკავებული, რადგან ოჯახის ყველა წევრის ერთად დასაძინებლად იყო მოწყობილი (აკვანში მწოლიარე ჩვილის გარდა).

დარბაზი საგანგებო, განსაკუთრებ-

ული, წმინდა საცხოვრისია. აქ ცოლ-ქმრული სარეცლის გაზიარება არ აღესრულებოდა. მეუღლეთა ასეთი ურთიერთობისათვის თავისებური სათავსი იყო მოწყობილი. იქ შესვლის სურვილი მამაკაცს უნდა გამოემჟღავნებინა, ხოლო დედაკაცი ქმრის ნებას უნდა დაჰყოლოდა. ძველი ქართველისათვის წეს-ჩვეულებათა მორჩილება და აღსრულება სიცოცხლის საფუძველი გახლდათ. სწორედ ამის გამოვლინებაა სახლის ბინადართა ერთად დაძინება, ეს თავისთავად გულისხმობს ოჯახის წევრთა ერთობას, ერთსულოვნებასა და სიყვარულს. რაც შეეხება დარბაისელთა ჭამა-სმას: ძველ ქართულში არ იყო დამკვიდრებული გამოთქმები - „სუფრის გაშლა“ და „ქეიფი“, ამბობდნენ: წინადაგებულ იქმნა ტაბლა და გაიმართა პურობაო. პურობის წარმართვის წესი სხვადასხვაგვარი გახლდათ. იყო ტაბლა ყოველდღიური, ჭირისა და ლხინისა. ჭირის პურობად ანუ მწუხარების ტაბლად მიიჩნეოდა ქელეხი, ორმოცი, წლისთავი. ლხინისა გახლდათ ქორწილი, ძეობა, ნათლობა და სხვ. დარბაზში ჩვეულებრივი, ანუ სანიადაგო პურობა ტაბლასთან იმართებოდა. ტაბლა კერასთან ახლოს „სამამაცო“ ე.ი. მამაკაცთათვის განკუთვნილ ადგილზე იდგა.

ჩვენი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის განმავლობაში ქართველთა მსოფლმხედველობაზე არც ერთ ნაგებობას დარბაზის მსგავსი ზეგავლენა არ მოუხდენია. ზემოქმედების მუხტით მას მხოლოდ ტაძარი შეედრება. საუკუნეების განმავლობაში ქართველთათვის გონიერი, შეგნებული ქცევითა და სიტყვა-პასუხით გამორჩეული ადამიანის, ღირსეული და სანაქებო პიროვნების სი-

ნონიმი დარბაისელი იყო. დარბაზი გახლდათ ის ნაგებობა, სადაც ქართველი კაცის მაღალი ღირსების პიროვნებად აღზრდისა და ჩამოყალიბების პროცესი მიმდინარეობდა. ამიტომ იყო დარბაზი თავადებისთვისაც და გლეხებისთვისაც საყოველთაო საცხოვრისი. ცნობილია, რომ ძველ ქართველთათვის დარბაისლობა ბუნებრივი მდგომარეობა გახლდათ. გლეხიც თავად-აზნაურთა მსგავსი ზნეკეთილი ყოფაქცევისა და აღმატებული სიტყვა-პასუხით გამოირჩეოდა. ანუ, მაღალსა და დაბალ ფენებს უფლება-მოვალეობები განასხვავებდა და არა შინაგანი მდგომარეობა, სულიერი წყობა. ძველად ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებამდე საზოგადოების ფენათა შორის ერთობა და თანხმობა სუფევდა. ამიტომ ისინი უნებლიეთ ახდენდნენ ერთმანეთზე კეთილ ზეგავლენას.

ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი თბილისში, ღია ცის ქვეშ მოწყობილ ეთნოგრაფიულ მუზეუმშია განთავსებული. სასურველია, ახალგაზრდობამ მოიხილოს, გაიცნოს და შეიყვაროს წინაპართა ეს ძვირფასი მემკვიდრეობა.

ქ.წ. II-I საუკუნეებში, რომაელი ხუროთმოძღვარი ვიტრუვიუსი ნაშრომში „ათი წიგნი არქიტექტურის შესახებ“ წერდა, რომ ნაგებობას უნდა ახასიათებდეს გამძლეობა, სარგებლიანობა და სილამაზე. როგორ პასუხობს ასეთ მოთხოვნებს ქართული დარბაზი? ის თავისებური, ხუროთმოძღვრული, უაღრესად უჩვეულო აღნაგობის წყალობით ძლიერ მიწისძვრას უძლებს, სილამაზით გამორჩეული და საუცხოოდ სახიერია. დარბაზის ბინადარნი ჯანმრთელნი და დღეგრძელნი იყვნენ. რაოდენ პრეტენ-

ზიულიც არ უნდა იყოს თანამედროვე მნახველი დარბაზს ხინჯს ვერ უპოვის.

ამრიგად, ქართული გვირგვინოვანი დარბაზი გამძლეობით, სარგებლიანობითა და სილამაზით სწორუპოვარია და მას როგორც ძველთაძველი საცხოვრებლის ნიმუშს ბადალი არ ეძებნება წარსულ თუ თანამედროვე მსოფლიო ხუროთმოძღვრებაში.

ბორის კუფტინის მიერ 1946 წელს განხორციელებული არქეოლოგიური დაზვერვების დროს წარმოებული დღიური

The diary kept by Boris Kuftin during archaeological intelligence in 1946

აკადემიკოსმა ბორის კუფტინმა საქართველოს პრეისტორიული ხანის ძეგლების კვლევას არაერთი მონოგრაფია და ნაშრომი მიუძღვნა. ამჯერად, ვაქვეყნებთ 1946 წელს მის მიერ წარმოებულ საველე დღიურს, რომელშიც აფხაზეთისა და საჩხერის მუნიციპალიტეტებში განხორციელებული სამუშაოებია ასახული. კუფტინის საველე დღიური საინტერესოა არა მხოლოდ არქეოლოგიური ძეგლებისა და არტეფაქტების წარმოჩენის თვალსაზრისით, არამედ აქ აღწერილია ის სიძნელებები, რომლებიც რთული შრომითი და ბუნებრივი პირობებიდან გამომდინარე, თანამდევნი იყო მიმდინარე მუშაობისა. ვფიქრობთ, მასალა საინტერესოა თანამედროვე მკვლევართათვის, ვინაიდან ამ ძეგლებზე მოპოვებული არტეფაქტების შესწავლის საკითხი ამჟამადაც აქტუალურია.

თინა აბულაშვილი

“ონლაინ არქეოლოგიის” რედაქცია მადლობას უხდის ქ-ნ თინა აბულაშვილს ბორის კუფტინის ჩანაწერების მონოდებისთვის. მისი თხოვნითა და ჟურნალის რედაქციის გადამწყვეტილებით, ბორის კუფტინის მიერ 1946 წელს განხორციელებული არქეოლოგიური დაზვერვების დროს წარმოებული დღიური იბეჭდება მის ორინიგანულარ ენაზე, რედაქტირების გარეშე. რედაქცია სთხოვს მეცნიერებს მოგვანოდონ საქართველოს ღვანლმოსილ მკვლევართა ჩანაწერები, რათა მკითხველს საშუალება მიეცეს გაეცნოს არქეოლოგების უშუალო ნააზრევს.

საინტერესოა, როგორ მუშაობდნენ ისინი - დღევანდელ მკვლევართა წინამორბედნი? “ონლაინ არქეოლოგიის” ახალი რუბრიკა “დღიურები” ბორის კუფტინის ჩანაწერებით იხსნება.

Academician Boris Kuftin dedicated several monographs and works to the study of prehistoric monuments of Georgia. This time, we publish a field diary kept by him in 1946, where the works conducted in Abkhazia and Sachkhere municipalities are described. Kuftin's field diary is interesting not only in terms of displaying archaeological sites and artefacts, but it also describes the difficulties that due to hard labor and natural conditions, accompanied the ongoing work. We think that the material is interesting for researchers, because the issue about studying the artefacts found on this site is still relevant.

Tina Abulashvili

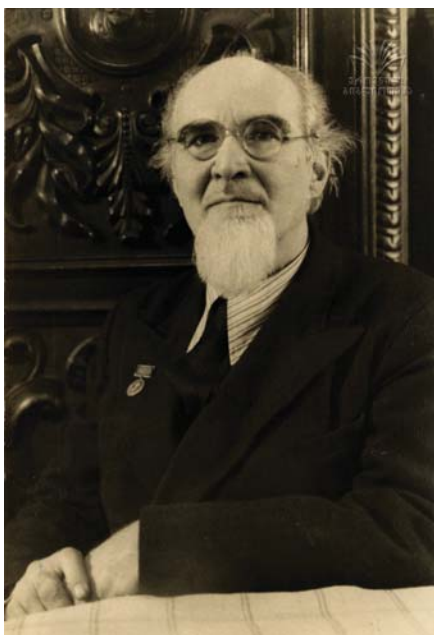
“Online Archaeology” editorial would like to thank Ms. Tina Abulashvili for providing Boris Kuftin’s records. On her request and by the decision of the editorial board, the diary kept by Boris Kuftin, during the archaeological exploration, in 1946 will be printed in his original language, without editing. The editorial asks scientists to submit records of respected researchers, to enable the reader to become familiar with immediate thoughts of archaeologists.

It is interesting how they worked – predecessors of today’s researchers. The new rubric of “Online Archaeology” – “Diaries” will be opened by Kuftin’s records.

Б. Куфтин

ДНЕВНИК АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ разведки 1946 года

20 августа. Маршрутная археологическая экспедиция в составе меня и сотрудников прибыла в Сачхере. Нашей первой задачей было доследовать Царцис-Гора. Приступил к самой трудной всегда задаче - организаций рабочей силы. Секретарь Райкома и

Предисполкома обещали содействие.

21 августа. Сачхере. Приступили с 3-мя человеками рабочих к распланированию площади и квадратов на поверхности холма.

22 августа. Рабочие начали прибывать. Приступили к съёмке квадратов 5 Е. Насыпь с мелкими фрагментами керамики несомненно древнего типа.

23 августа. Сачхере. Продолжали снятие насыпи. К вечеру подходили к дну искусственной насыпи. Обнаружились густые скопления сильно разбитой керамики.

24 августа. Сачхере. Работа велась на соседнем квадрате 5Д. Квадрат 5Е препарировался. Оказалось погребение, но костяк полностью истлел. Только мелкие фрагменты костей человека указывали на его присутствие. При погребении оказался кинжал древнего типа, тонко откованный, и три сосуда полностью раздавленных. Два уходили под следующий квадрат. В северном углу

29 августа. Сачхере. Сегодня отпрепарировано погребение с более или менее заметно сохранившимися частями черепа. Таким образом, удаётся подтвердить ориентировку погребения головой на Под черепом вдоль плеч находилась большая булавка с округлённой головкой, которая таким образом могла быть использована для застёгивания концов плаща на плечах /кв. 6Е/.

Корети. Ездил верхом в Корети для осмотра начатой там работы. Зачертил, цифровал отметки плана насыпи. Назад пришлось вернуться пешком.

30 августа. Сачхере. Выяснилось, что погребение с черепом предыдущего дня расположено в полукруглой выемке в меловом грунте и напоминает тем погребение 1945 года. Но выемка, занимавшая кв. 6Д и 6Е, наполовину разрушена. В южном углу на специально положенных камнях оказалась уже одна булава неподобная предыдущей и рядом с ней фрагменты орнаментированного лощённого бороздчатого орнамента, явно приближающегося к энеолитическим образцам. Подтверждается таким образом предположение о синхронизме этих культур.

31 августа. Сачхере. Препарировали погребение с булавкой 6. Удалось установить по следам южных костей, что скорченно лежащий на правом боку покойник был ориентирован прямо. Подготовка к препарированию квадрата 8В.

1 сентября. Сачхере. В кв. 8В удалось вновь установить ориентировку и характер погребения, так как замечены черепки, кости, зубы и довольно явно сохранившиеся сосцев отколок височной кости. Но покойник оказался лежащим головой на запад на правом боку с подогнутыми ногами. Вдоль туловища была положена большая медная булавка с молоточной головкой, приходившей к самому почти черепу в лицевой его стороне. За спиной черепа сосуды с ручкой К11 /шв.22/. Погребён видимо подросток. Зубы кариозные.

2 сентября. Корети. Сегодня переехали в Корети ввиду того, что там насыпь на значительной поверхности уже снята и можно приступить к препарировке. В насыпи найден камменный молоток - топор из камня кристаллической породы с просверлённым отверстием. Для Грузии это очень редкая находка и первая, видимо, точно документированная для Закавказья, где камменные сверлённые орудия мало обычны. Осмотрели, обмерили зачищенную поверхность снаружи и внутри каменной кладки, которая образует полукольцо и не соединяется в круг. Скорее всего это кольцо разрушено.

3 сентября. Корети. Опрепарировано полуразрушенное погребение с медным кинжалом тонкооткованного типа. От костей сохранились фрагменты: головка берцовой кости и близ неё фрагмент верхней челюсти. Если признать это относительно расположение остатков соответствующих приблизительно ориентировке погребения кинжал окажется положенным за голову.

4 сентября. Корети. Препарировка продолжалась в центральной части кургана. Здесь оказалось скопление сильно истлевших костей, явно находившихся в беспорядке и среди них, по-видимому, было положено сильно истлевшее погребение, ориентировку которого на правом боку с сильно подогнутыми ногами и головой. За головой

сосуд с ручками, явно энеолитического типа. Рядом с ними бедреная и другие кости другого погребения. В костях этих оказалось маленькое золотое колечко / размером колечка от часовой цепочки/. Напротив, при скорченном погребении никаких вещей не было. Не оно ли разрушило м.б. разграбило более древнее основное погребение. В таком случае именно к нему будет относиться находящееся в 1,45 см. от сосуда медная булавка с округлой головкой более архаичного типа, чем сачхерская.

Раскопка и препарировка остальной площади обнаружила лишь булавки с вилообразной головкой и пр. Керамика, к сожалению, вся оказалась в плачевном

состоянии и трудно надеяться на возможность восстановления хотя бы одного сосуда полностью.

5 сентября. Сачхере. Сегодня возобновили работы на Царцис-Гора. При осмотре поверхности в кустовых зарослях обнаружил замечательный черепок с выпуклым спиральным орнаментом поразительно нужным мне для подтверждения моей датировки. На такую находку я даже не рассчитывал, настолько она поразительна. Удалось на месте находки подобрать ещё несколько черепков от этого же сосуда. Другая замечательная находка внутри каменной насыпи на глубине 75см. - каменная стрела прекрасной работы. К сожалению, обе находки не связаны непосредственно к погребениям. Продолжаем снятие насыпи по северному склону холма.

6 сентября. Сегодня провели ниллерировку холма от поймы Квирили до его вершины. Снятие насыпи дало ещё две замечательные находки: медный прекрасно литый топор /нал. Отв. 30/, находившийся в камнях насыпи на глубине 45см. /зафотографировал/, без всяких следов погребения, и наконечник копья из розового кремня, тщательно обработанный на левой ст. близ вертикально стоящего камня отпрепарированы кучи черепков, раздавленных сосудов и фрагменты зернотёрок №2, №3, №4, /пол. Отв. №№32,33,34/.

7 сентября. Сачхере. работа по снятию насыпи на Царцис-Гора продолжалась и подготавливались квадраты 5Б и 6А для препарировки.

8 сентября. Сачхере. Отпрепарирован квадрат 6А. Найдено погребение, ориентирование, судя по остаткам черепных костей и рук /плечевой и локтевой/, головы на юг пл. м.б. на запад, если судить по ориентировке, нижней челюсти, положение на правый бок. Под челюстью большая булавка с обсидиановой головкой.

В квадрате 5Б в грунтовом углублении на ступеньчато обрывистом склоне отпрепарировано разрушенное погребение /бедрян. кость и колен с коленным сочленением/. Здесь найдено два сильно раздавленных сосуда с двумя ручками, одна грубой лепки.

В россыпи камня на глубине 80 см. к югу отсюда - черепки хорошей чернолощённой

буроватой глины. Предположена препарировка ступенчатого откоса.

9 сентября. Сачхере. В квадрате 7К найдена хорошо сохранившаяся булавка с молоточ. головкой и отсюда на север отпрепарировано разрушенное погребение с зернотёр. камень №7 /пол. №43/.

10 сентября. Сачхере. препарировались квадраты 5А и 5Б на границе которых находим погребение с большим сосудом с двумя характерными энеолитического характера ручками, погребение головой на запад, судя по бедренной кости, возможно, на левом боку.

20 сентября. Сухуми. Организационный день. Хлопоты о хлебном пайке рабочих.

21 сентября. Работали в Сухумском Музее. К сожалению, как всегда, фонды недатированы /сложены в ящики на чердаке, не распаковано/. Обещают подготовить не раньше чем через неделю.

Таким образом мне не удаётся посмотреть и кое-что уточнить по своим эшерскому и очамчирскому материалам, переданным сюда Л.Н. Соловьёву почему-то явно не хочется чтобы я мог поработать с этим материалом, также не нравится ему мое желание провести разведывательное обследование на Красном Маяке, хотя там, как мне известно стоянка разрушается, а для её исследования никаких мер не принимается.

22 сентября. Всё ещё в Сухуми.

23 сентября. Сухуми. Всё делаем крайне медленно и трудно. К тому же портится погода. Сегодня дождливый день.

24 сентября. Наконец сегодня в 3 часа, выехали на халтурной машине на Красный Маяк. Высадились южнее устья Гумиста у того места морского берега, где береговой вал кончается. Начали осмотр с самого края берегового вала, двигаясь на юг. Пространство наклонное внутрь берега от берегового вала изрыто траншеями. В разрезах, у наиболее северных сторон кирпично окрашенный слой с античного времени керамикой, черепицей и амфорами под дерновым слоем. В обрыве берегового вала прослойки античной керамики хорошо видна под слоем насыпной и

траншейной земли /свеже серая супесь/ в слое светло буроватой супеси.

В слое редкой гальки нашёл «точилку» из расщеплённой продолговатой, т. серой гальки. Сетчатой керамики в слое не удалось найти. Сделал две фотографии обрыва берега с античным слоем наверху /доньшко амфоры с уплощённым концом/ и слоем гальки внизу. Вторая фотография южнее с ручкой кувшина/ в этом месте 26 сент. была заложена площадка №4/.

Только в 200 шагах в югу отсюда в размывах берегового вала отмечается сетчатая керамика, выступающая черепками

на протяжении 50 шагов, где начинается отгораживающий сад огорода из кустарника, проходящая по самому краю вала. Затем снова начинается пустырь, покрытый траншеями. В углублении, где стоял прожектор, в расстоянии 60 шагов от берега, на глубине 1/2 метра под серо-бурым светлым песком обнаруживается жёлтый слой с сетчатой керамикой, среди которой в отрезе мною найден черепок с желобчато резным орнаментированным треугольником и грузило из гальки. В выкидах поднят фрагментированный каменный молоток /здесь, 26 сент. разрез №3/.

В других траншеях всюду заметно присутствие слоя с сетчатой керамикой. От самого северного пункта, где отмечен черепок сетчатой керамики, до места тропинки, ведущей от берега моря к прожектору, всего около 300 шагов. Отсюда начинается опять огороженный сад и затем следует пустырь, простирающийся до дома Тасько.

В береговом валу находится сетчатая керамика, перемежающаяся с керамикой бороздчатой. В средней части пустыря заметно место, где выходы сетчатой керамики близко подходят к бороздчатой /здесь разрез №2/.

В нескольких местах берега происходит вывоз песка на грузовиках и разрушение стоянки в береговом валу. Мое опасение подтвердилось. Если бы в этом году не удалось сделать наблюдения, лучшие места стоянки уже были бы разрушены.

25 сентября. Опять удалось выехать только в 3 часа. Сейчас же приступила /Оля Бедукадзе/ к препарировке объекта №1, около усадьбы Пасько. Я отправился для изучения культурного слоя в обресе берега к югу от усадьбы. Карьер разрушается добычей песка день и ночь вывозимого на памятнике.

Прослеживается культурный слой ярко выраженный жёлтым оттенком у объекта №1 и менее в дали от него. В пограничной части наверху от культурного слоя осколок бороздчатой керамики и фрагмент чашечки из необожжённой почти светлой глины. Слой соответствующий культурному, почти пустой, но найден маленький фрагмент сероватой керамики. Далее, в середине пустыря отмечено место, где бороздчатая керамика в разрезе вала близко находится с сетчатой керамикой.

Сфотографировал опрелированную площадку из гальки, в перемежку с сетчатой керамикой. Среди гольшей находилось одно грузило из гальки. Пространство, покрытое галькой и керамикой представляло полукруг, по-видимому другая его половина была разрушена берегом.

26 сентября. Красный Маяк. Переночевали у Пасько. Утром пришлось снова начинать хлопоты о рабочих. Олю с одним рабочим оставил на объекте №1. Сам с группой остальных отправился к объекту №2, где очистили две площадки со скоплением гальки из сетчатой керамики и рядом другую с бороздчатой керамикой. Подготовив работу для окончательной 1 препарировки, перешли дальше на площадку (где прожектор). Здесь культурный слой в метрах 50 от моря. Слой насыщен сетчатой керамикой с примесью гладкой или слегка продольной желобчатой. Найден глиняный валик с двумя отрезками неизвестного назначения.

Далее отправились на край северного участка с хорошо выраженным античным слоем. Здесь также заложили площадку у обрыва берегового вала, который здесь, в отличие

от более южных частей, состоит из супесчаных плотных отложений, видимо связанных с выносами реки Гумисты. Античная керамика находилась на глубине около полуметра. Сфотографировал сборные черепицы и керамику.

Оля Бедукадзе перешла препарировать объект №2 и обнаружила слой галечника, подобный как на объекте №1.

27 сентября. Красный Маяк. Неожиданно опять дождливый день, ночь и утро. В промежутке между дождём разбирали площадку на объекте №1, препарировал площадку на объекте №2. Я с рабочими отправился вдоль берега сделать ряд подчисток на последнем пустыре, где в середине удалось найти один черепок сетчатой керамики. Однако, подчистка не дала сетчатой керамики, но было обнаружено внизу, на уровне пляжа скопление морских валунов около 1,2 метра в ширину и высоту. Под ним в слое найдены 4 фрагмента черепицы и кусок пифоса с косыми гребенчатыми вырезами. У основания камней найден фрагмент греческой тарелочки и фрагмент чернолаковой керамики. Этим работу на Красном Маяке пришлось закончить, так как достать рабочих оказалось невозможным.

28 сентября выехали из Сухуми в Цебельду, где пришлось просидеть пол дня в ожидании лошадей. Только к вечеру добрались в Азанту. Остановились у предколхоза Чикилава Алексея и сразу же до полной темноты отправились осмотреть дольмены. Провожал нас Иван. В сумерках посетили три места: дольмен №1, камни в кустах и большую каменную плиту, якобы покрывавшую могилу. Вернулись в темноте. Договорились с предколхозом о предоставлении нам рабочих на завтра. Проводник рассказал о найденных им на своем кукурузном поле глиняных кувшинах и железных копьях.

29 сентября. Азанта. Утром очищали от лесных зарослей и фотографировали дольмен №1. Оттуда направились к полуразрушенному дольмену в сторону школы. Передней плиты с отверстием совсем нет. Поперечная плита /большой её фрагмент/ провалилась внутрь дольмена. Стены дольмена Наполовину вросли в землю. Толща за покровом стены достигала 40 см. Удаление плиты представляло колоссальные трудности.

Отправился пока на усадьбу Георгия Афанасиади. Около дороги обнаружил остатки стены, сложенной из камня. По словам местных жителей здесь раньше было три таких стены, окружавших пространство около 4 кв. метров /могила?/ м.б. турецкий надмогильный кушбет.

В 2-х верстах от первого дольмена и 1/2 версте от школы сел. Сули. Далее с проводником Фадиати Харлампием /из сел. Сули/ прошли к дольмену на участке Кириака Агафонгелиади. Дольмен полупогруженный в землю среди табачных полей зарос кустарником и грушей. Верхняя плита сломанная пополам /сохранилась западная половина/, провалилась очень круто внутрь дольмена. Восточная половина дольмена совершенно открыта сверху. Снаружи восточной стороны куча камней, возможно когда-то выброшенных из дольмена. Дно дольмена до уровня среднего отверстия /в северной стене/ заполнено землёй и камнями. Приступил к расчистке этого дольмена.

На 200 метров к востоку отсюда ещё дольмен в усадьбе Демурчяна Гарегина. Сохранилась западная половина покровного камня, которая наклонилась на восток дольмена. Передняя плита с отверстием лежала отдельно горизонтально.

В 150 метрах к северу по трапинке вверх к усадьбе Фидаиди находит круг $D = 2,4$ м. из восьми поставленных на ребро больших камней со входом с южной стороны. Раскопки камней до дна, не обнаружили ни одного черепка посуды.

Житель сел. Абухвари Самуил Керселен сообщил, что у них он давно раскапал могилы, покрытые камнем и содержащие каменные ящики, в которых были зубы /лошадиные/.

Вернулись к дольмену №2, убедился в невозможности разрушить и извлечь провалившуюся плиту просто молотком без технических приёмов каменщика, которого не имелось в Азанте и пришлось заботиться о других способах его удаления.

К вечеру удалось только очистить дольмен от камня и подготовить к дальнейшей раскопке.

30 сентября. Азанта. Утром ещё раз осмотрел и обмерил дольмен №1. Оставив в с. Сули для раскопки также и осмотренного там накануне дольмена. Прежде всего надо было организовать удаление провалившейся плиты, что было ещё трудно, так как толщина камня достигала здесь 60 см, вместо 40 см в дольмене №2.

По удалении плиты приступили к раскопке и убедились, что закончить её к вечеру явно не удастся.

По удалении камня и земли, засыпавшей дольмене, обнаружилось второе окно в дольмене, в южной плите. Очистив окно также и снаружи сфотографировал дольмен с дерева. В нижней части плотно слежавшейся засыпи дольмена начали попадаться кости человека и керамика /в центре рифленый сосуд и у южного окна с ёлочным орнаментом/.

Металлических подделок никаких. Оставив раскопку этого дольмена до завтра, отправился в Азанту, чтобы проверить раскопку дольмена №2. Пришли туда уже совершенно в сумерки, так как путь в гору требовал больше часа.

На дольмен №2, несмотря на темноту, сделал ряд фотографий с большой выдерж-

кой, так как боялся, что на другой день может быть дождь и работа останется не зафиксированной.

Отпрепарирован был северо-восточный угол: были найдены кости и черепа десяти человек. Интересно что одно погребение оказалось уложенной на поверхность упавшей внутрь дольмена задней плиты. Следовательно погребение относилось к эпохе вторичного использования дольмена в предкобанскую эпоху.

В передней плите было обнаружено окно.

1 октября. Азанта. С утра на препарировке дольмена №2, близ школы. Препарировка очень трудная, так как содержимое из беспорядочного скопления черепов и костей в куче с отдельными бронзовыми предметами и керамикой между ними. Затруднение доставляли и многочисленные корни дерева, выросшего внутри юго-восточного угла дольмена.

Внутри дольмена оказалась каменная пробка для закрытия его отверстия.

Из инвентаря, который можно было бы отнести к первоначальному древнейшему слою этого дольмена не было найдено ни одного предмета, разве что массивный медный завиток с округлой, яйцевидной формы просветом, которые явно связаны уже с вторичными захоронениями, к которым относятся и разнообразные бусы и пуговики. Любопытным предметом вторичного захоронения является веслообразная булавка с спиральным завитком принятая нами первоначально за бритву.

Замечательной находкой этого дольмена является бронзовая фигура медведя, выполненная с большим реализмом.

Керамика состояла исключительно из небольшого размера сосудов, мало орнаментированных.

2 октября. Азанта. Закончился препарировкой дольмена №2.

Я отправился с. Сули чтобы доработать дольмен. В крепко слежавшемся на дне дольмена с большим трудом удалось отделять отдельные кости и черепки миниатюрной керамики. Из металлических предметов характерный медный простой крюк, булавка с завитком, три грибовидные шапки, от каких то гвоздевидных предметов.

Кабанный клык с отверстием довершал бедный ассортимент предметов, находившихся в этом дольмене.

Работу закончил к вечеру.

3 октября, рано утром выехали верхами в Цебельду, закончили таким образом нашу археологическую разведку.

* ლიტერატურა

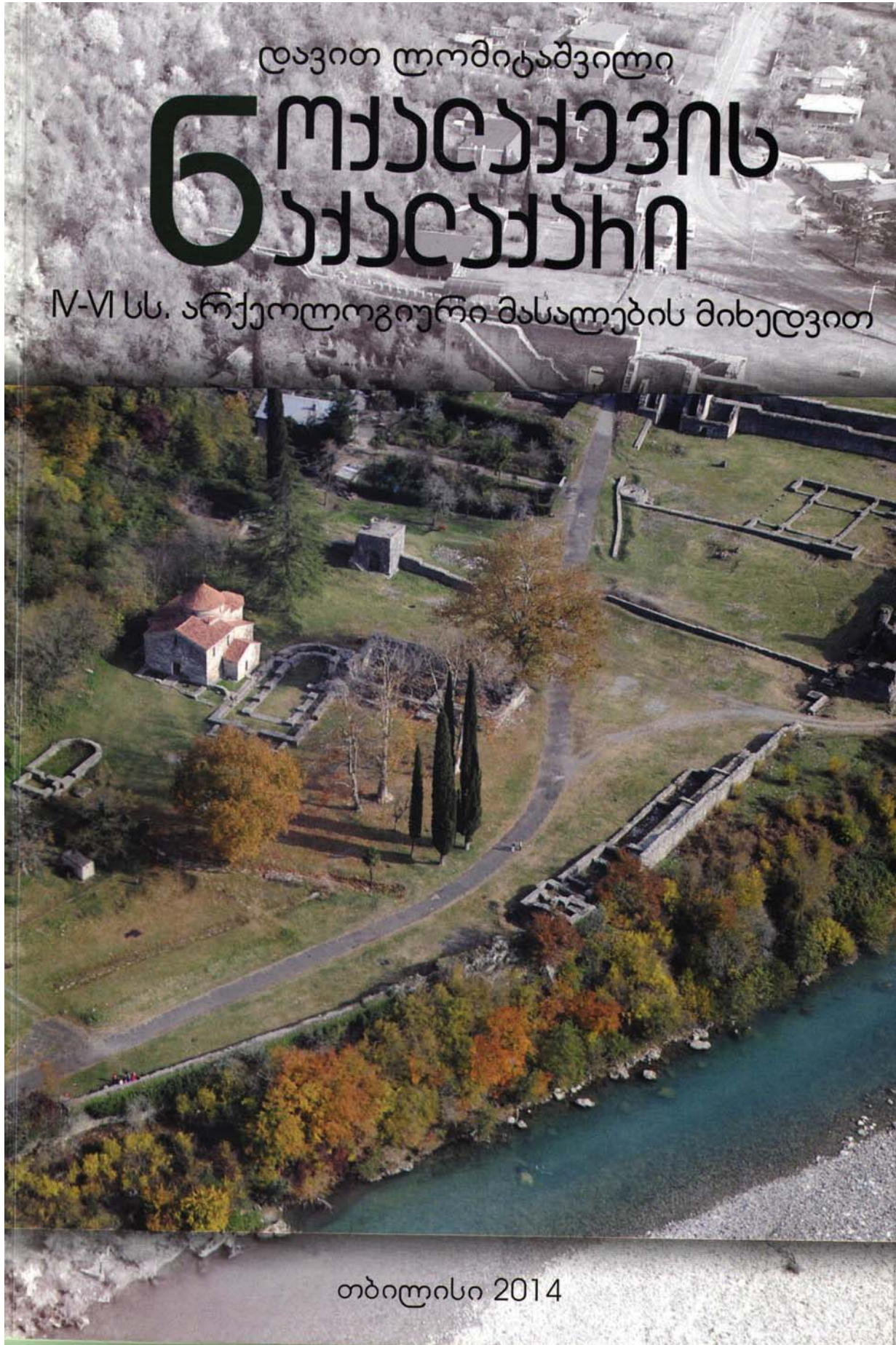
1. abulaSvili T., 2001, b. kuftini TrialeTis yorRanebis mkvlevari, Ziebani #8, gv. 96-101. Tb.
2. jafariZe o., 1961, qarTveli tomebis istoriisaTvis liTonis warmoebis adreul safexurze, Tb.
3. Куфтин Б., 1946, Дневник археологической разведки 1946 года.

ნოქალაქევის ნაქალაქარი

IV-VI სს. არქეოლოგიური მასალების მიხედვით
“ნოქალაქევის ნაქალაქარი IV-VI სს. არქეოლოგიური მასალების მიხედვით” - საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ქართულ-ლენოვანი (ინგლისური რეზიუმეით), ილუსტრირებული გამოცემა. ავტორი - დავით ლომიტაშვილი; რედაქტორი: ბ. ლორთქიფანიძე; რეცენზენტები: ზ. თვალჭრელიძე, ნ. მურღულია. გვერდების რაოდენობა - 150, ტაბულების რაოდენობა - 43. თბილისი, 2014.

ნაშრომი ნოქალაქევის ნაქალაქარზე 1973-2014 წლებში გამოვლენილ ადრეული შუა საუკუნეების (IV-VI სს.) არქეოლოგიური მონაპოვრის კომპლექსურ-მონოგრაფიული შესწავლის პირველი მცდელობაა. ავტორი მიმოიხილავს იმ პერიოდის დასავლეთ საქართველოს ურბანიზაციის პრობლემებს, აგრეთვე, ახლებურად აშუქებს საქალაქო ცხოვრების დაქვეითებისა და ნოქალაქევის სოფლად ქცევის საკითხს.

წიგნი საინტერესო და მნიშვნელოვანია როგორც სამეცნიერო საზოგადოებისთვისა და შესაბამისი ფაკულტეტების სტუდენტებისთვის ისე, საქართველოს ისტორიითა და არქეოლოგიით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

დავით ლომიტაშვილი

ანანიაშის არქეოლოგიის

IV-VI სს. არქეოლოგიური მასალების მიხედვით

ბ რ ა მ ი ს მ უ ზ ე უ მ ი

სერია - “მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი”

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ დაიწყო ახალი სერიის “მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი” გამოცემა. რედაქტორი: ნიკოლოზ ანთიძე; შემდგენელები: ი. დოლიძე, გ. გეგეჭკორი; გვერდების რაოდენობა - 120; თბილისი, 2014.

გამოცემა მკითხველს აცნობს მუზეუმებსა და მუზეუმ-ნაკრძალებს, მათ ისტორიას და ამ ისტორიასთან დაკავშირებულ ექსპონატებს. პირველი კრებული ეძღვნება გრემის მუზეუმს, მის კოლექციებსა და არქიტექტურულ-არქეოლოგიურ კომპლექსს.

ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), ილუსტრირებული გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე, ახლავს დისკი - თომა ჩაგელიშვილის დოკუმენტური ფილმით - “გრემი.” საინტერესოა როგორც პროფესიონალი მკითხველისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის.

მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი

გრემის
მუზეუმი

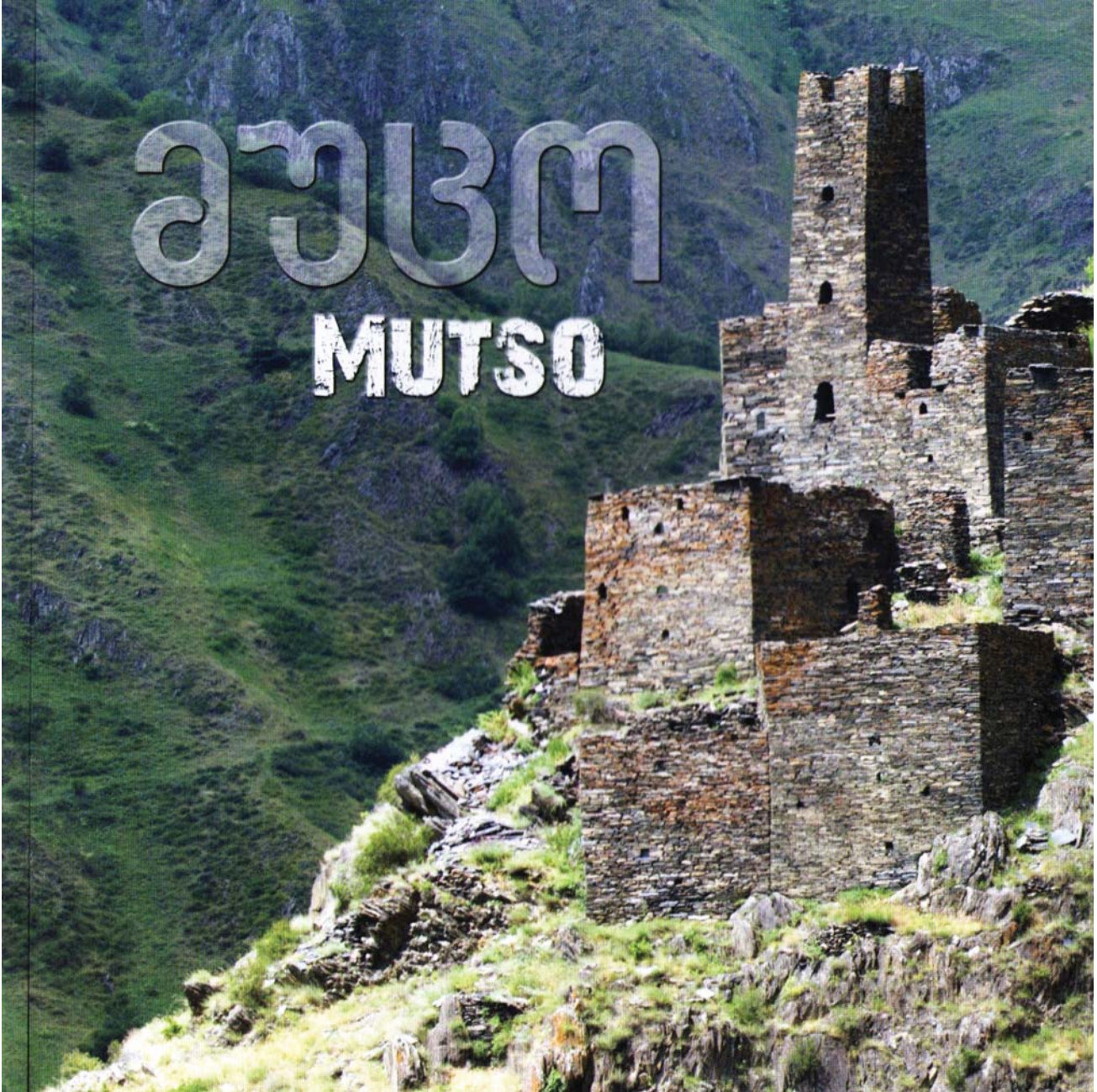
Gremi
MUSEUM

Museum, History, Artifact

მუცო

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ გამოსცა ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), ილუსტრირებული გზამკვლევი “მუცო”. რედაქტორი: ნ. ანთიძე; შემდგენელები: ი. ბანძელაძე, გ. ჭეიშვილი; გვერდების რაოდენობა - 60; თბილისი 2014.

გზამკვლევი საინტერესოა, როგორც სამეცნიერო საზოგადოებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის. გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

მუზეუმები და კულტურული მემკვიდრეობა

მუზეუმები და კულტურული მემკვიდრეობა - საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), ილუსტრირებული გამოცემა. რედაქტორი - ნ. ანთიძე, პროექტის ავტორები - ი. დოლიძე, ე. კაჭარავა. კრებული შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს ი. დოლიძემ, ე. კაჭარავამ, თარგმანი - თ. ქვლივიძე, მ. ბაკაშვილი. გვერდების რაოდენობა - 152. თბილისი, 2014.

კრებულში წარმოდგენილია მუზეუმების საერთაშორისო დღისადმი (2014 წ. 13-14 მაისი) მიძღვნილ სამეცნიერო კონფერენციაზე წაკითხული მოხსენებების თეზისები და კონფერენციაზე განხილული სამუზეუმო საქმიანობასთან დაკავშირებული აქტუალური პრობლემატიკა.

ილუსტრირებული გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე. საინტერესოა როგორც სპეციალისტებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის.

ს ა ნ ტ ი ჯ ე რ ე ს მ ბ ა მ მ ც ე მ ე ბ ი

მუზეუმი

მ

MUSEUM AND CULTURAL HERITAGE

ნოქალაქევი. ციხეგოჯი. არქეოპოლისი

ნოქალაქევი. ციხეგოჯი. არქეოპოლისი - საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გამოცემა. რედაქტორი - დავით ლომიტაშვილი. გვერდების რაოდენობა – 132. 2014 წ.

კრებულში ასახულია ნოქალაქევის ნაქალაქარზე 2001-2010 წლებში განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგები და განმაზოგადოებელი დასკვნები, წარმოდგენილია ნოქალაქევისა და ზოგადად დასავლეთ საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან VIII საუკუნემდე, აღწერილია გასულ წლებში (2001-2010 წწ.) ნაქალაქარზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები, გათხრების მეთოდოლოგია. კრებულში განთავსებულია გასული საუკუნის 90-იან წლებში ჩატარებული და ორი - და თხრილების (2001-2010 წწ.) გათხრების ანგარიშები, გამოქვეყნებულია ნოქალაქევიში გამოვლენილი კერამიკული ნაწარმი, აღწერილია აღმოჩენების კონსერვაცია-რესტავრაციის პროცესი და ანალიზი, გადმოცემულია გამოვლენილი მასალის პალეობოტანიკური, პალინოლოგიური და პალეოზოოლოგიური ანალიზების შედეგები.

კრებული საინტერესოა არა მხოლოდ სპეციალისტებისთვის, არამედ სტუდენტებისა და ჩვენი ქვეყნის წარსულით დაინტერესებული მკითხველებისთვის.

ილუსტრირებული გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

ნოქალაქევი • ციხეგოჭი • არქეოპოლისი

არქეოლოგიური გათხრები 2001-2010
ნოქალაქევის ქართულ-ინგლისური ექსპედიცია

რედაქტორი:

დ. ლომიტაშვილი

245

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის დაცვის
ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR
CULTURAL HERITAGE
PRESERVATION OF GEORGIA

თ რ ი ა ლ ე თ ი

თ რ ი ა ლ ე თ ი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ გამოსცა ორენოვანი (ქართული, ინგლისური), ილუსტრირებული გზამკვლევი “თრიალეთი”. ავტორი - დ. ნარიმანიშვილი, რედაქტორი: ნ. ანთიძე. გვერდების რაოდენობა - 60; თბილისი 2014.

გზამკვლევი მოგვითხრობს ისტორიული თრიალეთის შესახებ, საინტერესოა, როგორც სამეცნიერო საზოგადოებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის. გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

ქველი ხელოვნება დღეს

ქველი ხელოვნება დღეს — საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ორენოვანი (ქართული, ინგლისური) სამეცნიერო-პოპულარული ჟურნალი. რედაქტორი - ნ. ანთიძე, გვერდების რაოდენობა — 140, 5, 2014 წელი.

ჟურნალში განთავსებულია სტატიები ალავერდის საკათედრო ტაძრის სიძველეების, უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ. გამოცემა აცნობს მკითხველს თუ როგორ აისახა მე-19 საუკუნის საქართველო ფრანგულ კოლექციებში, რკონის ციხისა და ხატანას ეკლესიების მოხატულობას, მცხეთის ჯვრის ინფრასტრუქტურულ პროექტებს და სხვ.

ჟურნალი განკუთვნილია როგორც პროფესიონალი, ისე მოყვარული მკითხველისთვის. ილუსტრირებული გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

05/2014

ძველი ხელოვნება
ANCIENT ART TODAY

დღეს

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის დამცვის
ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR
CULTURAL HERITAGE
PRESERVATION OF GEORGIA

რედაქციისგან:

რედაქცია, შესაძლოა, არ იზიარებდეს ჟურნალში განთავსებულ სამეცნიერო სტატიებში გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას, მაგრამ “ონლაინ არქეოლოგია” შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ წერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა პოლემიკისთვის.

FROM THE EDITORIAL TEAM:

EDITORIAL, PERHAPS, DOES NOT SHARE SOME OPINIONS EXPRESSED IN SCIENTIFIC ARTICLES IN THE MAGAZINE, BUT “ONLINE ARCHAEOLOGY” PUBLISHES SUCH LETTERS AND THEREFORE IT IS OPEN TO DISCUSSIONS.

რედაქტორი - ნიკოლოზ ანთიძე

სარედაქციო კოლეგია:

კონსტანტინე ფიცხელაური

დავით ლომიტაშვილი

ბესო ლორთქიფანიძე

- *კოორდინატორი და სტილისტური რედაქტორი
მაია ჩოლოყაშვილი*

დიზაინერი - თამარ გულბანი

Editor – Nikoloz Antidze

Editorial Board:

Konstantine Pitskhelauri

David Lomitashvili

Beso Lortkipanidze

Coordinator and stylistic editor - Maya Cholokhashvili

Designer – Tamar Gulbani

ონლაინ

არქეოლოგია

არქეოლოგიური სამსახური

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის მსახურის
ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR
CULTURAL HERITAGE
PRESERVATION OF GEORGIA